303.32
ว435ก
ร.2

การถ่ายทอดทางสังคม
กับ
พัฒนาการของมนุษย์

วันเพ็ญ พิศาลพงศ์

8 ส.ค. 2536

S179239

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. 2536

สงวนลิขสิทธิ์

187245

คำนำ

ตำราเล่มนี้ ได้เขียนขึ้นตามหลักสูตรรายวิชา วป 581 : การถ่ายทอดทางสังคมกับพัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งเป็นรายวิชาที่ผู้เขียนได้สอนติดต่อกันมานานหลายปี นับว่าเป็นวิชาหนึ่งที่สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ให้ความสำคัญมาก ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้นิสิตหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ (ประยุกต์) ทุกคนต้องเรียนเป็นวิชาบังคับ

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำราเล่มนี้จะมีส่วนอย่างสำคัญทั้งต่อผู้เรียนและผู้สอนที่จะใช้เป็นแนวทาง เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตรรายวิชานี้ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อผู้สนใจอื่น ๆ ได้ตามสมควร

วันเพ็ญ พิศาลพงศ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วันเพ็ญ พิศาลพงศ์)

11 สิงหาคม 2536

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	พัฒนาการของมนุษย์และสังคม.....	1
	พัฒนาการ.....	2
	หลักเกณฑ์ของพัฒนาการ.....	3
	ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการ.....	5
	พันธุกรรม สิ่งแวดล้อม วุฒิภาวะ.....	7
	พัฒนาการในวัยต่าง ๆ ของมนุษย์.....	9
	ลักษณะนิสัยที่ควรได้รับการพัฒนาส่งเสริม.....	11
	ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพัฒนาการทางจิต-สังคม.....	14
	ความสำคัญของวัยเด็กในแง่สังคม-จิตวิทยา.....	15
2	แนวการพิจารณาเรื่องพัฒนาการของมนุษย์และการนำไปใช้.....	18
	แนวคิดปรากฏการณ์นิยมหรือมนุษยนิยม.....	19
	ทฤษฎีแรงจูงใจของมนุษย์.....	24
	แนวคิดพฤติกรรมนิยม.....	26
	ทฤษฎีการเรียนรู้และพฤติกรรมนิยม.....	28
	แนวคิดแบบรู้คิด.....	30
	ทฤษฎีพัฒนาการทางการรู้คิด.....	31
	แนวคิดจิตวิเคราะห์.....	37
	ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์.....	38

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3	การถ่ายทอดทางสังคม.....	59
	ความหมายของการถ่ายทอดทางสังคม.....	59
	การถ่ายทอดทางสังคมกับการถ่ายทอดวัฒนธรรม.....	61
	การถ่ายทอดทางสังคมตามทฤษฎีทางจิตวิทยา.....	62
	การถ่ายทอดทางสังคมตามทฤษฎีทางสังคมวิทยา.....	65
	การศึกษากับการถ่ายทอดทางสังคม.....	68
	การถ่ายทอดทางสังคมในวัยผู้ใหญ่.....	68
	การถ่ายทอดทางสังคมที่คาดไว้ล่วงหน้า.....	69
	การถ่ายทอดทางสังคมเพียงครั้งหนึ่ง.....	69
4	ด้านสำคัญต่าง ๆ ของการขัดแย้งทางจิต–สังคม และการถ่ายทอดทางสังคม.....	72
	การพึ่งพาและการเป็นอิสระ.....	73
	ความวิตกกังวล.....	79
	ความก้าวร้าวและการควบคุมบังคับ.....	82
	พฤติกรรมการร่วมมือและพฤติกรรมการแข่งขัน.....	89
	ความสามารถและความสัมฤทธิผล.....	91
	ความสำนึกในบทบาทหน้าที่ของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย...	95
	การสนับสนุนหรือเร้าให้เกิดบุคลิกภาพประชาธิปไตยในเด็ก.....	97
	คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเด็กไทยในสังคมปัจจุบัน.....	99

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5	สังคมกับการพัฒนาบุคคล	103
	บทบาทของบุคคลในสังคม	103
	บทบาทกับบุคลิกภาพ	104
	ลักษณะกลุ่มทางสังคม	105
	ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่น	107
	ภาวะผู้นำและบรรยากาศทางสังคม	109
	อิทธิพลของผู้นำในลักษณะที่แตกต่างกัน	110
	พัฒนาการของความเป็นตน	111
	การควบคุมตนเอง	123
	การพัฒนาความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น	139
	อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน	151
6	บทบาทของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันทางสังคมในการถ่ายทอดทางสังคม	161
	บทบาท : ลักษณะและโครงสร้าง	162
	บทบาทของพ่อแม่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร	166
	บทบาทของพี่น้อง	182
	บทบาทของเพื่อน	186
	บทบาทของเพื่อนร่วมวัย	190
	บทบาทของสถาบันการศึกษาทั้งในและนอกระบบ	193

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ หน้า

บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาเด็ก..... 214

บทบาทของเทคโนโลยีในการพัฒนาเด็ก..... 219

บรรณานุกรม..... 229

ภาคผนวก..... 244

บทที่ 1
พัฒนาการของมนุษย์และสังคม

พัฒนาการของมนุษย์แต่ละคนมาจากส่วนผสมของพันธุกรรม และการเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม ปัจจัยทั้ง 2 ประการนี้ จะหล่อหลอมให้บุคคลแต่ละคนมีความไม่เท่ากัน ไม่เหมือนกัน ทั้งในแง่ร่างกาย อารมณ์ สติปัญญา ลักษณะสัมพันธภาพกับผู้อื่น มนุษย์แต่ละคนจึงแตกต่างกันและมีลักษณะเฉพาะตนเป็นเอกลักษณ์ (Individual differences or uniqueness)

พันธุกรรม และสิ่งแวดล้อมต่างก็มีอิทธิพลและความสำคัญต่อพัฒนาการของมนุษย์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยพันธุกรรมจะเป็นตัวกำหนดขีดความสามารถหรือแนวโน้มพื้นฐานของพัฒนาการ ส่วนสภาพแวดล้อมจะเป็นตัววางเงื่อนไขให้มนุษย์เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน คือ เป็นตัวผลักดันทำให้พัฒนาการนั้นเกิดเร็วหรือช้าได้ ดังนั้นพัฒนาการทั้งหลายในตัวคนจึงเป็นผลรวมของอิทธิพลทั้ง 2 อย่าง จนยากจะแยกได้ว่าส่วนใดมีผลมาจากอะไร ที่พอจะบอกได้ก็เช่น พัฒนาการทางร่างกาย มีลักษณะความเหมือนของรูปร่างหน้าตา ซึ่งพันธุกรรมมีอิทธิพลมากกว่าสิ่งแวดล้อม ส่วนการเจริญเติบโต ความสูงหรือความสมบูรณ์ของร่างกาย สภาพแวดล้อมจะมีอิทธิพลอยู่ด้วย

พัฒนาการของมนุษย์เป็นผลสืบเนื่องมาจากวุฒิภาวะและการเรียนรู้ เพราะวุฒิภาวะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยทำให้มีความสามารถใหม่ที่เป็นพื้นฐานเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นตัวสำคัญที่บ่งชี้ความสามารถด้านต่าง ๆ ของคนว่าอยู่ในระดับใด ส่วนการเรียนรู้จะช่วยยกระดับความสามารถนั้นให้มีมากขึ้น เพื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ วุฒิภาวะเพียงอย่างเดียวไม่ก่อให้เกิดพัฒนาการในมนุษย์อย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่ได้ วุฒิภาวะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับการเรียนรู้ จึงจะเกิดพัฒนาการในมนุษย์ได้อย่างเต็มที่ เพราะการเรียนรู้จะเป็นตัวช่วยยกระดับความสามารถของมนุษย์ที่เกิดขึ้นตาม

วุฒิภาวะ ทำให้ความสามารถต่าง ๆ ของมนุษย์ถูกนำออกมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่ และในทำนองเดียวกันการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดี ถ้ามีความพร้อมทางด้านวุฒิภาวะ ดังนั้น ถ้าเราทราบถึงระดับแห่งวุฒิภาวะ ก็จะสามารถเกี่ยวข้องกับคนได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการเรียนการสอน วุฒิภาวะของคนจะสัมพันธ์กับความสามารถทางร่างกาย กล่าวคือ ยิ่งวุฒิภาวะสูง ความสามารถทางร่างกายยิ่งสูง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดี (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534)

พัฒนาการ (Development)

คำว่า *พัฒนาการ (Development)* ที่คนทั่วไปเข้าใจกันว่าหมายถึงความเจริญงอกงามหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นนั้น ในทางจิตวิทยาหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลง (process of change) ที่เป็นไปได้ทั้งทางบวก (positive) ซึ่งได้แก่ ความเจริญเติบโตของมนุษย์ (growth) และทางลบ (negative) ได้แก่ ความเสื่อมของสังขาร (deterioration) ที่เกิดขึ้นในวัยผู้ใหญ่กลางคนขึ้นไป ซึ่งเรามักจะไม่ได้นึกถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีระบบระเบียบที่สลับซับซ้อน สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในทุก ๆ ส่วนที่ประกอบเป็นมนุษย์ ซึ่งเรียกรวมว่าบุคลิกภาพ (personality or self-system or self-organization) พัฒนาการจะเกิดขึ้นทุกด้าน ทั้งด้านอารมณ์ สังคม ร่างกาย และสติปัญญา หรือคือทุกส่วนของร่างกายและจิตใจ ที่ไม่สามารถแยกจากกันโดยเด็ดขาด ทั้ง 2 ฝ่ายจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2527 : 60) ดังนั้น พัฒนาการจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านปริมาณที่ง่ายต่อการตรวจสอบ เช่น น้ำหนัก ส่วนสูง ภาษาพูด และทางด้านคุณภาพ เช่น การปรับตัวเข้าสังคม คุณธรรม ความคิดสร้างสรรค์ ที่ยากต่อการตรวจสอบ การศึกษาพัฒนาการของมนุษย์จึงต้องศึกษาอย่างเป็นระบบ มีกระบวนการที่ต้องอาศัยเทคนิควิธีทางจิตวิทยาโดยเฉพาะ (Papalia and Sally. 1978)

จึงสรุปได้ว่า *พัฒนาการ*หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงสิ้นชีพ เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายและจิตใจร่วมกัน (integrated) การเปลี่ยนแปลงนี้จะก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ เป็นขั้น ๆ จากระยะหนึ่งไปอีกระยะหนึ่ง ทำให้มีลักษณะและความสามารถใหม่ ๆ เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลให้ร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญาของมนุษย์ เจริญก้าวหน้า สามารถสนองตอบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นเป็นลำดับ

อย่างไรก็ตามในการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์นั้น บางอย่างมีลักษณะคล้ายคลึงกันหรืออย่างเดียวกัน จนอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวนี้สามารถนำไปใช้อธิบายพัฒนาการในตัวบุคคลใดก็ได้ (generalized)

หลักเกณฑ์ของพัฒนาการ

พัฒนาการของมนุษย์เป็นไปอย่างมีหลักเกณฑ์ แต่ก็มีที่อาจไม่เป็นไปตามนั้นบ้างในบางกรณี หลักเกณฑ์ของพัฒนาการโดยทั่วไปมีดังนี้

1. พัฒนาการของมนุษย์และสัตว์ต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญ 2 อย่าง คือ วุฒิภาวะกับการเรียนรู้หรือการฝึกหัด

2. พัฒนาการจะเกิดตามลำดับขั้น (sequence) และเป็นไปตามแบบแผน (pattern) สากลทางธรรมชาติ มิใช่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ

3. พัฒนาการจะเริ่มจากส่วนใหญ่ไปหาส่วนย่อย และเกิดอย่างมีทิศทาง (developmental direction) ด้วยลักษณะ 2 ประการคือ

3.1 เริ่มจากส่วนบนไปสู่ส่วนล่าง หรือจากศีรษะไปเท้า

3.2 เริ่มจากส่วนกลางไปสู่ส่วนนอก หรือจากใกล้ไปไกล เช่น เคลื่อนไหวแขนก่อนนิ้วมือ

4. พัฒนาการจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันไป (continuity) โดยไม่ขาดตอน หรือหยุดชะงัก และจะเริ่มทีละเล็กทีละน้อยแล้วค่อย ๆ มากขึ้น

5. อัตราการเจริญเติบโตของเด็กแต่ละคนจะมีสัดส่วนแตกต่างกัน (different ratio) ขึ้นอยู่กับพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม

6. อัตราพัฒนาการของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจะแตกต่างกันไป (different rates or different parts) รวมถึงสติปัญญา การรับรู้ หรือบุคลิกภาพบางส่วน ซึ่งจะมีการพัฒนาไม่พร้อมกัน หรือพัฒนาในช่วงเวลาต่างกัน และบางส่วนอาจพัฒนาไปถึงขีดสูงสุดก่อนส่วนอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น

ขนาดของสมองเจริญเติบโตเต็มที่ เมื่ออายุ 6 - 8 ปี

มือ เท้า จมูก จะเจริญถึงขีดสุดเมื่อถึงวัยรุ่น

หัวใจ ตับ และระบบการย่อยอาหารจะเจริญอย่างรวดเร็วระหว่างวัยรุ่น

ความคิดคำนึง หรือความคิดสร้างสรรค์ จะพัฒนาอย่างรวดเร็วระหว่างวัยเด็ก และถึงขีดสูงสุดเมื่อเข้าวัยหนุ่มสาว

ส่วนทางด้านสติปัญญาความสามารถทางสมอง โดยเฉลี่ยแล้วจะเจริญถึงขีดสูงสุดเมื่ออายุประมาณ 16 - 20 ปี

7. พัฒนาการทั้ง 4 ด้าน คือ ร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาจะดำเนินไปพร้อมกันและสัมพันธ์กัน เช่น เด็กที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมักเป็นเด็กที่มีร่างกายสมบูรณ์ และสามารถปรับตนให้เข้ากับสังคมได้ดีด้วย เด็กปกติจะผ่านพัฒนาการทุกด้าน ทุกขั้น ไปอย่างสะดวกโดยไม่มีปัญหา และจะมีพัฒนาการไปเรื่อย ๆ จนถึงอายุ 21 ปี จึงเจริญเต็มที่ทุกด้าน แล้วก็จะคงที่ไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นพัฒนาการจะเป็นไปในทางเสื่อมถอยลง ความสามารถที่เคยมีอยู่จะลดน้อยลงไป

8. เราสามารถทำนายพัฒนาการของเด็กได้ เพราะอัตราการเจริญเติบโตของเด็กแต่ละด้านเป็นแบบแผนคงที่ เมื่อเราทราบว่าเด็กเล็กมีพัฒนาการอย่างไร เราก็

สามารถจะทำนายได้ว่าโตขึ้นเขาจะเป็นอย่างไรได้ เช่น วัยเด็กแสดงว่าเป็นเด็กฉลาด โตขึ้นมักเป็นคนฉลาด วัยเด็กร่างกายใหญ่โต โตขึ้นก็จะเป็นคนสูงใหญ่ เป็นต้น

9. พัฒนาการแต่ละตอนแต่ละวัย มีลักษณะเฉพาะตัวของมัน เช่น พฤติกรรมทั้งหลายที่เด็ก ๆ แสดงออก เป็นพฤติกรรมเฉพาะของวัยเด็ก นั่นคือ พัฒนาการทั้งหลายจะเกิดขึ้นตามช่วงเวลาของมันเอง

ตลอดระยะเวลาของพัฒนาการ มนุษย์จะมีการปรับตัว 2 อย่างเกิดขึ้นสลับกันไปเสมอ กล่าวคือ ปรับตัวได้ดีมีความสมดุล (equilibrium) และปรับตัวไม่ได้ ขาดความสมดุล (disequilibrium) โดยทั่วไปเราจะรู้ว่าวัยใดอยู่ในระยะปรับตัวได้หรือไม่ได้ เช่น การย่างเข้าสู่อีกวัยหนึ่งมักมีปัญหาการปรับตัวไม่ได้

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการ

การเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลมาจากการมีพัฒนาการนั้น จะมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงตามรูปแบบหลัก 4 แบบ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านขนาด คือ มีขนาดเพิ่มขึ้น ส่วนสูงเพิ่มขึ้น น้ำหนักและส่วนประกอบมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดทางด้านร่างกาย ส่วนทางด้านสติปัญญาก็มีความคิดกว้างขวางขึ้น สามารถรับรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น มีความจำ ความคิดสร้างสรรค์งอกงามมากขึ้น

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสัดส่วน พัฒนาการของทุก ๆ ส่วน ทุก ๆ ด้านในวัยต่าง ๆ ของมนุษย์ จะมีอัตราส่วนการงอกงามไม่เท่ากัน และเราไม่สามารถกำหนดได้ว่าจะมีระยะวุฒิภาวะเมื่อใด การพัฒนาทำให้รูปร่างลักษณะคนเปลี่ยนแปลงไป เช่น เด็กเมื่ออยู่ในครรภ์สัดส่วนของศีรษะกับลำตัวจะเท่ากับ 1 ใน 4 พอโตเป็นผู้ใหญ่สัดส่วนดังกล่าวจะเปลี่ยนเป็น 1 ใน 8 เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตจะเป็นสัดส่วนที่พอเหมาะ

พอดีกันในแต่ละวัย ถ้าต่างวัยกันย่อมมีสัดส่วนไม่เหมือนกัน เช่นเด็กและผู้ใหญ่มีความแตกต่างกันเป็นสัดส่วน ดังนี้

ความยาวของศีรษะเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	2 : 1
ความยาวของร่างกายเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	1 : 3
ความยาวของแขนขาส่วนบนเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	1 : 4
น้ำหนักของปอดเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	1 : 2
หัวใจของเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	1 : 3
และน้ำหนักสมองของเด็กต่อผู้ใหญ่	เท่ากับ	1 : 4

(หฤทัย อภิชาติพงศ์. 2525)

3. การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ลักษณะเก่า ๆ หายไป ได้แก่ ลักษณะเดิมบางอย่างที่ติดตัวจะหายไป เช่น ลักษณะความเป็นเด็กทารก ขน ผม (baby hair) จะหายไป พันน้ำนมก็จะหักหมดไป การคลาน คืบ หายไปเป็นยืนและเดินแทน ต่อมไทมัส (thymus) ต่อมพินเนียล (pineal) จะหายไปเมื่อเข้าสู่วัยรุ่น

4. การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้มีลักษณะใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น มีฟันแท้ขึ้นมาแทนที่ฟันน้ำนม และถ้าการพัฒนาเข้าเขตวัยเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น (puberty) ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น 2 อย่าง (อารี เพชรผุด. 2528 : 5 - 6) คือ

4.1 เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อมเพศ คือ ต่อมรังไข่และอัณฑะจะเริ่มทำงานพร้อมที่จะสืบพันธุ์ ซึ่งเป็นลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเพศขั้นต้น

4.2 ผลจากการเปลี่ยนแปลงของต่อมเพศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางลักษณะอื่น ๆ ตามมา เช่น มีขนขึ้นตามตัว มีลูกกระเดือก มีหน้าอก หรือเสียงแตก เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทั้ง 4 แบบข้างต้นจะไม่เกิดขึ้นทันทีทันใด แต่จะค่อยเป็นค่อยไปและใช้เวลาไม่เท่ากัน เช่น ฟันจะเริ่มก่อตัวและเริ่มเจริญตั้งแต่อยู่ในท้อง แต่มาจึงโผล่พ้นเหงือกเมื่ออายุประมาณ 7 เดือนขึ้นไป การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เกิดขึ้นมีความสำคัญมาก

เพราะการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมและทัศนคติ เช่น เมื่อร่างกายเปลี่ยนแปลงโตขึ้น ทัศนคติจะเริ่มเปลี่ยนไปด้วย (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534 : 14-18)

พันธุกรรม สิ่งแวดล้อม วุฒิภาวะ

พันธุกรรม (heredity) คือ กระบวนการซึ่งถ่ายทอดลักษณะต่าง ๆ หรือสิ่งที่นับว่าเป็นมรดกทางเลือดเนื้อเชื้อไขจากพ่อแม่หรือบรรพบุรุษไปยังลูกหลาน พันธุกรรมเป็นตัวกำหนดขอบเขต (limitation) ลักษณะความถนัด ความสามารถในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ รวมทั้งลักษณะต่าง ๆ ทางร่างกายด้วย เช่น ลักษณะของผม สีของตา รูปร่าง เป็นต้น

สิ่งแวดล้อม (environment) หมายถึง สภาพการณ์และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ทำให้มีการปฏิสัมพันธ์ มีการกระทบต่อกัน ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ ก่อให้เกิดพัฒนาการไปในลักษณะต่าง ๆ สิ่งแวดล้อมได้แก่ บรรดาทุกสิ่งทุกอย่างที่มีชีวิต ไม่มีชีวิต รวมถึงระบบ ระเบียบ บรรยากาศความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ครอบครัว วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมไม่ว่ารูปใด ลักษณะใด จะเป็นตัวเร้าให้มนุษย์แสดงออกซึ่งพฤติกรรมในรูปลักษณะต่าง ๆ และมีอิทธิพลต่อพัฒนาการของมนุษย์เป็นอย่างมาก

วุฒิภาวะ หมายถึง การบรรลุถึงขั้นสุดยอดของความเจริญงอกงามเต็มที่ในระยะใดระยะหนึ่ง และพร้อมที่จะประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งได้เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 2 ด้าน คือ

1. วุฒิภาวะทางกาย (Maturation)

วุฒิภาวะทางกาย คือ ความเจริญเติบโตทางกายที่บรรลุถึงความพร้อมจะทำงานตามหน้าที่ (Function) ให้สำเร็จเป็นพฤติกรรมใหม่ ๆ ขึ้นได้ พฤติกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นบางครั้งเป็นไปได้เองตามธรรมชาติแท้ ๆ เช่นการต่อยเตะ การกลับหัวของเด็กอ่อนใน

ครรภ์มารดา พฤติกรรมบางประเภทต้องอาศัยทั้งวุฒิภาวะทางกาย และการเรียนรู้ช่วยด้วย เช่น การเดิน การพูด

นอกจากวุฒิภาวะทางกาย มีความสัมพันธ์กับการเรียนรู้อย่างแยกไม่ออกแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับระดับอายุด้วย เช่น เมื่ออายุประมาณ 6 เดือน เด็กจะมีวุฒิภาวะทางกายทำเสียงอ้อแอ้ สนุกกับการเล่นเสียง ซึ่งเป็นไปโดยอัตโนมัติ พฤติกรรมเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นเมื่อเด็กอายุเพียง 1 - 2 เดือนหลังคลอด วุฒิภาวะทางกายเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ซึ่งจะนำไปสู่วุฒิภาวะทางจิตใจ

2. วุฒิภาวะทางจิตใจ (Maturity)

ตามปกติกระบวนการพัฒนาการของมนุษย์ดำเนินควบคู่กันไปทั้งทางกาย และจิตใจ วุฒิภาวะทางกายเจริญถึงจุดอิ่มตัวเมื่อบุคคลย่างเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ตอนต้น ในวัยนี้เหมือนกันที่พัฒนาการทางจิตใจควรดำเนินไปถึงขั้นที่เรียกว่า มีวุฒิภาวะทางจิตใจ (maturity) หรือที่เรียกว่าสภาวะเต็มสมบูรณ์

วุฒิภาวะทางจิตใจ ไม่เกิดโดยวิสัยธรรมชาติ แต่โดยการเรียนรู้ ฝึกฝน ปรากฏผลเป็นความงอกงามในคุณสมบัติหลายอย่าง หลายประการ ทางด้านจิตใจ เช่น การใช้เหตุผล รู้จักความรับผิดชอบ รู้จักควบคุมอารมณ์ เข้าใจตนเองดีขึ้น มีความเป็นตัวของตัวเอง วุฒิภาวะทางจิตใจต่างกับวุฒิภาวะทางกาย คือ เปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อย ๆ เสื่อมก็ได้ เจริญก็ได้ เพิ่มไปตามประสบการณ์และวัย เป็นระยะเวลาค่อนข้างนาน ในขณะที่วุฒิภาวะทางกายถึงจุดหยุดลงแล้ว อย่างไรก็ตามต้องระลึกว่าเมื่อบุคคลยังไม่ย่างเข้าสู่วัยผู้ใหญ่นั้น เขายังอยู่ในระยะฝึกฝนทดลอง เพื่อให้บรรลุถึงความงอกงามด้านวุฒิภาวะทางกายพร้อม ๆ กันไปกับด้านวุฒิภาวะทางจิตใจ

นักจิตวิทยาบางคนอาจให้ความหมายว่า วุฒิภาวะ (maturity) คือ จุดสูงสุดของพัฒนาการแต่ละด้าน และการจะถึงวุฒิภาวะได้จะต้องผ่านกระบวนการพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอน (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534 : 20-21)

พัฒนาการในวัยต่าง ๆ ของมนุษย์

การแบ่งวัยหรือช่วงอายุของมนุษย์เรานั้น นักจิตวิทยาที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ มักจะแบ่งระยะเวลาพัฒนาการของคนเราออกเป็นขั้นตอน (stages) ซึ่งในแต่ละขั้นตอนก็มักจะมีลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาที่เป็นเอกลักษณ์ อย่างไรก็ดีการแบ่งขั้นตอนพัฒนาการของบุคคลนั้น มักจะขึ้นอยู่กับแนวคิดของนักจิตวิทยาที่มีทฤษฎีพื้นฐานทางจิตวิทยาและสังคมวิทยาแตกต่างกันออกไป ในการกำหนดระยะเวลา ช่วงของการพัฒนานั้นถือว่าเป็นเพียงเกณฑ์ตัดสินเฉพาะกรณี (arbitrary) ของผู้แบ่งวัยคนนั้น ซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ (สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. 2524 : 8)

สำหรับการแบ่งพัฒนาการในวัยของบุคคลซึ่งสอดคล้องกับภารกิจเชิงพัฒนาการอย่างมาก คือ ผลงานของเฮฟวิกเฮิร์ท (Havighurst. 1972) โดยท่านผู้นี้ได้จำแนกพัฒนาการของมนุษย์ออกเป็นระยะต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 6 ช่วงระยะด้วยกัน เริ่มตั้งแต่วัยเด็กเล็กจนกระทั่งถึงวัยชรา มีรายละเอียดของแต่ละช่วงอายุในการพัฒนาดังนี้

1. วัยเด็กเล็ก (early childhood) ตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ 5 - 6 ปี
2. วัยเด็กตอนกลาง (middle childhood) อายุ 6 ปี - 13 ปี
3. วัยรุ่น (adolescence) อายุ 13 ปี - 18 ปี
4. วัยผู้ใหญ่ตอนต้น (early adulthood) อายุ 18 ปี - 35 ปี
5. วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง (middle adulthood) อายุ 35 ปี - 60 ปี
6. วัยชรา - วัยสูงอายุ (later maturity) อายุ 60 ปี ขึ้นไป

คนไทยเราได้อาศัยแนวคิดประกอบกับความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์ ผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ร่วมกับแนวคิดของคนไทยโบราณ เป็นเกณฑ์การแบ่งวัยตามโหราศาสตร์ แบ่งออกเป็น 3 วัย โดยแต่ละวัยมีช่วงห่างกันประมาณ 25 ปี พัฒนาการทั้ง 3 วัยมีดังนี้ (สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. 2526; อ้างถึงในสุวัฒน์ วัฒนวงศ์. 2533 : 3-4)

1. *ประถมวัยหรือวัยเริ่มต้น* นับตั้งแต่เกิดจนอายุครบ 25 ปี ช่วงนี้นับเป็นวัยแห่งความเจริญเติบโตทุกด้าน ทั้งด้านร่างกายและสติปัญญา เป็นวัยแห่งการเรียนรู้และแสวงหาทักษะตลอดจนประสบการณ์ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต อาจกล่าวได้ว่าวัยนี้เป็นวัยแห่งการเตรียมตัวเพื่อจะออกไปสู่สังคมที่กว้างใหญ่ต่อไป

2. *มัชฉิมวัยหรือวัยกลางคน* มีอายุตั้งแต่ 26 ถึง 50 ปี นับเป็นช่วงแห่งการเริ่มมีครอบครัว เริ่มก่อร่างสร้างตัวและเตรียมตัวมีบุตร ประกอบอาชีพที่มั่นคงเพื่อการมีฐานะเป็นปึกแผ่น เป็นช่วงอายุที่จะต้องต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคทั้งหลายเพื่อตัวเองและครอบครัว อันจะนำไปสู่ความสุขสมบูรณ์และความมั่นคงแห่งชีวิต

3. *ปัจฉิมวัยหรือวัยชรา* เริ่มจากอายุ 51 ถึง 75 ปี บุคคลที่ย่างเข้าสู่วัยนี้ส่วนมากมักจะมีครอบครัวแล้ว มีที่อยู่อาศัย และการงานอาชีพเป็นหลักฐานมั่นคง อย่างไรก็ตาม หากยังไม่มีอาชีพและที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งแล้ว อาจกล่าวได้ว่าคงจะไม่มีโอกาสอีกแล้ว เพราะสุขภาพร่างกาย จิตใจ อารมณ์ เริ่มจะเสื่อมโทรมลงมาก มีอาการเจ็บป่วยได้เสมอ สติปัญญาและความจำมักจะเสื่อมถอย ดังนั้นบุคคลในวัยนี้มักต้องการความสงบสุข เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดจนถึงวาระสุดท้ายของตน

การแบ่งวัยของคนไทยเราอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การแบ่งช่วงชีวิตของมนุษย์ออกเป็นช่วงวัย พิจารณาแยกตามสภาพของสังขาร โดยให้แต่ละช่วงมีอายุ 10 ปี (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534 : 25-26)

วัยแรกเกิด - 20 ปี	เป็นวัย "อาบน้ำบ่หนาว" เป็นระยะที่คนไม่มีทุกข์ร้อนใด ๆ อยากได้อะไรก็มีผู้คอยหาให้
วัย 20 - 30 ปี	เป็นวัย "เกี้ยวสาวบ่เบื่อ" เป็นวัยที่คนเริ่มสนุกสนานเต็มที่ เริ่มมีความจริงจังกับชีวิตคู่ คิดที่จะมีเหย้ามีเรือนเหมือนผู้ใหญ่ทั้งหลาย

วัย 30 - 40 ปี	เป็นวัย "สู้เสือทุกท่า" เป็นระยะที่คนเริ่มทำงานอย่างจริงจัง เพื่อก่อร่างสร้างตัว
วัย 40 - 50 ปี	เป็นวัย "ลามือก่อนไก่" เป็นระยะปฏิบัติกิจได้กระฉับกระเฉงไม่เหมือนแต่ก่อน เป็นวัยสุดท้ายที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เพื่อความเจริญของตนได้
วัย 50 - 60 ปี	เป็นวัย "ไปนากลับมาทอดหุ่ย" เป็นระยะที่กำลังวังชาของเรากำลังจะหมดลงแล้ว ทำอะไรสักหน่อยจะรู้สึกอ่อนระโหยโรยแรง
วัย 60 - 70 ปี	เป็นวัย "เป่าขลุ่ยบ่ดัง" เป็นระยะที่คนเข้าสู่วัยชรา สมรรถภาพในการทำงานหมดลงแล้ว สิ่งที่ทำได้ในวัยนี้ก็คือ เล่าเรื่องอดีตให้ลูกหลานฟัง
วัย 70 - 80 ปี	เป็นวัย "เดินหลังบ่ตรง" ความเปลี่ยนแปลงทางร่างกายสู่ความชราภาพเห็นชัดมากขึ้น
วัย 80 - 90 ปี	เป็นวัย "ลงดินบ่ได้" คือ หมดแรงนั่นเอง
วัย 90 - 100 ปี	เป็นวัย "ขี้ไหลบ่รู้" ไม่สามารถควบคุมตนเองได้ สภาพทางกายและสติปัญญาเสื่อมโทรมมาก หลง ๆ ลืม ๆ จำอะไรไม่ได้ กลับมีสภาพเป็นเสมือนทารกอีกครั้ง
วัย 100 ปีขึ้นไป	เป็นวัย "ไข้ก็ตายบ่ไข้ก็ตาย" วัยสุดท้ายไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปไหน คงนอนรอความตายเท่านั้น

ลักษณะนิสัยที่ควรได้รับการพัฒนาส่งเสริม

คุณสมบัติที่จำเป็นต้องมีในบุคลิกภาพของบุคคลทุกระดับอายุ เพื่อจะได้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม ได้แก่

1. ความเป็นผู้มีกิริยามารยาทดี สุภาพเรียบร้อย ทั้งวาจา ท่าทาง

2. ความซื่อสัตย์สุจริต รักความจริง

3. ความยุติธรรม ปราศจากอคติ ลำเอียง ให้ความเสมอภาค ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

4. ความมีวินัยในตนเอง สามารถควบคุมตนเองได้ดี เป็นลักษณะนิสัยที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาคุณธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้นตามมา

5. ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ที่ได้รับทุกข์ควรให้ความช่วยเหลือ เพื่อสร้างไมตรีจิตให้มีต่อกัน

6. ความสงบเสงี่ยม รู้จักบังคับใจตนเอง ไม่หวั่นไหว ตื่นเต้นต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ง่ายเกินไป สามารถควบคุมอารมณ์ได้ ไม่ดีใจ เสียใจ ตกใจ ในสถานการณ์ต่าง ๆ จนเกินไป

7. ความไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น มิฉะนั้นจะเป็นที่รังเกียจของสังคม บั่นทอนมิตรภาพ

8. ความเป็นตัวของตัวเองและความกล้าหาญ ไม่ต้องคอยพึ่งพาอาศัยแต่คนอื่น รู้จักช่วยตัวเองเมื่อพบสถานการณ์ที่คับขัน กล้าในสิ่งที่ควรกล้า เช่น กล้าพูดความจริง กล้าเผชิญอุปสรรค กล้าเผชิญปัญหาหน้าที่การงาน

9. ความเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถตัดสินใจได้ไม่ลังเล ทำให้มีลักษณะของความเป็นผู้นำ เป็นที่เชื่อถือ ไว้วางใจของผู้อื่น

10. ความกระตือรือร้น ใฝ่หา รักความก้าวหน้า มีสมรรถภาพ

11. ความร่าเริง แจ่มใส อารมณ์ดี จิตใจดี เข้าไหนเข้าได้ ใคร ๆ ก็อยากเข้าหาสมาคมด้วย

12. มองโลกในความเป็นจริง การมองโลกในแง่ดีเป็นเบื้องต้น จะช่วยให้บุคคลมีความอดทนต่อสิ่งบกพร่องของบุคคลอื่น รวมทั้งของตนเองด้วย จะช่วยให้เกิดการสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกันระหว่างบุคคลได้ (กันยา สุวรรณแสง. 2533)

จึงอาจสรุปได้ว่า ***ผู้ใหญ่ที่มีบุคลิกภาพดี*** อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข เป็นที่พึงปรารถนาของสังคม จะมีลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534 : 96)

1. มีสุขภาพอนามัยสมบูรณ์แข็งแรง
2. ร่าเริงแจ่มใส มีสุขภาพจิตดี
3. สุภาพเรียบร้อยทั้งกริยามารยาท วาจา ท่าทาง
4. แต่งกายเหมาะสม รู้จักกาละเทศะ
5. เป็นตัวของตัวเอง กล้าสู้ความจริง
6. มีกำลังใจดี สามารถควบคุมตนเองได้
7. มีความซื่อสัตย์สุจริต
8. เชื่อมั่นในตนเอง ตัดสินใจได้ฉับพลัน เป็นผู้นำได้
9. กระตือรือร้น รักความก้าวหน้า
10. มีอารมณ์ขัน สนุกสนาน
11. มีความยุติธรรม รักความจริง
12. มีความรู้รอบตัวดี
13. มีปฏิภาณและไหวพริบ
14. มีความคิดริเริ่ม
15. ขยัน มานะอดทน
16. มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน ตรงเวลา
17. เห็นอกเห็นใจ เมื่อผู้อื่นได้รับความทุกข์
18. ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น
19. มองผู้อื่นในแง่ดี มีความเป็นมิตรกับคนทั่วไป
20. มีศิลปะในการพูดคุย รวมทั้งเป็นนักฟังที่ดี
21. เข้าถึงจิตใจคน มีศิลปะในการคบหาสมาคมกับผู้อื่นและเพื่อนร่วมงาน

ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพัฒนาการทางจิต–สังคม

เนื่องจากจิตวิทยา เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์และสัตว์ ส่วนสังคมวิทยา จัดเป็นศาสตร์ที่ศึกษาพัฒนาการและหลักการป้องกันจัดระบบสังคม และโดยทั่วไปเป็นการศึกษาพฤติกรรมกลุ่ม เมื่อรวมความรู้และหลักการจากสองศาสตร์นี้ จึงหมายถึงการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ วิธีการ และเทคนิคของทางจิตวิทยาและสังคมวิทยามาใช้ในการศึกษาเด็กอย่างมีระบบ ถ้าเราได้ทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้องแล้ว ก็อาจจะช่วยเด็กและสังคมที่เราศึกษาให้สามารถพัฒนา หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทิศทางที่เราต้องการได้

ในการเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลตามหลักการทางจิต–สังคม มีสิ่ง 3 สิ่งที่จะต้องคำนึงอยู่เสมอ มิฉะนั้น อาจจทำให้การตีความพฤติกรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างไม่ถูกต้องได้

สิ่งแรกก็คือ ความสำคัญของเรื่องใดส่วนใดของสถานการณ์ ตัวอย่างเช่น ในการทดสอบพัฒนาการทางภาษาและคำพูดของเด็กเล็ก จะพบอยู่เสมอว่า เด็กจะมีพฤติกรรมต่างกันออกไปอย่างมาก ในระหว่างเวลาถูกทดสอบ และเวลาอยู่กับพ่อแม่พี่น้องที่บ้าน

สิ่งควรระลึกอย่างที่สองก็คือ การตอบคำถามที่ว่า สถานการณ์ต่าง ๆ นั้นมีความสัมพันธ์ต่างกันอย่างไร โดยเฉพาะสถานการณ์ทางบ้านและทางโรงเรียน เด็กจะเรียนได้ดีกว่าหรือดีที่สุด เมื่อสถานการณ์ทั้งสองแห่งไปด้วยกันได้อย่างดี ทำให้พฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของเด็กพัฒนาก้าวหน้า จึงไม่เป็นการยุติธรรมหรือถูกต้องที่จะบังคับให้เด็ก ซึ่งมาจากสภาพแวดล้อมทางบ้านที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากทางโรงเรียน ปรับตัวได้อย่างทันทีทันใด

สิ่งสำคัญประการที่สามก็คือ ในแต่ละสังคม วัฒนธรรมมีความต้องการและความคาดหวังจากเด็กต่างกันออกไป ยังให้เกิดวิธีการอบรมและการปฏิบัติต่อเด็กแตกต่างกันไปตามอุดมการณ์ของแต่ละแห่งแต่ละที่ด้วย ตัวอย่างเช่น ในเรื่องพัฒนาการทางการรู้คิด

นักจิตวิทยาบางท่านเน้นที่ความสามารถในวิธีคิด คือ คิดเป็น นักจิตวิทยาอีกท่านมองว่าคิดคนเดียวเป็นยังไม่พอ แต่ยังต้องสามารถบอกคนอื่นได้ด้วยว่าตนคิดอย่างไร คือต้องสามารถสื่อสารกับคนอื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย นอกจากนี้ นักจิตวิทยาและนักการศึกษา ยังเห็นพ้องกันต่อไปว่า การสามารถรู้คิดนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับการรู้เวลาและสถานที่ คือรู้จักกาละเทศะอีกด้วย ในวัฒนธรรมเอเชีย จะย้ำอย่างสุดท้ายนี้มาก ตัวอย่างเช่น การสอนให้เด็กพูด เด็กจะต้องรู้จักใช้คำพูดกับบุคคลต่าง ๆ และในโอกาสต่าง ๆ อย่างเหมาะสม. (จรรจา สุวรรณทัต. 2535 : 17-18)

ความสำคัญของวัยเด็กในแง่สังคม–จิตวิทยา

"เด็ก เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าและจะเป็นผู้สืบทอดความเป็นชาติในอนาคต ดังนั้น เด็กทุกคน จึงสมควรที่จะได้รับการพัฒนาให้เต็มตามศักยภาพ ได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานและการคุ้มครองให้พ้นจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบุคคลและสังคม"

*จากหนังสือ เสี้ยงลูกถูกวิธี เล่มที่ 1

ในเชิงจิตวิทยา วัยเด็กมีความสำคัญยิ่งต่อการวางรากฐานการพัฒนาทุกด้านของบุคคล กล่าวคือ จะมีผลสืบเนื่องโดยตรงต่อการพัฒนาบุคลิกภาพทั้งหมด ในกรณีที่เด็กได้รับการตอบสนองความต้องการพื้นฐานเป็นอย่างดี คือ ได้รับความรักความเอาใจใส่ดูแลทั้ง

---

* คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจ จัดทำคู่มือการพัฒนาเด็ก ๆ <u>เสี้ยงลูกถูกวิธีวัยแรกเริ่มวัยหลักของชีวิต : คู่มือการพัฒนาเด็ก ๆ เล่มที่ 1</u>. 2535. หน้า 1.

ทางร่างกายและจิตใจ ได้รับประสบการณ์และโอกาสที่จะกระทำสิ่งใดให้ประสบผลสำเร็จมากกว่าความล้มเหลว และเกิดความรู้สึกว่าตนนั้นมีคุณค่า แล้วก็เป็นที่เชื่อแน่ว่า เด็กนั้นบุคคลนั้นจะเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพของสังคม อย่างไรก็ดี การพัฒนาบุคลิกภาพโดยส่วนรวมของบุคคลนอกเหนือจากขึ้นอยู่กับการได้รับการตอบสนองความต้องการพื้นฐาน ซึ่งครอบครัวเป็นผู้ให้นี้แล้ว ก็ยังขึ้นอยู่กับสภาพเงื่อนไขอื่น ๆ ของสังคมภายนอกด้วยว่าจะเอื้อต่อการเสริมสร้างการพัฒนานี้อย่างไรด้วย

ในเชิงสังคมวิทยา วัยเด็กเป็นองค์ประกอบสำคัญทางด้านโครงสร้างของสังคม กล่าวคือ ในสังคมหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยสถานภาพที่กำหนดโดยระดับอายุของบุคคล วัยเด็กมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแบบฉบับของค่านิยม ทัศนคติ เกณฑ์การประพฤติ และพฤติกรรมที่ครอบคลุมความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคมในหมู่เด็ก เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับบุคคลในสถานภาพทางระดับอายุอื่น ๆ และถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นแบบฉบับของวัยเด็ก แต่ก็มีความสำคัญต่อผู้อื่นด้วย ทั้งนี้เนื่องด้วยคนเราทุกคนได้รับการเริ่มต้นชีวิตจากแบบฉบับในวัยเด็ก และจะคงความคุ้นเคยกับหลายสิ่งหลายอย่างในแบบฉบับเหล่านี้ไว้ ถ้าไม่มีสิ่งนี้แล้ว เราก็ไม่อาจจะถ่ายทอดด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมของวัฒนธรรมของเราไปสู่เด็กในช่วงอายุต่อ ๆ ไปได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเด็กรุ่นปัจจุบันเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ความคุ้นเคยครั้งก่อน ๆ กับวัฒนธรรมในวัยเด็กก็จะช่วยให้เราสามารถถ่ายทอดสิ่งนี้ไปที่เด็กอ่อนในช่วงอายุหลัง ๆ สืบต่อไปได้

กิจกรรมต่าง ๆ ของเด็กโดยเฉพาะในวัยทารก มักเป็นกิจกรรมที่เฉพาะเจาะจงและมีขีดจำกัด แต่ลักษณะเช่นนี้ก็จะเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเด็กเริ่มเข้าสู่สภาวะของการเป็นผู้ใหญ่ กิจกรรมเริ่มขยายก้าวหน้าออกไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติหากถูกเร้าและนำให้เกิดขึ้นโดยปัจจัยต่าง ๆ ของสังคม โดยแท้จริงแล้ว การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงนี้นับเป็นเครื่องสะท้อนส่วนหนึ่งของวัฏจักรของการเติบโตจากวัยทารกไปสู่

วุฒิภาวะ จัดเป็นกระบวนการของการอบรมเด็กให้เข้ากับสังคม ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า socialization นั่งเอง

ถ้าพิจารณาในแง่ของบทบาทและหน้าที่ การอบรมเด็กให้เข้ากับสังคมมีความหมายกว้างกว่าการอบรมเลี้ยงดูภายในครอบครัวหรือการเจริญเติบโตของเด็ก ในการอบรมเด็กให้เข้ากับสังคม ยังผลให้บุคคลเกิดความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรม-สังคม ส่วนการอบรมเด็กในครอบครัว จะเป็นเครื่องกำหนดต่อไปว่า เด็กนั้นจะต้องปรับตัวให้เข้ากับลักษณะวัฒนธรรมเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง

สรุปได้ว่า วัยเด็กทั้งในแง่ของสังคมวิทยาและจิตวิทยา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวางลักษณะพื้นฐานการเจริญเติบโตทางสุขภาพจิตและบุคลิกภาพของบุคคล และต่อการสืบทอดการดำรงไว้ซึ่งลักษณะวัฒนธรรมต่าง ๆ ของสังคม วัยเด็กจึงเป็นวัยหนึ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการให้ความเอาใจใส่ เพราะเป็นวัยที่อาจสร้างทรัพยากรมนุษย์ที่จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นต่อไปได้ถึงคุณภาพของสังคมในรุ่นต่อไปของเรา (จรรจา สุวรรณทัต. 2535)

บทที่ 2

แนวการพิจารณาเรื่องพัฒนาการของมนุษย์และการนำไปใช้

การศึกษาที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์หรือที่เรียกว่าพัฒนาการนั้น มิได้มีความหมายเพียงการศึกษาถึงข้อมูลของพัฒนาการแต่ละขั้นเท่านั้น หากยังรวมไปถึงกฎต่าง ๆ ของพัฒนาการ ซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญในอันที่จะทำให้เราเข้าใจบุคคล วิธีการเลี้ยงเด็กและความเข้าใจในธรรมชาติของเด็กอีกด้วย ในส่วนนี้จะได้พูดถึงแนวคิดสำคัญ ๆ ของพัฒนาการ 4 แนวคิดด้วยกัน โดยแต่ละแนวคิดได้เน้นถึงความสำคัญที่แตกต่างออกไป แต่ถึงแม้จะมีความเห็นที่ไม่เหมือนกันก็ตาม ทุก ๆ แนวคิดก็ได้เข้ามามีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูและเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการเข้าใจเด็ก

แนวคิดปรากฏการณ์นิยม หรือ มนุษยนิยม (Phenomenological or Humanistic Approach)

ขณะที่นักจิตวิทยาส่วนมากนิยมศึกษาและวิจัยตามวิธีการวิทยาศาสตร์อย่างเต็มลักษณะ ก็มีนักจิตวิทยาบางกลุ่มมีแนวคิดว่ามนุษย์ไม่ใช่วัตถุที่ถูกควบคุมหรือบังคับจากพลังภายนอกหรือสภาพแวดล้อม แต่มนุษย์มีอิสระ อาจเลือกกระทำกรรมใด ๆ ที่สามารถกำหนดอนาคตของตน และสามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งที่กำหนดขึ้นนั้นให้เหมาะตามความต้องการ ฉะนั้นจึงมุ่งความสนใจไปศึกษาปรากฏการณ์อันเกิดแก่เอกตบุคคล เช่น เจตนารมณ์แรงมุ่งมั่นที่จะเป็นอิสระ ความปรารถนาพัฒนาคนเองไปสู่อัตตาที่สมบูรณ์ ผู้นำในแนวคิดนี้ เช่น อับราฮัม มาสโลว์ และคาร์ล โรเจอร์ (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

จิตวิทยามนุษยนิยมแตกต่างจากจิตวิทยาสาขาอื่น เช่น จิตวิทยาสรีระและจิตวิทยาอบกติ เนื่องจากไม่มีเรื่องเฉพาะสาขามากนัก แต่ก็มีเนื้อหาสาระสำคัญอยู่หลายอย่างที่สามารถนำไปใช้ในเขนงวิชาเฉพาะต่าง ๆ ของวิชาจิตวิทยาทุกสาขา โดยเฉพาะทางด้านจิตบำบัด ทฤษฎีบุคลิกภาพ และการวิจัยเชิงทดลอง ความเชื่อที่สำคัญของนักจิตวิทยามนุษยนิยม ปรากฏอยู่ในเอกสารของสมาคมจิตวิทยามนุษยนิยมแห่งอเมริกา ดังนี้

1. ศูนย์กลางของความสนใจอยู่ที่บุคคลผู้ได้รับประสบการณ์ การศึกษามนุษย์จึงควรเพ่งเล็งไปที่ประสบการณ์

2. เน้นคุณสมบัติที่เป็นลักษณะเด่นของมนุษย์ เช่น การเลือกสรร การสร้างสรรค์ การให้คุณค่า การบรรลุสัจจการแห่งตน มิใช่นึกถึงมนุษย์ในลักษณะที่เป็นเครื่องจักร

3. การเลือกปัญหาเพื่อศึกษา และวิธีศึกษาให้คำนึงถึงการมีความหมาย มิใช่คำนึงถึงความเป็นวัตถุวิสัย จนทิ้งความสำคัญ หรือความเหมาะสมของปัญหาและวิธีศึกษา

4. ความสนใจสูงสุดอยู่ที่คุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ และสนใจในการพัฒนาศักยภาพซึ่งมีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน แนวความคิดนี้จะเน้นตัวบุคคลตามที่เขาค้นพบตัวเอง และความสัมพันธ์กับผู้อื่นและกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

ในปัจจุบันจิตวิทยามนุษยนิยม ได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญมากแนวคิดหนึ่ง โดยมีปรัชญา วิธีการวิจัย และการนำไปประยุกต์ ซึ่งมีลักษณะของตนเองโดยเฉพาะ (จรรจา สุวรรณทัต. 2530)

แนวคิดปรากฏการณ์นิยมหรือมนุษยนิยม

จิตวิทยามนุษยนิยมมีจุดเน้น หรือหลักการสำคัญ 5 ประการ และจุดเน้นหรือหลักการทั้งห้านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังต่อไปนี้

1. ความเป็นมนุษย์ เป็นเรื่องของประสบการณ์ส่วนตัว จุดสำคัญคือ ประสบการณ์ในจิตสำนึก (conscious experience) ตามความคิดของนักจิตวิทยามนุษยนิยม

ประสบการณ์นี้ให้ข้อมูลที่สำคัญและเป็นพื้นฐานในการศึกษามนุษย์ คำอธิบายตามหลักทฤษฎีและพฤติกรรมที่ปรากฏออกมายังมีความสำคัญรองลงมาจากตัวประสบการณ์ และความหมายของประสบการณ์ต่อผู้เป็นเจ้าของประสบการณ์นั้น ๆ นักจิตวิทยามนุษยนิยมในระยะต่อมาได้คงความสำคัญของความคิดที่ว่า ประสบการณ์ในจิตสำนึกนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ์ในเรื่องความรู้สึกและทัศนะเฉพาะของตน ซึ่งผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ อย่างไรก็ตาม ความเคารพต่อความเชื่อของแต่ละบุคคลนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องไปถึงเรื่องทางศีลธรรม หรือสติปัญญา จิตวิทยามนุษยนิยมพยายามที่จะแยกความเป็นจริงออกจากทัศนคติและประสบการณ์ของบุคคลผู้เผชิญกับความเป็นจริงนั้น รากฐานของจิตวิทยามนุษยนิยมอยู่ที่ปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ตามที่บุคคลรับรู้ (phenomenology) อันเป็นความคิดเชิงปรัชญาอย่างหนึ่ง ซึ่งนักปรัชญาชาวยุโรป คือ เอ็ดมันด์ มุสเซิล (Edmund Musserl) คิดขึ้นเมื่อปลายศตวรรษที่ผ่านมา

แม้จิตวิทยามนุษยนิยมจะเน้นความรู้สึกส่วนบุคคล แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีทัศนคติเชิงวิทยาศาสตร์ในสาขาวิชานี้ โดยแท้จริงแล้วจิตวิทยามนุษยนิยมพยายามที่จะสร้างวิทยาศาสตร์แห่งประสบการณ์ของบุคคล (a science of human experience) กล่าวคือได้ยืนหยัดที่จะมีส่วนอยู่ในจิตวิทยาเช่นเดียวกับในปรัชญา

การที่ถือว่าจิตสำนึก (consciousness) เป็นศูนย์กลางของความสนใจนี้นักจิตวิทยามนุษยนิยมจึงมีจุดยืนแตกต่างจากนักพฤติกรรมศาสตร์อื่น ๆ ซึ่งพยายามเลี่ยงจากความสนใจในเรื่องประสบการณ์ส่วนบุคคลที่เกิดขึ้นเฉย ๆ แต่จะพิจารณาคำถามเกี่ยวกับธรรมชาติหรือลักษณะของจิตสำนึกในแง่ที่อยู่เหนือขอบข่ายความสนใจของนักวิจัย ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีใครสามารถรับรู้ประสบการณ์ส่วนบุคคลตามที่ปรากฏต่อตัวบุคคลได้ นอกจากตัวผู้เป็นเจ้าของประสบการณ์นั้นเพียงผู้เดียว

2. *จิตวิทยามนุษยนิยมเน้นส่วนรวมและศักดิ์ศรีของบุคคล* ในระยะแรกของการพัฒนาทฤษฎีบุคลิกภาพและการรับรู้ จะมีการเน้นในลักษณะรวม (holistic emphasis)

กล่าวคือ นับแต่จิตวิทยาโครงสร้าง (structuralism) ของวูนท์ (Wundt) และทิชเนอร์ (Titchener) ได้รับการศึกษาต่อเนื่องโดยนักจิตวิทยาเกสตอลท์ (Gestalt) ได้ศึกษาเรื่องการรับรู้เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการรับรู้ในลักษณะที่ว่า ส่วนรวมที่มีพลวัตนั้นมากกว่าผลรวมของส่วนย่อยทั้งหมด (Koffka. 1935)

เคิต โกลด์สไตน์ (Kurt Goldstein. 1935) ผู้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากทฤษฎีการรับรู้ของเกสตอลท์ ได้ประยุกต์ข้อสังเกตนี้ในเรื่องบุคลิกภาพและแรงจูงใจ โดยสรุปว่าแรงจูงใจเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งของมนุษย์ คือ การนำไปสู่เอกภาพ และความเป็นส่วนรวม (wholeness) ความคิดที่คล้าย ๆ กันนี้จะอยู่ในงานของนักทฤษฎีบุคลิกภาพ ที่มีแนวโน้มไปทางมนุษยนิยม ซึ่ง ได้แก่ กอร์ดอน อัลพอร์ต (Gordon Allport) อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) และ คาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers) นักทฤษฎีคนสำคัญเหล่านี้เห็นว่าการต่อสู้เพื่อเอกภาพซึ่งได้รับการเน้นเป็นครั้งแรกโดยโกลด์สไตน์นั้น เป็นความต้องการอย่างแรงกล้าของมนุษย์ซึ่งจะแสวงหาการบรรลุสัจจการแห่งตน ซึ่งหมายความถึงกระบวนการที่บุคคลพยายามที่จะแสวงหาศักยภาพที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองของตน พยายามเพื่อให้บรรลุจุดที่เขาสามารถเป็นตัวของเขาได้อย่างเต็มที่ หรือเป็นตัวเองอย่างสมบูรณ์ จะเห็นได้ว่าจิตวิทยามนุษยนิยมมีความคิดคล้ายคลึงกับจิตวิเคราะห์มากกว่ากับพฤติกรรมนิยม

การเน้นของจิตวิทยามนุษยนิยมในปัจจุบัน โดยเฉพาะที่เกิดจากการเคลื่อนไหวในด้านศักยภาพของมนุษย์ อยู่ที่การให้ความสนใจเป็นพิเศษแก่ความเป็นเอกภาพที่สำคัญของจิตใจและร่างกายมนุษย์ นักจิตวิทยามนุษยนิยมมีความห่วงใยอย่างจริงจังว่านักจิตวิทยามักละเลยความสำคัญของประสบการณ์ทางร่างกายของคน

3. แม้จิตวิทยามนุษยนิยมจะยอมรับว่ามีข้อจำกัดที่เห็นชัดเจนในการดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่ก็ยังยืนยันว่ามนุษย์ต้องการรักษาความเป็นอิสระและความเป็นตัวของตัวเอง

กล่าวคือ บุคคลทั่วไปอย่างน้อยที่สุดในชีวิตได้พยายามที่จะขจัดหรือลดข้อจำกัดต่าง ๆ ในตัวเองให้น้อยลง และเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง

187245

คำถามที่ว่า มนุษย์ถูกควบคุมโดยความต้องการที่จะเป็นอิสระ หรือชีวิตมนุษย์ถูกลิขิตร่วมกันโดยสิ่งที่เขาได้รับมาแต่กำเนิด และอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่สำคัญซึ่งเขาได้รับขณะที่กำลังพัฒนาอยู่ในขั้นต่าง ๆ คำถามนี้มักได้รับคำตอบที่สับสนตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของวิชาจิตวิทยา นักจิตวิทยามนุษยนิยมไม่ได้มีข้อโต้แย้งใด ๆ กับข้อเท็จจริงที่ว่า บุคคลแต่ละคนจะได้รับอิทธิพลอย่างมากจากพันธุกรรม และบีดจำกัดต่าง ๆ ของการมีชีวิตอยู่ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักจิตวิทยามนุษยนิยมเห็นว่าสำคัญ ก็คือ มนุษย์อาจจะใช้ความเป็นอิสระที่มีเพียงเล็กน้อย (thin margin of freedom) ไปในการโต้ตอบหรือพยายามกระทำอย่างไม่ถูกไม่ควรต่อสภาพการณ์ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ของชีวิต

ข้อวิจารณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่นักจิตวิทยามนุษยนิยมมีต่อจิตวิทยาสมัยปัจจุบัน ก็คือ ความคิดของจิตวิเคราะห์และพฤติกรรมนิยมในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์และโมเดลที่สร้างขึ้นเพิ่มความโดดเดี่ยว และความไร้อำนาจให้เกิดขึ้นกับบุคคลทุกวันนี้ซึ่งมีเพิ่มมากขึ้นทุกปี นักจิตวิทยาคลินิคที่เน้นความคิดในพฤติกรรมนิยมมักจะให้ภาพของมนุษย์ในลักษณะที่ขาดชีวิตชีวา เป็นเพียงผู้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตาม และมีลักษณะเป็นเครื่องจักร ซึ่งอาจนำไปสู่ความเป็นโรคจิต โรคประสาทได้ นักจิตวิทยามนุษยนิยมจะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดและลักษณะการอธิบายภาพของมนุษย์เช่นนั้น วัตถุประสงค์สำคัญของนักจิตวิทยามนุษยนิยม คือ การสร้างทฤษฎีทางจิตวิทยาที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโตทางด้านการสร้างสรรค์ด้วยการศึกษาพฤติกรรมที่สังคมปรารถนาและที่จะช่วยให้บุคคลพัฒนาไปได้ใกล้ที่สุดตามความสามารถที่แท้จริงของเขา

4. จิตวิทยามนุษยนิยมให้ความสำคัญยิ่งแก่ประสบการณ์ที่เกิดขึ้น นักจิตวิทยามนุษยนิยมมีความเห็นที่หนักแน่นจริงจังในเรื่องประสบการณ์ในจิตสำนึกที่บุคคลมีอยู่ และเห็นว่าไม่สมควรที่ใครจะลดความสำคัญลงให้เป็นเพียงแรงกระตุ้นหรือแรงขับดังที่จิตวิเคราะห์กระทำ หรือให้เป็นแต่เพียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันโดยปราศจากเหตุสำคัญดังที่พฤติกรรมกระทำด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ปรากฏการณ์สำคัญ เช่น การสร้างสรรค์ และความรักเชิงภราดรภาพจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริงและไม่ควรถูกพิจารณาว่าเป็นการแสดงออกเนื่องจากแรงขับทางเพศ

หรือเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นสภาวะเริ่มต้นของความต้องการที่จะให้ความพอใจได้รับการตอบสนองเท่านั้น นักจิตวิทยามนุษยนิยมพิจารณาว่าเรื่องของจิตไร้สำนึก (unconscious mind) เป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์หรือควรที่จะเกี่ยวข้องมากนัก เพราะโดยธรรมชาติแล้วเป็นสิ่งที่ไม่มีทางทราบได้โดยตรง ทั้งความคิดเกี่ยวกับจิตไร้สำนึกนี้ยังอาจเป็นอุปสรรคต่อบุคคลในการสร้างความเป็นตัวของตัวเอง ทำให้ขาดความรับผิดชอบต่อการกระทำ และอาจขัดต่อส่วนรวมของบุคคล (wholeness) อย่างไรก็ตามจิตวิทยามนุษยนิยมก็ยังตระหนักในความสำคัญของความคิดที่มีค่าของฟรอยด์ในเรื่องจิตไร้สำนึก ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจธรรมชาติมนุษย์ส่วนที่ถูกบิดบัง โดยเฉพาะความรู้สึกหวาดเกรงต่อสิ่งที่ไม่รู้และความตาย

5. *จิตวิทยามนุษยนิยมเชื่อว่า ธรรมชาติของมนุษย์ไม่อาจให้คำนิยามที่สมบูรณ์ได้* ความคิดนี้สอดคล้องกับรากฐานความคิดทางลัทธิอัตถิภาวนิยม (existentialism) เพราะถ้าจะตัดสินให้คำนิยามแก่ธรรมชาติของมนุษย์ โดยดูแต่เพียงจากสิ่งที่บุคคลกระทำอยู่ และสิ่งที่เขาเป็น แทนที่จะพิจารณาจากคุณค่าและสาระสำคัญของการเป็นมนุษย์ของบุคคลแล้วก็จะไม่มีทางได้พบความสามารถของบุคคลอย่างสมบูรณ์

โดยหลักการทางจิตวิทยามนุษยนิยม มนุษย์จะอยู่ในกระบวนการรู้จักตนเองอย่างแท้จริงไปจนวาระสุดท้ายของชีวิต หลักการดังกล่าวจะมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการแสวงหาของมนุษย์ที่จะไปให้ถึงสภาพการบรรลุสัจจการแห่งตน หรือศักยภาพแห่งตน และสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวในด้านการส่งเสริมศักยภาพของบุคคล ทัศนะ หรือความคิดเช่นนี้จึงท้าทายข้อสังเกตในแนวคิดของฟรอยด์ที่ว่า มนุษย์มีลักษณะถอยหลังกลับและเป็นอินทรีย์ที่พยายามลดแต่ความเครียด อีกทั้งยังแสวงหาวิธีตอบสนองความต้องการในรูปแบบที่ตนใช้เมื่อยังเป็นเด็กและด้วยวิธีที่บางครั้งก็ป่าเถื่อนล้าหลัง (primitive) ในทางจิตวิทยามนุษยนิยมจะมีการย้ำความสำคัญของปฏิสัมพันธ์ระหว่างการมีเหตุผลกับการมีอารมณ์ โดยเฉพาะเมื่อบุคคลอยู่ในประสบการณ์ที่สำคัญ ตัวบุคคลนั้นเองจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาตนเอง

ทฤษฎีแรงจูงใจของมนุษย์ (Theory of Human motivation)

มาสโลว์ (Abreham H. Maslow) ได้เสนอทฤษฎีแรงจูงใจของมนุษย์ในลักษณะลำดับขั้นของความต้องการ (Hirarchy of Needs) ซึ่งมีอยู่ 5 ขั้นที่สำคัญ สามารถเขียนเป็นรูปกรวยได้ดังนี้

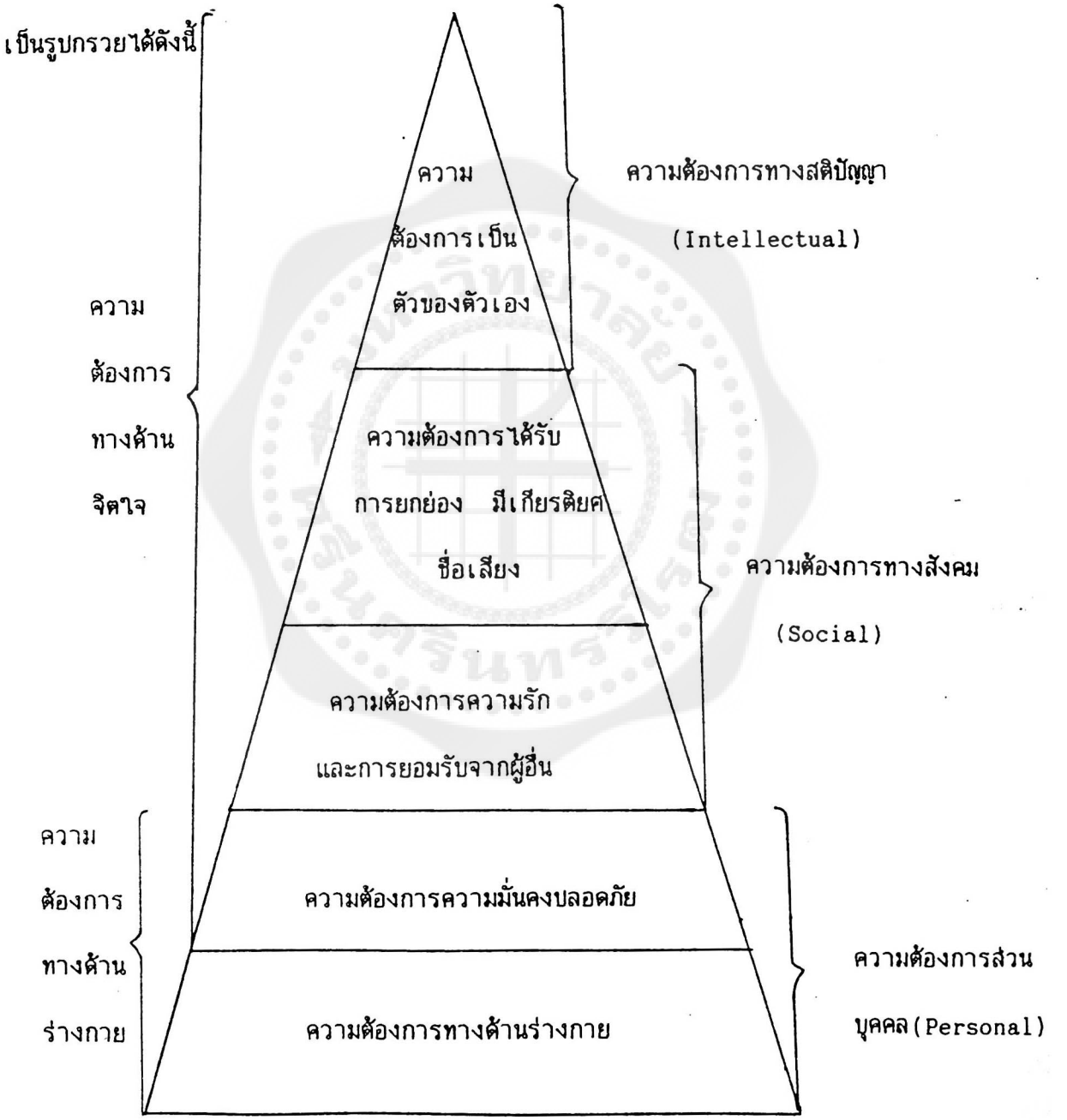

ขั้นที่ 1 ความต้องการทางด้านร่างกายหรือต้องการวัตถุที่จะมาทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ (Physiological needs or Survival needs) เป็นความต้องการอันดับแรกของมนุษย์ ได้แก่ ความต้องการทางด้านปัจจัยสี่ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการพักผ่อนนอนหลับ ความต้องการทางเพศที่จำเป็นในการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์

ขั้นที่ 2 ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (Safety needs) มนุษย์ทุกคนมีความต้องการที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยปราศจากภัยอันตราย มีสุขภาพจิต สุขภาพกายดี มีความมั่นคงในอาชีพหน้าที่การงานและฐานะทางเศรษฐกิจ มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ขั้นที่ 3 ความต้องการความรักและการยอมรับจากผู้อื่น (Love and Belonging needs) ทุกคนต้องการความรักจากผู้อื่น เช่น จากพ่อแม่ จากเพื่อน ต้องการที่จะให้และรับความรัก มีไมตรีจิตซึ่งกันและกัน บรารถนาที่จะเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ

ขั้นที่ 4 ความต้องการได้รับการยกย่อง มีเกียรติยศ ชื่อเสียง (Self-esteem needs) หรือความต้องการที่จะเห็นคุณค่าและความสามารถของตัวเอง เป็นการประเมินผลตนเอง ได้รู้ว่าตนเองมีค่า ทุกคนในสังคมยอมรับนับถือให้เกียรติยกย่องเกิดความรู้สึกเชื่อมั่นยอมรับนับถือตัวเอง (Self-respect)

ขั้นที่ 5 ความต้องการเป็นตัวของตัวเอง สามารถกระทำตนได้ตามความสามารถที่เป็นจริง (Self-actualization or Self-fulfilment needs) เป็นความต้องการที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตของคนที่พัฒนาสูงสุดแล้ว เพื่อแสดงถึงความสามารถและศักยภาพที่จะกระทำได้ของตัวเอง มนุษย์ทุกคนบรารถนาที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเองมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดหรืออุดมคติที่ตนกำหนดไว้ บุคคลที่ได้รับความต้องการผ่านมาถึงขั้นที่ 5 นี้จะรับรู้หรือเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง มีความเป็นอิสระ สามารถทำทุกสิ่งได้ตามที่ตนต้องการและทำอย่างถูกต้องมีเหตุผลอย่างคนคิดเป็น

ความต้องการทั้ง 5 ประการข้างต้นตามความคิดของมาสโลว์นี้เรียงลำดับตามความสำคัญหรือความจำเป็นมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด เหมือนขั้นบันได โดยมีความต้องการทาง

กาย ซึ่งเป็นความต้องการส่วนบุคคลของมนุษย์ทุกคน เป็นพื้นฐานขั้นแรกสำหรับความต้องการขั้นต่อไป ความต้องการทั้ง 5 นี้จะเป็นอิสระต่อกัน และมีความต่อเนื่องเหลื่อมล้ำกันอยู่เหมือนลูกคลื่น เนื่องจากว่าความต้องการระดับถัดมาอาจเกิดขึ้นก่อนที่ความต้องการขั้นต้นจะได้รับการตอบสนองให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ก่อนก็ได้ และบางคนอาจให้ความสำคัญกับความต้องการสลับขั้นก็ได้ อย่างไรก็ดี ปกติแล้วคนทั่วไป จะมีความต้องการขั้นต้นก่อน เมื่อได้รับสนองตอบแล้วจึงจะเกิดความต้องการขั้นถัดไป และไม่จำเป็นว่าทุกคนจะมีความต้องการครบทั้ง 5 ขั้น แต่ความต้องการทั้งหมดเหล่านี้จะมีอยู่ตลอดชั่วชีวิตของบุคคล ดังที่มาสโลว์ได้กล่าวไว้ว่า"มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีความต้องการไม่สิ้นสุด เมื่อมนุษย์สนองความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ปรารถนาได้แล้ว ความต้องการในด้านอื่น ๆ ก็จะปรากฏขึ้นอีก" (เชียรศรี วิวิธศิริ. 2534)

แนวคิดพฤติกรรมนิยม (Behavioral Approach)

ในสมัยแนวคิดจิตวิเคราะห์รุ่งเรืองในยุโรป นักจิตวิทยาในสหรัฐอเมริกา มีจอห์น บี. วัตสัน (John B.Watson)เป็นผู้นำแนวคิดใหม่ ปฏิเสธแนวคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับ "ใจ (mind)" โดยให้เหตุผลว่า "ใจ" เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปแบบ ตัวตน ให้มองเห็นจับต้อง คำนวณหรือสังเกตได้โดยตรง แต่พฤติกรรม เช่น การเดิน การกิน การดื่ม การหัวเราะ การร้องไห้ การพูดจา ฯลฯ นั้น สังเกตได้ ทั้งสามารถนำมาทดลองตรวจวัดนับคำนวณได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ ดังนั้นนักจิตวิทยากลุ่มนี้จึงศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในการแสดงพฤติกรรมที่เห็นประจักษ์จากภายนอก (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

สาระสำคัญของแนวการศึกษานี้กล่าวโดยย่อคือ พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ว่า เมื่อเกิดสิ่งเร้า (พฤติกรรมอันหนึ่ง) ก็ทำให้เกิดสิ่งตอบสนอง (พฤติกรรมอีกอันหนึ่ง) พฤติกรรมตอบสนอง อาจแปรเป็นพฤติกรรมสิ่งเร้า ยั่วยุให้เกิดพฤติกรรมตอบสนอง

สืบเนื่องกันไปได้ไม่มีที่สิ้นสุดตลอดวิถีชีวิต ทฤษฎีเช่นนี้มีชื่อเรียกว่า ทฤษฎีสิ่งเร้า - สิ่งตอบสนอง (Stimulus-Response Theory) มักมีการเขียนย่อว่า *S-R Theory* แนวคิดแบบนี้มีชื่อว่า ***พฤติกรรมนิยม (Behaviorism)*** มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางจิตวิทยาตลอดมาถึงทุกวันนี้ แนวคิดนี้เฟื่องฟูมากตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 จนถึงประมาณกลางศตวรรษ (1900-1950)

อย่างไรก็ดี นักจิตวิทยาในสมัยหลังมิได้จำกัดความคิดของคนไว้ภายในขอบเขตทฤษฎีที่กล่าวแล้ว เนื่องจากเชื่อว่ามีพฤติกรรมของมนุษย์บางรูปแบบซึ่งไม่สามารถคำนวณตรวจวัด สำรวจ สังเกตโดยตรงได้ เช่น กระบวนการจิตใต้สำนึก แต่ก็สามารถศึกษาทำความเข้าใจอย่างมีเหตุผลได้เช่นกันโดยอาศัย *การอนุมาน (inference)* ได้จากพฤติกรรมที่สามารถทดสอบ ตรวจวัด สังเกตได้จากภายนอก ผู้นำแนวคิดนี้คือ บี.เอฟ.สกินเนอร์ (B.F.Skinner. 1904) ผู้ทำการทดลองเรื่องการเรียนรู้แบบ *Operant Conditioning Learning* อันมีชื่อเสียง ถือว่าเป็นการเสริม S-R Theory ให้ทันสมัยขึ้น เรียกชื่อว่า *S-O-R Theory* และเรียกชื่อรวมของแนวคิดนี้ว่า ***พฤติกรรมนิยมยุคใหม่*** *(Modern Behaviorism)*

แนวคิด *S-R* และ *S-O-R* ทำให้วิชาจิตวิทยาสมัยเก่า ซึ่งมุ่งศึกษาจิตใจอันไม่อาจสังเกตได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ มาเป็นการศึกษาพฤติกรรมซึ่งสามารถสังเกต สำรวจ ทดลอง ตรวจสอบได้แจ่มแจ้งแน่นตรง นักจิตวิทยาปัจจุบัน จึงถือว่าเนื้อหาสาระของวิชานี้ คือการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ทั้งส่วนที่มองเห็นสังเกตได้จากภายนอกและส่วนที่เป็นพฤติกรรมภายใน ที่ต้องอาศัยการอนุมานจากพฤติกรรมภายนอก โดยใช้หลักวิชาในการศึกษาเช่นเดียวกับสาขาวิชาวิทยาศาสตร์

ทฤษฎีการเรียนรู้และพฤติกรรมนิยม (Learning Theories and Behaviorism)

จนถึงปัจจุบัน ความคิดร่วมของทฤษฎีการเรียนรู้ก็คือ บุคคลเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ ในสถานการณ์ที่กำหนดให้ และเมื่อให้สถานการณ์นั้นซ้ำอีก บุคคลก็มีแนวโน้มที่จะแสดงพฤติกรรมแบบเดิม เมื่อบุคคลยื่นมือมายังเรา เราจะยื่นมือไปจับและเขย่า เพราะนั่นเป็นวิธีที่เราได้เรียนรู้จะสนองตอบต่อมือที่ยื่นมาให้เรา

มีกลวิธานทั่วไป 3 แบบในการเกิดขึ้นของการเรียนรู้ แบบหนึ่งก็คือ โดยวิธี *การเชื่อมโยง (association)* หรือ *การวางเงื่อนไข (classical conditioning)* ตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ สุนัขของ พาฟลอฟ (Pavlov) ถูกสอนให้มีน้ำลายไหลเมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งในการทดลองหลายครั้งซึ่งทุกครั้งที่สั่นกระดิ่งสุนัขก็จะได้รับก้อนเนื้อเป็นอาหาร หลังจากนั้นมาระยะไม่นาน สุนัขจะน้ำลายไหลเมื่อได้ยินเสียงกระดิ่ง ถึงแม้จะไม่ได้รับก้อนเนื้อ ทั้งนี้เนื่องจากสุนัขเหล่านั้นเชื่อมโยงเสียงกระดิ่งกับก้อนเนื้อ เราเรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่างโดยวิธีการเชื่อมโยง เช่น ทัศนคติต่าง ๆ เป็นต้น (Freedman) Sears & Carlsmith. 1981)

กลวิธานการเรียนรู้แบบที่สองได้แก่ *การเสริมแรง (reinforcement)* บุคคลเรียนรู้ที่จะกระทำพฤติกรรมใด เนื่องจากการกระทำพฤติกรรมนั้นก่อให้เกิดการพึงพอใจ และการสนองตอบต่อความต้องการ (หรือหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดผลที่ไม่พึงพอใจตามมา) เด็กเรียนรู้จะเข้าหาแม่เมื่อเขารู้สึกหิว เพราะเขาได้เรียนรู้ว่าแม่จะจัดหาอาหารให้

กลวิธานการเรียนรู้แบบที่สามได้แก่ *การเลียนแบบ (imitation)* บุคคลมักเรียนรู้ทัศนคติและพฤติกรรมต่าง ๆ โดยการสังเกตทัศนคติและพฤติกรรมของตัวแบบที่แสดงบทบาท เด็กเล็ก ๆ อาจเรียนรู้วิธีพันไม้โดยเฝ้ามองจากการพันไม้ของพ่อ เด็ก ๆ และวัยรุ่นอาจเกิดทัศนคติทางการเมืองอย่างค่อนข้างละเอียดโดยการฟังจากการพูดคุยของพ่อแม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการเลือกตั้ง การเลียนแบบอาจเกิดขึ้นโดยไม่มีการเสริมแรงใด ๆ จาก

ภายนอกก็ได้ ถึงแม้ว่า นักเขียนบางคนตั้งสมมติฐานว่า การเสียนแบบเกิดขึ้นได้เพราะบุคคลให้รางวัลแก่ตนเองในการลอกเสียนแบบผู้แสดงบทบาทที่เป็นตัวแบบได้อย่างเหมือนจริง

*ทฤษฎีการเรียนรู้*มีลักษณะพิเศษ 3 ประการ ที่ทำให้แตกต่างจากแนวคิดร่วมอื่น ๆ ทางจิตวิทยาสังคม *ประการแรก* สาเหตุของพฤติกรรมถูกเชื่อว่าขึ้นอยู่ส่วนใหญ่กับการเรียนรู้ในอดีตของบุคคลผู้นั้น เช่น ประสบการณ์ที่เฮอร์เบิต (Herbert) มีต่อตำรวจเป็นไปในแบบที่ตำรวจปฏิบัติต่อเขาอย่างหยาบคาย เยาะเย้ย สงสัย และไม่ให้ความเห็นใจ หรือบางทีพ่อของเขาอาจปฏิบัติต่อเขาอย่างรุนแรง ดังนั้นเฮอร์เบิตได้เรียนรู้ที่จะลอกเสียนแบบบทบาทที่ใช้ความรุนแรงของตัวแบบเข้าไว้ นักทฤษฎีการเรียนรู้ จะมุ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษกับ ประสบการณ์ในอดีตและให้ความสนใจน้อยกว่ากับรายละเอียดของสถานการณ์ปัจจุบัน

ประการที่ 2 สาเหตุของพฤติกรรม มีแนวโน้มที่จะขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมภายนอกเป็นส่วนใหญ่ และไม่ขึ้นอยู่กับการตีความที่เป็นอัตนัยของบุคคลในสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ทฤษฎีการเรียนรู้จะเน้นเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าที่มีมาก่อน หรือมิฉะนั้นก็เป็นตัวเสริมแรงในอดีตที่กระทำต่อการตอบสนอง หรืออาจเป็นตัวแบบที่แสดงบทบาทให้บุคคลนั้นได้เห็น สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดเป็นส่วนประกอบภายนอกตัวบุคคล ทฤษฎีการเรียนรู้จะให้ความสนใจน้อยกว่าอัตภาวะที่เป็นอยู่ของบุคคล เช่น อารมณ์ (ตัวอย่างเช่น เฮอร์เบิตอาจจะกลัว โกรธ หรือรู้สึกอย่างอื่นหรือไม่ก็ตาม) หรือ การรับรู้สถานการณ์ (ตัวอย่างเช่น เขาคาดหมายว่าตำรวจจะโจมตี หรือ ยิงเขาหรือไม่ เป็นต้น)

ประการสุดท้าย ทฤษฎีการเรียนรู้ โดยปกติจะสำรวจพฤติกรรมภายนอก (overt behavior) แทนการสำรวจสภาพภายในตัวบุคคลหรือสภาพทางจิตวิทยา นั่นก็คือทฤษฎีนี้จะมุ่งสู่ประเด็นว่า การกระทำภายนอกของเฮอร์เบิตเป็นอย่างไร เช่น เขายิงตำรวจหรือไม่ แทนที่จะมองสภาวะทางอารมณ์ เช่นว่า เขาอาจรู้สึกกลัว โกรธ หรือรู้สึกผิด ทฤษฎีการเรียนรู้จะเน้นความสำคัญส่วนใหญ่ว่าทำไมเฮอร์เบิตจึงมีพฤติกรรมแบบรุนแรง มากกว่าที่จะเป็นอย่างอื่น เช่น หนีสุดฤทธิ์ เชื่อฟัง ตกใจกลัวจนตัวแข็ง หรือโต้เถียงกลับ

ในปัจจุบัน นักทฤษฎีการเรียนรู้เริ่มจะรวมกระบวนการทางการคิดเข้าไว้ในรูปแบบของตนมากขึ้น ดังนั้น ในขณะนี้เราจึงมีทฤษฎีที่เป็นการเรียนรู้ การรู้คิด (learning - cognitive theories) ไม่ใช่ทฤษฎีการเรียนรู้เฉย ๆ

จึงอาจสรุปได้ว่า ***นักพฤติกรรมนิยม (Behaviorists)*** จะสนใจเป็นพิเศษในวิธีที่คนเรียนรู้ที่จะประพฤติด้วยวิธีการใด ๆ เป็นพิเศษ เขามองการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เอกัตบุคคล ซึ่งเป็นผลของประสบการณ์ จะสร้างการเชื่อมโยงเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์เข้าด้วยกันเป็นกระบวนการที่เรียกว่า ***การวางเงื่อนไข (conditioning)*** นักพฤติกรรมนิยม เช่น บี.เอฟ.สกินเนอร์ (B.F.Skinner) จะแยกสภาพแวดล้อมออกเป็นหน่วย ๆ เรียกว่า ***ตัวกระตุ้น (stimuli)*** และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้น ก็เป็นหน่วยต่าง ๆ เรียกว่า ***การตอบสนอง (responses)*** (Zanden. 1985)

แนวคิดแบบรู้คิด (Cognitive Approach)

แนวคิดนี้ค่อนข้างใหม่ เกิดจากจุดที่คิดเห็นว่ามนุษย์เรามิใช่เป็นหน่วยรับเครื่องเร้าภายนอกเท่านั้น แต่มีการสร้างกระบวนการประมวลข้อสนเทศที่รับเข้ามาแล้ว ส่งผลออกไปเป็นข้อสนเทศใหม่ กระบวนการที่กล่าวถึงนี้เริ่มด้วยมีข้อมูลผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสวิถีต่าง ๆ แล้วถูกย่อลง ส่งไปเก็บไว้ในขุมคลังความจำ เมื่อต้องการก็เรียกเอามาใช้ โดยเลือกคัดตัดสินใจตามที่เห็นเหมาะสมได้ ผู้สนใจแนวคิดนี้จึงศึกษาหนักไปในทางการรับรู้ ความจำ ความคิด และกลไกที่เกี่ยวเนื่องกัน ผู้นำในแนวคิดนี้ เช่น จีน เพียเจท์ และ เคนเนธ เครด (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

ทฤษฎีพัฒนาการทางการรู้คิด (Cognitive Developmental Stage Theory)

สำหรับทฤษฎีที่ว่าด้วยการพัฒนาทางสมองนี้ บุคคลผู้เป็นเจ้าของความคิดคนสำคัญได้แก่ *ฌอง เพียเจท์ (Jean Piaget)* หลักการสำคัญของทฤษฎีนี้อยู่ที่ข้อสมมุติฐานที่ว่าบุคลิกภาพของบุคคลวิวัฒนาการจากการทำงานทั้งในด้านสมองและอารมณ์ และจากความสัมพันธ์ระหว่างกันของระบบทั้งสองอย่างนี้ กระบวนการทางสมองช่วยให้เกิดทิศทางในการคิด ซึ่งในการคิดนี้ เพียเจท์ หมายความถึงกระบวนการที่บุคคลรู้จักจัดระเบียบ และประสานประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ตนเองได้รับ เพื่อแสดงให้เห็นกระบวนการต่อเนื่องของพัฒนาการ *เพียเจท์ได้แบ่งระดับพัฒนาการออกเป็นช่วง ๆ* ดังนี้

1. *อายุประมาณ 0-2 ปี* อยู่ในระยะที่เด็กใช้การเรียนรู้ทางประสาทสัมผัสและกล้ามเนื้อ (sensori-motor phase)

2. *ประมาณอายุ 2-11,12 ปี* อยู่ในระยะที่เตรียมตัวเพื่อการรู้จักรู้ รู้จักคิด (preparation for conceptual thought) เด็กสามารถเข้าใจเหตุผลง่าย ๆ ได้

3. *ประมาณอายุ 11-12 ปี และสูงขึ้นไป* เป็นระยะที่เด็กรู้จักมีการรู้คิด (phase of cognitive thought) เกิดความคิดในเชิงรูปธรรมและความคิดในเชิงนามธรรม

กล่าวโดยเพิ่มเติม เมื่อเด็กอยู่ในขั้นพัฒนาการระยะที่ 1 เด็กจะรู้จักระบบโลกที่ล้อมรอบตนด้วยการใช้ประสาทสัมผัสและการเคลื่อนไหว เพื่อการรับรู้และการกระทำต่าง ๆ ของตน เช่น การกำมือ ดูดมือ เด็กจะเริ่มรู้จักตนเองและสิ่งแวดล้อม รู้ว่าตนเองนั้นอาจเป็นต้นเหตุให้เกิดผลต่อคนเองและสิ่งแวดล้อม เมื่ออยู่ในขั้นพัฒนาระยะที่ 2 เด็กเริ่มใช้กระบวนการคิดในสมอง เด็กเริ่มเปลี่ยนจากระดับการใช้ประสาทสัมผัส เพื่อการรับรู้และเคลื่อนไหวมาสู่การเตรียมตัวเพื่อสร้างความคิดความเข้าใจในสมอง กล่าวคือ เริ่มพิจารณาว่าวัตถุต่าง ๆ ที่ตนคุ้นเคยในระยะแรกเรียนรู้เพื่อเข้าใจรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ และเริ่มสามารถ

ใช้ความคิดมองเห็นการกระทำของวัตถุต่าง ๆ ในสมองของตน เมื่อถึงพัฒนาการขั้นที่ 3 เด็ก มีความคิดเป็นอิสระสามารถใช้สัญลักษณ์ และภาษาไทยได้อย่างถูกต้องและกว้างขวาง พัฒนาสติปัญญาขึ้นเรื่อย ๆ จนสามารถรู้คิดและขบปัญหาได้โดยอาศัยเหตุผลทางสติปัญญามาอธิบายการกระทำต่าง ๆ ของตนและสิ่งแวดล้อม

สาระสำคัญของทฤษฎีการรู้คิด ซึ่งเพียเจท์พยายามอธิบายนี้ อยู่ที่การเข้าใจว่า พัฒนาการของเด็กคือ ความสามารถที่จะจัดระบบกับสิ่งแวดล้อม นำการรับรู้สิ่งแวดล้อมเข้ามาคิดพิจารณาและทำความเข้าใจ การพัฒนามีลำดับขั้นและไม่เปลี่ยนแปลงในเด็กทุกคน การเจริญเติบโตในแต่ละขั้น คือการประสมประสานพฤติกรรมทั้งหมดที่เรียนรู้ในระดับขั้นนั้น ๆ ในการสร้างความคิดความเข้าใจในแต่ละเรื่องเด็กจะมีระยะของการเตรียมตัว และระยะของการจัดระบบประสบการณ์ให้ถูกต้องเสียก่อนแล้วจึงจะเกิดความคิดรวบยอด หรือสังกัป (concept) ขึ้นได้ การเรียนการสอนให้เด็กรู้จักคิด รู้จักใช้เหตุและผลจึงต้องเริ่มต้นตั้งแต่เด็กอยู่ในวัยทารกเพราะจะจะได้เป็นรากฐานให้เด็กเกิดการเตรียมตัวที่ถูกต้องเพื่อการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน

ทฤษฎีของเพียเจท์ ไม่ใช่ทฤษฎีที่ใคร ๆ จะเข้าใจได้ง่าย ต้นฉบับทฤษฎีของเขาเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส แล้วได้รับการถ่ายทอดแปลเป็นภาษาต่าง ๆ มากมายหลายสิบภาษา นับตั้งแต่เขาได้ประกาศทฤษฎีของเขาเป็นต้นมา ทำให้วงการการศึกษา และวงการจิตวิทยาเด็กให้ความสนใจกับพัฒนาการทางความคิดของเด็ก และได้มีความพยายามจัดการอบรมเด็กและให้การศึกษาแก่เด็ก ให้ตรงตามกระบวนการพัฒนาการทางความคิด (เพราะถ้าอบรมหรือสอนเด็กไม่ตรงตามขั้นตอนพัฒนาการทางความคิดของเด็ก ก็เป็นการสูญเปล่า ช้ำร้ายอาจกลับเป็นโทษ ถ้าเป็นการเร่งรัดเด็กจนเกินควร)

ลำดับขั้นพัฒนาการทางความคิดตามทฤษฎีของเพียเจท์

อายุ	ลำดับขั้นพัฒนาการ	ลักษณะพัฒนาการ
I. ตั้งแต่เกิดถึง 2 ปี	1. ขั้นใช้สัมผัสและกล้ามเนื้อ (Sensorimotor period)	- รู้ว่านั่นเป็นวัตถุซึ่งแตกต่างจากตัวฉัน - รู้จักแสวงหาสิ่งเร้า รู้จดจำสิ่งน่าสนใจ
II. 2-7 ปี	2. ขั้นรู้จักคิดด้วยความคิด (Pre-operational thought period) คิดเบื้องต้น (Pre-operational)	- ภาษาพูดยังพัฒนาไม่เต็มที่ - เข้าใจเรื่องราวโดยการใช้ประสาทสัมผัส - รู้ว่าวัตถุที่มีอยู่ย่อมไม่สูญหายไป - คิดเอาแต่ใจตัว - ไม่เข้าใจความคิดของผู้อื่น - เห็นความเหมือน แต่ไม่เห็นความแตกต่าง ฉะนั้น ถ้าวัตถุสองอย่าง มีความคล้ายกันใน

อายุ	ลำดับขั้นพัฒนาการ	ลักษณะพัฒนาการ
		บางลักษณะ วัตถุทั้งสองอย่างนั้นย่อมเหมือนกันในลักษณะอื่น ๆ ทั้งหมดด้วย
II. 4-7 ปี (ต่อ)	คิดได้เอง (Intuitive)(ต่อ)	- รู้จักแยกประเภทและแบ่งชั้น เข้าใจเรื่องความเกี่ยวพัน - เข้าใจจำนวนเลข สามารถคิดออกได้โดยไม่ต้องใช้เหตุผล แต่ใช้ความคล่องแคล่วในการเปรียบเทียบแทน เพราะรู้จักแบ่งพวกแบ่งชั้นแล้ว - เริ่มพัฒนาความคิดเรื่องการทรงสภาพเดิมของวัตถุ การทรงสภาพเดิมของปริมาณ (อายุ 5 ปี) การทรงสภาพเดิมของน้ำหนัก (อายุ 6 ปี) การทรงสภาพเดิมของปริมาตร (อายุ 7 ปี)
III. 7-11ปี	3. ขั้นใช้ความคิดเชิงรูปธรรม (Concrete operation)	- รู้จักคิดอย่างใช้เหตุผล สามารถคิดย้อนกลับได้(ในเชิงเลขคณิต) - รู้จักแบ่งแยกจัดหมวดลำดับขั้น

อายุ	ลำดับขั้นพัฒนาการ	ลักษณะพัฒนาการ
IV. 11-15 ปี	4. ขั้นใช้ความคิดเชิงนามธรรม (Formal operation)	รู้จักองค์ประกอบที่ลดหลั่นจากเล็กไปหาใหญ่ - สามารถคิดโดยไม่ใช้วัตถุเป็นสื่อ (นามธรรม) - สามารถคิดรวบยอดได้ รู้จักคิดวิเคราะห์ ตีความหมายและทดสอบสมมติฐานได้

อายุที่ เพียเจท์ และ อินเฮลเดอร์ (1941) กำหนดไว้มักสูงกว่าที่แสดงไว้ในตารางนี้ ทำให้ง่ายขึ้นโดยซีเกล (Sigel. 1964) เพราะถือเอาเกณฑ์อายุเด็กที่ตอบข้อทดสอบผ่าน 50% จึงถือว่าเป็นอายุโดยประมาณ

ขั้นตอนของความคิดตามทฤษฎีของเพียเจท์ ที่เขียนมาอย่างย่นย่อข้างต้นนี้ ขอเพิ่มเติมลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. ถ้ามีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ความคิดเริ่มต้นเมื่อไร ในชีวิตคนเรา ตอบโดยยึดตามแนวคิดของเพียเจท์เป็นหลักว่า เริ่มหลังจากคลอดไม่นานนัก เพราะขั้นแรกของการรู้และคิดนั้น เป็นขั้นเรียนรู้และคิดง่าย ๆ ชนิดปฏิกิริยาสะท้อน (Reflex action ระยะที่ 1 ขั้นที่ 1)

2. ระบบสัญลักษณ์ที่เป็นภาษาถ้อยคำ มีความสำคัญยิ่งต่อกระบวนความคิด อาจพูดได้ว่าความสามารถทางความคิด มีความสัมพันธ์ต่อกันกับความเจริญทางภาษาถ้อยคำ หรือในแง่กลับกันความเจริญทางความรู้ภาษาถ้อยคำช่วยให้ความคิดงอกงาม ดังที่เพียเจท์

อธิบายว่า เด็กรู้จักคิดด้วยความคิดจริง ๆ (Inner thought) เมื่อเริ่มพูดภาษาได้พอสมควร (เมื่ออายุประมาณ 2 ขวบ)

แม้ว่าภาษาถ้อยคำมีความสำคัญมากต่อกระบวนการคิด แต่เราต้องไม่มองข้ามองค์ประกอบอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ที่มีความสำคัญต่อความคิดเหมือนกัน แม้ว่ามีความสำคัญไม่มากเท่าภาษาถ้อยคำ องค์ประกอบที่น่ากล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ *ประสาทสัมผัส (Sensorimotor)* ขอกล่าวย้อนไปถึงทารกก่อนอายุ 2 ขวบ ว่ารู้จักคิดเหมือนกัน แต่คิดด้วยระบบประสาทสัมผัสเป็นส่วนมาก เพราะการพัฒนาภาษาถ้อยคำยังให้ประโยชน์ได้ในวงจำกัด (เด็กวัยทารกที่ช่างรู้ช่างคิด จึงซุกซน ที่เรียกว่า อยู่ไม่สุข แท้จริงแล้วทารกกำลังใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมผัสสิ่งแวดล้อมเพื่อเรียนรู้) มีผู้เชื่อว่า เพราะทารกจะต้องเรียนรู้และดำรงรักษาชีวิต แต่ความสามารถทางภาษายังน้อยอยู่ โลกจึงทดแทนให้มีความสามารถในระบบประสาทสัมผัสเป็นอย่างสูง เมื่อเปรียบเทียบตามสัดส่วนกับสมรรถภาพทางประสาทสัมผัสของผู้ใหญ่ เช่น ทารกไม่ยอมให้คนดุ ๆ ไม่ค่อยเห็นใจเด็กเข้ามาอุ้ม ทั้ง ๆ ที่ทารกไม่เคยทราบมาก่อนว่า คนผู้นั้นมีอัธยาศัยเช่นนี้ แต่ทารกโผเข้าหาคนอารีแม้แรกรู้จัก ขี้อ้อนเมื่อรู้ว่าแม่จะออกไปค้างคืนที่ไหนนาน ๆ ร้องไห้งอแงเมื่อพ่อกับแม่ไม่ลงรอยกัน ฯลฯ เรื่องเช่นนี้บางทีผู้ใหญ่ก็ได้ใช้วาจาบอกเล่าให้เด็กฟังเลย แต่เหตุไฉนเด็กจึงรับทราบเล่า? คงจะเข้าใจได้ง่ายขึ้นถ้าเราสังเกตสุนัขที่ฉลาด สุนัขพูดภาษาคนไม่ได้ แต่ก็เข้าใจอารมณ์ของนายสารพัด โดยนายไม่บอกมันเลย

3. เมื่อเด็กมีความคิดเจริญถึงขั้นที่เห็นความเหมือน และความแตกต่างในเวลาเดียวกัน (อายุประมาณ 7 ขวบ) เด็กจะรู้จักการคิดเปรียบเทียบวัตถุที่เด็กได้พบเห็น และเหตุการณ์ง่าย ๆ การรู้คิดเช่นนี้เพิ่มพูนทักษะและประสิทธิภาพในการคิดแบบเชื่อมโยงความสัมพันธ์ (Associative thinking) การคิดเป็นเหตุเป็นผล การรู้จักแยกแยะ จัดลำดับขั้นหมู่พวก และนำไปสู่วิธีคิดแบบต่าง ๆ ในขั้นใช้*ความคิดเชิงนามธรรม (ขั้นที่ 4)*

4. สิ่งที่เด็กมองเห็นได้ จับต้องได้ สัมผัสได้โดยตรง (Concrete) เป็นเครื่องเร้าให้เด็กคิดก่อน ระยะแรก ๆ ความคิดของเด็กจึงเป็นเชิงรูปธรรมเป็นส่วนมาก ต่อมาเมื่อเด็กรู้คิดผสมเรื่องจริงและเรื่องคิดฝัน (Imagination) และรู้จักใช้ภาษาถ้อยคำ เด็กจึงสามารถคิดแนวนามธรรมได้ ระยะแรก ๆ อาจเป็นนามธรรมง่าย ๆ ก่อน เช่น เด็กดี ฯลฯ ต่อมาจึงเพิ่มความยากขึ้น เช่น ความตาย ความน่ารัก ความจำเป็น ต้องเคารพ ความคิดประเภทความคิดรวบยอด พัฒนามาด้วยกันกับความสามารถในภาษาถ้อยคำ และรู้จักคิดสมมต ความคิดรวบยอดขยายทั้งแนวลึกและแนวกว้าง ด้วยวัยและประสบการณ์ *(ความคิดขั้น Formal Operation)*

5. สัญลักษณ์คณิตศาสตร์ (Mathematic Symbols) เป็นสัญลักษณ์พิเศษเฉพาะ แตกต่างจากสัญลักษณ์ถ้อยคำธรรมดา และจัดอยู่ในขบวนความคิดประเภทนามธรรม สัญลักษณ์คณิตศาสตร์เจริญขึ้นหลังจากมีความสามารถใช้สัญลักษณ์ถ้อยคำได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว (ประมาณอายุ 7 ขวบเป็นต้นไป) มีผู้กล่าวกันว่า ผู้ที่มีความฉลาดเข้าใจสัญลักษณ์คณิตศาตร์ดี มักจะดีทางความคิดนามธรรมด้านอื่น ๆ ด้วย

แนวคิดจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Approach)

ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) เป็นผู้ริเริ่มขึ้นในทวีปยุโรป โดยศึกษาข้อมูลจากคนเจ็บป่วยระบบประสาทเป็นราย ๆ แล้วรวบรวมเป็นหลักวิชา ซึ่งประกอบด้วย จิตสำนึก จิตใต้สำนึก สัญชาตญาณซึ่งเน้นหนักเรื่องเพศและการก้าวร้าว ฯลฯ ทั้งเสนอการวิเคราะห์จิต ซึ่งเป็นพื้นฐานการบำบัดรักษา ผู้เจ็บป่วยทางจิตประสาท (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Psycho-analytic Theories)

ทฤษฎีนี้ จัดได้ว่าเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลยิ่งต่อการอบรมเลี้ยงดูเด็ก มีส่วนเปลี่ยนแปลงความเข้าใจและวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กจากความเชื่อแบบเก่า ๆ มาสู่ความเห็นแบบใหม่ที่ขัดแย้งจากเดิมโดยสิ้นเชิง จุดเด่นของทฤษฎีนี้อยู่ที่ความพยายามที่จะอธิบายถึงพัฒนาการของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างละเอียด (Conscious and Unconscious Development) ผู้ที่คิดทฤษฎีขึ้นมาได้แก่ นักจิตวิทยาชาวออสเตรีย ชื่อ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ฟรอยด์ได้กล่าวถึงทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของเขาอย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม และถึงแม้ว่าเขาจะมุ่งความสนใจไปสู่พฤติกรรมของบุคคลในวัยผู้ใหญ่ก่อนอื่นก็ตาม เขาก็ได้ย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของประสบการณ์ในวัยเด็ก ที่จะมีผลโดยตรงต่อลักษณะพัฒนาการและบุคลิกภาพของบุคคลในวัยใด โดยสรุปแล้วทฤษฎีของฟรอยด์ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมในวัยเด็ก ที่จะหลอมบุคลิกภาพของบุคคลให้เปลี่ยนแปลงไป

ฟรอยด์ศึกษา บุคลิกภาพของมนุษย์ เขาเชื่อว่าบุคลิกภาพของมนุษย์พัฒนามาจากแรงขับภายในซึ่งเป็นแรงขับพื้นฐานของมนุษย์ 3 ประการด้วยกัน คือ

1. แรงขับที่จะดำรงชีวิตอยู่ (Survival Drive)
2. แรงขับที่จะทำลาย (Aggressive Drive)
3. แรงขับทางเพศ (Sex Drive)

โดยฟรอยด์อธิบายว่า แรงขับทั้ง 3 นี้อยู่ในส่วนลึกของคนที่เรียกว่าจิตไร้สำนึก (Unconsciousness) ฟรอยด์ได้แบ่งจิตของมนุษย์ออกเป็น 3 ระดับ คือ *จิตไร้สำนึก (Unconscious) จิตใต้สำนึก (Sub-Conscious) และจิตในสำนึก (Conscious)* จิต 3 ระดับนี้ทำให้เกิดตน 3 ระดับด้วยกัน คือ

1. ตนเบื้องต้น (id) ได้แก่ ตนที่อยู่ในจิตไร้สำนึก ซึ่งมีแรงขับทั้ง 3 ประการติดตามมาแต่กำเนิด

2. *ตนปัจจุบัน (ego)* ได้แก่ ตนที่รับรู้โดยตนเอง เป็นตนที่แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ตามแรงขับพื้นฐานทั้ง 3 ประการ

3. *ตนในคุณธรรม (superego)* ได้แก่ ตนที่ควบคุมการแสดงออกด้านคุณธรรมที่สร้างโดยจิตในสำนึกของบุคคลนั้น เพื่อให้แสดงพฤติกรรมตามค่านิยมของสังคม

นอกจากนี้พรอยด์ยังได้อธิบายถึงธรรมชาติการป้องกันตน (Defense) และการควบคุมตน (Control) อันมีผลต่อพัฒนาการทางบุคลิกภาพของบุคคล

การป้องกันตน หมายถึง การยับยั้งการแสดงออกที่ไม่เหมาะสมแล้วเปลี่ยนแปลงการแสดงออกในรูปแบบที่สังคมยอมรับมากกว่า เช่น ผู้ใหญ่เมื่อหิว แต่ยังรับประทานไม่ได้ก็หันไปสนใจอ่านหนังสือแทน ไม่แสดงอาการร้องไห้เรียกร้องอาหารเหมือนเด็ก หรือบางครั้งในการป้องกันตนนั้นบุคคลอาจแสดงพฤติกรรมออกในลักษณะตรงกันข้ามกับความต้องการ เพื่อลดความคับข้องใจของตนเอง เช่น หาคนรักไม่ได้ก็อาจจะแสดงออกมาในลักษณะเกลียดผู้ชาย เป็นต้น

การควบคุมตน หมายถึง การควบคุมพฤติกรรมให้แสดงออกมาในรูปที่เหมาะสมแก่กาละเทศะ ในลักษณะที่สังคมยอมรับแต่จะไม่ปิดเบือนพฤติกรรมเป็นรูปอื่น เช่นหิวข้าวก็ระงับความหิวรอจนถึงเวลา เป็นต้น

พรอยด์ได้อธิบาย *กลไกการป้องกันตน* อันมีผลต่อบุคลิกภาพของบุคคลไว้หลายแบบด้วยกัน ดังต่อไปนี้

1. *การเก็บกด (Repression)* ซึ่งนับเป็นกลไกที่บุคคลใช้บ่อยที่สุดมากกว่ากลไกอื่น ๆ พรอยด์อธิบายว่า บุคคลที่มีพฤติกรรมชอบล้างมือบ่อย ๆ นั้น อาจเกิดมาจากความรู้สึกกังวลเกี่ยวกับการใช้มือสำเร็จความใคร่ เมื่อเขาเก็บกดความรู้สึกนี้เขาจึงแสดงออกมาโดยการล้างมือบ่อย ๆ แทน

2. *การแสดงปฏิสัมพันธ์ตอบ (Reaction Formation)* ได้แก่การที่เก็บกดความต้องการ หรือแรงขับในจิตในสำนึกของตนเองแล้วปิดเบือนแสดงออกมาในรูปแบบที่

ตรงกันข้าม เช่น บุคคลที่อยากได้อำนาจ แต่เขาไม่อาจได้ลาภยศตำแหน่งดังใจ ปรารถนาก็จะแสดงออกว่าไม่ต้องการสิ่งเหล่านั้น ไม่สนใจแทน

3. *การส่งทอดความรู้สึก (Projection)* ได้แก่ การส่งทอดความผิดไปให้กับผู้อื่น บุคคลพยายามเก็บกดความรู้สึกของตนเอง ไม่ยอมรับรู้ภาพพจน์ของตนตามความเป็นจริง แต่จะส่งทอดความต้องการของตนหรือภาพพจน์ของตนไปยังผู้อื่นแทน เช่น บุคคลที่มีความก้าวร้าวแต่เก็บกดไว้จะชอบดูมวย หรือการต่อสู้ของคนอื่น เป็นการส่งทอดความรู้สึกของตนเอง

4. *การมีพฤติกรรมย้อนถอย (Regression)* ได้แก่ การปฏิเสธรับรู้ในสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัว และเมื่อเกิดความรู้สึกไม่พอใจในสิ่งที่เกิดขึ้นจะมีพฤติกรรมย้อนถอยไปสู่วัยเด็ก เพื่อหลีกเลี่ยงการรับรู้ในสภาพปัจจุบัน

5. *การแยกตัว (Isolation)* ได้แก่ การไม่ตอบสนองต่อการกระทำที่ทำให้คับข้องใจในลักษณะที่รุนแรงทดแทนกัน แต่จะแยกตัวออกจากสภาพการณ์นั้น ไม่รับรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น บุคคลที่มีกลไกป้องกันตนเช่นนี้จะเป็นคนใจเย็น รู้จักควบคุมความรู้สึกของตนเอง เมื่อต้องเผชิญปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น

6. *การมีความคิดตายตัว (Fixation)* การมีความคิดที่ตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง จะปฏิเสธสิ่งที่เกิดขึ้นมาที่ขัดกับความต้องการของตน หรือความคิดของตน ไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่ตรงกับประสบการณ์และความเชื่อของตนเอง จะยึดมั่นกับสิ่งที่ตนเชื่อ ปฏิเสธในสิ่งที่ตนไม่ยอมรับ การใช้กลไกป้องกันตนเช่นนี้มีขีดจำกัด ฉะนั้นผู้มีลักษณะเช่นนี้อาจมีอาการทางจิตได้มากกว่าผู้มีลักษณะอื่น ๆ

จากความเชื่อเบื้องต้นของฟรอยด์และข้อมูลพื้นฐาน (Basic Concept) ของทฤษฎีของเขานี้เอง ฟรอยด์ได้แบ่งระดับพัฒนาการทางบุคลิกภาพของมนุษย์ออกตามวัยดังนี้

1. ขั้นพัฒนาการ *ความพึงพอใจทางปาก (Oral Stage)* อายุแรกเกิดถึง 1 ปี เด็กจะมีความพึงพอใจอยู่บริเวณปาก ฉะนั้นกิจกรรมส่วนใหญ่ของเขาจะได้แก่การดูด

การกลืน และกิน ในระยะนี้เด็กจะมีตนเบื้องต้นสูงกว่าตนปัจจุบันและตนในคุณธรรม

2. ความพึงพอใจทางทวารหนัก (Anal Stage) อายุระหว่าง 1-2 ปี ความพึงพอใจของเขาจะอยู่ในการขับถ่าย ถ้าบังคับหรือเข้มงวดเกินไปจะทำให้บุคลิกของเด็กเสียไป ควรฝึกหัดการขับถ่ายของเขาให้ถูกตามค่านิยมของสังคม แต่ไม่ควรทำให้เขาคับข้องใจ เพราะจะเป็นผลสะท้อนต่อบุคลิกภาพของเขาภายหลัง

3. ความพึงพอใจทางอวัยวะสืบพันธุ์ (Phallic Stage) อายุระหว่าง 3-5 ปี ในระยะนี้ฟรอยด์เชื่อว่าเด็กมีการพัฒนาการทางเพศขึ้น เริ่มเรียนรู้ความแตกต่างระหว่างหญิงและชาย เลียนแบบพฤติกรรมของพ่อแม่ เด็กจะมีความสุขในการจับต้องอวัยวะเพศ และเริ่มมีความสนใจในความแตกต่างระหว่างเพศ เด็กจะเกิดความรู้สึกที่ฟรอยด์เรียกว่า Oedipus Complex และ Electra Complex ซึ่งหมายถึง เด็กผู้ชายจะติดแม่และเด็กผู้หญิงจะติดพ่อ และเด็กผู้ชายจะพยายามเลียนแบบบุคลิกภาพของพ่อเพื่อเรียกร้องความสนใจจากแม่ เด็กผู้หญิงพยายามเลียนแบบบุคลิกภาพของแม่เพื่อเรียกร้องความสนใจจากพ่อ

4. ระยะพัก (Latency Stage) ช่วงอายุระหว่าง 6-13 ปี ระยะนี้เด็กจะเก็บกดความรู้สึกที่เรียกว่า Oedipus Complex หรือ Electra Complex ไว้ เด็กจะหันมาเล่นกับเด็กเพศเดียวกันมากขึ้น และเริ่มมีการปรับตัวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ บุคลิกภาพของเด็กจะดีหรือไม่จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวของเขามาก

5. ความพอใจในเพศตรงข้าม (Genital Stage) อายุระหว่าง 13-20 ปี ระยะนี้ร่างกายของเด็กกำลังเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จึงมีการเปลี่ยนแปลงมากทั้งกายและใจ มีปัญหาในการปรับตัวพัฒนาความเป็นตนของตนเอง และเริ่มมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคม พัฒนาการของเด็กนี้ถ้าเขาได้รับการตอบสนอง ตนในจิตสำนึก (Super Ego) จะพัฒนาดีขึ้นกว่าในวัยเด็กตอนต้น

สิ่งสำคัญที่ถือเป็นหัวใจของทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ได้แก่การที่ฟรอยด์ให้ความสนใจต่อจิตใต้สำนึก (Unconscious Motivation) เป็นพิเศษ เขากล่าวว่า ตามปกติแล้ว เรามักจะไม่ระวังถึงเหตุผลของการกระทำหรือพฤติกรรมของเราเอง เขาเชื่อว่า พฤติกรรมของบุคคล มักเกิดจากแรงจูงใจที่เป็นจิตใต้สำนึกเสียส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น คนบางคนชอบไปมีเรื่องกับนายจ้าง หรือผู้บังคับบัญชา หรือชอบทำอะไรที่ฝืนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตามทฤษฎีของฟรอยด์แสดงว่าคนผู้นั้นประพฤติตนดังกล่าว อาจเนื่องมาจากความปรารถนาส่วนลึก ที่เขาต้องการชดเชยจากการที่ได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างเข้มงวดจากบิดามารดา และเมื่อไม่สามารถ "เล่นงาน" บิดามารดาโดยตรงได้ จึงหันมาหาทางออกกับสิ่งอื่น ๆ เรื่อยไป ฟรอยด์พยายามตั้งประเด็นถามว่า "เหตุใด" เราจึงประพฤติสิ่งนี้สิ่งนั้น แทนที่จะอธิบายเพียงว่า เราประพฤติอะไรบ้าง

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis Theory) ได้เน้นถึงแรงจูงใจที่เป็นพื้นฐานของการกระทำต่าง ๆ นักจิตวิทยาของสกุลนี้เชื่อว่าหากแรงจูงใจเหล่านี้ไม่ได้รับการสนองตอบแล้ว ผลเสียหายจะเกิดแก่บุคลิกภาพของผู้นั้นในอนาคตอย่างแน่นอน นอกจากนี้ เขายังได้ย้ำถึงความสำคัญของความต้องการ (Needs) และสัญชาตญาณ (Instinct) ว่ามีส่วนสัมพันธ์กับการที่อีโก้ (Ego) จะพยายามหาทางสนองตอบความต้องการภายในและภายนอกอย่างสำเร็จหรือไม่อีกด้วย ซึ่งทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับการที่บุคคลใช้จิตกลไก (Defense Mechanism) อย่างไร ความรู้จากเรื่องจิตกลไกนี้จะช่วยให้เราสามารถเข้าใจถึงพฤติกรรมของเด็ก และจะเป็นแนวทางที่จะทำให้เราเข้าใจถึงความประพฤติและการมองโลกในแง่ของเด็กอย่างแท้จริง

ต่อจากสมัยของฟรอยด์ ก็มีนักจิตวิทยาที่มีความเชื่อคล้ายคลึงกับฟรอยด์ แต่มีความขัดแย้งบางประการ และเรียกตัวเองว่า ***ฟรอยด์ใหม่ (Neo Freudian)*** ได้คิดทฤษฎีพัฒนาการทางบุคลิกภาพขึ้น เขาคือ อีริค อีริคสัน (Erik Erikson)

ทฤษฎีพัฒนาการทางบุคลิกภาพของอีริค อีริคสัน

อีริคสัน เกิดที่ประเทศเยอรมันนีแต่มีบิดามารดาเป็นชาวเดนมาร์ก แต่บิดาได้ทิ้งมารดาของเขาตั้งแต่เขายังอยู่ในครรภ์ และต่อมาได้แต่งงานกับชาวยิว เขาจึงมีบิดาเลี้ยงเป็นชาวยิว ได้เริ่มค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการทางบุคลิกภาพ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1927 เขาได้ทำงานใกล้ชิดกับนักมนุษยวิทยา เช่น มากาเร็ท มีท (Margaret Meat) และรูท เบเนดิค (Ruth Benedict) ฉะนั้นเขาจึงให้ความสนใจความแตกต่างทางวัฒนธรรมมาก ตำแหน่งการทำงานครั้งสุดท้ายของอีริคสัน คือ ศาสตราจารย์สอนวิชาพัฒนาการของมนุษย์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) หนังสือที่มีชื่อเสียงของอีริคสัน คือ "Childhood and Society" (1960) อีริคสันเชื่อในแนวความคิดบางอย่างของฟรอยด์เกี่ยวกับพัฒนาการทางบุคลิกภาพ ฉะนั้นเราอาจเรียกทฤษฎีของเขาได้อีกอย่างว่า ฟรอยด์ยุคใหม่ (Neo Freudian) แต่*ความแตกต่างระหว่างอีริคสันกับฟรอยด์มี 3 ประเด็นคือ*

1. เขาให้ความสำคัญของตนในปัจจุบัน (ego) มากกว่าตนเบื้องต้น (id) ในขณะที่ฟรอยด์เน้นความสำคัญของตนเบื้องต้น เช่น ในหนังสือ "Childhood and Society" ที่อีริคสันเขียน เขาย้ำว่าหนังสือของเขาเป็นหนังสือวิเคราะห์ในความสัมพันธ์ของตนปัจจุบันที่มีต่อสังคม เขาเน้นหน้าที่ของตนปัจจุบันในการตัดสินใจมากกว่าที่จะสนใจเรื่องเพศหรือสัญชาตญาณ

2. อีริคสันให้ความสนใจความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อครอบครัว และความสัมพันธ์กับสังคมที่กว้างออกไป ส่วนฟรอยด์ไม่ค่อยสนใจนัก

3. ฟรอยด์สนใจในความคงอยู่และหน้าที่ของจิตใต้สำนึก อีริคสันสนใจในปัญหาต่าง ๆ ของสังคมที่มีต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นอันตรายในการดำรงชีวิตในสังคมของมนุษย์ เขาสนใจที่จะนำความรู้ทางจิตวิทยาไปใช้แก้ปัญหาชีวิตประจำวันของมนุษย์

เราอาจสรุป*ความคิดพื้นฐานในทฤษฎีของอีริคสันได้ดังนี้*

1. วิวัฒนาการของทฤษฎี (Approach to Theory Formation)

อีริคสันใช้วิธีการและเทคนิคของจิตวิเคราะห์ในการเก็บข้อมูล เขาให้ความสนใจเป็นพิเศษกับอาการของจิตใต้สำนึก และจิตไร้สำนึก โดยดูพฤติกรรมที่แสดงออก คือ การพูดจาติดต่อกัน และการเล่น ในขณะที่ฟรอยด์เห็นว่าการศึกษาถึงความฝันเป็นทางไปสู่จิตใต้สำนึกของผู้ใหญ่ อีริคสันเห็นว่าการเล่นเป็นสถานการณ์ที่ดีที่สุด ในการศึกษาตนปัจจุบัน (ego) ของเด็กกลุ่มตัวอย่าง ของอีริคสันได้มาจากคนไข้ เพราะเขามีความเชื่อว่าพฤติกรรมของคนปกติและคนป่วยนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกัน การศึกษาจากคนไข้นั้นจะสังเกตได้ง่ายกว่า เพราะพฤติกรรมนั้นแสดงออกอย่างชัดเจนกว่า เขานิยมเก็บข้อมูลที่มีจำนวนน้อยแต่มีคุณภาพมากกว่าข้อมูลจำนวนมาก ๆ อีริคสันได้ตั้งทฤษฎีของเขาขึ้นมาจากความรู้หลายสาขาวิชา เช่น แนวคิดทางจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ พัฒนาการของเด็ก มนุษยวิทยาด้านวัฒนธรรม และ ประวัติศาสตร์

2. ลำดับขั้นของชีวิตมนุษย์ (Order of Human Life)

อีริคสันมีความเห็นว่าปรากฏการณ์ตามธรรมชาติของจิตมีขั้นวิวัฒนาการคล้ายคลึงกับโครงสร้างทางชีววิทยา เขาเชื่อว่าปรากฏการณ์ทางชีววิทยาและทางจิตมีความคล้ายคลึงกัน ลำดับขั้นพัฒนาการของมนุษย์นั้นดำเนินไปอย่างมีระบบ ระเบียบ และเป็นระบบเดียวกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลก เช่น สิ่งมีชีวิตเมื่อแรกเริ่มมีในโลกนั้นมีระบบร่างกายแรก ๆ ประกอบด้วยปาก ช่องท้อง เท่านั้น และพฤติกรรมส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกิน การดูด การกลืนเข้าไปเหมือนเช่นพัฒนาการของเด็กในช่วงแรก ซึ่งมีพัฒนาการทางปากก่อนส่วนอื่นเหมือนเช่นปลา ชนิดที่เรียกว่า "Jelly Fish" บุคลิกภาพก็พัฒนาเหมือนหลักทางชีววิทยานั่นเอง

อีริคสันว่า มนุษย์นั้นตลอดเวลา ตลอดชีวิตจะต้องดำเนินไปตามระบบทางร่างกาย ระบบความเป็นตน และระบบของสังคมในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ทั้ง 3 ระบบนี้เสมอ เด็กต้องพยายามปรับตัวโดยปรับสภาพทางจิตใจ ร่างกาย ให้เข้ากับสังคม พออายุมากขึ้น

ร่างกายเจริญขึ้น เด็กก็ต้องปรับตัวอยู่เรื่อย ๆ เพราะสังคมกำหนดให้มนุษย์แต่ละวัยมีบทบาทต่างกันไป

3. คุณค่าพื้นฐานของมนุษย์ (Fundamental Human Values)

อีริคสันไม่มองมนุษย์ในแง่ "ดี" หรือ "เลว" เขามีความเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพในอันที่จะพัฒนาทั้งทางดีและเลว ทางใดทางหนึ่งก็ได้ เขาเน้นถึงว่ามนุษย์มีคุณค่าตรงที่มีความสร้างสรรค์ และการปรับตัว มีวิถีทางชีวิตของตนเองและมีอุดมการณ์ มนุษย์มีความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ใช่เพื่อให้แค่ชีวิตรอดเท่านั้น

4. สาเหตุของพฤติกรรมมนุษย์ (Etiology of Human Behavior)

อีริคสันรับเอาแนวความคิดทางจิตวิเคราะห์เกี่ยวกับแรงขับทางเพศมา คือ แรงขับทางเพศเป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมทุกอย่าง พลังงาน หรือแรงขับนี้มีมาตั้งแต่เกิด อีริคสันและฟรอยด์ เรียกว่า "Libido" แรงขับนี้เป็นแรงขับที่ต้องการจะมีชีวิตอยู่ แรงขับที่ 2 เป็นแรงขับความก้าวร้าว ซึ่งเหมือนกับความคิดของฟรอยด์เรื่องสัญชาตญาณเกี่ยวกับการตายแรงขับทั้ง 2 อย่างนี้จะทำหน้าที่เหมือนกับแม่เหล็กอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชีวิตมนุษย์เกิดความคับข้องใจอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน

นอกจากนั้นอีริคสันยังกล่าวว่า*มนุษย์มีตน 3 ลักษณะ*เหมือนฟรอยด์ คือ

1. ตนเบื้องต้น (Id) : คือ ตนที่ประกอบด้วยแรงขับพื้นฐานทั้ง 2 เหมือนสัตว์

2. ตนปัจจุบัน (Ego) : เป็นตนที่คอยประนีประนอมระหว่างความต้องการของตนเบื้องต้น (id) และตนในคุณธรรม (superego)

3. ตนในคุณธรรม (Superego) : เป็นสิ่งที่มนุษย์พัฒนาจากประสบการณ์ส่วนตัว รวมกับความคิด ค่านิยม ทัศนคติที่สำคัญของตัวแทนระบบสังคมที่มีอิทธิพลต่อตน

ตนในคุณธรรมเป็นตัวนำเอาประสบการณ์ในอดีตและปัจจุบันมาปะติดปะต่อกัน และตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร เป็นตัวที่ทำให้ความต้องการภายในบุคคลและสังคมเข้ากันได้ โดย

การปรับตนจากอิทธิพลของกระบวนการต่าง ๆ ทางสังคม เช่น การเล่น การพูด การคิด และการกระทำต่าง ๆ

5. แกนกลางของระบบการทำงานของมนุษย์ (Core of Human Function)

อีริคสันเห็นด้วยอย่างยิ่งกับฟรอยด์ที่ว่า ลักษณะของแรงขับ (Libidolinal) จะแทรกซึมอยู่ในหน้าที่และการทำงานของระบบต่าง ๆ อารมณ์เป็นสิ่งที่เกิดจากการที่บุคคลได้มีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) กับคนอื่น ๆ เราจะศึกษาแกนกลางของพฤติกรรมมนุษย์ได้จากการเล่นของเด็ก เวลาที่เด็กเล่นนั้นสิ่งที่น่าสนใจคือ

1. เด็กเล่นเกมประเภทไหน
2. ในการเล่นเด็กใช้ภาษาทั้งที่เป็นคำพูดและไม่เป็นคำพูดอย่างไร
3. เด็กได้พยายามดำเนินการเล่นกับเด็กคนอื่นให้เป็นไปในรูปใด และใช้วิธีการอย่างไร

การเล่นของเด็ก ๆ เป็นเครื่องสะท้อนถึงโครงสร้างของสังคมแต่ละสังคมได้อย่างดี เพราะสิ่งที่เด็กสมมติขึ้นมาเล่นนั้น จำลองมาจากสภาพชีวิตจริง ๆ ของสังคมนั้นกล่าวคือ ในการเล่นนั้นเด็กจะพบกับความพ่ายแพ้ ความขมขื่นและความคับข้องใจเหมือนประสบการณ์ในชีวิตจริงด้วย

อีริคสันกล่าวว่า การเล่นเป็นการฝึกตนปัจจุบัน (ego) ให้เข้มแข็ง และมีประสิทธิภาพ ดังนั้นอีริคสันให้ความสนใจในระยะ 2 ปีแรกของชีวิตมาก เพราะถือว่าระยะนี้เป็นระยะที่บุคคลจะสร้างลักษณะต่าง ๆ ขึ้นมา และในระยะนี้ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับบุคคลอื่น ๆ มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเด็ก

6. ทารกแรกเกิด (The Newborn)

ทารกแรกเกิดนั้นได้รับพลังที่จะพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองมาแล้ว การที่ทารกมีเพศแตกต่างกันทำให้เด็กได้รับประสบการณ์ที่จะพัฒนาตนเองต่างกันด้วย ดังนั้นความแตกต่างในเรื่องเพศนี้เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากมาตั้งแต่แรกเกิด และเมื่อโตขึ้นเขาก็จะมีอิทธิพลต่อ

ครอบครัว เช่นเดียวกับที่ครอบครัวมีอิทธิพลต่อเขา อีริคสันกล่าวว่า "สังคมต้องการเด็กแรกเกิดเพื่อสืบต่อให้สังคมดำรงอยู่ และเด็กแรกเกิดก็ต้องการสังคมเพื่อดำรงชีวิตอยู่ต่อไป"

7. สิ่งแวดล้อมทางสรีระ สังคม และวัฒนธรรมที่เหมาะสม (Physical, Social, Cultural and Ideational Environments)

อีริคสันเชื่อว่า ในการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล จะได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ทั้งนั้น แต่จะมีอิทธิพลไปในรูปใดก็ขึ้นอยู่กับโอกาสที่เด็กได้รับอิทธิพลมา สังคมให้อิสระและโอกาสแก่เด็ก ในขณะเดียวกันสังคมก็กำหนดขอบเขตให้เด็กทำสิ่งที่สังคมต้องการด้วย ในสังคมมีสถาบันต่าง ๆ ที่จะช่วยอบรมกล่อมเกลาบุคคล เช่น โรงเรียนก็สร้างบุคคลให้ดำเนินชีวิตตามแบบบุคคลอื่น ๆ ในสังคม ศาสนาและปรัชญาก็ให้คำตอบแก่มนุษย์ในสิ่งที่มนุษย์หาเหตุผลไม่ได้ วัฒนธรรมก็มีบทบาทอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้พ่อแม่จะเป็นคนอบรมสั่งสอนบุตรของตนเองก็ตามสิ่งที่พ่อแม่สอนนั้นก็ได้มาจากวัฒนธรรมของสังคมอีกทีหนึ่ง

เด็กที่กำลังพัฒนานั้นต้องการสังคม และสังคมก็ต้องการเขาเช่นเดียวกัน (The developing child needs society, and society needs him)

อีริคสัน แบ่งระยะพัฒนาการของเด็กออกเป็นขั้นต่าง ๆ 8 ขั้น โดย 5 ขั้นแรกคล้ายกับขั้นพัฒนาการของฟรอยด์ พัฒนาการแต่ละขั้นติดต่อสืบเนื่องกันตลอดเวลา โดยมีพัฒนาการทางด้านร่างกายเป็นตัวนำไปสู่พัฒนาการขั้นต่อ ๆ ไป *สิ่งที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการก็คือ*

1. แรงขับพื้นฐานภายในร่างกาย
2. อิทธิพลจากวัฒนธรรม
3. ความแตกต่างของแต่ละบุคคล

ในแต่ละขั้นพัฒนาการที่แบ่ง อิริคสัน ใช้คำเรียกชื่อว่า "Sense of" ก็เพราะเขาเชื่อว่าในแต่ละขั้นเด็กจะต้องพบกับปัญหาเฉพาะ ซึ่งถ้าเด็กแก้ปัญหาได้สำเร็จก็จะเกิดความรู้สึกที่ดีเหลือตกค้างอยู่ก่อนที่จะก้าวขึ้นสู่พัฒนาการขั้นต่อไป แต่ถ้าแก้ปัญหาไม่ได้ก็จะเกิดความรู้สึกที่ไม่ดี

ขั้นที่ 1 ความรู้สึกไว้วางใจหรือรู้สึกไม่ไว้วางใจ (Sense of Trust VS. Sense of Mistrust) (อายุ 0-2 ปี)

อีริคสัน เน้นว่าพื้นฐานของการพัฒนาในขั้นต่อ ๆ ไป ขึ้นอยู่กับขั้นแรก เขาเชื่อว่าในระยะปีแรกของชีวิตซึ่งตรงกับ "Oral Stage" เป็นระยะที่เด็กจะเกิดความรู้สึกไว้วางใจหรือไม่ไว้วางใจ และวิธีการที่เด็กจะตัดสินใจว่าโลกนี้ไว้วางใจได้หรือไม่ได้เด็กก็จะวัดจากว่า เขาได้รับความสุขสบายทางร่างกายมากน้อยเพียงไร และมีสิ่งที่ทำให้เขากลัวมากน้อยเพียงไร ดังนั้นลักษณะการเลี้ยงดูที่เด็กได้รับจากผู้ใหญ่จึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเด็กในวัยทารกยังช่วยตัวเองไม่ได้ เด็กต้องการความอบอุ่น ต้องการอาหารที่เหมาะสมอย่างเพียงพอและสม่ำเสมอ ต้องการความรัก ต้องการให้มีคนคอยปกป้อง คุ้มครอง ถ้าหากเด็กได้รับสิ่งเหล่านี้อย่างเพียงพอก็จะทำให้เด็กมีความมั่นใจ ไว้วางใจในสภาพแวดล้อมของตน แต่ถ้าเด็กขาดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ หรือได้รับไม่สม่ำเสมอ ก็จะทำให้เด็กรู้สึกว้าเหว่ไม่วางใจในสภาพแวดล้อมของตน จะแสดงพฤติกรรมด้วยการร้องกวน โยเย ไม่ดูดนม หรือไม่สบายบ่อย ๆ เช่น ท้องเสีย อาเจียนโดยไม่มีสาเหตุทางร่างกายและจะมีผลทำให้เด็กเป็นคนขี้ระแวง ไม่ไว้วางใจผู้อื่น หรือเรียกร้องความสนใจจากผู้อื่นมากเกินไป

สิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่สุดสำหรับเด็กในช่วงนี้คือ แม่ (หรือผู้ทำหน้าที่แทนแม่) ซึ่งวิธีการเลี้ยงดูของแม่ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะการอุ้ม ท่าทางการให้นม การยิ้มกับเด็ก ล้วนแต่เป็นการวางพื้นฐานเกี่ยวกับการไว้วางใจสิ่งแวดล้อมให้แก่เด็กทั้งสิ้น

ตัวอย่างการไว้วางใจในสภาพแวดล้อมของเด็ก (Social Trust) เช่นการที่เด็กยอมให้แม่พ้นจากสายตาได้โดยที่ไม่ร้องไห้ หรือเกิดความกังวลใจหรือโกรธ

ถ้าพิจารณาในแง่จิตวิเคราะห์ อีริคสัน ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทของตนปัจจุบัน (ego) ไปจากที่พวกจิตวิเคราะห์เดิมได้อธิบายเอาไว้มาก โดยเฉพาะในระยะแรกของชีวิต แต่เดิมพวกจิตวิเคราะห์เชื่อว่า เด็กเกิดมาพร้อมด้วยระบบตนเบื้องต้น (id) แต่เพียงอย่าง

เดียว ตนปัจจุบัน (ego) เป็นระบบที่เกิดขึ้นภายหลังและเกิดขึ้นมาเพื่อช่วยประนีประนอมความต้องการระหว่างตนเบื้องต้น และความต้องการของตนในคุณธรรม (superego)

แต่อีริคสัน เชื่อว่าตนปัจจุบันนั้นไม่ได้เกิดภายหลัง แต่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน แต่ในตอนที่บุคคลยังเป็นทารกอยู่ ตนปัจจุบัน (ego) ยังไม่แข็งแรงพอที่จะทำงานได้อย่างเต็มที่ แต่เมื่อบุคคลค่อย ๆ เจริญเติบโตมากขึ้น ก็จะเริ่มแข็งแรงและแสดงออกมากขึ้น พร้อมกันนั้น ในเวลาเดียวกันก็ควบคุมตนเบื้องต้นได้มากขึ้น ซึ่งอีริคสันคิดว่า การที่ระบบประสาทและสมองมีวุฒิภาวะมากขึ้น ก็เป็นส่วนที่ช่วยทำให้ตนปัจจุบันแข็งแรงขึ้น

อีริคสัน เชื่อว่าร่างกายของมนุษย์ในแต่ละวัยนั้น ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมีความไวต่อการตอบสนองแตกต่างกัน (ซึ่งแนวความคิดนี้ตรงกับของฟรอยด์) โดยในช่วงปีแรกของชีวิต บริเวณปากเป็นบริเวณที่ไวอย่างยิ่งต่อการตอบสนอง ดังนั้นพฤติกรรมของเด็กในวัยขวบแรกนี้จึงวนเวียนอยู่ที่ปาก เช่น การดูด การเคี้ยว การกลืน ถ้าสังเกตเด็กอายุ 3-4 เดือน จะเห็นว่าเด็กวัยนี้เมื่อเห็นวัตถุแปลก ๆ ใหม่ ๆ ก็จะหยิบฉวยเข้าปากทั้งสิ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเด็กใช้ปากเป็นเครื่องมือทำความรู้จักกับโลก เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็พอที่จะตัดสินได้ว่าเด็กมีความรู้สึกไว้วางใจโลกหรือไม่ โดยขั้นแรกดูว่าเด็กมีความพยายามที่จะเอื้อมหยิบอะไรหรือไม่ ขั้นต่อมาดูว่าเด็กมีพฤติกรรมหยิบฉวยอะไรหรือไม่ ถ้าเขาหยิบฉวยอะไรก็แสดงว่าเขามีความไว้วางใจโลกพอสมควร

มีลักษณะอย่างหนึ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนในเด็กเล็ก ก็คือ ลักษณะที่ถือตนเองเป็นศูนย์กลาง (ego centric) อีริคสัน สังเกตจากการเล่น หรือการหยิบฉวยทุกสิ่งทุกอย่างเข้าหาตัวของเด็กเล็ก ๆ ว่า มักจะตามใจตนเองเป็นใหญ่ ซึ่งการถือตนเองเป็นศูนย์กลางนี้เป็นอุปสรรคขัดขวางพัฒนาการทางสังคมอย่างยิ่ง เพราะเด็กจะไม่รู้จักการรับการให้ผู้อื่นบ้าง ทำให้เข้าสังคมกับผู้อื่นไม่ได้

ขั้นที่ 2 ความรู้สึกเชื่อมั่นในตน หรือสงสัยไม่แน่ใจในความสามารถของตน (Sense of Autonomy VS. Sense of Doubt and Shame) (อายุ 2-3 ปี)

เมื่อเด็กได้สร้างความรู้สึกไว้วางใจต่อแม่และต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว เขาก็จะเริ่มค้นพบว่า เขามีอิสระที่จะทำบางอย่างได้ กล่าวคือ ในช่วงปีที่ 2 พัฒนาการทางร่างกายของเด็กถึงระยะที่สามารถควบคุมกล้ามเนื้อหูรูดของอวัยวะขับถ่ายได้ ซึ่งระยะนี้เองที่เด็กเกิดความรู้สึกว่า เขามีอิสระในการกระทำบางอย่าง และเขาจะเกิดความตั้งใจที่จะทำพฤติกรรมบางอย่างให้เป็นตามที่เขาต้องการ เช่น ควบคุมว่าจะถ่ายหรือไม่ถ่าย ปัสสาวะเมื่อใด ที่ไหน ในระยะนี้บริเวณรอบทวาร (Anal zone) เป็นศูนย์กลางของพัฒนาการ และอีริคสันเชื่อว่าระยะนี้เป็นระยะที่เด็กพัฒนาบุคลิกภาพในเชิงความเป็นตัวของตัวเอง (Autonomy) หรือความละอายไม่แน่ใจ (Shame-Doubt)

ถ้าจะเปรียบเด็กวัยนี้ของอีริคสันกับฟรอยด์ จะเห็นว่าตรงกับระยะที่ฟรอยด์เรียกว่า Anal Stage แต่อีริคสัน ให้ความสำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการทางกล้ามเนื้อของเด็กด้วย มิได้เฉพาะเจาะจงเพียงอวัยวะเพื่อการขับถ่ายอย่างเดียว จึงเรียกระยะนี้ว่า Masculer-anal stage เช่น เด็กสามารถที่จะเดินได้ ฉะนั้นเด็กอาจไม่พอใจที่จะต้องนั่งหรือนอนอยู่กับที่เฉย ๆ ซึ่งการที่เด็กเคลื่อนไหวได้มากขึ้น ความจำ การรับรู้และสมองทำงานได้ดีขึ้น เหล่านี้จะทำให้เด็กมีอิสระในการสำรวจสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้ ego มีความแข็งแรงยิ่งขึ้น

ลักษณะเด่นของพฤติกรรมตอนนี้ ได้แก่ การถือเอาไว้และการปล่อยออกไป (Holding Letting) ซึ่งดูตัวอย่างได้จากการกลั้นและถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับเด็กในวัยนี้ จะมีความสำคัญต่อเด็กมากขึ้น เนื่องจากสังคมจะกำหนดให้เด็กวัยนี้ขับถ่ายเป็นเวลา และเป็นที่เป็นทาง ฉะนั้นสิ่งที่พ่อแม่ควรจะฝึกเด็กวัยนี้เพื่อให้เหมาะกับลักษณะพัฒนาการ ก็คือ การรู้จักเรื่องเวลาและสถานที่ ซึ่งวิธีการฝึกนี้จะมีผลต่อบุคลิกภาพของเด็ก เมื่อโตขึ้น กล่าวคือ ถ้าเข้มงวดเรื่องเวลาหรือ

สถานที่มากจนเกินไปก็จะทำให้เด็กเกิดความคับข้องใจ วิธีการที่เด็กจะลดความคับข้องใจของตนก็คือ มีพฤติกรรมถอยหลังไปสู่แบบเดิม เช่น ทำตัวเหมือนเด็กทารก ไม่ยอมพูด หรือพูดไม่ชัด จู้จี้เรื่องอาหาร ไม่ยอมนอน หรือเป็นเด็กเจ้าอารมณ์ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดการสร้างบุคลิกภาพแบบยอมตาม ต้องคอยตามหลังผู้อื่นเรื่อยไป เพราะไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนเองทำ แต่ถ้าการฝึกนั้นทำด้วยความรักและความเข้าใจ เด็กก็จะเกิดความมั่นใจ รู้สึกมีอิสระที่สามารถควบคุมตนเองได้ และจะก่อให้เกิดบุคลิกภาพแบบเป็นตัวของตัวเอง

ปัญหาที่เด็กวัยนี้จะต้องพบก็คือ เรื่องค่านิยมของสังคม โดยธรรมชาติเด็กเล็กจะไม่รู้ว่าอะไรเป็นสิ่งดีไม่ดี ความคิดและความต้องการของเด็กบางครั้งจึงขัดกับค่านิยมของสังคม ฉะนั้นถ้าผู้ใหญ่นำค่านิยมของตนไปตัดสินความคิดของเด็กก็อาจทำให้เด็กเกิดความสงสัยยิ่ง

ขั้นที่ 3 การเป็นผู้นำริเริ่มหรือรู้สึกผิด (Sense of Initiative VS. Sense of Guilt) (อายุ 3-5 ปี)

วัยที่ผ่านมาเด็กสามารถที่จะควบคุมตนเองได้ พัฒนาการในวัยนี้ก็จะเขยิบขึ้นโดยเด็กพยายามที่จะควบคุมสิ่งแวดล้อมบางอย่างของตนให้ได้

ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ จะเริ่มเกิดขึ้นในวัยนี้ เพราะสภาพแวดล้อมท้าทายให้เด็กพยายามทำงานเฉพาะอย่างให้สำเร็จด้วยตนเอง ซึ่งจะทำให้เด็กพยายามแสดงความสามารถใหม่ ๆ ออกมาและแสดงออกมามากที่สุดเท่าที่จะมี และถึงแม้จะทำไม่สำเร็จก็จะสืมความล้มเหลวอย่างรวดเร็วและตั้งต้นใหม่ ถ้าเด็กได้รับการส่งเสริมอย่างถูกทาง ก็จะเป็นการเสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์ (Sense of Initiative) ให้กับเด็ก แต่ในทางตรงข้ามหากเด็กถูกตำหนิติเตียนทุกครั้งที่ทำงานไม่สำเร็จ ก็จะเกิดความรู้สึกผิด (Sense of Guilt)

พัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยนี้ดีมากจนสามารถทำกิจกรรมประจำวันได้เกือบทุกอย่าง เช่น เดิน วิ่ง กระโดด ซึ่งเหตุนี้เองทำให้เด็กเกิดความรู้สึกอยากทำสิ่งต่าง ๆ

ให้ดีเท่าผู้ใหญ่ โดยที่พยายามเลียนแบบและพยายามทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ถ้าเขาพอจะทำได้ และบางทีจะแสดงการไม่พอใจถ้าผู้ใหญ่ช่วยเหลือ เช่น การติดกระดุมเสื้อ

นอกจากนี้เด็กวัยนี้ยังมีอารมณ์รุนแรง เอาแต่ใจตัว เริ่มรู้จักอิจฉาน้องหรือคนอื่น ๆ ผู้ใหญ่จึงควรสอน และเป็นตัวอย่างในการแสดงออกของอารมณ์ และการหาทางออกด้วยพฤติกรรมที่เหมาะสม ควรตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของเด็กตามสมควร เพื่อสร้างนิสัยสนใจอยากรู้อยากเห็นให้แก่เด็ก อันเป็นการส่งเสริมความคิดริเริ่ม เด็กที่ถูกผู้ใหญ่ลงโทษหรือแสดงความไม่พอใจในความอยากรู้อยากเห็นของตน จะเข้าใจว่าตนเองมีความผิดก็จะไม่กล้าพูด กล้าถาม กลายเป็นเด็กหงอยเหงา หรือมองโลกในแง่ร้าย

ถ้าพิจารณาในแง่จิตวิเคราะห์ ในวัยนี้ตนบัจจุบันเริ่มแข็งแรงมากขึ้น สามารถควบคุมตนเบื้องต้นได้มากขึ้น และตนในคุณธรรมจะเริ่มพัฒนาตัวขึ้นเพราะพ่อแม่จะเริ่มควบคุมให้เด็กทำตามกฎเกณฑ์ของสังคมมากขึ้น พ่อแม่เป็นบุคคลสำคัญที่จะช่วยปลูกฝัง "superego" ให้กับเด็ก เพราะเด็กจะพยายามเลียนแบบพ่อแม่ ฉะนั้นพ่อแม่จะต้องทำตัวเป็นแบบที่ดี การอบรมสั่งสอนของพ่อแม่จะไม่ช่วยสร้าง "superego" ให้กับเด็กเลย หากการสั่งสอนนั้นไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติจริง ๆ ของพ่อแม่

ในวัยนี้กระบวนการทางจิตมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ

1. ระบบทั้งสาม (id, ego และ superego) เริ่มมีอำนาจสมดุลกัน ตนในบัจจุบันและตนในคุณธรรมจะควบคุมพฤติกรรมของเด็กให้ดำเนินตามกฎเกณฑ์ของสังคมมากขึ้น

2. เด็กเริ่มสังเกตความแตกต่างระหว่างเพศของตนกับอีกเพศหนึ่ง โดยสังเกตจากอวัยวะเพศ และเมื่อทราบแล้ว ก็จะคอยสังเกตว่าสังคมกำหนดบทบาทอะไรให้แก่เพศของตนบ้าง และตนจะทำอย่างไรต่อเพศตรงข้าม ซึ่งเขาจะสังเกตจากพ่อแม่ อีริคสัน ได้ให้คำอธิบายเรื่องการที่เด็กชายเลียนแบบพ่อ และเด็กหญิงเลียนแบบแม่ว่า เป็นเรื่องของการที่สังคมกำหนดบทบาทให้เหมาะกับเพศ กล่าวคือ แม่ต้องการให้ลูกชายเป็นผู้ชายเต็มตัว เด็กชายจึงเลียนแบบพ่อเพราะพ่อเป็นสัญลักษณ์แห่งเพศชาย ส่วนตัวเด็กหญิงเลียนแบบแม่

เพราะแม่เป็นสัญลักษณ์เพศหญิง ด้วยเหตุนี้พ่อแม่เพศเดียวกับเด็กจึงกลายเป็นแบบอย่างคุณธรรม (superego model) สำหรับเด็กไป

แบบแผนพฤติกรรมของเด็กวัยนี้แตกต่างกันตามลักษณะเพศดังกล่าวแล้ว ยังพบว่าเด็กชายวัยนี้จะมีพฤติกรรมก้าวร้าว จะแสดงออกตามธรรมชาติและสังเกตได้ทั่ว ๆ ไป เช่น จากการพูดคุย การตอบคำถาม การทำกิจกรรมต่าง ๆ การอยู่ร่วมกับคนอื่น สำหรับเด็กหญิงจะมีการสำรวจร่างกายของตน เมื่อพบว่าเป็นเพศหญิงก็จะเริ่มเตรียมตัวรับบทบาทของการเป็นผู้หญิง

เมื่อเด็กวัยนี้พบปัญหา ความคับข้องใจ เขาจะพยายามหาวิธีแก้ปัญหาและระบายความคับข้องใจ ซึ่งด้วยวิธีหนึ่งก็คือ การเล่น แบบแผนการเล่นของเด็กวัยนี้มี 2 ลักษณะคือ

1. เด็กต้องการเวลาที่จะเล่นคนเดียว และคิดฝันกลางวัน (day dream) เพื่อระบายความคับข้องใจออกไป

2. เด็กต้องการเพื่อนเล่น ซึ่งการเล่นกับเพื่อนจะช่วยให้เด็กพบกับสภาพความเป็นจริงของสังคม และเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กได้แก้ปัญหาต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามเด็กวัยนี้มีพฤติกรรมเด่น ซึ่งเหมือนกันทั้งหญิงชาย ก็คือการพูด การใช้ภาษา เด็กวัยนี้จะช่างพูด ช่างซักถาม หากพ่อแม่เข้าใจและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเด็กก็จะเป็นโอกาสดีที่จะถ่ายทอดทัศนคติและค่านิยมทางสังคมให้กับเด็กได้มาก

ขั้นที่ 4 การรู้สึกว่าตนประสบความสำเร็จหรือรู้สึกด้อย (Sense of Industry VS. Sense of Inferiority) (อายุ 6-12 ปี)

ในวัยนี้เด็กได้สำรวจสิ่งแวดล้อม ก็จะทำให้เด็กได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ มากขึ้น และเขาก็จะพบว่า เขาไม่สามารถทำกิจกรรมหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมได้เท่าเทียมผู้ใหญ่ กล่าวคือ เด็กวัยนี้สามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างที่ผู้ใหญ่ทำได้ แต่ได้ไม่ดีเท่า เขาจึงทุ่มเทกำลังกายให้กับการทำงานเพื่อให้ดีเท่าผู้ใหญ่ให้ได้ โดยทำราวกับเครื่องจักรในโรงงาน ซึ่งถ้าเขาทำได้สำเร็จก็จะเกิดกำลังใจทำต่อไปไม่หยุดยั้ง แต่ความจริงก็คือเขาอาจทำไม่ได้

เนื่องจากเขายังเป็นเด็ก ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกด้อย (feeling of inferiority)

เด็กวัย 6-12 ขวบนี้ จะมีความกลัวมากว่าเขาจะด้อยกว่าคนอื่น ๆ เขาก็จะพยายามลบความกลัวอันนี้ โดยการใช้โอกาสที่เขามีอยู่เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในสังคมด้วยการกระทำหรือทดลองโดยใช้ทักษะเบื้องต้นของเขาเอง ซึ่งเขาจะพบว่าการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้จะทำให้เขากลายเป็นคนที่มีความสามารถมากขึ้น

เด็กวัยนี้ชอบการแข่งขันมาก แต่ในการแข่งขันเด็กก็ไม่ได้แข่งเพื่อให้ตนเองชนะเสมอ แต่แข่งเพื่อตั้งใจจะวัดความสามารถของตนเอง

การเล่นของเด็กวัยนี้ เด็กจะนำสภาพจริงในสังคมมาเป็นกิจกรรมการเล่น และทั้งสองเพศก็จะมีแนวโน้มที่จะแยกกันอยู่ ถึงแม้ว่าบางโอกาสทั้งสองเพศจะมีส่วนเล่นร่วมกันได้ การเล่นจะมีความสำคัญน้อยลงในระยะท้าย ๆ ของพัฒนาการขั้นนี้ เพราะเมื่อเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น (puberty) เด็กจะทิ้งลักษณะนิสัยเดิมอย่างช้า ๆ จากการทำอะไรที่ดูเหมือนเล่นก็จะค่อย ๆ เป็นงานเป็นการมากขึ้น วิถีชีวิตของวัยรุ่นจึงมีแนวโน้มเอียงระหว่างการเล่นกับการทำงานอย่างจริงจัง และระหว่างการเป็นเด็กกับการเป็นผู้ใหญ่

ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับครอบครัวนั้น เมื่อก่อนเด็กเคยมองพ่อแม่ว่าเป็นตัวแทนของสังคม ซึ่งเขาต้องถือปฏิบัติเป็นแบบอย่าง แต่เมื่อถึงวัยนี้ (6-12) เพื่อน และครอบครัวของเพื่อนก็จะมีความสำคัญต่อเขามากขึ้น เพื่อนบ้านและโรงเรียนจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของเขา บุคคลที่เคยแปลกหน้าสำหรับเขา ก็จะกลายเป็นสิ่งสำคัญที่เขาต้องขบคิดและค้นหาความจริง ทั้งเด็กหญิงและชายจะค้นหาบุคคลที่เขาชื่นชอบถือเป็นแบบอย่างได้ เพราะพ่อแม่ไม่สามารถสนองความต้องการในแง่นี้ได้เพียงพออีกต่อไป และในการที่เขาจะเลียนแบบ (identify) กับบุคคลที่เขาชื่นชอบนั้น เขาจะไม่เลียนแบบทั้งหมดแต่จะเลือกลักษณะในตัวของบุคคลนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีความหมายสำหรับเขาเท่านั้น ในวัยนี้โรงเรียนซึ่งเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีสมาชิกวัยเดียวกับเขาจะกระตุ้นให้เขาได้มีส่วนร่วมในสังคมกว้างขวางยิ่งขึ้น

ขั้นที่ 5 การรู้จักตนเองหรือการไม่รู้จักตนเอง (Sense of Identity VS. Sense of Identity Diffusion) (อายุ 12-17 ปี)

ในวัย 12-17 ขวบนี้ ร่างกายของเด็กจะเจริญและมีวุฒิภาวะเข้าสู่วัยรุ่น มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจนเด็กไม่แน่ใจว่าจะเกิดอะไรขึ้น เขาต้องเปรียบเทียบกับเพื่อน ๆ เพื่อให้มั่นใจว่า เขาเป็นเหมือนเพื่อน ซึ่ง อีริคสัน ได้สังเกตว่า บางสังคมได้มีการช่วยเหลือเด็กวัยนี้ให้มั่นใจมากขึ้น โดยการมีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต้อนรับเด็กวัยรุ่น

วุฒิภาวะในวัยนี้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ

1. ตน 3 ลักษณะ (id, ego และ superego) สมดุลกันเพราะในวัยนี้เด็กได้เรียนรู้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคม ดังนั้นพฤติกรรมที่เด็กแสดงออกมาจึงเป็นผลของการประนีประนอมกันระหว่างตนเบื้องต้นและตนในคุณธรรม

2. ร่างกายได้พัฒนาระบบอวัยวะเพศเต็มที่ ทำให้ตนเบื้องต้นต้องการมีกิจกรรมทางเพศ แต่ความต้องการนี้ก็ไม่ขัดแย้งกับตนในคุณธรรม เพราะไม่ขัดต่อกฎเกณฑ์ของสังคม

ในวัยนี้ตนปัจจุบันมีหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การเชื่อมประสบการณ์ในอดีตและอนาคตเข้าด้วยกัน นั่นคือ เป็นระยะของการสร้างมาตรฐานของตนเอง พยายามแสวงหาความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

เด็กวัยรุ่นนี้จะเห็นว่า การที่เขาเลียนแบบ (identity) ตัวเองกับตนในอุดมคติ (ego ideal) หรือบุคคลที่เขานิยมคนใดคนหนึ่งนั้นไม่ใช่ตนที่เป็นเขาอย่างแท้จริง ฉะนั้นเขาก็จะค้นหาความเป็นตนเองอย่างแท้จริง โดยการที่เขาจะค่อย ๆ ผสมผสานสิ่งที่เขาเคยเลียนแบบมาแล้วในอดีตให้กลายเป็นเอกลักษณ์ประจำตัวของเขาซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ

อีริคสัน ได้เปรียบเทียบระยะวัยรุ่นนี้ว่าคล้าย ๆ กับเป็นระยะที่เปิดโอกาสให้เด็กได้ทดลองบทบาทต่าง ๆ ก่อนที่จะเริ่มเป็นผู้ใหญ่อย่างจริงจัง (Moratorium) ซึ่ง***สิ่งที่เด็กควรรู้จักทดลองปฏิบัติและปรับตัวก่อนก้าวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่***มีดังนี้

1. การรู้จักใช้เวลาให้ถูกต้อง และมีประโยชน์ และจะต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเวลา

2. สร้างความมั่นใจในตนเอง กล้าที่จะทำตามความสามารถของตนและกล้าเผชิญปัญหาและแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปโดยไม่ปล่อยปัญหาให้ล่วงเลยไป

3. ทดลองบทบาทต่าง ๆ ที่สังคมกำหนดให้

4. การทำงาน ต้องมีความหวัง และตั้งระดับความสำเร็จในการทำงาน

5. พัฒนาบทบาททางเพศให้เหมาะสมตามกฎเกณฑ์และค่านิยมของสังคม

6. รู้จักการเป็นผู้นำหรือผู้ตาม

7. สร้างอุดมคติเป็นของตนเอง และรู้จักพิจารณาเปรียบเทียบศึกษาอุดมคติของบุคคลอื่น

ทั้ง 7 ลักษณะนี้ ถ้าผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเด็กเปิดโอกาสให้เด็กอย่างเต็มที่ ทำให้เด็กมีโอกาสทดลองเพื่อหาประสบการณ์ ก็จะทำให้เด็กวัยรุ่นไม่มีปัญหา ปรับตัวได้สำเร็จ แต่ในทางตรงข้าม ถ้าผู้ใหญ่ไม่ให้โอกาสการพัฒนาเอกลักษณ์ของตนก็จะทำให้เด็กสับสน ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกแนวทางชีวิตของตนอย่างไร

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างเด็กวัยรุ่นกับพ่อแม่ ในวัยนี้พ่อแม่ไม่สามารถจะมีอิทธิพลเหนือเขาได้ เพราะเด็กวัยรุ่นมีความคิดเปิดกว้างสำหรับสิ่งแปลกใหม่ เขาจะไม่ยึดกับคำสั่งสอนดั้งเดิมของพ่อแม่ แต่จะเลียนแบบคนที่มีอุดมคติตรงกับเขา ในตอนนี้พ่อแม่ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้สั่งสอนค่านิยม ทัศนคติต่าง ๆ อีก เพราะเขาต้องการทดลองด้วยตนเอง เด็กวัยรุ่นจะหันมาหาคนที่มีสภาพเหมือนตนเอง คือเพื่อน ฉะนั้นลักษณะของพ่อแม่ที่เด็กวัยรุ่นต้องการ ก็คือท่าทีที่แสดงการเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขและเข้าใจความต้องการของเขา

ขั้นที่ 6 ความรู้สึกว่าตนมีเพื่อนหรือมีความรู้สึกอ้างว้าง (Intimacy VS. Isolation) (อายุ 17-21 ปี)

หลังจากเด็กผ่านเข้าสู่วัยรุ่นแล้ว เด็กก็จะเริ่มเป็นสมาชิกที่มีส่วนรับผิดชอบกับสังคมอย่างเต็มที่ และกำลังเป็นวัยที่มุ่งกับการทำงานและการอยู่ใกล้ชิดกับเพศเดียวกันหรือเพศตรงข้าม เพื่อเลือกหาคนที่คบกันได้อย่างสนิทสนม ซึ่งจะนำไปสู่ความผูกพันใกล้ชิดและการแต่งงาน ความสำเร็จของพัฒนาการในวัยนี้ขึ้นอยู่กับความมั่นใจในตนเอง และพัฒนาการในระดับต้น ๆ ของเขาประสบความสำเร็จแค่ไหน ถ้าเขารู้จักตนเอง มั่นใจในตนเองอย่างแท้จริง เขาก็จะสามารถให้ความใกล้ชิดสนิทสนมอย่างจริงจังกับบุคคลอื่นได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าเขาไม่ประสบความสำเร็จในพัฒนาการขั้นต้น ๆ เขาจะไม่ไว้วางใจผู้อื่น ไม่มีความพอใจในตนเอง ปรับตัวเข้ากับผู้อื่นไม่ได้ ทำให้รู้สึกอ้างว้างและว้าเหว่

ขั้นที่ 7 ความรู้สึกรับผิดชอบแบบผู้ใหญ่หรือความรู้สึกเฉื่อยชา (Generativity VS. Stagnation) (อายุ 22-40 ปี)

ในวัยนี้มนุษย์เริ่มมีความรับผิดชอบแบบผู้ใหญ่ คือ การแต่งงานและเป็นบิดามารดา นอกจากจะมีความรับผิดชอบในตนเองแล้ว ยังต้องรับผิดชอบต่อบุคคลอื่นด้วย โดยเฉพาะคือลูก ต้องมีความรับผิดชอบที่จะอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานให้มีความสุข ประสบความสำเร็จในชีวิต บุคคลที่ได้รับความสำเร็จในพัฒนาการขั้นต้น ๆ มาก่อนจะรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน รู้สึกรับผิดชอบและพอใจในฐานะและชีวิตของตน แต่ถ้าบุคคลใดไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตก็จะทำให้ขาดความไว้วางใจใคร รู้สึกว่าตนเองไม่มีความสามารถ มีปมด้อย ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร ไม่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง หรือสังคม ทำให้กลายเป็นคนเฉื่อยชา และขาดความกระตือรือร้นในการสร้างหลักฐานให้กับตนเองและครอบครัว

ขั้นที่ 8 ความรู้สึกมั่นคงและความรู้สึกทอดอาลัย (Ego Integrity VS. Despair) (อายุ 40 ปีขึ้นไป)

วัยนี้เป็นวัยที่บุคคลควรได้รับความสำเร็จในชีวิตขั้นสูงสุด ถ้าเขาเป็นผู้ที่มีพัฒนาการทางบุคลิกภาพดีเรื่อย ๆ มา เขาก็จะประสบความสำเร็จในวัยนี้ เขาจะยอมรับความจริงในวัยที่เปลี่ยนแปลงไป มีความสุขในชีวิตที่เหลืออยู่ มีความสุขุม ยอมรับการแก่

การเจ็บ การตายที่จะเกิดขึ้น แต่ถ้าในพัฒนาการระดับต้นเขาไม่ประสบความสำเร็จเขาก็จะหมดหวัง ไม่พอใจในชีวิตที่ผ่านมา ไม่ยอมรับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เกิดความคับข้องใจ และท้อแท้สิ้นหวัง ทอดอาลัยในชีวิต อีริคสันได้ศึกษาชีวิตมหาตมะคานธีและเขาได้ยกคานธีเป็นบุคคลที่มีความสุขสำเร็จในชีวิตบั้นปลาย เขากล่าวว่า "คานธีเป็นคนตรงแต่ไม่ใช่คนแข็งกระด้าง มีความอาย แต่ไม่ถอยห่างจากสังคม มีความกล้าแต่ยับยั้งได้ ฉลาด แต่มิใช่หนอนหนังสือ มีความตั้งใจจริง แต่ไม่ดันทุรัง อ่อนโยนแต่ไม่อ่อนแอ ซึ่งทั้งหมดนี้คือคุณสมบัติของความสำเร็จมั่นคงในชีวิต ซึ่งอธิบายได้ยากและหาคุณค่าใด ๆ มาเทียบมิได้"

เราได้รับทราบแนวคิดใหญ่ ๆ เกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์และการนำไปใช้แล้ว อย่างไรก็ตาม ยังมีแนวคิดที่แตกต่างออกไปอีกแนวคิดหนึ่ง ซึ่งไม่อาจละเลยที่จะไม่กล่าวถึงได้ นั่นก็คือ *แนวความคิดประสาทชีววิทยา (Neurobiological Approach)* ซึ่งจากผลการค้นคว้าทางประสาทวิทยานักวิทยาศาสตร์พบว่าสมอง และระบบประสาทมีส่วนสัมพันธ์กับการแสดงพฤติกรรมและอารมณ์เช่น ให้กระแสไฟฟ้าอ่อน ๆ เร้าตรงเนื้อที่บางจุดในสมอง สามารถทำให้มนุษย์เกิดความกลัว เป็นต้น จึงมีนักจิตวิทยาค้นคว้าหาความรู้ในแนวนี้ ได้ข้อยุติมาเขียนตำราเป็นอันมาก (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

บทที่ 3

การถ่ายทอดทางสังคม

กระบวนการของการเรียนรู้ทางสังคมนี้ เริ่มต้นตั้งแต่เป็นเด็กเล็กโดยการลอกเลียนแบบ (imitating) พฤติกรรมที่เขาเห็น จนกระทั่งรับเข้ามาเป็นค่านิยม และพฤติกรรมของตนเองในที่สุด อิทธิพลนี้จะได้รับมากเมื่ออยู่ในกลุ่มแบบปฐมภูมิ เพราะมีโอกาสได้อยู่กันโดยใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากครอบครัว ดังนั้นการถ่ายทอดทางสังคม จึงมีผลเริ่มต้นมาจากสถาบันครอบครัว ซึ่งเด็กจะมีโอกาสได้รับแรงเสริมจากพ่อ แม่ และเริ่มขยายการเรียนรู้ในลักษณะนี้มากยิ่งขึ้นเมื่อเข้าสู่ระบบโรงเรียน และการคบหาสมาคมกับกลุ่มเพื่อน ๆ ของเขา ดังนั้นถ้าหากเขาได้รับความพึงพอใจหรือเป็นการตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของเขาด้วยแล้ว กระบวนการนี้ก็จะยิ่งมีโอกาสเกิดขึ้นได้มาก (Lovell. 1980 : 88)

กระบวนการเกี่ยวกับการถ่ายทอดทางสังคมนี้ ไม่ได้หยุดลงเมื่อเด็กออกจากโรงเรียนแล้วเท่านั้น แต่ทว่าทุกช่วงชีวิตในวัยผู้ใหญ่ บุคคลจะต้องเรียนรู้ที่จะแสดงบทบาทใหม่ ๆ โดยทุกช่วงชีวิตจะขยายขอบเขตของการเรียนรู้เพื่อปรับตัวทางสังคมเพิ่มอยู่เสมอ

ความหมายของการถ่ายทอดทางสังคม

การถ่ายทอดทางสังคม (หรือที่บางแห่งใช้ว่า การขัดเกลาทางสังคม สังคมกรณ์ สังคมประกิต ล้วนมาจากคำภาษาอังกฤษ คือ Socialization) เป็นกระบวนการช่วยให้เด็กได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกับผู้อื่น และจากการเรียนรู้นั้น เด็กจะมีพฤติกรรมและความนึกคิดที่เป็นลักษณะสอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมของตน (Munn, Fernald and Fernald. 1969) กระบวนการถ่ายทอดทางสังคมนับเป็นประสบการณ์ทางสังคมของคนเรา ซึ่งจะมีผล

ต่อบุคลิกภาพ ค่านิยม ทัศนคติ แรงจูงใจ (ลาดทองใบ ภูอภิรมย์ 2531 : 29. อ้างอิงถึง Mussen and Rosenzweig, 1973) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การถ่ายทอดทางสังคมเป็นกระบวนการที่บุคคลใดก็ตามมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับบุคคลอื่น โดยมีพฤติกรรมทางสังคมที่สอดคล้องกัน การถ่ายทอดทางสังคมเป็นประสบการณ์ของมนุษยชาติ ซึ่งจะต้องมีการปรับตัวไปตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต นับตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ ระยะของชีวิตสมรส ระยะที่มีบทบาทเป็นบิดามารดา และวัยสูงอายุ

การถ่ายทอดทางสังคม เป็นกระบวนการที่บุคคลแต่ละคนได้รับการเรียนรู้ เพื่อจะปรับตนให้เข้ากับมาตรฐาน จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม และการปฏิบัติต่าง ๆ ในสังคม โดยอาศัยกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม จะช่วยให้คนเราสามารถเรียนรู้ประสบการณ์และพฤติกรรมที่สอดคล้องกับพฤติกรรม และประสบการณ์ที่สังคมยอมรับ การถ่ายทอดทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน สังคมเป็นผู้กำหนดรางวัลและข้อห้ามที่เหมาะสม (Watson and Lindgren. 1979) ส่วนผู้ทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูเด็ก ก็จะนำรางวัลและข้อห้ามเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมต่อไป

วัตสัน และ ลินด์เกรน (Watson and Lindgren. 1979) ได้กล่าวถึงรูปแบบของพฤติกรรมบางอย่างที่เหมาะสมจะต้องสัมพันธ์กับสิ่งต่อไปนี้คือ (1) วิธีการที่เด็กมีปฏิ-สัมพันธ์กับผู้อื่น (2) (พฤติกรรม) สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และ (3) (พฤติกรรม) สัมพันธ์กับความนึกคิดภายใน ซึ่งได้แก่ ความรู้สึก ความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยม และแรงจูงใจของบุคคลนั้น อย่างไรก็ตาม สังคมยังยอมรับรูปแบบพฤติกรรมบางอย่าง ซึ่งอาจเบี่ยงเบนไปจากพฤติกรรมโดยทั่วไปได้ แต่ถ้าเด็กมีพฤติกรรมแตกต่างไปจากพฤติกรรมที่สังคมยอมรับอย่างเห็นเด่นชัดแล้ว เด็กนั้นก็จะประสบปัญหาในการปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น และไม่สามารถจะปรับตัวให้อยู่ในโลกนี้ได้

มีแนวคิดที่แตกต่างกันอยู่ 4 แนวทางเกี่ยวกับการถ่ายทอดทางสังคม คือ ***นักมานุษยวิทยา*** มีความเห็นว่า การถ่ายทอดทางสังคม เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม (enculturation)

ไปยังชนรุ่นหลัง หรือการนำสมาชิกใหม่เข้าสู่สังคม *นักจิตวิทยา*มีแนวคิดว่า การถ่ายทอดทางสังคมคือการเรียนรู้ในการควบคุมแรงกระตุ้นหรือแรงขับ ส่วน*นักสังคมวิทยา*มีความเห็นว่า การถ่ายทอดทางสังคมเป็นการฝึกบทบาท หรือการฝึกบุคคลให้มีส่วนร่วมในสังคม และ*นักการศึกษา*ถือว่าการศึกษาเป็นการถ่ายทอดทางสังคมแก่บุคคลในสังคมอย่างมีแบบแผน เมื่อรวมทั้ง 4 แนวทางดังกล่าวแล้ว ก็จะเป็น*การถ่ายทอดทางสังคมในแนวพฤติกรรมศาสตร์*

การถ่ายทอดทางสังคม กับการถ่ายทอดวัฒนธรรม

เนื่องจากนักมานุษยวิทยา มีความเห็นว่า ปัญหาขั้นมูลฐานในชีวิตของคนเรา คือ การธำรงไว้ และการสืบทอดรูปแบบของวัฒนธรรม จากชนรุ่นหนึ่งไปยังชนรุ่นหลัง ชนรุ่นหลังที่จะรับการถ่ายทอดวัฒนธรรม เปรียบเสมือนผ้าขาวสะอาดที่พร้อมจะดูดซับวัฒนธรรมอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เนื่องจากสิ่งแวดล้อมของเด็กเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อเด็กเกิดมาก็พร้อมที่จะรับประสบการณ์ทางวัฒนธรรมทุกแง่ทุกมุม นอกจาก "การถ่ายทอดวัฒนธรรม" ซึ่งไม่ค่อยได้ใช้กันเพร่หลายนัก ก็มีคำว่า "การศึกษา" ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมเช่นกัน นอกจากนี้ก็มีคำว่า "การสืบทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) และ "เงื่อนไขทางวัฒนธรรม" (cultural conditioning) สำหรับคำว่า "เงื่อนไขทางวัฒนธรรม"ไม่ใช่ศัพท์ทางวิชาการที่ใช้ในทฤษฎีการเรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรม

มีด (Mead. 1964) และผู้ร่วมงานมองการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแง่ของทฤษฎีการสื่อสารและการให้ความรู้ (Communication and Information Theory) ดังนั้น การอบรมเลี้ยงดูจึงเป็นกระบวนการที่ใช้ในการสื่อวัฒนธรรม โดยการประมวลพฤติกรรมทั้งที่ชัดแจ้งและไม่ชัดแจ้ง เพื่อเป็นข่าวสารที่จะส่งต่อไปยังเด็ก

ความคิดเห็นที่สำคัญเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจะพบได้จากงานของผู้ที่ศึกษาพัฒนาการทางสติปัญญา (เช่น Bruner, Olver, Greenfield et al. 1959 และ Kohlberg. 1966 อ้างโดย Goslin. 1973) ซึ่งให้ข้อคิดว่า เด็กย่อมรับความเชื่อ

ทางวัฒนธรรม และแนวความคิดภายในขอบเขตตามลำดับขั้นของพัฒนาการทางสติปัญญาของมนุษย์โดยทั่วไป การศึกษาการถ่ายทอดวัฒนธรรมจึงกลายเป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางวัฒนธรรม ซึ่งถ่ายทอดไปยังเด็ก โดยอาศัยการสอน และประสบการณ์ทางสังคมที่เด็กได้รับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมต้องอาศัยลำดับขั้นของพัฒนาการทางสติปัญญานั่นเอง

การถ่ายทอดทางสังคมตามทฤษฎีทางจิตวิทยา

นักจิตวิทยาและนักจิตวิทยาวิเคราะห์ เชื่อตามทฤษฎีแรงกระตุ้นหรือแรงขับ (Drive Theory) ว่ามนุษย์ทุกคนจะมีแรงกระตุ้นมาตั้งแต่เกิด และแรงกระตุ้นนี้สามารถทำลายบุคคลและสังคมได้ นักจิตวิทยาเหล่านี้จึงมองเห็นปัญหาของการถ่ายทอดทางสังคมในแง่ของการเปลี่ยนแรงกระตุ้นซึ่งก่อความยุ่งยากให้มีรูปแบบของพฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ความคิดรวบยอดในเรื่องการถ่ายทอดทางสังคมในระยะแรก ๆ ก็คือเด็กที่ได้รับการถ่ายทอดทางสังคม แม้จะมีแรงกระตุ้นอยู่ในตัว แต่ก็อยู่ภายใต้ข้อบังคับ และถูกควบคุมโดยกฎเกณฑ์ขั้นพื้นฐานตามระเบียบของสังคม ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับเด็กที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดทางสังคม เด็กประเภทนี้จะมีแรงกระตุ้นที่แสดงความเห็นแก่ตัว อันเป็นอันตรายต่อผู้อื่นและต่อสังคม นอกจากผู้อบรมเลี้ยงดู จะคอยสอดส่องความประพฤติและหาทางแก้ไข

พรอยด์ นักจิตวิทยาวิเคราะห์ เชื่อว่าบุคลิกภาพของคนเรามีองค์ประกอบที่เด่นชัด 3 ส่วนคือ (Doob, 1985)

ส่วนที่ 1 เรียกว่า Id เป็นจิตไร้สำนึก และเป็นบุคลิกภาพที่ซ่อนเร้น ประกอบด้วยแรงขับทางเพศ และการทำลาย (เช่น การแสดงความก้าวร้าว) id เป็นพลังที่ช่วยให้คนเราดำรงชีวิตและเติบโตเป็นเอกัตบุคคล หน้าที่ของ id คือต้องการความสนุกเพลิดเพลิน id ไม่รู้จักว่าอะไรมีคุณค่า ไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว และไม่มีคุณธรรม

ส่วนที่ 2 คือ Ego (Self) เป็นจิตที่อยู่ในอำนาจนึกคิดของบุคคล ego ทำหน้าที่เป็นสติปัญญา ซึ่งจะต้องทำหน้าที่วางแผน ทำหน้าที่คิดและใช้สติปัญญาพิจารณาเหตุผลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เมื่อ id มีความต้องการสิ่งใด ego จะทำทุกอย่างโดยใช้เหตุผล แต่บางครั้ง เมื่อ ego ต้องเผชิญกับความกดดันภายนอก หาเหตุผลไม่ได้ก็จะหาทางออก เพื่อให้เกิดความสมดุลภายใน

ส่วนที่ 3 คือ Superego (มโนธรรม) เป็นส่วนที่อยู่ตรงข้ามกับ id โดยทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกฎข้อบังคับต่าง ๆ ทางศีลธรรมทั้งหมด ซึ่งมีบิดามารดา ศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันสังคม รวมทั้งสถาบันอื่น ๆ ที่มีส่วนในการสร้างค่านิยม หรือวางกฎข้อบังคับต่าง ๆ superego จะช่วยให้คนเราเรียนรู้ศีลธรรม ค่านิยม ตลอดจนการเรียนรู้ว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก และคนเราจะเรียนรู้สิ่งดังกล่าวในขณะที่กำลังอยู่ในกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม superego จะทำหน้าที่คอยเตือน ego ว่าอะไรควรหรือไม่ควรทำ แต่การที่คนเราจะมีพลัง ego และ superego มาก เพื่อจะควบคุม id ได้นั้น จะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่อยู่ในระยะเยาว์วัย

มิชเชล (ลาดทองใบ ภูอภิรมย์. 2531 : 32 ; อ้างอิงจาก Watson and Lindgren. 1979 : 132) มีความเห็นว่า ความสำคัญของการถ่ายทอดทางสังคมอยู่ที่การเรียนรู้เกี่ยวกับ "การควบคุมตนเอง" ซึ่งหมายถึงการเรียนรู้เรื่องการอดได้รอได้ (postpone gratification) การวิจัยเชิงทดลองของมิชเชลพบว่าเด็กสามารถอดได้รอได้ ถ้าเด็กได้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จักคิดถึงรางวัลในแง่ของนามธรรม มากกว่าจะคิดถึงการให้รางวัลเป็นสิ่งของในทันทีทันใด การถ่ายทอดทางสังคมในทัศนะของมิชเชล รวมถึงการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ต่อต้านสังคม (antisocial) หรือพฤติกรรมที่ไม่สนใจระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม (asocial) ตลอดรวมถึงการเรียนรู้พฤติกรรมที่สนับสนุนสังคม (prosocial)

ส่วนนักทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม เดนิสออฟและคณะ (Denisoff et al., 1983 : 136) จะเน้นในเรื่องที่บิดามารดาเป็นผู้เหมาะสมที่จะเป็นต้นแบบพฤติกรรมเกี่ยวกับบทบาททางเพศ สามารถสนับสนุนพฤติกรรมที่พึงปรารถนาโดยใช้การชมเชย หรือการให้รางวัล และใช้การลงโทษสำหรับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ทฤษฎีนี้ยังเน้นความคิดในเรื่องที่เด็กเลียนแบบพฤติกรรมต่าง ๆ จากผู้อื่นซึ่งเป็นเพศเดียวกับตน ไม่เฉพาะแต่บิดามารดาเท่านั้น เด็กยังเลียนแบบจากครู พี่น้อง นักแสดง และต้นแบบอื่น ๆ แบนดูรา (Bandura) เป็นนักจิตวิทยาผู้หนึ่งที่ให้ทรรศนะว่าการให้รางวัลและการลงโทษอย่างเดียว ไม่ถือว่าเป็นการเรียนรู้ทางสังคม เด็กได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ โดยผ่านกระบวนการเลียนแบบ ในตอนแรกเด็กจะสังเกตตัวแบบ ถ้าพฤติกรรมที่เด็กเฝ้าสังเกตสัมพันธ์กัน (กับพฤติกรรมที่เด็กสนใจ)พฤติกรรมนั้นก็จะถูกตีความออกเป็นสัญลักษณ์ ก็จะได้รับแรงเสริม และพฤติกรรมนั้นก็จะคงอยู่ต่อไป

ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของ เพียเจท์ เป็นการถ่ายทอดทางสังคมอีกตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งจะนำมากล่าว ณ ที่นี้ เพียเจท์ เป็นนักจิตวิทยาชาวสวิส ซึ่งเน้น "ความสามารถทางสติปัญญา" ว่าหมายถึงความสามารถในการใช้การรับรู้ ความคิด ความจำ และกระบวนการทางสติปัญญา เพื่อเสาะแสวงหาความรู้ (Doob. 1985 : 109) สำหรับขั้นตอนของพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กตามทฤษฎีของ เพียเจท์ มี 4 ขั้นตอน และขั้นตอนของการพัฒนาจะมีความสัมพันธ์กับอายุของเด็กดังนี้

1. ขั้น sensorimotor (0-2 ขวบ) ขั้นนี้เป็นขั้นที่เด็กเรียนรู้การประสานสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์เกี่ยวกับประสาทสัมผัสกับการเคลื่อนไหว (มองเห็นของแล้วเอื้อมมือไปจับ) ในขั้นนี้เด็กเริ่มแยกตัวเองออกจากสิ่งแวดล้อมรอบตัว และสามารถเรียนรู้ว่าวัตถุคงที่

2. ขั้น preoperation (2-7 ปี) ในระยะนี้เด็กยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่บางอย่างในชีวิตประจำวันของคนเรา เช่น มโนทัศน์ที่เกี่ยวกับน้ำหนัก ความจุ ความเร็ว ฯลฯ

3. ขั้น Concrete Operation (7-11 ปี) ในระยะนี้เด็กจะมีทักษะในการรู้คิดเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน มีความเข้าใจในเรื่องการตวงวัด ความเร็ว น้ำหนัก และเหตุผล แต่ยังไม่มีความสามารถในการคิดที่เป็นนามธรรม

4. ขั้น formal operation (11-15 ปี) พัฒนาการในขั้นนี้ เด็กจะพัฒนาความสามารถในการคิดที่เป็นนามธรรม

การถ่ายทอดทางสังคมตามทฤษฎีทางสังคมวิทยา

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีความสำคัญอยู่ที่การฝึกเด็กเพื่อให้มีส่วนร่วมในสังคม การมีส่วนร่วมในสังคมนั้นเกิดขึ้น โดยสังคมเป็นผู้กำหนด มากกว่าบุคคลใดจะกำหนดบทบาทของตนเอง เพราะฉะนั้นการถ่ายทอดทางสังคม จึงเน้นหนักอยู่ที่จุดมุ่งหมายของสังคม นั่นก็คือกระบวนการมุ่งให้บุคคลประพฤติปฏิบัติตามบทัสถาน และระเบียบของสังคม การถ่ายทอดทางสังคมตามทัศนะของนักสังคมวิทยา ถึงแม้จะมีส่วนคล้ายคลึงกับหลักเกณฑ์ของพรอยด์อยู่บ้าง แต่ก็ยังมีความแตกต่างกันในข้อที่ว่า นักสังคมวิทยาเน้นกฎเกณฑ์ของสังคมในเชิงบวกมากกว่าการกำหนดกฎเกณฑ์หรือข้อห้าม นอกจากนี้นักสังคมวิทยามองไม่เห็นความขัดแย้งที่จำเป็นระหว่างการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กับความพอใจส่วนบุคคล

ลักษณะที่เห็นได้ง่ายก็คือ การที่เราถือว่าจุดมุ่งหมายของการฝึกอบรมเด็กมุ่งจะฝึกให้เด็กประพฤติตนตามที่สังคมนิยม โดยอาศัยบทัสถานและการปฏิบัติตามสังคม การปฏิบัติตนดังกล่าว จึงเป็นกิจวัตรของคนส่วนใหญ่ ซึ่งเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ จนแทบไม่ต้องศึกษากระบวนการในการปฏิบัติเลย ตามทรรศนะของเดอไคม์ (Durkheim) (อ้างจาก Goslin. 1973) เชื่อว่า บุคคลใดก็ตามถ้ารู้จักบทัสถานและบทลงโทษของสังคมแล้ว บุคคล

นั้นก็สามารถคาดคะเนผลของพฤติกรรมทางสังคมของตนเองและของบุคคลอื่นได้ โดยไม่ต้องตั้งใจเรียนรู้รายละเอียด และศึกษาแบบอย่างที่คนทั่วไปนิยมปฏิบัติ การถ่ายทอดทางสังคม (การฝึกฝนอบรม) อย่างเพียงพอ ถือเป็นปฏิบัติการปกติของระบบสังคม แต่ถ้าการฝึกอบรมไม่เพียงพอเช่น มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนเกิดขึ้น ก็จำเป็นจะต้องตั้งปัญหาถามว่าพฤติกรรมเช่นนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร และทำไมจึงเกิดขึ้นได้

ตามทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท โครงสร้างของสังคมประกอบด้วย บทบาทของชนรุ่นก่อน ๆ โครงสร้างของสังคมจะดำรงอยู่ต่อไป หากคนในสังคมได้รับการจัดสรรบทบาท การฝึกอบรมจึงเป็นเรื่องจำเป็น แต่ก็ยังไม่เป็นวิธีที่เพียงพอจะบรรลุเป้าหมายได้ คนส่วนมากได้รับการฝึกอบรมจนสามารถจะรับผิดชอบหน้าที่ตามที่สังคมต้องการ และได้รับการตอบแทนจากสังคม แต่การจัดสรรบุคคลเข้ารับตำแหน่งที่เขาจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ผลดีที่สุด เพื่อจะธำรงระบบสังคมไว้ยังเป็นปัญหาอยู่

กระบวนการเกณฑ์และคัดเลือกบุคคล เป็นวิธีการที่สังคมใช้เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ดังนั้นในการเกณฑ์คน สังคมจึงมีวิธีการที่ดึงดูดใจด้วยการจัดตำแหน่งการงานให้มีคุณค่า (ศีราคาตามวุฒิ) และคัดเลือกบุคคลให้เหมาะสมกับทักษะด้วยการกำหนดเกณฑ์ให้ตรงกับตำแหน่งการงาน เช่น ผู้ที่จบบัญชี ก็ควรจะทำงานเกี่ยวกับหน้าที่การเงิน เป็นต้น

สำหรับทรรศนะเกี่ยวกับการถ่ายทอดทางสังคมของนักสังคมวิทยาท่านอื่น เช่น พาร์สันส์ (ลาดทองใบ ภูอภิรมย์. 2531 อ้างถึง Parsons. 1949) ได้แยกการถ่ายทอดทางสังคม (การฝึกอบรม) ออกเป็น 2 ระดับ คือ การถ่ายทอดทางสังคมขั้นปฐมภูมิ (primary socialization) เป็นการถ่ายทอดทางสังคมหรือการฝึกอบรมภายในครอบครัว ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ระยะวัยเด็ก ทั้งนี้เพราะเชื่อกันว่า การฝึกอบรมในครอบครัวจะเป็นการสร้างพื้นฐานทางบุคลิกภาพของคนเราทุกคน ส่วนการถ่ายทอดทางสังคมขั้นทุติยภูมิ (secondary socialization) เป็นการฝึกอบรมบทบาทของบุคคลเพื่อให้มีความรู้ ความชำนาญเป็นพิเศษเฉพาะอย่าง ตามความต้องการของสถาบันทาง

สังคม (การจัดหลักสูตรการศึกษาวิชาชีพต่าง ๆ เช่น แพทย์ศาสตร์ กฎหมาย วิศวกรรม ฯลฯ)

ตัวอย่างทฤษฎีทางสังคมวิทยา ได้แก่ ทฤษฎี Looking - glass Self ของคลูลี่ย์ (C.H.Cooley (Doob. 1985) มโนทัศน์เกี่ยวกับทฤษฎีนี้ก็คือ การที่เรามีความเข้าใจว่าเราเป็นคนชนิดใด มีรากฐานจากการที่เรามีจินตนาการว่าเราปรากฏตัวในสายตาของผู้อื่นอย่างไร พัฒนาการของ Looking - glass Self มี 3 ขั้นตอน คือ

1. มีการรับรู้ว่าเราปรากฏตัวในสายตาผู้อื่นอย่างไร
2. มีการคาดคะเนว่า ผู้อื่นวิจารณ์เกี่ยวกับตัวเราอย่างไร
3. มีความรู้สึกเกี่ยวกับข้อวิจารณ์ของผู้อื่น เช่น มีความภูมิใจหรือรู้สึกอับอาย

Cooley เป็นนักจิตวิทยาสังคมที่คิดค้นความคิดเรื่อง "ตน" (Self) โดยมีความเห็นว่าสภาพแวดล้อมทางสังคม มีส่วนช่วยให้คนเรามองเห็นว่า ตนเองเป็นอย่างไร ทั้งนี้เป็นผลจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั่นเอง เพราะฉะนั้น "ตน" จึงเป็นภาพสะท้อนที่สำคัญที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่จะสะท้อนมาจากความคิดของผู้อื่น เช่น เรามีชีวิตอยู่ด้วยความสุข มีความเชื่อมั่นในตนเอง แต่บางครั้งเราได้เรียนรู้ว่า เราไม่ได้เป็นอย่างที่เราคิด และแล้วความคิดของเราก็จะเศร้าหมอง

ส่วนมี้ด (George H. Mead) ยอมรับความคิดในเรื่อง "ตน" ของ แต่ Mead เชื่อว่า พัฒนาการของมโนภาพแห่งตน (self concept) เป็นผลเกิดจากการรับรู้เกี่ยวกับปฏิกริยาจากผู้อื่นที่มีต่อบุคคลนั้น ๆ มากกว่าพัฒนาการของ "self" ตามแนวความคิดของมี้ดมี 3 ขั้นตอน (Doob. 1985) คือ

1. ***ขั้นเตรียม*** (2-3 ขวบ) เด็กในวัยนี้เรียนรู้ทักษะต่าง ๆ ด้วยการเลียนแบบจากบิดามารดา พี่น้อง แต่จะค้นพบได้ที่ละน้อยว่าบทบาทของตนได้ผลอย่างไร
2. ***ขั้นที่สอง*** (4-5 ขวบ) เป็นระยะที่เด็กอยู่ในวัยเล่น การเล่น (play) ใน

ระยะนี้เป็นกระบวนการสวมบทบาทของบุคคลอื่นโดยเฉพาะ เด็กได้เรียนรู้สิทธิและหน้าที่ของแต่ละบทบาท เช่น เล่นเป็นแม่ ครู ตำรวจ ฯลฯ

3. *ขั้นสุดท้าย* เป็นขั้นเล่นเกม (Game) ซึ่งเป็นกิจกรรมกลุ่มที่ผู้ร่วมเล่นจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ กับบุคคลอื่นตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ผู้เล่นแต่ละคนจะต้องคำนึงถึงผู้อื่น โดยมีบทบาทที่คาดหวังสำหรับผู้ร่วมเล่นเกม

การศึกษากับการถ่ายทอดทางสังคม

การศึกษาเป็นการถ่ายทอดทางสังคมอีกแนวทางหนึ่งซึ่ง Durkheim มีความเห็นว่าการศึกษาเป็นการถ่ายทอดทางสังคมให้แก่อนุชนอย่างมีแบบแผน (Brembeck. 1966 : 13) ทั้งนี้เพราะการศึกษาในโรงเรียนมีการจัดหลักสูตร มีการบริหารโรงเรียนอย่างมีระบบ ครูผู้สอนเป็นผู้ที่มีวุฒิทางการศึกษา การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน จะมีการบรรจุวิชาที่เหมาะสมกับระดับชั้นเรียน และมีการประเมินผล เมื่อนักเรียนผ่านการเรียนในวิชาต่าง ๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบว่า นักเรียนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ได้เรียนมามากน้อยเพียงไร กระบวนการการดังกล่าวนี้จึงเรียกว่าเป็น "การถ่ายทอดทางสังคม" อีกแนวทางหนึ่ง

การถ่ายทอดทางสังคมในวัยผู้ใหญ่ (Adult Socialization)

นักจิตวิทยามักจะให้ความสนใจกับการถ่ายทอดทางสังคมในวัยเด็ก เพราะเห็นว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและสังเกตได้ง่าย และก็เป็นความจริงที่ว่า การสร้างบุคลิกภาพของคนเราจะเกิดขึ้นในช่วง 2-3 ปีแรกของชีวิต ด้วยเหตุนี้นักสังคมวิทยาจึงไม่ได้คำนึงมาก่อนถึงธรรมชาติของบุคคลวัยรุ่นและการถ่ายทอดทางสังคมในวัยผู้ใหญ่ นักสังคมวิทยาเพิ่งจะเริ่มสนใจในเรื่องนี้ เมื่อสองทศวรรษที่ผ่านมานี้เอง ทั้งนี้มีงานวิจัยบางเรื่องที่บันทึกว่ามีการเปลี่ยนบุคลิกภาพเกิดขึ้นในระหว่างวัยเด็กและวัยผู้ใหญ่ (Leslie. 1980 : 154)

มีบทบาทของผู้ใหญ่อีกมากมายที่เคยมีการเล่นสวมบทบาทในวัยเด็ก เช่น เล่นเป็นพระ ผู้เกษียณอายุราชการ พ่อหม้าย แม่หม้าย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม บุคคลเหล่านี้จำเป็นจะต้องเรียนรู้บทบาทใหม่ของตน ไม่เฉพาะในวัยผู้ใหญ่ตอนต้นเท่านั้น แต่จะต้องมีการเรียนรู้ไปจนตลอดชีวิต

การถ่ายทอดทางสังคมที่คาดไว้ล่วงหน้า (Anticipatory Socialization)

บุคคลบางคนมีความปรารถนาใคร่จะเป็นสมาชิกในกลุ่ม โดยคิดที่จะยอมรับค่านิยม พฤติกรรม หรือแง่คิดของกลุ่ม ซึ่งเป็นการถ่ายทอดทางสังคมโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม การถ่ายทอดทางสังคมแบบนี้จึงเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้บทบาท และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มที่เกี่ยวข้อง (reference group) เราจึงเรียกการถ่ายทอดทางสังคมชนิดนี้ว่า การถ่ายทอดทางสังคมที่คาดไว้ล่วงหน้า ซึ่งจะทำหน้าที่ที่น่าสนใจในแง่ที่ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงชีวิตจากขั้นหนึ่ง ไปสู่อีกขั้นหนึ่งง่ายขึ้น

เวลาที่ใครก็ตามได้รับการฝึกอบรมเพื่อจะรับบทบาทใหม่ในวันข้างหน้า คนเหล่านี้มักจะคาดการณ์ไว้ว่างานใหม่นั้นคงไม่ยากนัก เช่น นักศึกษาแพทย์ได้มีโอกาสฝึกงานก่อนจะจบหลักสูตรแพทย์ก็จะคาดล่วงหน้าได้ว่า หน้าที่รักษาคนไข้ไม่ยาก เพราะได้มีการเตรียมการณ์ล่วงหน้าเพื่อจะรับบทบาทการเป็นแพทย์ไว้เรียบร้อยแล้ว

การถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่ง (Resocialization)

ดังได้กล่าวมาแล้วถึงการถ่ายทอดทางสังคม ขั้นทุติยภูมิว่าเป็นการถ่ายทอดทางสังคมในระดับผู้ใหญ่ ซึ่งมักจะมีการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคลน้อยกว่าการถ่ายทอดทางสังคมในวัยเด็ก อย่างไรก็ตามในบางครั้ง อาจมีกลุ่มบุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ พยายามจะปรับปรุงหรือ

สร้างตัวบุคคลขึ้นใหม่ ซึ่งเราเรียกวิธีการนี้ว่า การถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่ง (Landis. 1980) เช่นผู้ที่ประกอบอาชญากรรม ถ้าอายุยังน้อยก็จะถูกส่งไปในสถานกักกันและอบรม แต่ถ้าบรรลุนิติภาวะหรือเข้าสู่วัยผู้ใหญ่แล้ว บุคคลผู้กระทำผิดจะถูกส่งไปคุมขังในเรือนจำ เพราะฉะนั้นจึงเชื่อกันว่า การที่นักโทษถูกคุมขังจะทำให้รู้สึกไม่เป็นสุขเพราะขาดอิสรภาพ ที่นอนที่กิน ไม่สะดวกสบาย ซึ่งจะช่วยให้คนเหล่านั้นเกิดความสำนึกผิด เมื่อได้รับการฝึกอบรมและชี้แนะ ก็จะช่วยเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้กระทำผิดเหล่านั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการถ่ายทอดทางสังคมหรือฝึกอบรมใหม่อีกครั้งหนึ่ง

เมื่อกลุ่มบุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ พยายามจะให้มีการถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังตัวอย่างที่เห็นได้จากสภาพการณ์ในเรือนจำ เพื่อให้นักโทษกลายเป็นพลเมืองดีสมดังความมุ่งหมาย ถ้าเราเคยเข้าไปศึกษาสภาพของเรือนจำสักแห่งหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปทุกจังหวัดในประเทศไทย จะเห็นว่า เรือนจำเปรียบเสมือนโรงเรียนอาชญากรรมที่ทำหน้าที่ให้การฝึกอบรมที่ได้ผลดีสำหรับนักโทษบางคน เพราะในเรือนจำมีการฝึกอาชีพต่าง ๆ เช่น การทำเครื่องเรือน งานจักสาน ฯลฯ นักโทษบางคนมีประสบการณ์ในงานช่างมาก่อน ก็จะได้โอกาสฝึกให้มีความชำนาญมากขึ้น และขณะเดียวกันก็จะสามารถถ่ายทอดความรู้วิชาช่างให้แก่นักโทษคนอื่น ๆ ด้วย ผลงานของนักโทษเหล่านี้ ปรากฏในงานเสด็งสินค้าของกรมราชทัณฑ์ทุกปี ซึ่งเท่ากับเป็นการถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่งในกลุ่มนักโทษเหล่านั้น

อนึ่ง การที่นักโทษมาอยู่รวมกันในเรือนจำ ได้มีโอกาสสนทนากันในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องการก่อคดีซึ่งเป็นสาเหตุให้แต่ละคนต้องเข้ามาถูกคุมขังในเรือนจำนั้น ก็เป็นโอกาสให้แต่ละคนได้เล่าสู่กันฟังถึงความชำนาญ และวิธีการที่ตนใช้ในการก่ออาชญากรรม ซึ่งอาจจะเป็นวิธีการที่แปลกและใหม่สำหรับนักโทษคนอื่น ๆ เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปได้ว่า บุคคลเหล่านั้นอาจจะมีการวางแผนไว้ล่วงหน้าที่จะเข้าร่วมกลุ่มกันก่อคดีอาชญากรรมอีก เมื่อตนพ้นโทษไปแล้ว ที่กล่าวมานี้เป็นตัวอย่างของการถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ยังมีตัวอย่างอื่น ๆ ที่เห็นได้ชัดในเรื่องการถ่ายทอดทางสังคมใหม่อีกครั้งหนึ่ง คือ ทหารที่ถูกเกณฑ์เข้าประจำการเป็นเวลา 2 ปีในกรมกองทหารหน่วยต่าง ๆ ทหารเกณฑ์จะต้องได้รับการฝึกอบรมใหม่ กล่าวคือ ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยของทหารอย่างเคร่งครัด เป็นต้นว่าจะต้องนอนและตื่นนอนตามเวลาที่กำหนด จะต้องตัดผมสั้น ต้องดูแลความสะอาดของรองเท้า เสื้อผ้า ของใช้ส่วนตัว ตลอดทั้งจะต้องดูแลรักษาความสะอาดบริเวณอาคารสถานที่พักอาศัย ทหารทุกคนจะถูกอบรมให้เชื่อฟังผู้บังคับบัญชาโดยไม่มีข้อโต้แย้ง ทหารแต่ละคนจะไม่มีความสำคัญเหนือผู้ใด ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับเหมือนกันหมด (ลาดทองใบ ภูอภิรมย์. 2531)

กล่าวโดยสรุป กระบวนการถ่ายทอดทางสังคม เป็นกระบวนการเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับสังคมและวัฒนธรรมของเขา บุคคลจะเรียนรู้และซึมซับเอาความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยม และปทัสถานของสังคมที่เขาเป็นสมาชิกอยู่เข้าไว้เพื่อเป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวความคิดและพฤติกรรม การถ่ายทอดทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีโครงสร้างและส่งผลต่อบุคคลในลักษณะที่คล้ายคลึงกันไม่ว่าจะเกิด ณ ที่แห่งใด แต่อาจมีเนื้อหาสาระที่แตกต่างกันไป จึงเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลที่สงวนไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะตน และค่านิยมของวัฒนธรรมย่อย นอกจากนี้การถ่ายทอดทางสังคมยังเป็นกระบวนการแบบสลับกลับสองทิศทาง ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกัน

บทที่ 4

ด้านสำคัญต่าง ๆ ของการขัดแย้งทางจิตสังคม และการถ่ายทอดทางสังคม

เด็กทุกวัยย่อมมีพฤติกรรมที่ทำให้บิดามารดา ผู้ปกครองรู้สึกเดือดร้อนกังวลใจไม่มากก็น้อย พฤติกรรมใด ๆ ที่เด็กแสดงออกย่อมมีสาเหตุทั้งสิ้น ความสลับซับซ้อนของพฤติกรรมมีมากน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับระดับวุฒิภาวะของเด็ก แม้ว่าพฤติกรรมที่เด็กแสดงออกจะแตกต่างไปกว่าที่เคย แต่ก็อาจออกมาในรูปของพฤติกรรมที่เป็นปกติ ผู้ใหญ่ที่มีความเข้าใจลักษณะธรรมชาติของเด็กเป็นอย่างดี ก็ย่อมสามารถปฏิบัติต่อเด็กได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตรงกันข้ามกับผู้ใหญ่ที่ไม่มีความเข้าใจเด็กอย่างดีเพียงพอ พฤติกรรมที่เด็กแสดงออกมานั้นจะเป็นไปในรูปของปัญหาที่ต้องแก้ไข

พฤติกรรมโดยทั่วไป ถ้าเป็นพฤติกรรมปกติมักเกิดขึ้นและอยู่ไม่นาน และส่วนใหญ่จะไม่ขัดขวางความเจริญของเด็ก ทั้งนี้เพราะเด็กมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าพฤติกรรมนั้นยังคงอยู่และเพิ่มความรุนแรงขึ้น เนื่องจากไม่ได้รับการแก้ไข พฤติกรรมนั้นย่อมเป็นปัญหา อย่างไรก็ดี เป็นภาระลำบากอย่างยิ่งที่จะชี้บ่งให้แน่นอนลงไปว่า พฤติกรรมใดเป็นพฤติกรรมผิดปกติ หรือเป็นพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของเด็ก

การที่เด็กปรับตัวได้ หมายถึงว่า เด็กผู้นั้นสามารถจะแก้ไขปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรมของเขาให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม หรือสามารถปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับบุคลิกภาพของเขาได้ โดยที่พฤติกรรมของเด็กเป็นที่ยอมรับของสังคม (จันทมาศ ชื่นบุญ และคณะ. 2515)

ในทางตรงข้าม ถ้าเด็กไม่สามารถแก้ไขปัญหาอันเกิดจากความข้องคับใจและข้อขัดแย้งทั้งปวง โดยวิธีที่สังคมยอมรับได้ เด็กคนนั้นจะปรับตัวไม่ได้ และจะมีอาการของความบกพร่องทางบุคลิกภาพ และมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาเกิดขึ้น ดังจะกล่าวถึงต่อไป

การพึ่งพาและการเป็นอิสระ

การพึ่งพา (Dependence) ในระยะต้นของวัยเด็กนั้น เด็กต้องพึ่งพาแม่ตลอดเวลา แม่จะต้องค่อย ๆ ช่วยเด็กให้รู้จักพึ่งตนเอง และจะต้องคอยสังเกตว่าเมื่อไรจึงจะควรปล่อยให้เด็กพึ่งตนเองได้ (พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. 2530)

สมิทและโคนเนอร์ (Smith and Connor. 1962) ได้ศึกษาถึงการพึ่งพาและความช่วยเหลือกันของเด็ก โดยการสังเกตพฤติกรรมของเด็กอายุ 38-75 เดือน ในโรงเรียนอนุบาลและสถานเลี้ยงเด็กในฟลอริดา จำนวนเด็กที่ใช้ศึกษาทั้งหมด 65 คน (เด็กชาย 30 คน เด็กหญิง 35 คน) พบว่าเด็กเล็ก ๆ จะพึ่งผู้ใหญ่มากกว่าพึ่งเพื่อน เด็กที่อายุมากขึ้นจะมีการตอบสนองและความสัมพันธ์ในแง่ความช่วยเหลือมากขึ้น แต่มีการตอบสนองและความสัมพันธ์ในด้านการพึ่งพาลดน้อยลง และเด็กจะพึ่งเพื่อนมากกว่าพึ่งผู้ใหญ่

การพึ่งพาในวัยผู้ใหญ่ (Dependency in adult) ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นไม่น้อย ผู้ใหญ่ต้องพึ่งพาคนอื่นดังนี้ (กันยา สุวรรณแสง. 2533)

1. ทางเทคนิค (Technical dependency) เช่น แพทย์ ทนาย ช่างต่าง ๆ

2. ความมีศักดิ์ศรี (Self-esteem dependency) ทุกคนย่อมต้องการ ใคร ๆ ก็ชอบคำชม

3. การพึ่งพาทางความมั่นคง (Security dependency) จะต้องรักษาความสัมพันธ์กับคนอื่นให้ดี ทำให้เขาชอบ ถ้าคนอื่นแสดงอาการไม่ชอบจะไม่สบายใจ

4. การพึ่งพาด้านเอกลักษณ์ (Identity dependency) "ทหาร" "นักศึกษา" เป็นใครก็ได้ในหลายคน แต่เอกลักษณ์ของบุคคลคือความเชื่อว่า ตนเป็นใครสักคนหนึ่งที่แตกต่างไปจากบุคคลอื่น และคนอื่นยอมรับ เช่น เป็นทหารคนที่กล้าหาญมาก นักศึกษาคนที่ขยันเรียนที่สุด

5. การพึ่งพาทางการตัดสินใจ (Direction dependency) คำแนะนำจากพ่อแม่ นายจ้าง ผู้นำ ผู้บังคับบัญชา เป็นสิ่งจำเป็น บางครั้งเราไม่รู้ทิศทาง

6. การพึ่งพาด้านความรัก (Love dependency) ความรักเป็นความต้องการพื้นฐานเพื่อสุขภาพจิตที่ดี

พัฒนาการของการพึ่งพา ในระยะต้น ๆ ของชีวิต เด็กจะขึ้นอยู่กับแม่ทางด้านจิตใจ ทางด้านร่างกาย เขาจะขึ้นอยู่กับแม่ตั้งแต่เกิด เพราะชีวิตของเขาขึ้นอยู่กับการเอาใจใส่ดูแลของแม่ เขาจะไม่แสดงการพึ่งพาทางด้านจิตใจ จนกระทั่งอายุได้ 2-3 เดือนไปแล้ว การพึ่งพาทางจิตใจนี้จะมีอยู่ต่อ ๆ ไป จนเขาย่างเข้าสู่วัยผู้ใหญ่อย่างปกติ ในวัฒนธรรมอเมริกัน การพึ่งพานี้จะมีมากที่สุดระหว่างวัยทารกตอนกลางและตอนปลาย และจะค่อยลดลงช้า ๆ ในวัยเด็ก โดยเขาจะเป็นอิสระขึ้น และพึ่งพาตนเองมากขึ้น (Baldwin. 1967)

การพึ่งพาทางใจแสดงออกอย่างไร?

เครื่องหมายอันหนึ่งก็คือ *พฤติกรรมเสาะแสวงหาความสนใจ* เด็กจะขอร้องให้ผู้ใหญ่ดูที่ตนหรือสิ่งที่ตนได้ทำลงไป เด็กต้องการจะใกล้ชิดผู้ใหญ่ นั่งบนตักหรือเกาะผู้ใหญ่แจ ถ้าเด็กเรียกร้องความสนใจ ถึงแม้จะไม่แสดงออกโดยเปิดเผย ก็ยังถือได้ว่าเป็นเครื่องหมายของการพึ่งพาผู้อื่น

เครื่องหมายอีกอย่างของการพึ่งพาผู้อื่นก็คือ การให้ความสนใจหรือความรักเป็นตัวเสริมแรง ซึ่งใช้ได้ ในการสอนพฤติกรรมชนิดอื่น ๆ แก่เด็ก ถ้าการเรียนรู้ของเด็กถูกเสริมแรงอย่างมั่นคงโดยการสนใจของผู้ใหญ่ เด็กคนนั้นจะต้องการอย่างจริงจังและอยากได้ความสนใจอย่างมาก

การพึ่งพาอาจแสดงออกได้เป็นวิธีที่ 3 จากความกลัวที่จะต้องอยู่คนเดียวหรือกลัวคนแปลกหน้า

ตาม*ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม* การพัฒนาการพึ่งพาผู้อื่นจะเริ่มต้นจากความเป็นจริงที่ว่า แม่เป็นผู้ดูแลเอาใจใส่เด็ก และทำหลายสิ่งหลายอย่างที่ทำให้เด็กสุขสบาย แม่เป็นผู้ผ่อนคลายความหิว และความเจ็บปวดของเด็กอย่างได้ผลในโอกาสต่าง ๆ นับไม่ถ้วนระหว่าง

ปีต้น ๆ ของชีวิตเด็ก ดังนั้น การอยู่ด้วยของแม่จึงมักถูกเชื่อมโยงเข้ากับการทำให้ลูกสุขสบาย และการไม่อยู่ของแม่ก็จะถูกเชื่อมโยงกับการไม่สุขสบายด้วย

ที่กล่าวมานี้ *แสดงถึงการพึ่งพาได้อย่างไร?*

ประการแรก การกระทำของเด็กเพื่อเรียกหาแม่ เช่น ร้องไห้เมื่อไม่สุขสบาย มักจะถูกเสริมแรงได้ โดยการกระทำของแม่ที่ทำให้เด็กสุขสบายขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การได้รับความสนใจก็ถูกเสริมแรง

ประการที่ 2 การติดต่อของการที่มีแม่อยู่ด้วยและความสุขสบาย ซึ่งเกิดเชื่อมโยงกันนี้ ทำให้การอยู่ด้วยของแม่เป็นการสุขสบายชนิดหนึ่ง เด็กจะถูกปลอบโยนและหยุดร้องไห้ทันทีที่เขาเห็นแม่ ก่อนที่แม่จะได้ทำอะไรจริง ๆ เพื่อที่จะให้การเคืองร้อนทางกายทุเลาลง เมื่อเด็กตกใจ เพียงแต่ได้อยู่ใกล้แม่ก็อาจจะหมดความกลัวได้

ประการที่ 3 การเชื่อมโยงระหว่างการไม่อยู่ของแม่กับความไม่สุขสบายของเด็ก อาจทำให้การไม่อยู่ของแม่เป็นตัวเร้าให้เกิดการกระวนกระวายใจและความกลัว การกระวนกระวายใจที่เกิดจากการแยกจากแม่นี้ เกิดขึ้นกับเด็กทุกคน โดยปกติจะเห็นได้ชัดระหว่างครึ่งหลังของชีวิตขวบปีแรก

มีหลักฐานมากมายแสดงว่า การตอบสนองทางสังคมจากผู้ใหญ่ เช่น การยิ้ม การพูดด้วย หรือการโอบกอดเด็กทารก ทำหน้าที่เป็นเครื่องเสริมแรงสำหรับเด็ก ในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น เรนโกลด์ (Rheingold) ได้แสดงว่า การตอบสนองทางสังคมโดยผู้ใหญ่สามารถทำหน้าที่ส่งเสริมการกระทำทางสังคมของเด็กเล็ก ๆ ได้ เขาได้คัดเลือกกลุ่มทดลองโดยใช้ทารกอายุ 6 เดือน 4 คน จากเด็กทารกที่อยู่ในสถานเลี้ยงเด็กแห่งหนึ่ง เด็กเหล่านี้อยู่ในห้อง ๆ หนึ่งโดยวางเตียงไว้ขนานกัน ผู้ทำการทดลองจะให้อาหาร อาบน้ำ เปลี่ยนผ้าอ้อม ปลอบ ยกขึ้นอุ้ม คุยด้วย และเล่นกับเด็ก ๆ ทั้ง 4 คนนี้เป็นเวลา 7 ชั่วโมงครึ่งทุก ๆ วัน เป็นเวลา 5 วันต่อ 1 สัปดาห์ รวมทั้งหมด 8 สัปดาห์ (300 ชั่วโมง) ตรงกันข้าม เด็กอื่น ๆ ที่อยู่ภายใต้การเลี้ยงดูประจำวันของโรงพยาบาลได้รับการเอาใจใส่ส่วนตัว

น้อยกว่ามาก เพราะเด็กมีจำนวนมาก แต่มีเจ้าหน้าที่น้อย ความต้องการทางกายของเด็กได้รับการเอาใจใส่ และระหว่างช่วงของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ การดูแลของผู้ใหญ่ต่อเด็กก็เป็นแบบเป็นมิตร และเล่นหัวด้วยอย่างทั่ว ๆ ไป แต่ถ้าจำเป็น เด็กจะถูกละไว้ตามลำพังเป็นส่วนใหญ่ ในการใช้แบบทดสอบชุดหนึ่งวัดการตอบสนองทางสังคมพบว่าทารกกลุ่มทดลองได้คะแนนสูงกว่ากลุ่มควบคุม ไม่เฉพาะแต่การตอบสนองต่อผู้ทดลองเท่านั้น แต่ยังตอบสนองต่อผู้ทดสอบซึ่งจะอยู่เพียงสัปดาห์ละครั้งเพื่อการทดสอบ และสำหรับคนแปลกหน้าซึ่งปรากฏตัวเป็นครั้งแรก หลังจากระยะการทดลอง 8 สัปดาห์นั้น

อาการของการพึ่งพาเหล่านี้ โดยทั่วไปจะพัฒนาในเวลาที่เด็กอายุ 8 เดือน หลังจากนั้นสถานการณ์จะเปลี่ยนเป็นซับซ้อนขึ้น ประการหนึ่ง เป็นเพราะสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดการกระวนกระวายใจ และผ่อนคลายความกระวนกระวายใจนั้นยากขึ้น และความรุนแรงของปฏิกิริยาที่แสดงออกถูกลดลง เด็กเรียนรู้ความแตกต่างระหว่างการเห็นดีด้วยกับการไม่เห็นดีด้วยของแม่ การอยู่ด้วยของแม่ไม่ได้เชื่อมโยงกับการเพิ่มความสุขสบายของเด็กเสมอไป บางครั้งแม่จะโกรธและพูดกระโชกโฮกฮาก โดยไม่ได้ทำสิ่งใดที่ก่อให้เกิดความสุขสบายแก่เด็ก หรือแม่อาจแสดงความไม่เห็นด้วย แม้เมื่อดูแลให้เด็กได้ตามความต้องการ ตามทฤษฎีนี้ เด็กจะค่อย ๆ เรียนรู้ที่จะแสดงการกระทำที่นำการเห็นดีเห็นงามด้วยมาสู่ตน เขาจะรู้สึกพอใจเมื่อแม่แสดงการเห็นชอบ และกระวนกระวายใจเมื่อแม่ไม่เห็นชอบด้วย กล่าวได้ว่า การแตกต่างกันบ้างของพฤติกรรมที่แม่แสดงออกกลายเป็นตัวกระตุ้นที่มีผลต่อและเหนือการอยู่หรือการไม่อยู่ของแม่แต่เพียงอย่างเดียว

ผลของการที่แม่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยในฐานะเครื่องเสริมแรง และเครื่องเร้าให้เกิดความกระวนกระวายใจ ทำให้แม่มีเครื่องมือที่มีพลังสูงที่จะสอนเด็กถึงกฎเกณฑ์ที่จำเป็นสำหรับสังคมของเขา เด็กจะได้รับการเห็นชอบให้กินอาหารด้วยช้อน ให้ตื่นขึ้นในตอนเช้าโดยไม่ปัสสาวะรดที่นอน ให้เข้าห้องน้ำเป็นเวลา และให้กระทำกิจอื่น ๆ ทางสังคมอีกนับไม่ถ้วน ส่วนการกระทำที่ไม่คล้อยตามจะค่อย ๆ หมดไปจากการไม่เสริมแรงหรือถูก

ยับยั้งไว้โดยการกระวนกระวายใจซึ่งถูกเร้าโดยการไม่เห็นชอบของแม่ ฮาร์ทัพ (Hartup) ได้ทำการวิจัยทดลองที่แสดงถึงประสิทธิผล และการพึ่งพาผู้อื่นในการกระทำพฤติกรรมที่ผู้ใหญ่เห็นด้วย ครั้งแรกเขาสังเกตเด็กในโรงเรียนอนุบาล เพื่อหาคะแนนพฤติกรรมเกี่ยวกับการพึ่งพาผู้อื่นของเด็กแต่ละคน คะแนนนี้ขึ้นอยู่กับความถี่ซึ่งเด็กเสาะหาการยอมรับและการเห็นชอบด้วย เสาะหาความช่วยเหลือที่จำเป็น เสาะหาความใกล้ชิดทางกายและการติดต่อเกี่ยวข้อง และเสาะหาความสนใจไม่ว่าทางบวกหรือลบ

โดยใช้เครื่องวัดเหล่านี้ ฮาร์ทัพแบ่งเด็กเป็น 2 กลุ่ม โดยจับคู่ (match) ที่การพึ่งพาผู้อื่นและทำให้สมดุลในด้านเพศ เด็ก 2 กลุ่มนี้ถูกทดสอบโดยใช้เครื่องมือวัดการเรียนรู้อย่างเดียวกัน เพื่อวัดประสิทธิภาพของการเรียนรู้ แต่ก่อนช่วงทดสอบทั้ง 2 กลุ่มถูกกระทำแตกต่างกัน ในกลุ่มหนึ่งเด็กจะมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ทดลองอย่างอบอุ่นและเป็นธรรมชาติเป็นเวลา 2 ระยะ ๆ ละ 5 นาที ในอีกกลุ่มหนึ่ง 5 นาทีแรกมีความอบอุ่นและเป็นธรรมชาติ แต่หลังจากนั้นผู้ทดลองพูดว่า เขาไม่สามารถเล่นกับเด็กได้อีกและหันไปอ่านหนังสือแทนเป็นเวลา 5 นาที ทฤษฎีที่อยู่ใต้การทดลองทั้ง 2 นี้ก็คือ ระหว่าง 5 นาทีแรก ทั้ง 2 กลุ่มสร้างการพึ่งพาต่อผู้ทดลอง เนื่องจากความสัมพันธ์ที่อบอุ่นเป็นการให้รางวัล และแล้วใน 5 นาทีหลัง กลุ่มหนึ่งก็ยังคงสนุกกับความสนใจอันนี้ แต่อีกกลุ่มถูกดึงเอาความสนุกออกไป ในกลุ่มที่ 2 การประคับประคองที่ตามมาด้วยการล่าถอยถูกคาดหวังว่า จะสร้างสภาพของการพึ่งพาสูง เหมือนกับในการทดลองที่ทำโดยเกเวอทซ์และเบเออร์ (Gewertz และ Baer) ถ้าเป็นจริงตามนี้ กลุ่มที่ 2 (เรียกว่ากลุ่ม NW ซึ่งแทนคำว่า nurturance-withdrawal) ควรเรียนรู้ได้ดีกว่าเมื่อได้รับรางวัลโดยการเห็นชอบจากผู้ทำการทดลอง การเห็นชอบของผู้ทดลองควรจะเป็นการเสริมแรงมากขึ้นสำหรับกลุ่ม NW นี้ยิ่งกว่ากลุ่มแรก ยิ่งกว่านั้น การทดลองนี้ควรจะมีผลดียิ่งขึ้น สำหรับเด็กที่พึ่งพาผู้อื่นมากยิ่งกว่าเด็กที่พึ่งพาผู้อื่นน้อยกว่า

ในการทดลองการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหลายครั้ง พบว่า มีความแตกต่างระหว่างเด็กชายและเด็กหญิง สำหรับเด็กหญิง การเลิกทนุถนอมนำไปสู่การเรียนรู้ที่มีผลยิ่งขึ้นมากกว่า

การทนุถนอมอย่างสม่ำเสมอ สำหรับเด็กชาย เฉพาะเด็กที่พึ่งพาสูงแสดงผลอันนี้ ขณะที่เด็กที่มีการพึ่งพาผู้อื่นต่ำแสดงผลกลับกัน

ด้วยเหตุที่การยืนกรานไม่เสริมแรงในการพึ่งผู้อื่นอาจจะค่อย ๆ ลดการพึ่งผู้อื่นลงได้ ยังคาดหวังได้ว่า มีสิ่งที่เกิดตามมาอื่น ๆ อีกในระหว่างกระบวนการนั้น การไม่ยอมให้การเสริมแรงภายหลังที่เคยให้การเสริมแรงมาก่อน จะก่อให้เกิดความคับข้องใจขึ้น ดังนั้นการตอบสนองทางอารมณ์บางอย่าง เช่น การก้าวร้าวอาจจะเกิดขึ้น ยิ่งกว่านั้น เราได้เห็นจากการทดลองของเกเวอทซ์ว่า การไม่ให้ความสนใจภายหลังจากที่ได้ให้อย่างง่ายดายมาแล้วทำให้เด็กตอบสนองต่อความสนใจมากขึ้น และมีแนวโน้มที่จะร้องขอความสนใจให้ได้ ดังนั้นการทำนายสาเหตุของเหตุการณ์ ถ้าพฤติกรรมที่จะได้ความสนใจพิเศษได้รับการไม่เสริมแรงอย่างทันควันก็จะเป็นช่วงของการไม่สบายใจ อาจจะเป็นการก้าวร้าว การทวีขึ้นชั่วคราวของพฤติกรรมพึงผู้อื่น และในที่สุดก็ลดลงเช่นเดียวกับการก่อให้เกิดการจำแนกระหว่างพฤติกรรมเหมาะสมและพฤติกรรมไม่เหมาะสม ถ้าหากว่าแทนการไม่เสริมแรงอย่างสิ้นเชิง พ่อแม่บางครั้งตอบสนองต่อการแสวงหาความสนใจที่เหมาะสมก็อาจเป็นไปตามกฎของการเสริมแรงเป็นบางส่วนได้ อาจทำนายได้ว่าจะเกิดอารมณ์ทำนองเดียวกันอย่างชั่วคราวและการเพิ่มการพึ่งพาขึ้น แต่แทนที่มันจะค่อย ๆ หายไปในที่สุด เด็กอาจแสดงการเรียกร้องความสนใจในแบบที่ไม่พึงปรารถนาได้ อาจเป็นไปได้อีกอย่างคือ พ่อแม่เพื่อที่จะระงับการเรียกร้องความสนใจอาจเพิกเฉยต่อการบอกกล่าวใด ๆ ที่ต้องการได้ความสนใจ ยกเว้นอันที่รุนแรงและเพิ่มขึ้นจนบังคับให้ต้องให้ความสนใจหรืออาจทำให้เกิดมากหรือก็ได้ แทนที่จะเพียงแต่เพิกเฉยต่อพฤติกรรมเรียกร้องความสนใจที่ไม่พึงปรารถนา พ่อแม่อาจลงโทษอย่างเอาจริงเอาจัง นี่เป็นวิธีการที่ง่าย และเกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนที่จะตอบสนอง ถ้าพ่อแม่เกิดความรำคาญการเรียกร้องความสนใจของเด็กที่ทำอยู่เรื่อย ตามทฤษฎีบอกว่า การลงโทษเช่นนี้อาจเกิดผล 2 ประการ :

1. เป็นการสอนเด็กให้ระงับพฤติกรรมที่เรียกร้องความสนใจ
2. ก่อให้เกิดความกระวนกระวายใจเกี่ยวกับการพึ่งพาผู้อื่น

กล่าวโดยสรุป

การพึ่งพาเกิดจากการเกี่ยวโยงระหว่างพฤติกรรมที่เป็นภารปรนนิบัติของแม่กับความพึงพอใจของแรงขับในวัยทารก ความพึงพอใจในการดูดก็เกิดขึ้นโดยวิธีเดียวกัน ผลก็คือ การได้รับกระสวนพฤติกรรมที่แสดงความสนใจ และเครื่องหมายของความไม่สบายใจเมื่อถูกพรากจากผู้ปรนนิบัติ

การพัฒนาการพึ่งพาในระยะต่อมาสะท้อนถึงความขัดแย้งในตัวมันเอง การพึ่งพาเป็นที่ต้องการ แต่การเป็นอิสระก็เป็นที่ต้องการเช่นกัน ดังนั้นเด็กอาจสร้างกระสวนพฤติกรรมแบบพึ่งพา การหลีกเลี่ยงการพึ่งพา หรือเกิดแรงขับของการพึ่งพาอย่างรุนแรง แต่ก็ระงับการแสดงออกซึ่งความต้องการนั้น กระสวนที่เด็กสร้างขึ้นนี้จะขึ้นอยู่กับดุลของการเสริมแรงต่าง ๆ การเสริมแรงที่ถูกระงับ และการลงโทษสำหรับการพึ่งพาเช่นเดียวกับสภาพแวดล้อมอื่น ๆ

ความวิตกกังวล (Anxiety)

ความวิตกกังวลเป็นความรู้สึกชนิดหนึ่งที่มีปริมาณตั้งแต่ความเป็นห่วงใยอย่างอ่อน ๆ จนถึงความวิตกกังวลและความกระวนกระวายใจอย่างสาหัส ความวิตกกังวลผิดกับความกลัวชนิดที่เป็นอารมณ์แท้โดยที่ความวิตกกังวลมักเข้าสู่จิตใจคนโดยไม่มีเหตุผล หรือวัตถุประสงค์หรือสาเหตุอันใดอันหนึ่งโดยเฉพาะ ทำให้คนมีความวิตกเศร้าหมองทั่ว ๆ ไป ทำให้คนเป็นห่วงโดยหาสิ่งที่เป็นห่วงไม่ได้ กันยา สุวรรณแสง (2533) กล่าวว่า

"ความวิตกกังวลอาจจะมีผลกระทบกระเทือนถึงการงาน ทางสรีรวิทยาของร่างกาย การหายใจ การหมุนเวียนของเลือด การย่อยอาหารและแม้งานของกล้ามเนื้อก็อาจจะดำเนินไปไม่สะดวก ตลอดเวลาที่มีความกังวล มีความเหนื่อยอ่อนเป็นประจำ และการนอนไม่หลับก็เป็นอาการสามัญของความวิตกกังวล ในทางจิตวิทยา คนจะทำจะคิดอะไรก็ไม่เฉียบแหลมเด็ดขาด ปฏิกิริยาต่าง ๆ ก็เป็นไปอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ บางทีปฏิกิริยาก็ไม่เหมาะสมกับสิ่งเร้า คู

ประหนึ่งคนเหนื่อยหน่ายหรือไม่มีกำลังพอกับการเรียกร้องของสถานการณ์ที่จะแก้ความวิตกกังวลนี้ให้หายไป"

ความรู้สึกวิตกกังวล (Anxiety) จะเกิดขึ้นกับเด็กวัยรุ่นได้โดยง่าย โดยเฉพาะในเรื่องรูปร่าง หน้าตาที่เปลี่ยนแปลงไป เด็กวัยรุ่นหญิงชายมักจะชอบพูดคุยกันถึงสิ่งเหล่านี้ และมักจะวิตกกังวล ถ้าตนเองมีลักษณะรูปร่างที่ผิดแปลกไปจากเพื่อนกลุ่มเดียวกัน เด็กวัยรุ่นชายที่รูปร่างเล็กกว่าเพื่อน ๆ จะรู้สึกว่าตนเองมีปมด้อย เด็กวัยรุ่นชายที่ตัวโต สูงใหญ่มักจะได้รับการยกย่องจากเพื่อน ๆ ในกลุ่มให้เป็นผู้นำของกลุ่ม ในขณะที่เด็กวัยรุ่นหญิงจะรู้สึกไม่สบายใจถ้าตนเองมีรูปร่างใหญ่ มีหน้าอกที่ขยายใหญ่เร็วกว่าเพื่อน ๆ ในกลุ่ม หรือมีประจำเดือนก่อนพวกเพื่อน ๆ (จิตรา วสุวานิช. 2521)

ความวิตกกังวล เป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่พึงปรารถนาและพยายามหลีกหนีให้พ้น ลักษณะของความวิตกกังวลมีดังนี้

(1) เป็นสภาวะของความกลัวอย่างหนึ่ง ที่เกิดความรู้สึกอึดอัดไม่สบาย คนที่มีความกลัวโดยคิดว่ามีสิ่งที่ทำให้เกิดความกลัว แต่ความจริงไม่มี จึงกล่าวได้ว่า เป็นความกลัว สิ่งที่ไม่มีตัวตน

(2) เป็นสภาวะของความรู้สึกไม่ปลอดภัย เช่น เด็กที่ยังช่วยตัวเองไม่ได้ จะเกิดความรู้สึกไม่ปลอดภัย ขาดความรักความอบอุ่น กลัวถูกทอดทิ้ง เป็นต้น

(3) เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเอง เนื่องมาจากความคิดว่าได้กระทำในสิ่งที่ผิด จึงเกิดความสำนึกผิดขึ้นมา

ความวิตกกังวลหรือความกลุ้มใจ เป็นความรู้สึกที่ไม่สบาย การคิดถึงเหตุการณ์ที่ไม่ต้องการให้เกิดขึ้น หรือการคิดถึงอนาคตที่ไม่แน่นอน มีสาเหตุมาจากสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

ก. อันตรายทางกาย ระดับความกังวลใจมีผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับความเจ็บปวด และอันตรายที่มากระทบต่อความสุขทางกาย

ข. การสูญเสียความรัก เกิดจากการที่คิดว่าแหล่งของความรัก ความทะนุถนอมหรือการยอมรับ เช่น ความรักของมารดา มิตรภาพของเพื่อน จะถูกถอนหรือสูญสลายไป

ค. ความผิดพลาด ความผิดคือ การค้นหาความจริงด้วยการคิดถึงความรุนแรงของกฎและมาตรฐาน เป็นความรู้สึกที่เกิดจากการมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี (Self-deroga tion) และการไม่คู่ควร (Unworthiness)

ง. ความไม่สามารถจัดการกับสิ่งแวดล้อมได้ เช่น รู้สึกว่าไม่สามารถต่อสู้ปัญหาและความกดดันบีบคั้นจากสิ่งแวดล้อมที่มาทำให้เกิดความงุนงง สาเหตุนี้เกี่ยวข้องกับความรู้สึกมีปมด้อย (Feeling of inferiority)

จ. ความเบี่ยงเบนไปจากความคาดหวังของวัฒนธรรม คือมีความคิดของตัวเองเบี่ยงเบนไป เนื่องจากวัฒนธรรมต่าง ๆ จะมีลักษณะของค่านิยม ความเชื่อ และแรงจูงใจต่าง ๆ ที่ไม่ได้เขียนขึ้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มุ่งหวังให้สมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติตามคนแต่ละคนมีพื้นฐานทางเพศ ระดับชั้นทางสังคม และเผ่าพันธุ์แตกต่างกัน สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องวัดความรู้สึกของคนที่จะต้องทำตนให้เหมือนกับคนอื่น ๆ ความคิดของแต่ละคนที่มีต่อตัวเองมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล จะทำหน้าที่ประมาณการลักษณะของเขาให้ใกล้เคียงกับค่านิยม เมื่อคนมีการรับรู้ถึงความขัดแย้งระหว่างทักษะ ลักษณะเฉพาะตัว และคุณภาพของอารมณ์ จะทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่า ต้องยึดถือปฏิบัติไปด้วยความจำใจ หรือความจำเป็นบังคับ จึงเกิดความวิตกกังวลขึ้น ความเข้มของความวิตกกังวลมีความสัมพันธ์กับระดับการรับรู้ว่าตัวเองเบี่ยงเบนไปจากรากฐานของอุดมคติทางวัฒนธรรม สาเหตุของความวิตกกังวลทางวัฒนธรรมนี้จะก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ด้านการพัฒนาบทบาททางเพศและความนับถือตัวเอง (Self-esteem) (มนูญ ตนะวัฒนา. 2526)

การปฏิบัติตนเมื่อเกิดความวิตกกังวล

การวิตกกังวลโดยไม่มีเหตุผลอันสมควรจะไม่เป็นการดีต่อสุขภาพจิตของบุคคล ถ้าเกิดความวิตกกังวลหรือเกิดความกระวนกระวายใจ ควรจะถือปฏิบัติดังนี้

1. ยอมรับและกล้าเผชิญความจริง พยายามหาสาเหตุอันแท้จริงของความกระวนกระวายใจ โดยการปรึกษาจิตแพทย์หรือนักจิตวิทยา

2. ให้พยายามทดสอบความเป็นจริงอยู่ว่าความกระวนกระวายใจนั้นมีเหตุผลอันสมควรหรือไม่ เช่น ถ้าหากเรามีความกระวนกระวายใจเป็นอย่างมากที่จะต้องพูดต่อหน้าคนมาก ๆ เพราะกลัวจะเป็น กลัวจะผิดพลาด กลัวถูกหัวเราะเยาะ ให้เราวิเคราะห์ดูว่าเคยถูกหัวเราะเยาะหรือผิดพลาดในการพูดต่อหน้าคนมาก ๆ มาก่อนหรือเปล่า ถ้าไม่เคยผิดเราก็จะวิตกกังวลไปทำไม ถ้าหากเคยโดนให้มาแล้ว ก็คิดดูให้ดีว่ากลุ่มคนครั้งก่อนกับครั้งหลังคนละกลุ่มกัน ย่อมไม่เหมือนกัน ดังนั้น ความวิตกกังวลใจจึงดูจะขาดเหตุผลอันสมควร ความกระวนกระวายทำให้เราทำอะไรอย่างระมัดระวังมากกว่าเดิม บางคนพยายามกำจัดความวิตกกังวลใจด้วยสุรา ยาเมา ยาเสพติด ยาระงับประสาท ซึ่งจะช่วยอะไรไม่ได้เลย เพราะธรรมชาติคนเราต้องมีความกระวนกระวายใจทุกคนไม่มากก็น้อย ดังนั้น บุคคลที่มีสุขภาพจิตปกติต้องเผชิญกับความกระวนกระวายใจ และดำเนินงานต่อไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ให้ได้ (กันยา สุวรรณแสง. 2533)

ความวิตกกังวล ซึ่งผู้เรียนต้องประสบอาจจะก่อให้เกิดผลกระทบกับผู้เรียนได้บ้าง ทั้งนี้สามารถจะเป็นสิ่งกระตุ้นการเรียนรู้ได้ทางหนึ่งด้วยเช่นกัน (สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. 2533)

ความก้าวร้าวและการควบคุมบังคับ

ความก้าวร้าว (Aggressiveness) คือ การโจมตีคนอื่นให้ได้รับอันตรายทางกายหรือใจ เช่น แสดงออกทางวาจา ประกอบด้วย ใช้ภาษาไม่สุภาพ (Verbal abuse)

และการด่า (Sarcasm) หรือการดูถูกเหยียดหยาม แรงจูงใจให้ก้าวร้าวนี้จะชักจูงให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปรปักษ์หรือศัตรู (Hostile behavior) (มนูญ ตนะวัฒนา. 2526)

การก้าวร้าว อาจเป็นระบบพฤติกรรมที่ยากที่สุดที่จะอธิบายได้ ถึงแม้จะใช้แนวทฤษฎีอธิบายก็ตาม ในหนังสือชื่อ Frustration and Aggression (1939) เขียนไว้ว่า การก้าวร้าวทุกชนิด มีรากมาจากความคับข้องใจ ยิ่งกว่านั้น การก้าวร้าวยังถูกเชื่อถือว่า เป็นสิ่งที่เกิดตามความรู้สึกคับข้องใจอย่างหลีกไม่ได้ ความก้าวร้าวไม่ใช่การตอบสนองจากภายใน แต่เป็นการตอบสนองที่เกิดจากการเรียนรู้จากรางวัลที่ได้รับตามมา

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2530) กล่าวว่า อารมณ์ก้าวร้าวไม่ว่าในเด็กหรือผู้ใหญ่มีสาเหตุมาจากความรู้สึกเคร่งเครียดกดดัน (Tension, Frustration, Conflict) จึงแสดงอาการก้าวร้าวออกมา หรืออาจพัฒนามาจากการเรียนรู้จากบุคคลต่าง ๆ ที่เด็กได้พบเห็นโดยเฉพาะบุคคลในครอบครัว เด็กอาจแสดงอาการก้าวร้าวออกมาหลายวิธี ซึ่งเปลี่ยนไปตามวัยและการเรียนรู้ เช่น จากการร้องไห้ไปสู่การใช้กำลัง บางรายเลิกใช้คำพูด ไปใช้วิธีหลีกหนีไม่อยากเผชิญหน้าหรือเรียกร้องความสนใจ เมื่อเด็กอายุ 4-5 ขวบ จะแสดงความก้าวร้าวออกมาโดยใช้คำพูดมากกว่าใช้กำลังต่อสู้กัน และแทนที่จะสู้ไปร้องไห้ไปเหมือนเมื่อยังเด็ก กลับใช้วิธีเรียกผู้ใหญ่และฟ้อง เด็กบางคนอาจเรียกร้องความสนใจโดยการรังแกเพื่อน หรือทำร้ายตัวเอง

อารมณ์ก้าวร้าวเกิดขึ้นกับมนุษย์เป็นธรรมดาเหมือนอารมณ์โกรธ บางครั้งการแสดงอารมณ์ก้าวร้าวเป็นไปเพื่อป้องกันตัวเอง ฉะนั้นตั้งแต่วัยนี้เด็ก ๆ ควรได้รับการแนะนำให้รู้จักแสดงอารมณ์ก้าวร้าวออกมาในลักษณะที่สังคมยอมรับ เช่น การเล่นแข่งขันโดยออกกำลังกาย ดีกว่าเก็บกดอารมณ์ชนิดนี้เอาไว้จนกระทั่งรุนแรง และระเบิดออกมาอย่างทำลายล้าง ให้โทษทั้งแก่ตนเองและสังคม

กันยา สุวรรณแสง (2533) ได้แบ่งการก้าวร้าวออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. *การก้าวร้าวโดยตรงหรือการรุกราน (Direct aggression)* เป็นการ

เผชิญอย่างตรงไปตรงมา แก้ไขสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ให้หมดไป คือการระบายความคับข้องใจออกไปต่อสิ่งที่เป็นสาเหตุให้เกิดความคับข้องใจ เช่น โกรธเพื่อนก็ด่า ชกต่อยเพื่อน วิธีนี้อาจเป็นผลดีสำหรับตนเองที่ไม่ต้องเก็บกดไว้ ช่วยให้สุขภาพจิตดี แต่ผลเสียจะเกิดแก่คนอื่น แล้วผลก็จะย้อนกลับมาสู่ตัวเราเองในที่สุด คือ เกิดความเสียใจ รู้สึกผิดในการที่ได้แสดงกิริยาอย่างนั้น เช่น พูดให้สะเทือนใจ ดุด่า ชกต่อย ตีรันฟันแทง ใช้ปืนยิงจนตาย นินทาว่าร้าย ใช้วาจากระโชกโฮกฮากหรือถึงกับใช้กำลังเข้าต่อสู้ การรุกรานเป็นการปรับตัวด้วยการแสดงความไม่พอใจผู้อื่นด้วยอาการต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนั้น ซึ่งการรุกรานเป็นวิธีผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์อย่างหนึ่ง แต่ไม่ควรส่งเสริมให้แสดงพฤติกรรมแบบนี้เป็นประจำ เพราะเป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่ยอมรับ

2. *การก้าวร้าวย้ายที่หรือการก้าวร้าวทางอ้อม* (Displaced aggression) หมายถึง การแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวต่อบุคคลหรือสิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดความคับข้องใจโดยทางอ้อม เพราะไม่สามารถแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวโดยตรงได้ คือการที่เมื่อไม่พอใจในมูลเหตุอย่างหนึ่งแต่ไปแสดงออกกับอีกสิ่งหนึ่ง เช่น โกรธคนหนึ่งก็ไปก้าวร้าวอีกคนหนึ่งหรือไปแสดงออกกับข้าวของหรือสัตว์เลี้ยง วิธีนี้ก็ทำให้เกิดมีแพะรับบาป (Scape goat) เช่น โกรธภรรยาแต่ด่าลูก ลูกก็กลายเป็นแพะรับบาป โกรธพ่อแต่ตีน้อง โกรธครูแต่อาละวาดภารโรง เราเรียกบุคคลหรือสิ่งของที่ได้รับการกระทำโดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นว่า พวกแพะรับบาป

การก้าวร้าวย้ายที่ในบางลักษณะก็เป็นอันตรายกับตนเอง เช่น กลายเป็นคนโมโหร้าย ดุร้าย โดยไม่มีสาเหตุเพราะความคับข้องใจสะสมมานานไม่มีทางระบายออก

บางรายก็หันมาทำร้ายตนเอง เช่น ลงเอยโดยการฆ่าตัวตาย ก็ถือเป็นการก้าวร้าวย้ายที่อีกชนิดหนึ่งซึ่งแบบนี้เป็นอันตรายมาก

ชไนด์แมนและฟาเบอโรว์ (Shneidman & Faberow. 1956) วิจัยพบว่าคนที่ฆ่าตัวตายมักได้แก่ คนที่ไม่ค่อยจะแสดงความก้าวร้าวออกมาภายนอก

คนที่มีฐานะดีและปานกลาง มักจะใช้วิธีก้าวร้าวทางอ้อม หรือก้าวร้าวย้ายที่มากกว่า เช่น เขียนบัตรสนเท่ห์ปิดป้าย แผ่นปลิว นินทา ว่าร้าย วิพากษ์วิจารณ์ หรือก้าวร้าวทางอ้อมทางกาย โดยแสดงออกต่อวัตถุ สิ่งของสัตว์ร้าย คนอื่นที่อ่อนแอกว่า เช่น ถูกครูตีพอออกจากห้องเรียนก็เขกศีรษะเด็กเล็ก หรือเตะถังขยะ ส่วนคนที่มาจากครอบครัวฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ มักจะแสดงความก้าวร้าวโดยตรง เช่น ทุบ ตี ชกต่อย ทำร้ายร่างกาย จึงตั้งข้อสังเกตกันว่า อาจเป็นไปได้ว่าด้วยเหตุนี้เอง จึงปรากฏว่า คนฐานะดีและในสังคมชั้นสูงจึงมักเป็นโรคจิต โรคประสาทกันมากกว่าคนฐานะยากจน

เฮนดิน (Hendin. 1962) พบว่าคนสวีเดนมีอัตราการฆ่าตัวตายสูงมาก นักจิตวิเคราะห์อธิบายว่าที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเด็กสวีเดนถูกพรากจากแม่ตั้งแต่เล็ก ๆ ทำให้มีความโกรธเก็บฝังสะสมไว้และทำให้ขาดความรักในตนเอง ขาดความเชื่อมั่น ฉะนั้นเมื่อรู้สึกว่าตัวเองไม่ประสบความสำเร็จก็มักฆ่าตัวตาย ประกอบกับสังคมของเขาเต็มไปด้วยการแข่งขัน

เซียร์ (Sears. 1951) ทำการทดลองพบว่าเด็กหญิงและเด็กชายมีความก้าวร้าวต่างกัน โดยทดลองให้เด็กหญิงและเด็กชายกลุ่มละเท่า ๆ กัน เล่นสมมติกับตุ๊กตาให้ตุ๊กตาทุกตัวเป็นสมาชิกในครอบครัวมีพ่อแม่และมีคนอื่น ๆ ปรากฏผลว่า เด็กหญิงก้าวร้าวต่อตุ๊กตาทุกตัวน้อยกว่าเด็กชาย ยกเว้นการแสดงออกต่อตุ๊กตาตัวที่สมมติเป็นแม่ที่เด็กหญิงแสดงความก้าวร้าวมากกว่าเด็กชาย

แมคโคบีและแจคเคิลลิน (Maccoby and Jaclelin. 1974) ได้ศึกษาบุคลิกภาพในแง่ความก้าวร้าวระหว่างหญิงกับชาย พบว่าวัยรุ่น ช่วงอายุที่เป็นนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัยเพศชายมีความก้าวร้าวมากกว่าเพศหญิงในทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นการวัดแบบลึกหรือวัดแบบอัตวิสัย สำหรับกรณีของผู้ใหญ่ก็เช่นเดียวกัน จากการวิจัยพบว่า ผู้ชายมีความก้าวร้าวมากกว่าผู้หญิงในการทดลองทุกสถานการณ์ (กันยา สุวรรณแสง. 2533)

ในประเทศไทย ชนิดา อุรีรักษ์ (2527) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวกับพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กที่นอนพักรักษาตัว ณ ตึกผู้ป่วยนอก โรงพยาบาลเด็ก ผู้วิจัยได้ใช้แบบทดสอบพฤติกรรมก้าวร้าวทดสอบเด็กชายหญิงที่นอนพักรักษาตัว และแบ่งเด็กชายหญิงตามพฤติกรรมก้าวร้าวเป็น 2 กลุ่ม คือ เด็กที่มีพฤติกรรมก้าวร้าว จำนวน 30 คน และที่ไม่มีพฤติกรรมก้าวร้าวจำนวน 30 คน เครื่องมือวิจัยได้แก่ แบบสอบถามบิดามารดาเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างของครอบครัวและแบบทดสอบการอบรมเลี้ยงดู (แบบปล่อยปละละเลย แบบให้ความคุ้มครองเข้มงวดมากไป และแบบประชาธิปไตย) ผลการวิจัยพบว่า เด็กที่มีความก้าวร้าวมาจากครอบครัวที่มีระดับรายได้ต่ำ บิดามารดาต้องทำงานนอกบ้านทั้งสองคน และส่วนใหญ่บิดามารดาจะประกอบอาชีพเป็นกรรมกร ทำให้มีเวลาดูแลเอาใจใส่ลูกน้อย ส่วนเด็กที่ไม่มีความก้าวร้าว พบว่ามาจากครอบครัวที่มีฐานะเศรษฐกิจปานกลาง บิดามารดาประกอบอาชีพรับราชการ และส่วนใหญ่มารดาจะไม่ทำงานนอกบ้านจึงทำให้มีเวลาในการดูแลเอาใจใส่ลูกมากกว่า จากผลการวิจัยที่ได้พบว่า ฐานะเศรษฐกิจของครอบครัวเป็นตัวแปรสำคัญส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของเด็ก ในครอบครัวที่มีฐานะเศรษฐกิจดี บิดามารดาไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับเรื่องการหาเลี้ยงชีพ จึงทำให้สามารถแบ่งเวลามาให้ความเอาใจใส่กับเด็กได้มาก ทำให้เด็กเกิดความอบอุ่น สุขภาพจิตใจมั่นคง ดังนั้นพฤติกรรมที่แสดงออกจึงเป็นไปในทางที่ดีมากกว่า

การป้องกันและบรรเทาความก้าวร้าว

เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายแก่ตนเองและสังคม ความก้าวร้าวเป็นสิ่งที่ครูและผู้ปกครองน่าให้ความสนใจ ป้องกันหรือบรรเทาลงได้

นักจิตวิทยาพบว่าสาเหตุส่วนใหญ่ของความก้าวร้าวที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน มักมาจากกรณีขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก สามีกับภรรยา ผู้บังคับบัญชากับผู้ร่วมงาน ซึ่งนับวันจะทวีขึ้นในสังคมที่นับวันจะยุ่งเหยิง

โดยมากเวลาที่ผู้ใหญ่เห็นเด็กก้าวร้าวก็มักจะทำโทษ หรือไม่ก็ห้าม ถ้าห้ามไม่ฟังก็ปล่อยให้ทำ ซึ่งทั้งสองอย่างล้วนไม่เกิดผลดีทั้งสิ้น เพราะถ้าห้ามก็ทำให้เกิดคลื่นใต้น้ำ สักวันหนึ่งก็จะเกิดระเบิดขึ้น ถ้าปล่อยให้แสดงออกสังคมก็ไม่ยอมรับ ฉะนั้นทางที่ดีก็ควรที่จะหาทางออกที่เหมาะสม ควรจะหาทางถ่ายเทความเครียดของเด็กให้ออกไปในรูปของการสร้างสรรค์ เช่น กิจกรรมกีฬา การออกกำลังกาย การทำงานอดิเรก การเต้นวาที การลูกเสือ อนุกาชาด ซึ่งจะช่วยบรรเทาความก้าวร้าวของเด็กให้ลดน้อยลงไปได้

สรุป

1. ความก้าวร้าวก็คือ การกระทำที่ทำร้ายผู้อื่น และการกระทำที่ถูกมองว่ามีเจตนาที่จะกระทำเช่นนั้น

2. พฤติกรรมก้าวร้าวอาจจะเป็นการต่อต้านสังคม (antisocial) สนับสนุนสังคม (prosocial) หรือเพียงแต่แทรกแซง ขึ้นอยู่กับว่ามันเบี่ยงเบนหรือคล้อยตามมาตรฐานของสังคม

3. ความรู้สึกก้าวร้าวหรือความโกรธ จำเป็นต้องแยกให้เห็นเด่นชัดจากพฤติกรรมก้าวร้าว

4. พื้นฐานด้านสัญชาตญาณสำหรับความรู้สึกก้าวร้าวหรือพฤติกรรมก้าวร้าวในมนุษย์ ซึ่งในหมู่นักชาติพันธุ์วิทยาและนักจิตวิเคราะห์เชื่อว่ามีไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักจิตวิทยาสังคม

5. ตัวกำหนดสำคัญให้เกิดความรู้สึกก้าวร้าว ได้แก่ การก่อกวน การโจมตี และความคับข้องใจ

6. พฤติกรรมก้าวร้าวมีตัวกำหนดสำคัญ (นอกจากความรู้สึกโกรธ) ก็คือ การเรียนรู้ที่จะสนองตอบอย่างก้าวร้าว การเรียนรู้นี้อาจเกิดขึ้นจากการเสริมแรงการ

ตอบสนองความก้าวร้าวโดยตรง หรือโดยการเลียนแบบ หรือการวางเงื่อนไขพฤติกรรมก้าวร้าวต่อโอกาสแน่นอนที่หาได้

7. การก้าวร้าวโดยตรงต่อผู้โจมตีหรือผู้ทำให้คับข้องใจสามารถลดความรู้สึกก้าวร้าวโดยผ่านกระบวนการการระบายออก (catharsis) อย่างไรก็ตาม ขึ้นอยู่กับการมองเห็นว่าตัวมารนั้นได้เป็นผู้ถูกกระทำตอบโต้แล้ว

8. การกลัวถูกลงโทษหรือการตอบโต้สามารถลดพฤติกรรมก้าวร้าวได้ อย่างไรก็ตาม บางครั้งอาจเกิดผลตอบแทนเป็นความก้าวร้าวที่แอบแฝง หรืออาจเพิ่มความก้าวร้าวขึ้นในระยะยาว

9. การเรียนรู้ถึงการระงับความก้าวร้าวเป็นการควบคุมความก้าวร้าวที่สำคัญที่สุด การหวาดกังวลอาจเกิดเชื่อมโยงกับการแสดงความก้าวร้าวโดยทั่วไป หรือด้วยการแสดงออกถึงความก้าวร้าวในบริบทพิเศษ คนส่วนใหญ่ลดความก้าวร้าวลงเมื่อเขาเห็นเครื่องหมายที่ส่อถึงความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นในตัวคนอื่น การยับยั้งเช่นนี้ยังอาจเกิดผลในการย้ายที่ความก้าวร้าวไปยังกลุ่มผู้บริสุทธิ์อื่น ๆ และไปยังแพะรับบาปของสมาชิกในชนกลุ่มน้อย

10. จากการศึกษาในห้องทดลอง การสังเกตความก้าวร้าวโดยทั่วไปจะเพิ่มความก้าวร้าว ไม่ว่าการทดลองนั้นจะทำกับเด็กเล็ก ๆ วัยรุ่น หรือผู้ใหญ่ ซึ่งจะยิ่งเพิ่มความเข้มข้นขึ้นในการเพิ่มความก้าวร้าว ถ้าตัวแบบนั้นได้รับรางวัลหรือเมื่อเหยื่อความก้าวร้าวที่สังเกตเห็นนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับเป้าความก้าวร้าวของผู้ถูกทดลองเอง

11. การทดลองภาคสนามเกี่ยวกับความก้าวร้าวที่เห็นทางจอภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ ในทางตรงข้าม ยังไม่ได้แสดงให้เห็นโดยทั่วไปว่าได้เพิ่มพฤติกรรมก้าวร้าวในสถานการณ์จริงของชีวิต ดังนั้น การศึกษาจากห้องทดลองเกี่ยวกับการก้าวร้าวที่สังเกตเห็นจึงไม่ควรถูกตีขลุมว่าเหมือนกับสถานการณ์จริงในชีวิต ยังไม่มีประจักษ์พยานที่ดีที่แสดงว่าการก้าวร้าวทางสื่อมวลชนได้ก่อให้เกิดความรุนแรงและอาชญากรรมในสังคมของเรา

(Freedman, Sears and Carlsmith. 1981)

พฤติกรรมการร่วมมือและพฤติกรรมการแข่งขัน

เนื่องจากกลุ่มมีความสำคัญสำหรับเด็ก เด็กมีความต้องการจะเข้าร่วมกลุ่ม ฉะนั้นจึงต้องเลือกคิดวิธีปฏิบัติตนที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้กลุ่มรับเข้าร่วมกลุ่ม เด็กจะใช้วิธีการเช่นไรนั้นแตกต่างไปในแต่ละบุคคล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเพศ ลำดับที่ในพี่น้อง (คนโต คนกลาง คนสุดท้อง ลูกคนเดียว) ประสบการณ์ในวัยที่ผ่านมา ฐานะครอบครัว เศรษฐกิจ ฯลฯ อาทิ เด็กชาย ก. เป็นที่ยอมรับของกลุ่มเพราะเล่นกีฬาเก่ง เด็กชาย ข. เป็นผู้ที่เพื่อนนับถือเพราะมีนิสัยเป็นผู้นำ เพื่อนชอบเด็กชาย ค. เพราะเป็นผู้ตามและผู้ฟังที่ดี เด็กชาย ง. ได้รับความนิยมจากเพื่อนในบางครั้งและถูกกีดกันไม่ให้เข้ากลุ่มในบางโอกาส เพราะชอบวางอำนาจ แต่มีประโยชน์ต่อกลุ่มที่สามารถต่อสู้กับกลุ่มอื่นที่มาทำอวดดีกับกลุ่มของเขาได้สำเร็จ เป็นต้น

การรวมกลุ่มเป็นการรวมอย่างไม่มีแผนล่วงหน้า (Unstructured) แต่ละกลุ่มมีผู้นำ มีผู้ตาม กลุ่มเด็กวัยเด็กตอนปลายนี้มักมีสมาชิกมากกว่ากลุ่มวัยเด็กตอนต้น (ซึ่งก็เป็นเพศเดียวกัน ผู้นำและสมาชิกของกลุ่มเปลี่ยนแปลงได้) แต่การรวมเป็นกลุ่มในระยะวัยเด็กตอนปลายค่อนข้างจะยั่งยืนกว่าระยะวัยเด็กตอนต้น กลุ่มแต่ละกลุ่มมีแนวคิด ทัศนคติ ค่านิยม ภาษา กฎ ระเบียบ ฯลฯ ซึ่งเป็นสมบัติเฉพาะกลุ่ม คุณสมบัติเหล่านี้เหมือนบ้างต่างบ้างจากกลุ่มอื่น ๆ ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรมกลุ่ม (Peer Culture) เด็กที่เข้าร่วมกลุ่มจะพยายามประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมกลุ่ม เพื่อสมาชิกของกลุ่ม เพื่อให้เพื่อนยอมรับเข้ากลุ่ม ความประพฤติเช่นนี้บางครั้งก็ขัดกับระเบียบของโรงเรียน หรือของสังคม หรือการอบรมที่เด็กได้รับมาจากบ้าน

การอยากเป็นสมาชิกของกลุ่มและให้กลุ่มยอมรับ มีอิทธิพลต่อการพัฒนาทางอารมณ์ของเด็กด้วย เด็กเรียนรู้ว่าการแสดงออกของอารมณ์ทุกอย่างที่บังเกิดขึ้นกับตน โดยไม่เลือกสถานที่ เวลา บุคคล เหมือนวัยที่ผ่านมาเมื่ออยู่ที่บ้านนั้น เป็นที่รังเกียจและได้รับการขัดขวางจากผู้ใหญ่นอกบ้าน จากเพื่อนทั้งในกลุ่มและนอกกลุ่ม ดังนั้นเหตุการณ์จะบังคับให้เด็ก

ได้รับบทเรียน รู้จักควบคุมอารมณ์ และเลือกแสดงอารมณ์ออกมาอย่างเหมาะสม ในแบบที่สังคมและเพื่อนยอมรับ เด็กสามารถควบคุมอารมณ์ได้มากน้อยเพียงไร แสดงอารมณ์ออกมาอย่างไรนั้นอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งบันดาลใจหลายประการ เช่น อิทธิพลของกลุ่มหรือวัฒนธรรมกลุ่ม (Peer Culture) ความรู้สึกผูกพันกับกลุ่มและความรู้สึกอยากเป็นสมาชิกของกลุ่ม (Affiliative Motive) วัฒนธรรมของโรงเรียน (School Culture) วัฒนธรรมของสังคมของเด็ก (Social Culture) และวัฒนธรรมของครอบครัว (Family Culture)

การร่วมกลุ่มของเด็กสร้าง*นิสัยแข่งขัน (Competition)* และ*นิสัยร่วมมือ* (Cooperative) ซึ่งติดตัวสืบไปภายหน้าทั้งอย่างรู้ตัว (Conscious) และอย่างไม่รู้ตัว เพราะซ่อนอยู่ในจิตใต้สำนึก (Unconscious) ตั้งแต่ระยะนี้แล้ว เมื่ออยู่ในกลุ่มเด็กจะแข่งขันในทุก ๆ ด้านของกระบวนการดำรงชีวิต เช่น ความร่ำรวย ความฉลาด ความสามารถ การเรียน การเล่น ฐานะทางสังคมของครอบครัว ความมีหน้ามีตา เกียรติ การได้ความสนใจจากผู้อื่น คู่แข่งมีทั้งระหว่างเพื่อนในกลุ่มและเพื่อนนอกกลุ่ม *การแข่งขัน*อาจนำไปสู่ความอิจฉาริษยา การทะเลาะเบาะแว้ง การกลั่นแกล้ง การแตกหัก การแตกกลุ่ม ฯลฯ เด็กชายมีนิสัยชอบแข่งขันมากกว่าเด็กหญิง ซึ่งเชื่อกันว่าเพราะได้รับการอบรมสั่งสอนจากค่านิยมของสังคม เด็กหญิงให้ความร่วมมือและออมชอมซึ่งกันและกันในกลุ่มมากกว่าเด็กชาย (Jersild. 1968)

การร่วมกลุ่มทำให้เด็กรับการสนองตอบของความต้องการทางสังคมขั้นพื้นฐาน (Basic Social Needs) เช่น การได้รับการยกย่อง การได้เป็นบุคคลสำคัญ การได้ฐานะและตำแหน่ง (Roles and Status) ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ความรู้สึกอยากให้มีผู้สนใจร่วมกิจกรรมกับตน ตนได้มีโอกาสร่วมและรับรู้ในกิจกรรมของผู้อื่น ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจ (Security) ความรู้สึกว่าตนนั้นมีเจ้าของและเป็นเจ้าของ (Belongingness) ความรู้สึกว่ามีเพื่อนร่วมทุกข์และร่วมสุขกับเรา

สมิท (Smith. 1967) ได้ทำการทดลองเพื่อดูผลเปรียบเทียบว่า ผู้ที่มีลักษณะต่อต้านสังคม แบบคล้อยตามสังคม และแบบเป็นตัวของตัวเองไม่ขึ้นกับใคร แบบใดจะมีพฤติกรรมร่วมมือสูงสุด พบว่า ผู้ที่มีลักษณะเป็นตัวของตัวเองไม่ขึ้นกับใครจะร่วมมือมากที่สุด รองลงมาคือผู้มีลักษณะคล้อยตามสังคมและผู้มีลักษณะต่อต้านสังคมให้ความร่วมมือน้อยที่สุด

*การพัฒนาความรู้สึกแข่งขัน*ก็เริ่มต้นจากครอบครัวเช่นกัน เด็กอาจจะเพาะนิสัยการเป็นศัตรูคู่แข่ง คู่อริกับพ่อหรือแม่ของตน หรือกับทั้งพ่อและแม่ และในกรณีที่มีพี่น้องตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป การแข่งขันกันระหว่างพี่น้อง ความรู้สึกอิจฉาริษยากันก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (Sibling Rivalry) บางรายอาจจะเป็นน้อย บางรายอาจจะมีปฏิกริยาเกิดขึ้นมาก

ในกรณีที่เคยเป็นลูกคนเดียว เด็กอาจจะแสดงปฏิกริยาต่อต้านทั้งในแบบเปิดเผยหรือแอบกระทำ เช่น บางทีแกล้งทำเป็นไอ้น้อง รักน้อง แต่เมื่อลับตาผู้ใหญ่อาจจะแกล้งหยิกน้อง แกล้งผลัก เอาของมีคมให้เล่น (จิตรา วสุวานิช. 2521)

มนูญ ตนะวัฒนา (2526) กล่าวว่า ความริษยาเป็นความกลัวคู่แข่งขัน เป็นลักษณะหนึ่งของความวิตกกังวล รวมถึงความกลัวการสูญเสียความรักให้แก่ผู้ที่เราไม่ชอบ คนที่มีความริษยาอาจจะแสดงออกทางด้านความก้าวร้าวหรือการทำลาย บรรยากาศภายในกลุ่มผู้เรียน (Group Atmosphere) มีความสำคัญอย่างมากต่อการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นบรรยากาศแบบใดก็ตาม อาทิ การแข่งขัน ความร่วมมือ บรรยากาศความเป็นประชาธิปไตย หรือเป็นเผด็จการ ความรู้สึกต่อบรรยากาศเหล่านี้ย่อมจะส่งผลต่อการเรียนรู้ได้ (สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. 2533)

ความสามารถและความสัมฤทธิผล

คนทุกคนปรารถนาที่จะทำการแก้ปัญหา มีทักษะและความสามารถต่าง ๆ เช่น เด็กต้องการใช้กลไกของร่างกาย การอ่าน การปีดเขียน การระบายสี เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้จะช่วยเสริมให้มีแรงจูงใจอื่น ๆ ตามมาด้วย และจะ

ทำให้เป็นที่ยอมรับของเพื่อน ๆ ทั้งยังช่วยเสริมความต้องการมีสถานะทางสังคมและการมีอำนาจเพิ่มขึ้นด้วย

*แรงจูงใจในด้านความเก่งหรือความสำเร็จ*นี้มีหลายด้านด้วยกัน เช่น ทางเชาวน์ปัญญา ทักษะทางกายภาพ ทักษะทางสังคม มนุษย์สัมพันธ์ การเห็นประโยชน์ของส่วนรวม การมีจิตใจเมตตา ศาสนา และกิจกรรมทางการเมือง (มนูญ ตนะวัฒนา. 2526)

เด็กที่มีอิสระและความเชื่อมั่นในตนเอง จะทำให้มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง เด็กที่ใช้เวลาและความพยายามในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้สัมฤทธิ์ผลจะพึ่งพิง แสวงหาการช่วยเหลือและสนับสนุนทางอารมณ์จากผู้ใหญ่น้อยกว่าเพื่อน ๆ

มารดาควรสนับสนุนส่งเสริมชมเชยให้รางวัลแก่เด็กที่มีความพยายามด้านสัมฤทธิผลและคอยปฏิเสธการร้องขอความช่วยเหลือจากลูก ถึงแม้ว่าเด็กจะไม่ได้แสวงหาการยอมรับจากพ่อแม่ก็ตาม มารดาที่ส่งเสริมให้เด็กมีทักษะขั้นพื้นฐานต่าง ๆ เช่น การเดิน การพูดในระยะแรก ๆ ของชีวิตจะทำให้เด็กมีผลสัมฤทธิ์ด้านการเรียนสูงกว่าเด็กที่ไม่ได้รับการส่งเสริมมาเลย การฝึกฝนให้เด็กทำอะไรได้ด้วยตนเองและมีความเก่งนี้ จะช่วยพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในเด็กเมื่อเติบโตขึ้นได้อย่างเข้มแข็ง

การให้รางวัลของมารดาเมื่อเด็กแสดงความฉลาด เช่น การชมเชย การจูบ การยิ้มแย้มในระหว่าง 3 ปีแรกของชีวิต จะทำให้เด็กมีความฉลาดเพิ่มขึ้นเมื่ออายุ 6 และ 10 ขวบ เด็ก ๆ ที่มาโรงเรียนด้วยการมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง ซึ่งเป็นความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะทำให้ได้ดี คือ มีความสมบูรณ์ (Perfect) และเยี่ยม (Master) จะช่วยให้เป็นวัยรุ่นและผู้ใหญ่ที่มีสมรรถภาพทางเชาวน์ปัญญา (Intellectual competence)

การอบรมเลี้ยงดูเด็กเป็นสิ่งสำคัญ การฝึกในระยะแรก ๆ ของชีวิตให้เด็กเป็นคนเก่งและมีความเป็นอิสระสามารถพึ่งตัวเองได้ จะส่งเสริมให้เด็กเกิดความต้องการความสำเร็จ พ่อแม่จะให้การศึกษาแก่เด็กอย่างมั่นคงสม่ำเสมอ แต่เป็นไปตามธรรมชาติ สอนลูกอย่างเป็นกันเองเหมือนกับว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ไม่พยายามสอนเด็ก

อายุ 2 ขวบ ให้อ่านหนังสือ แต่จะสอนให้รู้จักเล่นของเล่นต่าง ๆ ความสำเร็จของแม่เนื่องมาจากชอบอ่านหนังสือ ร้องเพลง และพูดคุยกับลูก ๆ แม่จะพยายามเล่นกับลูก ๆ และให้รางวัลเมื่อเด็กทำได้สำเร็จ เช่น เมื่อเด็กปิดฝาหม้อได้ แม่ก็จะปรบมือให้ ตรงกันข้ามถ้าใช้วิธีเลี้ยงลูกด้วยวิธีห้ามปรามจำกัด (Restrictiveness) เผด็จการด้วยการใช้อำนาจอย่างเฉียบขาด (Authoritarianism) หรือไม่ยอมรับ ทอดทิ้ง (Rejection) ก็จะทำให้เด็กเป็นคนอ่อนแอ มีพฤติกรรมผิดปกติ ไม่เจริญเติบโตเป็นคนที่สมบูรณ์ พ่อแม่เป็นบุคคลสำคัญที่สุด จะต้องสร้างความสัมพันธ์ทางอารมณ์อันอบอุ่นให้แก่ลูก (Warmer emotional relationship)

คนที่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ มักจะพบเห็นได้จากผู้ที่มีตำแหน่งเป็นผู้นำสหภาพแรงงาน (Entrepreneural positions) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความกล้าในการเสี่ยง (Risk taking) และมีความรับผิดชอบมากกว่าอาชีพอื่น ๆ

พฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กับความสำเร็จ คือ *ความเก่งและความอิสระ* นักจิตวิทยาได้ชี้แนะว่า การปฏิบัติเลี้ยงดูเด็ก (Child rearing practices) มีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ในการฝึกให้เด็กเป็นคนเก่งและมีอิสระ ซึ่งจะสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความต้องการ ความสำเร็จ แต่เด็กจะไม่มีความต้องการความสำเร็จถ้าพ่อแม่ใช้วิธีเลี้ยงดูแบบจำกัด เข้มงวดกวดขัน (Restrictiveness) ใช้อำนาจเผด็จการ (Authoritarianism) หรือปฏิเสธ ไม่ยอมรับ ทอดทิ้ง (Rejection) มารดาที่มีความต้องการความสำเร็จสูง จะมีความมุ่งหวังความสำเร็จจากบุตรของตนสูงด้วย โดยได้เน้นด้านการแสดงความอบอุ่นในรูปของความสัมพันธ์ทางอารมณ์ที่มีต่อบุตร และมักจะใช้การเลี้ยงดูแบบเผด็จการน้อยกว่ามารดาที่มีความต้องการความสำเร็จต่ำ

ระบบอยากพบความสำเร็จ (The achievement system) หรือเรียกว่าแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิผล (Achievement motivation) ลักษณะที่จะทำให้คนประสบความ

สาเร็จได้สูงมีดังนี้

1 มีความกล้าเสี่ยงพอสมควร (Moderate risk) คือ ไม่ทาสิ่งใดที่มีความเสี่ยงมากเกินไป ซึ่งมีโอกาสผิดพลาดได้มาก และไม่กลัวสิ่งใดจนเกินไป จนไม่กล้าทาสิ่งใดเลย

2 ได้รับผลสะท้อนย้อนกลับให้เห็นได้ในเวลาอันรวดเร็ว (Immediate feedback) ผู้ที่พบความสาเร็จมักจะมีความปรารถนารู้ผลการกระทาที่ตนทาไปในทันทีทันใด ใจร้อน ต้องการประเมินผลสิ่งที่ตนทาไป และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขด้วย

3 หมกมุ่น เอาจริงเอาจังกับงาน (Preoccupation with the task) คนที่ประสบความสาเร็จ ถ้าได้เริ่มทาสิ่งที่มีความหมายแล้ว ก็จะเริ่มวุ่นวาย ทุ่มเทอยู่กับงานนั้นจนประสบความสาเร็จหรือสมบูรณ์ทุกขั้นตอน เขาทนไม่ได้ที่จะทางานแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วทิ้งไว้ เขาจะไม่พอใจตัวเองจนกว่าจะได้ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ในการทางานนั้นให้สิ้นสุดลง การอุทิศตนหรือการผูกพันกับงานในลักษณะนี้อาจจะสะท้อนให้เห็นบุคลิกภาพแบบก้าวหน้า (Outward) ซึ่งมีลักษณะก้าวร้าว หัวแข็ง หัวรุนแรง ดื้อรั้น เย่อหยิ่ง อวดดี เป็นต้น ผู้ที่มีความสาเร็จสูงมักจะ "โจมตี" ผู้อื่น ทาให้บังเกิดผลในแง่ไม่ดีแก่ผู้เกี่ยวข้อง จึงไม่ค่อยมีเพื่อน และไม่ค่อยมีความเป็นมิตร มักจะต้องอยู่โดดเดี่ยว จริงอยู่เขาอาจจะเงียบหรือไม่พูดถึงความสาเร็จของตนเอง แต่เมื่อไรก็ตามที่มีบุคคลหรือสิ่งใดมากระทบ เขาก็พร้อมที่จะแสดงความจริงหรือความสามารถออกมา ความสาเร็จขึ้นอยู่กับชีวิตในวัยเด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูฝึกฝน อบรม สั่งสอน หรือสะสมมาในรูปใด

ความสาเร็จและความล้มเหลวดูได้จากการตอบสนองแรงจูงใจ และความต้องการที่บรรลุเป้าหมายซึ่งตั้งใจไว้ของแต่ละบุคคล บางคนอาจจะคิดว่าตนนั้นประสบความล้มเหลว แต่คนนั้นกลับคิดว่าตนได้ประสบความสาเร็จ เพราะตนได้บรรลุถึงซึ่ง "ความสงบแห่งจิต" ตรงกันข้ามกับบุคคลที่อยู่ในตาแหน่งมีอานาจ ลาภ ยศ สรรเสริญ เงินทองมากมาย ก็ยังมองตัวเองว่าเป็นคนล้มเหลว จึงเป็นการยากที่จะกาหนดขอบเขตของความทะเยอ

ทะยานในการไขว่คว้าหารางวัลแห่งความสำเร็จ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า ความสุขหรือความสำเร็จของแต่ละคนขึ้นอยู่ที่ใจหรือความพอใจของตน

ความสำนึกในบทบาทหน้าที่ของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย

สภาวะความต้องการพื้นฐานและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเด็กในด้านสิทธิหน้าที่พื้นฐาน ด้านการเมือง การปกครอง มีดังต่อไปนี้

1. เด็กพึงรู้สิทธิของตนเองด้านอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กของสหประชาชาติ

2. เด็กต้องมีความรู้พื้นฐานด้านการเมือง การปกครอง และหน้าที่พลเมืองตามกฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ

แต่ในสภาพความเป็นจริง ยังมีปัญหาวิกฤตต่าง ๆ ที่ทำให้ความต้องการและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังกล่าว ไม่อาจบรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายได้ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏอย่างกว้างขวางและครอบคลุมแล้ว อาจแยกปัญหาวิกฤตนี้ออกได้เป็นประเด็นใหญ่ ๆ 2 ประเด็น คือ

1. เด็กเป็นจำนวนมากได้รับแบบอย่างและการปลูกฝัง *จิตสำนึก* ที่ไม่ถูกต้อง ดังจะเห็นได้จากการซื้อเสียง และการใช้อิทธิพลในการเลือกตั้งทุกระดับ

2. จากงานวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติและค่านิยมของนักเรียนจำนวน 70 เรื่อง พบว่า จริยธรรมและค่านิยมที่ยังมีปัญหา คือ ***ความสำนึกในสิทธิและหน้าที่ของตน*** ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสำนึกในสิทธิหน้าที่ด้านการเมืองการปกครอง

และจากการวิเคราะห์งานวิจัยทางการศึกษาด้านประถมศึกษาจำนวน 153 เรื่อง ของกองการศึกษาปี 2532 พบว่า ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตยังมีปัญหา

การที่จะแก้ปัญหาวิกฤตดังกล่าวให้ลุล่วงไปได้ จึงจำเป็นจะต้องรู้ถึงสาเหตุหรือที่มาของปัญหาเหล่านั้น ซึ่งอาจจะแบ่งออกได้เป็น 4 สาเหตุด้วยกันคือ

1. บิดามารดา ผู้เลี้ยงเด็ก และครู ยังเลี้ยงดูเด็ก และให้การอบรมและยอมรับฟังความคิดเห็นของเด็กน้อย เด็กจึงขาดแบบอย่างที่ดีในการส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย

2. ครูไม่มีเวลาเพียงพอที่จะจัดกิจกรรมให้แก่นักเรียนและชุมชน

3. ครูขาดความรู้ ความเข้าใจ วิธีการเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตยให้แก่นักเรียน

4. ครูใช้การสอนโดยการบรรยาย อธิบาย เพื่อให้นักเรียนเกิดความสำนึกในสิทธิและหน้าที่ และพัฒนาบุคลิกภาพประชาธิปไตย โดยขาดการฝึกผนปฏิบัติจริง การติดตามผลให้ข้อมูลย้อนกลับ และปรับแก้ไขพฤติกรรมอย่างสม่ำเสมอ

เพื่อให้การแก้ไขปัญหาและสาเหตุดังกล่าวมาแล้ว รัฐจำเป็นต้องกำหนดเป็นนโยบายและมาตรการขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การแก้ไขดำเนินไปอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ *นโยบายและมาตรการที่ควรได้ดำเนินการโดยรีบด่วน* ได้แก่

1. ส่งเสริมให้มีการพัฒนาบุคลากรที่มีอิทธิพลต่อตัวเด็ก อันได้แก่ บิดา มารดา ผู้ปกครอง และครู ให้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคุณสมบัติประชาธิปไตยในตัวเองและเด็ก

2. ในระบบโรงเรียน ครูจะต้องแสดงพฤติกรรมประชาธิปไตยหรือปฏิบัติต่อเด็กอย่างประชาธิปไตย

3. ปรับปรุงหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ตลอดจนอบรมครูผู้สอนในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่พื้นฐานการเมืองการปกครอง และความเป็นประชาธิปไตย โดยเน้นการปฏิบัติจริงและอธิบายให้เห็นถึงผลดีผลเสียจากตัวอย่างที่

เกิดในชีวิตประจำวัน (คณะอนุกรรมการศึกษาแนวทางการพัฒนาเด็กอายุ 6-12 ปี. 2535 : 70-71)

การสนับสนุนหรือเร้าให้เกิดบุคลิกภาพประชาธิปไตยในเด็ก

ในวัยเด็กสิ่งแวดล้อมสำคัญอย่างยิ่งมี 2 ด้านคือ ด้านครอบครัวและสถาบันการศึกษา การที่จะปลูกฝังบุคลิกภาพประชาธิปไตยในเด็ก จึงต้องอาศัยสถาบันทั้ง 2 นี้เป็นหลัก คือ :

ในด้านครอบครัว เนื่องจากในรอบสามสิบปีที่ผ่านมานี้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นเหตุให้คนในแต่ละสังคมประสบความลำบากในการปรับตัวให้รับกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนต้องพึ่งหลักจากครอบครัวเป็นแนวทางในการปฏิบัติ การอบรมเด็กจึงเป็นหัวใจสำคัญในบทบาทของผู้เป็นพ่อแม่และผู้ที่จะเตรียมตัวเป็นพ่อแม่ การฝึกอบรมควรจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนให้เด็กเกิดความสำนึกในหน้าที่และบทบาทของตนที่มีต่อสังคมและบ้านเมืองมากขึ้น โดยอาจเริ่มต้นช่วยกันสร้างและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ดีงามภายในครอบครัวของตน พยายามรักษาความคงเส้นคงวาในการวางระเบียบวินัยและการปฏิบัติ การปลูกฝังความมีวินัยในตนเองจะต้องเริ่มต้นจากการที่เด็กได้รับความรักและความเอาใจใส่อย่างเพียงพอจากพ่อแม่เสียก่อน โดยเฉพาะความรักความต้องการของเด็กเล็กจะเน้นทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุ การซื้อหาสิ่งของทางวัตถุให้แก่เด็กอย่างมากมายไม่อาจทดแทนความรักความเอาใจใส่ของพ่อแม่ที่เด็กต้องการได้

ในด้านของสถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียนและสถาบันอื่นที่เกี่ยวข้องกับการให้การศึกษา ที่ควรย้ำก็คือ การปรับปรุงคุณภาพในด้านการควบคุมอารมณ์และการมีระเบียบวินัยในตนเอง การสอนเด็กในระดับยิ่งเล็กเท่าไรยิ่งสำคัญมากขึ้นเท่านั้น การสอนควรอาศัย

หลักแห่งเหตุผลเป็นสำคัญ การมีต้นแบบที่ดีให้แก่เด็กจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง (จรรจา สุวรรณทัต. 2535)

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดก็ตามโดยเฉพาะในเรื่องพฤติกรรม จำเป็นต้องมีการวางแผนเป็นระยะยาวอย่างรอบคอบ ตลอดจนมีการทำงานประสานกันทุกขั้นตอนและทุกภาครัฐและเอกชน การคาดหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในระยะเวลาอันสั้นคงเป็นไปได้ยาก โดยเฉพาะยิ่งเป็นเรื่องของการสร้างบุคลิกภาพนับเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อน ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติที่ออกมาทางคำพูดหรือวาจานั้นจะถือได้หรือไม่ว่าบุคคลนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมอย่างจริงจังด้วย คำตอบก็คือ ไม่น่าจะเป็นไปได้ หากควรมีการศึกษาติดตามการกระทำของบุคคลนั้นเป็นเวลานานพอ สิ่งนี้น่าจะใช้เป็นเครื่องตัดสินได้ดีกว่า

เนื่องจากเด็กเป็นอินทรีย์มีชีวิต มีความไวต่อความต้องการและการซึมซับสิ่งต่าง ๆ หลายอย่างได้อย่างมหัศจรรย์ แต่ความต้องการทางสรีระหรือร่างกายจะต้องมาก่อน แรงเสริมที่จะช่วยให้เกิดพฤติกรรมประชาธิปไตยจึงควรเริ่มจากการตอบสนองความต้องการของเด็กทางสรีระก่อน พฤติกรรมแห่งการกระทำดี ละเว้นความชั่ว ทำสิ่งที่ควรกระทำที่จะโน้มน้าวไปสู่พฤติกรรมประชาธิปไตย ควรได้รับการเสริมแรง และแรงเสริมแต่ละอย่างก็ควรจะเปลี่ยนไปเป็นชนิดต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เกิดพฤติกรรมประชาธิปไตยที่กว้างขวางขึ้น พฤติกรรมที่บ่งถึงบุคลิกภาพประชาธิปไตยในเด็กไทยของเราจะพัฒนาสำเร็จได้หรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับพ่อแม่ครอบครัว และสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเด็กทั้งหลายโดยเฉพาะโรงเรียน สื่อมวลชนทุกชนิด ทั้งบุคคล และสถาบันจะต้องตระหนักว่าก่อนถึงเป้าหมายของการมีบุคลิกภาพประชาธิปไตย เด็กต้องการต้นแบบที่ถูกต้อง เพราะต้นแบบหรือตัวแบบนี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งทั้งในด้านการสร้างเสริมและการทำลายลักษณะต่าง ๆ ที่จะเอื้อไปสู่ลักษณะแห่งการเป็นประชาธิปไตย จะต้องมีการสร้างและปลูกฝังเด็กให้เกิดลักษณะอื่น ๆ อีกหลายอย่างหลายประการที่จะช่วยเสริมแรงให้ผู้ปฏิบัติคือ ตัวเด็กได้สามารถแสดงพฤติกรรมประชาธิปไตยได้โดยอัตโนมัติ กล่าวคือ โดยไม่ต้องอาศัยแรงบังคับใด ๆ ทั้งสิ้นได้ในที่สุด

จึงอาจสรุปได้ว่า หน่วยสำคัญแต่ละหน่วยของสังคมจะหยุดอยู่ไม่ได้ ต้องช่วยกันคิด ช่วยกันหาทางปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเสริมความเป็นประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นแก่เด็กไทยในรุ่นปัจจุบันและในอนาคต โดยเน้นที่การอบรมเด็กซึ่งเป็นทั้งกระบวนการและการปฏิบัติ ซึ่งถ้าได้มีการนำมาประยุกต์ใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสมแล้วก็น่าจะช่วยให้ผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทของพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครู หรือที่เกี่ยวข้องกับเด็กในสถานะอื่นได้สามารถพัฒนาหรือเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กให้เป็นไปในแนวทางที่ประเทศชาติต้องการได้

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเด็กไทยในสังคมปัจจุบัน

เพื่อให้เด็กไทยเติบโตเป็นผู้ที่มีคุณภาพสอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบันของสังคมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะจากสภาพที่เคยเป็นอยู่ง่าย ๆ มาสู่สภาพที่มีการใช้เทคโนโลยีชั้นสูงเพื่อให้มีชีวิตสุขสบายทางกายภาพ เกิดคำถามที่ว่าเด็กไทยในปัจจุบันควรมีลักษณะอะไรบ้างซึ่งเป็นที่พึงประสงค์ของสังคมที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ลักษณะที่พึงประสงค์ซึ่งสังคมปรารถนาให้มีในตัวเด็กไทยปัจจุบันก็คงจะมีมากมายหลายอย่างแล้วแต่กรอบแนวคิดของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มบุคคล อย่างไรก็ตาม โดยการยอมรับทั่วไปของสังคม เด็กไทยควรมีลักษณะที่พึงประสงค์ดังนี้ (จรรจา สุวรรณทัต. 2535)

1. *เป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง* เพราะถ้าเด็กมีร่างกายไม่เจริญเติบโตเท่าที่ควร ประสาทและสมองเจริญอย่างเชื่องช้า สภาพจิตบกพร่อง ขาดพลัง ก็จะเป็นผลเสียต่อตัวเด็กและทำให้ประเทศชาติขาดประชากรที่มีคุณภาพ

2. *มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์* คือ เป็นผู้มีความต้องการที่จะฟันฝ่าอุปสรรคโดยไม่ย่นย่อท้อถอย และตั้งใจทำงานให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเทศชาติจะพัฒนาได้จะต้องมีบุคคลที่กอปรด้วยคุณลักษณะเช่นนี้ เพราะคุณลักษณะนี้จะมีความสัมพันธ์เชื่อม

ไยงไปสู่ลักษณะอื่น ๆ ที่สังคมปัจจุบันต้องการ คือลักษณะการเป็นผู้มุ่งมั่น ขยันหมั่นเพียร ใฝ่รู้ มีความเป็นผู้นำ และมุ่งอนาคต ไม่สุกเอาเผากิน ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ในตัวบุคคลไม่เพียงแต่จะช่วยให้เขาสามารถเอาชนะอุปสรรคในสังคมส่วนรวม ซึ่งปัจจุบันเต็มไปด้วยการแข่งขันอย่างสูงได้ หากยังจะช่วยให้สังคมและประเทศชาติของบุคคลนั้น สามารถพัฒนาไปไกลได้อีกด้วย

3. *มีความเป็นผู้นำ* ซึ่งหมายถึง การมีสัมพันธภาพที่ดีและราบรื่นกับบุคคลอื่น มีความคิดริเริ่ม กล้าคิดกล้าแสดงออก มีความเป็นตัวของตัวเอง และสามารถชักจูงให้ผู้อื่นกระทำตามหลักการของเหตุและผล ลักษณะดังกล่าวเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมและประเทศในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ จะต้องมีการหมุนเวียนกันไปในหมู่บุคคลต่าง ๆ ภายในสังคมนั้น ๆ ฉะนั้นการปลูกฝังและส่งเสริมเด็กให้มีลักษณะความเป็นผู้นำ จึงเท่ากับเป็นการเตรียมตัวที่ถูกต้องต่อการพัฒนาประเทศชาติ

4. *ความรับผิดชอบ* คือ ลักษณะนิสัยและทัศนคติของบุคคล ซึ่งเป็นเครื่องผลักดันให้บุคคลนั้นกระทำตามระเบียบ เคารพสิทธิของผู้อื่น รู้จักกระทำตามหน้าที่ของตน และมีความซื่อสัตย์สุจริต ลักษณะเหล่านี้สำคัญยิ่งต่อการช่วยให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกันได้ในสังคมอย่างราบรื่นและเป็นสุข นับเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติด้วย

5. *การมีวินัยทางสังคม* คือ ความสามารถในการควบคุมตนเอง เป็นลักษณะที่บุคคลแสดงความสามารถในการบังคับตนเองให้ปฏิบัติตนถูกตามกฎระเบียบของสังคม โดยไม่ต้องมีการควบคุมหรือลงโทษ

6. *ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่* จัดเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งของมนุษย์ในสังคม ซึ่งหมายคลุมถึงการมีน้ำใจและเสียสละ มีจิตสาธารณะ เห็นประโยชน์ของบุคคลอื่นหรือของสังคมส่วนรวมมากกว่าของตนเอง ตลอดจนการรู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน คุณลักษณะนี้สังคมไทยได้ให้ความสำคัญมาเป็นเวลาช้านาน ดังสะท้อนให้เห็นในขนบธรรมเนียม

ประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นอันมากในสังคม-วัฒนธรรมไทย จัดเป็นลักษณะสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับเยาวชนไทยของเรา

7. *ความกตัญญูกตเวที* เป็นคุณลักษณะของการรู้จักบุญคุณและตอบแทนผู้มีพระคุณในเมื่อมีโอกาสหรือกำลังที่พอทำได้ เป็นลักษณะเกี่ยวกับจิตใจและศีลธรรม เป็นเครื่องหมายของความดีมีวัฒนธรรม ถ้าสังคมใดมีพลเมืองที่ขาดคุณธรรมที่สำคัญข้อนี้ อาจยังให้เกิดปัญหารุนแรงทางสังคมได้ ความกตัญญูเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความดีของผู้ปฏิบัติ เป็นคุณธรรมที่สร้างความสงบสุขแก่สังคมทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ จัดเป็นคุณธรรมที่สังคมพึงปรารถนาอย่างยิ่งให้เกิดขึ้นในเยาวชน

8. *การรู้จักประหยัด* คุณลักษณะที่มีค่ายิ่งนี้นับวันจะถูกลดความสำคัญลงไปในการฝึกอบรมเด็กในสังคมไทย สะท้อนให้เห็นความประมาทและขาดการรู้จักความพอดีในชีวิต การรู้จักประหยัด ช่วยให้บุคคลหัดรู้จักบังคับตนเอง ไม่ให้ต้องการหรือมีความอยากมากเกินไป รู้จักกาละเทศะ จัดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตที่สงบและเป็นสุข และช่วยให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้ การรู้จักประหยัดจัดเป็นลักษณะที่ทำให้บุคคลรู้จักคุณค่าของเวลา ค่าของงาน เงินและวิชาที่ตนพึงศึกษาค้นคว้า การสร้างนิสัยประหยัดจึงเป็นการสร้างลักษณะที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งให้แก่เด็กและเยาวชนของเรา

9. *การมีบุคลิกภาพที่สมดุลและมั่นคง* ลักษณะสุดท้ายที่สังคมไทยพึงปรารถนาที่จะเห็นในเด็กไทยก็คือ การพัฒนาทุกด้านอย่างผสมกลมกลืนคือ ร่างกาย จิตใจ การรู้คิด สังคม อารมณ์ และจริยธรรม ได้รับการผสมผสานจนเกิดบุคลิกภาพที่สมดุลมั่นคงในตัวบุคคล มีสุขภาพดีทั้งกายและจิตใจ

อย่างไรก็ดี ควรต้องระลึกอยู่เสมอว่า ลักษณะที่พึงประสงค์ต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้นแม้จะเป็นลักษณะที่จำเป็นต่อการปลูกฝังและส่งเสริม แต่ก็เป็นการยากที่ลักษณะเหล่านี้จะปรากฏในตัวเด็กเสมอพร้อมกันไปทุกอย่าง เนื่องด้วยในแต่ละลักษณะจะมีระดับที่เด็กพัฒนาได้แตกต่างกันไปตามวัย ตามประสบการณ์และโอกาสที่สังคมเปิดทางให้แก่เขา จึงจำเป็นต้องพิจารณา

ปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญอื่นที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย (จรรจา สุวรรณทัต. 2535)

บทที่ 5

สังคมกับการพัฒนาบุคคล

อาจกล่าวได้ว่า เกือบตลอดชีวิตของคนเรานั้น เราจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ในสถานการณ์ทางสังคมอยู่เสมอ เริ่มต้นก็จะต้องเรียนรู้ความสัมพันธ์ทางสังคมในช่วงแรกของชีวิตจากพ่อ แม่ พี่น้อง และบุคคลในครอบครัว ซึ่งเมื่อเริ่มเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ เราก็จะมีความชำนาญและทักษะทางสังคม (Social Skills) เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เรานั้นมีลักษณะพิเศษที่ค่อนข้างจะสลับซับซ้อน โดยเฉพาะในแต่ละสถานการณ์ใหม่ ๆ ทางสังคมที่บุคคลได้ประสบ จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลในลักษณะต่าง ๆ กันออกไป และในทำนองเดียวกันปฏิกิริยาของตัวเราเองก็อาจจะก่อให้เกิดอิทธิพลทางสังคมแก่คนอื่น ๆ ได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะบุคคลในสังคมจะมีโอกาสเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งกันและกัน (Social Interaction) อยู่ตลอดเวลานั่นเอง /

บทบาทของบุคคลในสังคม

สมาชิกของสังคมแต่ละคนในกลุ่มย่อมแสดงบทบาทต่าง ๆ กันออกไป

บทบาทคืออะไร? *บทบาท* หมายถึง การแสดงออกหรือการทำหน้าที่ของบุคคลซึ่งสมาชิกคนอื่นของสังคมมุ่งหวังให้เขากระทำ ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งโดยถือเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน เป็นต้นว่า บทบาทของพ่อแม่ ของลูก สามีหรือภรรยา บทบาทนี้ทำให้คนในสังคมสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของบุคคลอื่น รู้ว่าบุคคลอื่นต้องการอะไรจากตน ทำให้เกิดประโยชน์ในการที่จะทำงานร่วมกันเป็นทีม บุคคลที่ละเมิดบทบาทของตนในสังคมถือเป็นการละเมิดกฎสังคม ผลคือก่อให้เกิดปัญหาสังคมหรือบุคคลนั้นไม่อาจจะอยู่ในสังคมนั้น ๆ ได้

บทบาทกับบุคลิกภาพ

การแสดงออกตามบทบาทของแต่ละบุคคลจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลิกภาพของบุคคลนั้นหรือของกลุ่ม เมื่อพูดถึงบุคลิกภาพควรทราบถึงความหมายของบุคลิกภาพก่อน

บุคลิกภาพคืออะไร? ฮิลการ์ด (Hilgard) และแอทคินสัน(Atkinson. 1967) กล่าวไว้ว่า บุคลิกภาพ คือ ลักษณะการแสดงออกของมนุษย์ บุคลิกภาพเป็นตัวกำหนดการปรับตัวตามแบบฉบับของแต่ละบุคคล

ส่วนมันน์ Munn (1969) กล่าวว่า บุคลิกภาพของมนุษย์แต่ละคนเป็นผลตามลักษณะของพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ผลของบุคลิกภาพเป็นการตอบโต้สัมพันธ์กันระหว่างสถานการณ์ทางสังคมและอิทธิพลทางวัฒนธรรม

โดยหลักการแล้ว บทบาททางสังคมจะถูกกำหนดขึ้นด้วยกฎหมายหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะไม่เกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพของผู้ปฏิบัติ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว บุคลิกภาพจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับบทบาทของบุคคลนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น บทบาทของผู้จัดการถูกกำหนดไว้อย่างแน่นอน แต่ในทางปฏิบัติ ผู้จัดการ ก (คือคนปัจจุบัน) กับผู้จัดการ ข (คือคนที่เคยเป็นในอดีต) ทั้ง 2 คนเป็นผู้จัดการเหมือนกัน แต่วิธีการของการเป็นผู้จัดการไม่เหมือนกัน ผู้จัดการ ก อาจจะเป็นคนเฉยชาม ไม่พูดจาเล่นหัวกับลูกน้อง ลูกน้องเกรงกลัว ส่วนผู้จัดการ ข เป็นคนไม่มีความรับผิดชอบ ชอบพูดเล่นกับลูกน้อง ลูกน้องไม่เกรงกลัว จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ความแตกต่างกันทางบุคลิกภาพอาจทำให้บทบาทเดียวกันที่รวมอยู่แตกต่างกันได้

บทบาทเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าบุคคลใดมิได้ปฏิบัติตนตามบทบาทที่สังคมกำหนดไว้ ย่อมนำไปสู่ปัญหาสังคม ปัญหาใหญ่ ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องบทบาทที่ควรจะต้องคำนึง สรุปได้ 3 ประการ คือ

ประการแรก เกิดจากตัวผู้สวมบทบาทเอง คือผู้สวมบทบาทได้ไม่ดีทั้ง ๆ ที่มีการกำหนดบทบาทไว้อย่างแน่นอนแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีผลกระทบไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพราะว่าบทบาทที่แต่ละคนแสดงนั้น เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ประการที่สอง เกิดจากความสับสนของบทบาท ผู้สวมบทบาทพร้อมที่จะแสดงบทบาทของตนอย่างดี แต่เนื่องจากสังคมกำหนดบทบาทดังกล่าวนั้นไว้ไม่ดีพอ

ประการที่สาม เกิดจากการที่ผู้สวมบทบาทไม่ปฏิบัติตามบทบาทซึ่งตนเองต้องปฏิบัติ

ฉะนั้น เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับบทบาทขึ้นในสังคมหนึ่งสังคมใด ก็ควรที่จะต้องหาวิธีการแก้ไขโดยเร่งด่วน เพราะการแก้ไขปัญหาบทบาทถือว่าเป็นการแก้ไขปัญหาสังคมวิธีหนึ่ง

ลักษณะกลุ่มทางสังคม (Social Group)

จากสถานการณ์ในสังคมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่นั้นทำให้เขาต้องเรียนรู้ที่จะมีปฏิสัมพันธ์และสถานการณ์ในแต่ละสังคมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่ก็จะมีลักษณะแตกต่างกันไป โดยเริ่มจากบุคคลที่อยู่ใกล้ตัวเราเองภายในครอบครัว แล้วขยายออกไปสู่กลุ่มอื่น ๆ ทั้งกลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Group) และกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) ซึ่ง คูลี่ย์ (Cooley. 1909) ได้แยกประเภทของกลุ่มออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. *กลุ่มปฐมภูมิ* ((Primary Group) เป็นกลุ่มที่มีขนาดเล็ก จึงทำให้สมาชิกทั้งหลายในกลุ่มสามารถมีโอกาสพบปะกันได้ด้วยตัวเอง คือมีการปฏิสัมพันธ์กันได้โดยตรง (face - to - face interaction) เช่น กลุ่มในครอบครัว กลุ่มเพื่อนสนิท กลุ่มคนในที่ทำงานเดียวกัน ลักษณะของกลุ่มประเภทนี้จะมีความรู้สึกร่วมกันค่อนข้างมาก

2. *กลุ่มทุติยภูมิ* (Secondary Group) มีลักษณะตรงกันข้ามกับแบบแรก คือเป็นกลุ่มที่สมาชิกส่วนมากมีวัตถุประสงค์เฉพาะเจาะจง (Specific goal) ในการเข้าร่วมกลุ่ม โดยบางครั้งสมาชิกในกลุ่มก็อาจจะไม่ได้พบปะกันเลย ดังนั้นความสัมพันธ์ในกลุ่มจึงมีลักษณะเป็นทางการมากกว่ากลุ่มปฐมภูมิ เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน สมาชิกคุรุสภา สมาชิกสหกรณ์ออมทรัพย์ สมาชิกพรรคการเมืองต่าง ๆ หรือสมาชิกสมาคมการศึกษานอกโรงเรียน เป็นต้น

ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มในลักษณะใดก็ตาม สมาชิกในกลุ่มย่อมจะมีความคาดหวังที่จะให้กลุ่มมีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีต่อกลุ่มของตนเอง ดังนั้นกลุ่มจึงต้องมี*บทัสถาน* (Norms) ที่กำหนดขึ้นมาเพื่อเน้นแนวทางให้สมาชิกในกลุ่มได้ประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง ซึ่งถ้าหากบุคคลไม่กระทำตามบทัสถานที่กำหนดไว้ ก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในกลุ่ม จนกระทั่งถ้าหากรุนแรงมากอาจจะถูกลงโทษ (Sanction) จากสมาชิกอื่น ๆ ได้ ถ้าสมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยดีก็จะก่อให้เกิดมิตรภาพ และการร่วมงานในกลุ่มของสมาชิกก็จะเป็นไปอย่างราบรื่น เรียบร้อย สำหรับกลุ่มทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวมานี้ จะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ทางสังคมของบุคคล ในสาระสำคัญอยู่ 3 ประการ (เธียรศรี วิวิธสิริ. 2534 : 123-124 อ้างถึงสมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. 2526) คือ

1. *ความคาดหวังของสมาชิกในกลุ่ม* แต่ละกลุ่มที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่นั้น จะมีความคาดหวังในตัวสมาชิกว่าจะต้องปฏิบัติตัวอย่างไรภายในกลุ่ม ความคาดหวังนี้บางทีก็แจ้งเป็นลายลักษณ์อักษร บางทีก็เป็นที่รู้กันเองจากการพูดคุย พบปะกันระหว่างสมาชิก ถ้าผู้ใดไม่สนใจหรือไม่ปฏิบัติตามก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกอื่น ความคาดหวังนี้ก็คือบทัสถานของกลุ่ม ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนเดียวกันของคนในกลุ่ม หลังจากที่มีการปฏิสัมพันธ์กันมานานพอควร ซึ่งจะทำให้กลุ่มดำเนินงานไปด้วยความเรียบร้อย สมาชิกจะเข้าใจพฤติกรรมของกันและกัน แต่กลุ่มก็ไม่สามารถสนองความต้องการของสมาชิกได้ทุกคนตลอดเวลา บางครั้งก็จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างความต้องการของบุคคลและพฤติกรรมที่คาดหวังโดยกลุ่ม เมื่อสมาชิกคนหนึ่งเกิดความขัดแย้งเช่นนี้ สมาชิกคนอื่นก็จะพยายามแนะนำชักชวนให้เขาหันมาปฏิบัติตามระเบียบของกลุ่ม หากเขายังฝ่าฝืนอยู่ก็จะถูกเพิกเฉยทอดทิ้งโดยกลุ่ม และขาดความเป็นสมาชิกไปในที่สุด

2. *สถานภาพและบทบาทของบุคคลในกลุ่ม* คำว่า *สถานภาพ* หมายถึงตำแหน่งที่แต่ละคนเป็นอยู่ ส่วน*บทบาท*คือการกระทำตัวตามสถานภาพที่เป็นอยู่ ดังนั้นบุคคลหนึ่งอาจมีหลายสถานภาพ และแสดงบทบาทหลาย ๆ บทบาทด้วย เช่น ผู้หญิงคนหนึ่งมีสถานภาพเป็นแม่

ก็จะแสดงบทบาทของแม่กับลูก ๆ ขณะเดียวกันก็มีสถานภาพเป็นภรรยา ซึ่งแสดงบทบาทเป็นภรรยาต่อสามีด้วย หรือเธออาจประกอบอาชีพเป็นครู ก็มีสถานภาพเป็นครู โดยแสดงบทบาทของครูที่โรงเรียน

ในแต่ละกลุ่มที่บุคคลเป็นสมาชิก จะมีโครงสร้าง อำนาจ และสถานะของตนเอง เมื่อเราเข้าไปเป็นสมาชิกในกลุ่มหนึ่ง เราจะถูกจัดอยู่ในตำแหน่งใดนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการชักนำความคิด ความรู้ของสมาชิกผู้อื่นในกลุ่มให้เห็นคล้อยตาม ถ้าบุคคลนั้นอยู่ในสถานะที่เป็นศูนย์กลางของการติดต่อสื่อสารภายในกลุ่ม เขาก็จะมีอิทธิพล มีอำนาจ มีบทบาทมาก คือมีตำแหน่งเป็นผู้นำซึ่งมีบทบาทเหนือกว่าสมาชิกอื่น ๆ ในการดำเนินงานในกลุ่ม ส่วนผู้ที่มีความสามารถรองลงมาจากคนอื่น ๆ ก็จะมีตำแหน่งเป็นผู้ตาม

3. *โครงสร้างของกลุ่มและกระบวนการกลุ่ม* กลุ่มต่าง ๆ จะมีอิทธิพลต่อสมาชิกได้ไม่เท่ากัน หรือเป็นที่น่าสนใจของสมาชิกไม่เท่ากัน กลุ่มที่มีลักษณะความกลมเกลียวในหมู่สมาชิกมากจะเป็นสิ่งที่จูงใจให้สมาชิกออกพบปะกัน ได้รับความพึงพอใจจากการพบปะสนทนาแสดงกิจกรรมร่วมกัน และแลกเปลี่ยนทัศนคติซึ่งกันและกันในเรื่องเกี่ยวกับงานของกลุ่ม สมาชิกจะรู้จักบทบาทสถานะของตน มีการปฏิบัติตามปทัสถานของกลุ่ม สมาชิกอยู่กันยาวนาน ไม่ค่อยมีใครลาออกจากสมาชิกภาพ ยิ่งกว่านั้นความกลมเกลียวยังมีมากขึ้น หากสมาชิกรู้สึกว่าถูกรบกวนโจมตีจากฝ่ายอื่น

ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่น (Affiliation)

กลุ่มต่าง ๆ ที่เราได้มีโอกาสเข้าร่วมเป็นสมาชิกด้วยนั้น จะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ทางสังคม โดยเฉพาะกลุ่มที่ทำให้เราเกิดความพึงพอใจยิ่งจะทำให้เราเกิดความรู้สึกผูกพันและมีความต้องการเข้าร่วมความสัมพันธ์ (Affiliative Needs) เหตุผลที่บุคคลเข้าร่วมกลุ่มก็เป็นเพราะว่าได้รับความพึงพอใจเพื่อตอบสนองความต้องการต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐาน เพราะว่าการมีเพื่อนจะช่วยป้องกันอันตรายจากการถูกข่มขู่ หรือเพื่อความปลอดภัยอื่น ๆ ได้

รวมทั้งต้องการได้รับความรู้สึกในการมีส่วนร่วมกับสมาชิกอื่น ๆ การเรียนรู้เกี่ยวกับความต้องการในด้านนี้จะเริ่มต้นจากสภาวะเงื่อนไขนับตั้งแต่เป็นสมาชิกอยู่ในครอบครัว ทั้งนี้เพราะช่วยให้เรามีชีวิตรอดปลอดภัยอยู่ได้นั่นเอง (เธียรศรี วิวิธสิริ. 2534 อ้างถึง Lovell. 1980 : 90)

สแคชเตอร์ (Schachter. 1959) ได้ตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างความกลัวและความโน้มเอียงที่จะอยู่ใกล้ชิดกับผู้อื่น โดยใช้วิธีการทดลอง เขาได้บอกให้ผู้รับการทดลองทราบว่าตอนหนึ่งของการทดลอง เขาจะได้รับการช็อคด้วยไฟฟ้า และครึ่งหนึ่งของผู้เข้ารับการทดลองได้รับการเตือนว่า การช็อคนี้จะเจ็บปวด แต่อีกครึ่งหนึ่งจะได้รับการบอกเล่าว่าเขาจะรู้สึกเจ็บแค่ถูกเข็มแทงนิดเดียวเท่านั้น ดังนั้นจึงคาดว่ากลุ่มแรกจะรู้สึกกลัวมากกว่า จากนั้นผู้ทดลองจึงบอกกับกลุ่มผู้รับการทดลองทั้งสองกลุ่มว่า มีห้องสำหรับรอพักผ่อนอยู่ข้างนอก ผู้ทดลองจะใช้เวลาประมาณ 10 นาที ในการติดตั้งเครื่องมือการทดลอง ขอให้ผู้รับการทดลองเลือกพักตามลำพังในห้องที่มีความสะดวกสบายมาก หรือว่าจะรอคอยรวมอยู่กับคนอื่น ๆ ก็ได้โดยจะอยู่ในห้องที่มีความสบายน้อยกว่าห้องที่พักคนเดียว จากการทดลองนี้ สแคชเตอร์ พบว่า สองในสามของกลุ่มแรกเลือกที่จะพักอยู่รวมกับคนอื่น ๆ ส่วนในกลุ่มที่สองจำนวนหนึ่งในสามของกลุ่มเลือกที่จะพักในห้องรวมกับคนอื่น เมื่อตรวจสอบลำดับการเป็นบุตรคนที่เท่าไรแล้ว ปรากฏว่าบุตรคนแรกมีความต้องการที่จะอยู่ใกล้ชิดกับคนอื่น ในสภาพที่หวั่นวิตกมากกว่าเด็กที่เกิดในอันดับหลัง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลูกคนแรกได้เรียนรู้ที่จะได้รับความเอาใจใส่สนใจจากพ่อแม่มากกว่า เมื่อเขาเกิดความกลัว หรือวิตกกังวล เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วเขาจึงต้องการได้รับความอบอุ่น ปลอบใจจากคนอื่น เป็นการลดความกลัว

ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นนี้ นอกจากเพื่อเป็นการลดความกลัวแล้ว ยังตอบสนองความต้องการที่จะเปรียบเทียบในแง่สังคมระหว่างตนเองกับคนอื่น ๆ ด้วย จะเห็นได้ว่าในสถานการณ์หลาย ๆ ครั้ง เราจะรู้สึกเกิดความไม่มั่นใจว่าควรจะปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะเหมาะสมหรือถูกต้องดีงาม เราจะพิจารณาดูจากคนที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราที่จะนำเราได้ หากพบว่าคนส่วนใหญ่

เขาทำกันอย่างไร เราก็จะใช้วิธีการเช่นนั้น เช่น การแต่งกาย จากการเปรียบเทียบกับคนอื่น ทำให้เราได้แนวการเลือกเสื้อผ้าได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนการเลือกที่อยู่อาศัย สถานที่ทำงาน การแต่งงานช่วงไหนกับใคร วิธีการเลี้ยงดูบุตร กิจกรรมดังกล่าวนี้เรามักจะต้องเปรียบเทียบกับคนอื่นที่เราแลเห็นว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับเรา ดังนั้นการพิจารณาเปรียบเทียบกับผู้อื่นว่าเขาทำอะไร ทำอย่างไร ก่อนที่เราเองจะลงมือกระทำ จึงเป็นวิธีการเรียนรู้ทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตในวัยผู้ใหญ่อย่างมาก (เธียรศิริ วิวิธสิริ. 2534 อ้างถึงสมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. 2526 : 178)

ภาวะผู้นำและบรรยากาศทางสังคม

(Leadership and Social Climate)

ความหมายของ "ผู้นำ" หรือ "หัวหน้า" ในกลุ่มก็คือ "สมาชิกภายในกลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อพฤติกรรมของสมาชิกคนอื่น ๆ" (Lovell. 1980 : 126) ตัวอย่าง เช่น ครูที่สอนนักศึกษาผู้ใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากได้รับการแต่งตั้งให้มีอำนาจหน้าที่ (Authority) ส่วนผู้นำคนอื่น ๆ ในกลุ่มก็ได้แก่ หัวหน้าชั้น ซึ่งเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน ๆ นักศึกษาด้วยกันเอง ซึ่งหัวหน้าชั้นที่ได้รับการเลือกตั้งนั้น มักจะเป็นศูนย์กลางของอำนาจ รวมทั้งได้รับการยอมรับมากกว่าหัวหน้าชั้นที่ได้มาโดยวิธีการอื่น ๆ

บทบาทและหน้าที่ของหัวหน้า เป็นบุคคลที่จะต้องทำหน้าที่หลาย ๆ ประการต่อสมาชิกในกลุ่มนั้น ซึ่งในเรื่องนี้นักจิตวิทยาสังคมคณะหนึ่งได้กล่าวถึงหน้าที่ของหัวหน้าที่สมาชิกต้องการ (เธียรศิริ วิวิธสิริ. 2534 อ้างถึง Krech, Crutchfield and Ballachey. 1962) ไว้ดังนี้คือ เป็นผู้บริหารงาน เป็นผู้วางแผน ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย เป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นตัวแทนของกลุ่ม เป็นผู้ควบคุมบรรยากาศภายในกลุ่ม เป็นผู้ที่สามารถลงโทษและให้รางวัลได้ เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม จะเห็นได้ว่าหัวหน้าจะต้องทำหน้าที่หลาย ๆ ด้านเพื่อให้บรรลุความคาดหวังจากสมาชิกในกลุ่ม ถ้าไม่สามารถทำหน้าที่ได้ดีพอก็จะเกิดปัญหาภายในกลุ่มตามมา

สำหรับหน้าที่ของหัวหน้า ซึ่งเป็นคุณลักษณะพิเศษนั้น เบลส์และสเลเตอร์ (Bales and Slater, 1955) ได้แยกให้เห็นไว้ 2 ประการ ดังนี้คือ

1. *ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับภาระหน้าที่* (Task Specialist) หัวหน้าจะเป็นผู้แก้ไขและวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่ม เป็นผู้ริเริ่มวางแผน เพื่อให้กลุ่มแลเห็นเป้าหมาย เป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางให้สมาชิกเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม คอยส่งเสริมให้สมาชิกเกิดแนวคิดและค่านิยมใหม่ ๆ เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้กลุ่มบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

2. *หน้าที่ช่วยเหลือทางด้านสังคมและอารมณ์* (Socio - emotional Specialist) หัวหน้าเป็นผู้ที่คอยทำหน้าที่ก่อให้เกิดขวัญ และความสามัคคีกลมเกลียวกันในกลุ่ม รวมทั้งช่วยสร้างความสัมพันธ์ และการสื่อสารระหว่างกลุ่ม คอยช่วยลดความเครียดและความขัดแย้งภายในกลุ่ม เป็นผู้ที่ช่วยให้การดูแลในด้านความสุขสบายใจทั่ว ๆ ไปของสมาชิกภายในกลุ่มด้วย

อิทธิพลของผู้นำในลักษณะที่แตกต่างกัน

(Effects of Leadership Style)

หัวหน้าแต่ละคนย่อมจะมีลักษณะของการเป็นผู้นำที่แตกต่างกันออกไป โดยที่จะพิจารณาได้จากประสิทธิภาพภายในกลุ่มที่ผู้นำปฏิบัติอยู่ เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักจิตวิทยาสังคม 3 ท่าน คือ เลวิน ลิบปิทท์ และไว้ท์ (Lewin, Lippitt and White. 1939) ได้ทำการทดลองกับเด็กอายุ 10 ขวบ จำนวน 20 คน โดยแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ละ 5 คน โดยให้เด็ก ๆ เหล่านี้ได้พบกันทุก ๆ วันหลังจากเลิกเรียนแล้ว เพื่อที่จะให้ทำกิจกรรมร่วมกันหลายอย่าง อาทิเช่น การระบายสีและการเขียนรูปภาพ การแกะสลัก หรือการสร้างหุ่นเครื่องบิน เป็นต้น แล้วผู้ทดลองก็จัดให้ผู้ใหญ่ที่เป็นผู้นำ (หัวหน้า) 4 คน ซึ่งจะหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปทั้ง 4 กลุ่ม ทั้งนี้ให้มีโอกาสได้พบกับหัวหน้าเป็นเวลา 6 สัปดาห์ ในการทดลองนี้ จะให้เด็กในแต่ละกลุ่มมีโอกาสได้ผลัดเปลี่ยนกันเพื่อพบกับลักษณะผู้นำแบบต่าง ๆ จนครบลักษณะผู้นำทั้ง

4 คน จากการทดลองครั้งนี้ ทำให้คณะวิจัยระบุถึงประเภทของผู้นำออกได้เป็น 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1. *ผู้นำแบบประชาธิปไตย* (Democratic) ผู้นำประเภทนี้จะถือว่านโยบายทั้งหมดของกลุ่มควรจะได้มีการอภิปราย แสดงความคิดเห็นกันภายในกลุ่มก่อนเสมอ โดยจะเป็นผู้ที่บอกแนวทางกว้าง ๆ ที่ต้องการจะบรรลุถึง คือเป้าหมายของกลุ่ม แต่ว่าในเรื่องของรายละเอียดนั้น จะมอบให้สมาชิกของกลุ่มพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน จะอนุญาตให้มีเสรีภาพในการเลือกผู้ร่วมงาน และมีการให้คำชมเชยสามารถวิพากษ์วิจารณ์กันได้ ผู้นำ*แบบนี้จะแสดงตนเองเสมือนเป็นสมาชิก*ด้วยคนหนึ่งโดยจะไม่ปฏิบัติงานจนมากเกินไปด้วย

2. *ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย* (Authoritarian) หัวหน้าแบบนี้ปรากฏในการวิจัยว่า ทำให้ได้รับผลงานมากที่สุด (Most Productive) แต่สมาชิกจะมีความรู้สึกว่าต้องทำตามหัวหน้าอย่างเคร่งเครียดจนไม่มีเสรีภาพ และไม่ค่อยมีความเป็นกันเองกับสมาชิก ดังนั้น ถ้าหากผู้นำไม่อยู่ด้วยแล้ว สมาชิกในกลุ่มส่วนมากก็จะหยุดทำงานทันที ซึ่งถ้าหากเป็นกลุ่มที่มีผู้นำแบบประชาธิปไตยแล้ว แม้ว่าผู้นำจะไม่อยู่ดูแลการทำงาน สมาชิกก็ยังคงปฏิบัติงานไปตามปกติ

3. *ผู้นำแบบปล่อยตามสบาย* (Laissez - faire) ผู้นำแบบนี้จะแสดงบทบาทแบบสบายสบาย โดยที่เขาจะมีบทบาทเพียงช่วยหาเอกสาร - วัสดุ แต่ก็จะปล่อยให้สมาชิกอื่น ๆ ทำงานหรือตัดสินใจกันไปเอง ทั้งนี้ผู้นำก็มักจะไม่ค่อยแสดงความคิดเห็นและจะไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกิจกรรม (Non - Participatory) จากการวิจัยพบว่า ผู้นำลักษณะนี้จะทำงานน้อยและไม่ค่อยมีประสิทธิภาพในผลงาน

พัฒนาการของความเป็น "ตน"

Self (ตัวตน) ตามทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ตนเอง มีความเกี่ยวข้องอย่างมาก กับบุคลิกภาพของบุคคล การที่บุคคลมีความเข้าใจและรู้จักตนเองได้ดีนั้น ย่อมหมายถึงว่า

บุคคลได้สามารถประสานสัมพันธ์ระหว่างการมองตนเองกับประสบการณ์แห่งความเป็นจริงที่มีอยู่ได้ ทำให้บุคคลไม่เกิดขัดแย้งในตนเอง บุคลิกภาพที่เกิดขึ้นจะมีลักษณะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าบุคคลไม่สามารถที่จะมองตนเองได้สอดคล้องกับความเป็นจริงแล้ว ก็จะเกิดความขัดแย้งในตนเอง ทำให้ต้องดิ้นรนเพื่อลดความขัดแย้งในตนด้วยวิธีต่าง ๆ เป็นเหตุให้บุคคลเกิดบุคลิกภาพในทางต่อต้านสังคม ขาดความเชื่อมั่นและนับถือตนเอง ดังนั้นการสร้างบุคลิกภาพจึงจำเป็นต้องเน้นให้บุคคลรับรู้ตามความเป็นจริง (Self perception) เพื่อบุคคลจะได้มีการมองตนเอง (Self concept) อย่างถูกต้อง เพื่อจะได้พัฒนาบุคลิกภาพที่พึงประสงค์ของสังคมต่อไป (กันยา สุวรรณแสง. 2533)

ความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของตน

1. *พวกจิตวิเคราะห์* มีความเชื่อว่าตนเป็นผลที่พัฒนามาจากตนเบื้องต้น (id) และเป็นตัวการที่เชื่อมโยงกับความเป็นจริงภายนอก ดังนั้นพัฒนาการของตนจึงเป็นผลเนื่องมาจากแรงขับ (Libidinal Drive) เท่านั้น ไม่ได้เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แต่ไม่ได้หมายความว่าลักษณะทุกอย่างของตนเป็นผลเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของตนเบื้องต้นเท่านั้น ลักษณะเฉพาะบางอย่างของตนได้มาตั้งแต่เกิดก็ได้ เช่น เด็กทารกมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อความวิตกกังวลที่เกิดขึ้นเมื่อต้องแยกจากแม่ สามารถแสดงความปรารถนาให้เห็นได้ มีประสบการณ์เกี่ยวกับความรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจ พวกจิตวิเคราะห์มีความเชื่อว่าเด็กชายมีทัศนคติติดตัวมา 2 อย่าง คือ เกลียด และต้องการเลียนแบบพ่อ ฯลฯ อาจสรุปได้ว่าแนวความคิดของพวกจิตวิเคราะห์เชื่อว่าพัฒนาการของตนถูกกำหนดแบบแผนมาก่อน (Preformationistic Approach)

2. *มีความเชื่ออีกแนวหนึ่งว่าพัฒนาการของ Ego* เป็นผลจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งเกิดขึ้นต่อเนื่องกันมาตลอดในประสบการณ์ทางสังคมของบุคคล และไม่เชื่อว่าทิศทางและแบบแผนของพัฒนาการจะถูกกำหนดโดยองค์ประกอบทางพันธุกรรม

หรือแรงขับทางเพศ (Psychosexual Drive) ลักษณะการอบรมเลี้ยงดูหรือทัศนคติของพ่อแม่ การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการของตนโดยตรง

สิ่งที่มีผลต่อพัฒนาการของ Ego

องค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาของ Ego คือ

1. องค์ประกอบทางสังคม (Social Factor)
2. องค์ประกอบภายใน (Endogeneous or Internal Factor)
3. องค์ประกอบทางการรับรู้ (Perceptual Factor)

องค์ประกอบทางสังคม รวมถึงลักษณะของสถาบันทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และองค์การทางสังคมซึ่งมีผลต่อพัฒนาการของตน ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้นอกจากจะเป็นตัวการที่ช่วยกำหนดทิศทางและพฤติกรรมของพัฒนาการแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการก่อให้เกิดความเจริญเติบโตทางโครงสร้างของบุคลิกภาพด้วย

องค์ประกอบภายใน เป็นผลของปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา และเป็นแนวโน้มของการเลือกตอบสนองต่อประสบการณ์หรือเป็นขอบเขตของทิศทางการตอบสนองต่อประสบการณ์ องค์ประกอบนี้รวมถึงลักษณะทางบุคลิกภาพและอารมณ์ ระดับของความสามารถทางการเคลื่อนไหว สติปัญญา ลักษณะทางกายภาพ และลักษณะโครงสร้างของตนด้วย

องค์ประกอบทางการรับรู้ การที่บุคคลรับรู้อย่างไรจะมีผลต่อพฤติกรรมและพัฒนาการของเขาโดยตรง และการรับรู้นั้นอาจจะไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริงก็ได้ เช่น แม่ตีลูกอาจจะตีเพราะความรัก แต่เด็กรับรู้ว่าแม่แสดงความเกลียดจะมีผลต่อพัฒนาการของเด็กได้

ระดับของวุฒิภาวะทางการรับรู้ (Perceptual Maturity) มีผลต่อการกำหนดพัฒนาการของ "ตน" เช่น เด็กทารกที่ยังไม่ถึงวุฒิภาวะของการรับรู้จะไม่ตระหนักถึงอันตราย

จากสภาพแวดล้อม หรือการแสดงออกของพ่อแม่ ความไม่สมบูรณ์ของวุฒิภาวะจะทำให้เด็กไม่รู้ว่าควรปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างไร และวุฒิภาวะทางการรับรู้ที่เจริญขึ้นจะช่วยเสริมสร้างอัตมโนทัศน์ และตนให้เจริญยิ่งขึ้น วุฒิภาวะทางการรับรู้มีความเกี่ยวพันกับสมรรถภาพทางสติปัญญาและเจริญขึ้นพร้อมกับอายุ และประสบการณ์

ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับตนเอง

นูการ์เตน (Neugarten. 1967 อ้างจาก ปรีชา คร้ามพักตร์. 2527) ได้ศึกษาบุคคลในช่วงอายุ 40-60 ปี ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อตนเอง ผลจากการศึกษาปรากฏว่า คนเหล่านั้นมีความรู้สึกว่าตัวเองมีความสำคัญต่อครอบครัว มีแรงและมีพลังที่จะประกอบอาชีพ

อย่างไรก็ตาม ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับตนเองในวัยกลางคน โดยทั่วไปส่วนใหญ่คิดว่าวัยของตนเองยังมีความสำคัญ เช่น มีความสำคัญต่อการตัดสินใจ มีอำนาจในการควบคุมดูแลคนในวัยก่อนหน้านี้ เพราะในวัยกลางคนนี้จะเป็นวัยที่ประกอบด้วยมวลประสบการณ์มากมายที่เก็บสะสมไว้ในช่วงวัยที่ผ่านมา

ในปี 1967 แฮมเมด (Hammed อ้างจาก พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. 2530) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเองกับโครงสร้างของบุคลิกภาพทั้งหมด และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นเด็กวัยรุ่นจำนวน 170 คน เครื่องมือในการวิจัยเป็นข้อทดสอบความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเอง (Self Concept) ซึ่งมีการให้คำปรึกษา การปรับตัว ระดับสติปัญญา บุคลิกภาพ การรับรู้ การเข้าสังคม ผลการวิจัยปรากฏว่า ความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเองที่มีลักษณะไปในทางบวกและการปรับตัว มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนลักษณะต่าง ๆ ทางสติปัญญา การรับรู้ การเข้าสังคม ก็มีความสัมพันธ์กับความสนใจซึ่งมีความสำคัญในการแนะแนวอาชีพ

ลักษณะของบุคลิกภาพและความรู้สึกเกี่ยวกับตัวคน (Self - concept) มิได้เกิดขึ้นในชั่วระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง หากแต่จะพัฒนาต่อเนื่องกันไป เริ่มตั้งแต่สิ่งที่ได้รับถ่ายทอดทางพันธุกรรมตั้งแต่แรกเกิด และพัฒนาติดต่อกันไปตลอดชีวิต การเปลี่ยนแปลงด้านบุคลิกภาพไม่เคยหยุดอยู่กับที่ จะพัฒนาไปตลอดเวลา และเป็นไปในลักษณะสะสม นอกจากนี้ลักษณะของบุคลิกภาพแต่ละด้านจะส่งผลกระทบถึงกันและกันด้วย

ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้อธิบายถึงโครงสร้างของบุคลิกภาพซึ่งมาจากโครงสร้างลักษณะแห่งจิตของบุคคล ในทฤษฎีจิตวิเคราะห์ว่าประกอบขึ้น 3 ส่วน ดังนี้ (เธียรศรี วิวิธสิริ. 2534)

1. *Id* เป็นแหล่งสะสมของความต้องการที่มีพื้นฐานจากทางร่างกายเป็นห้วงธรรมชาติฝ่ายต่ำ เป็นความอยากซึ่งมีพลังขับให้คนเราประกอบพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นมา โดยมากเป็นความอยากที่จะสนองการเรียกร้องของสัญชาตญาณซึ่งเป็นสิ่งที่คนเรามีมาแต่กำเนิด อาจกล่าวได้ว่า Id ประกอบด้วยความต้องการและการกระทำเพื่อสนองความต้องการเหล่านั้น

2. *Ego* เป็นส่วนที่เกิดจากการเรียนรู้เกี่ยวกับการกระทำเพื่อช่วยให้การตอบสนองความต้องการของคนเราสอดคล้องกับความเป็นจริง และเป็นที่ยอมรับของสังคม Ego เป็นส่วนของจิตที่ทำหน้าที่ 3 ประการคือ

2.1 ควบคุมความอยากที่เกิดจาก Id อันไม่เป็นที่พึงประสงค์ของสังคมมิให้ปรากฏออกมาภายนอกได้

2.2 พยายามที่จะมิให้เกิดความทนทุกข์ อันเนื่องจากการการเก็บกดความอยากเหล่านั้น จิตส่วน Ego จะใช้วิธีป้องกันตัว (defense - mechanisms) ให้ผ่อนคลายจากความทุกข์นั้นได้บ้าง แต่ไม่ถึงกับทำให้แก้ปัญหาได้โดยสมบูรณ์ เป็นเหตุให้เกิดบุคลิกภาพประจำตัวบุคคลขึ้น นั่นคือ Ego ก่อให้เกิดความรู้สึกแห่งตัวตน (Self) หรือ "อัตตา" ขึ้น

2.3 พยายามทำตนให้บรรลุวุฒิภาวะอย่างสูงสุด เท่าที่จะเป็นไปได้ การใช้วิธีการเหมือนข้อ 2.2 นั้น เป็นเพียงการช่วยผ่อนคลายปัญหาลงบ้างเท่านั้น แต่ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาให้หมดไป เราต้องหาทางแก้ปัญหาชีวิตโดยตรง จึงจะเรียกว่าเป็นผู้บรรลุวุฒิภาวะทางสังคมและอารมณ์ นั่นคือจะต้องเรียนรู้และเข้าใจกับส่วนที่เรียกว่า "ตน" เพื่อที่จะได้ทำตนให้เป็นที่ยอมรับของสังคม และหาทางแก้ปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปตามกำลังความสามารถ

3. *Super-ego* เป็นส่วนของจิตที่เป็นด้านคุณธรรมความดี มีหน้าที่คอยหักห้ามความอยากคือ Id มิให้แสดงอาการตามความเรียกร้องของสัญชาตญาณ และเป็นส่วนที่สังคมได้กำหนดเกี่ยวกับเรื่องกฎเกณฑ์ ความดีต่าง ๆ ซึ่งได้รับการปลูกฝังมาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งในบุคลิกภาพของคน

โครงสร้างของบุคลิกภาพทั้ง 3 ส่วนนี้จะมีความสัมพันธ์กันไม่อาจแยกออกจากกันได้ โครงสร้างของบุคลิกภาพแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกัน เช่น บางคนมีส่วนที่เรียกว่า Id มากกว่าส่วนอื่น ๆ การแสดงออกโดยทั่วไปของบุคคลเช่นนี้จะคำนึงถึงความต้องการของตนเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยคำนึงถึงคุณธรรมความดีนัก สำหรับผู้ที่มี Super-ego สูงมักไม่ค่อยกล้าทำอะไรที่ขัดกับเรื่องของความดี ดังนี้เป็นต้น

ในเรื่องเกี่ยวกับบุคลิกภาพและตัวตนนี้ *คาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers)* ได้พัฒนาทฤษฎีบุคลิกภาพโดยใช้แนวความคิดเกี่ยวกับตัวตนเป็นสิ่งสำคัญ โครงสร้างของทฤษฎีของเขาประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 2 ส่วน คือ

1. อินทรีย์ (Organism) คือ ที่รวมของประสบการณ์ทั้งมวล ศักยภาพทุก ๆ ด้านที่บุคคลรับรู้ สถานการณ์ทางธรรมชาติที่บุคคลสามารถรู้ได้จากตัวเองเท่านั้น

2. ตัวตน (Self) คือ ลักษณะรวมทั้งมวลของบุคคลที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เสมอไม่ว่าเวลาใดก็ตาม ซึ่งมีทั้งตัวตนจริง ๆ กับตัวตนตามอุดมคติที่บุคคลต้องการจะเป็น

โรเจอร์ เชื่อว่าเมื่อไรก็ตามที่เกิดความขัดแย้งกันระหว่างอินทรีย์กับตัวตน หรือเกิดความแตกต่างระหว่างตัวตนที่แท้จริงกับตัวตนตามอุดมคติแล้ว ย่อมจะเกิดความไม่พึง

พอใจขึ้นในตัวบุคคล ก่อให้เกิดความเคร่งเครียดขึ้น และถ้ามีมากเกินไปอาจทำให้เกิดความไม่สบายใจได้ ความขัดแย้งกันนี้ถือได้ว่าเป็นแหล่งสำคัญสำหรับกระตุ้นและเร่งเร้าให้เกิดการเรียนรู้ หรืออาจเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ก็ได้เช่นกัน

โรเจอร์ เป็นนักจิตวิทยาที่เป็นทั้งนักการศึกษาและนักจิตบำบัด (Therapist) เขาใช้วิธีการรักษาพยาบาลโดยใช้ผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง (client - Centered) คือ การให้คนไข้ตรวจสอบความไม่ลงรอยกันระหว่างอินทรีย์กับตัวตน เมื่อพบแล้วก็พยายามหาทางทำให้ลักษณะทั้งสองด้านนี้สอดคล้องกันให้ได้

ในทัศนะของโรเจอร์ ลักษณะบุคลิกภาพของผู้บรรลุวุฒิภาวะความเป็นผู้ใหญ่ คือ คนที่เปิดรับประสบการณ์ทุกด้าน มีชีวิตอย่างอิสระเสรี ตื่นเต้น เต็มไปด้วยประสบการณ์ต่างๆ เขาถือว่าประสบการณ์ทุกด้านของชีวิตมีคุณค่าทั้งนั้น ทุกอย่างที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นความจริงที่ต้องเผชิญ เป็นบทเรียนที่มีคุณค่าแก่ชีวิตที่เพิ่มพูนทักษะในการแก้ปัญหา เป็นคนที่กล้าเผชิญกับเหตุการณ์ทุกชนิด รวมทั้งอารมณ์ ความรู้สึกทุกชนิดของตนได้ไม่ย่อท้อ ไม่ปิดบัง เป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถที่จะนำชีวิตของตนเองได้และเป็นคนที่สามารถจะทำอะไรได้เต็มประสิทธิภาพของตน

ทฤษฎีบุคลิกภาพที่น่าสนใจอีกทฤษฎีหนึ่ง ได้แก่ *ทฤษฎีแรงจูงใจ* หรือ *ทฤษฎีเกี่ยวกับสัจจการแห่งตน* หรือการกระทำตนตามความสามารถที่เป็นจริง (Self - Actualization) ซึ่ง *อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow)* เป็นผู้คิดขึ้น ทฤษฎีนี้ได้จัดลำดับความต้องการพื้นฐานของคนเรา 5 ประเภท โดยเรียงจากขั้นมูลฐานต่ำสุดไปจนถึงความต้องการสูงสุด มาสโลว์มีความสนใจเกี่ยวกับบุคคลที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และเป็นบุคคลที่ได้ประสบความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ คือ อยู่ในลำดับความต้องการสูงสุดขั้นสุดท้าย เป็นการกระทำตนตามความสามารถที่เป็นจริง (Self - actualization) ในการศึกษาถึงชีวิตและความสำเร็จของบุคคลสำคัญ ๆ เช่น ประธานาธิบดีลินคอล์น ประธานาธิบดีรูสเวลท์

หรือนักวิทยาศาสตร์ไอน์สไตน์ มาสโลว์ได้ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะอันสำคัญ และเด่น ๆ เกี่ยวกับบุคลิกภาพของเขาเหล่านั้นไว้ดังนี้

1. มีบุคลิกภาพที่ยอมรับความเป็นจริง มีการยอมรับตนเอง บุคคลอื่น ๆ และโลกแห่งความเป็นจริง

2. เป็นบุคลิกภาพที่ยึดถือปัญหาเป็นศูนย์กลางมากกว่ายึดตัวเอง

3. เป็นบุคลิกภาพที่เกิดขึ้นเองโดยความสมัครใจ แต่ว่าก็ต้องการความเป็นตัวเอง

4. เป็นบุคลิกภาพที่มีความเป็นอิสระ มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง

5. มีการมองเห็นคุณค่า หรือมีทัศนคติที่เป็นประชาธิปไตย

6. เป็นบุคลิกภาพที่เต็มไปด้วยความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

7. เป็นบุคลิกภาพที่ต่อต้านการคล้อยตามผู้อื่น

ทั้งโรเจอร์ และมาสโลว์ มีความเชื่อว่าการเข้าใจบุคลิกภาพจำเป็นต้องเข้าใจทั้งส่วนรวม ไม่สามารถแยกส่วนได้ ที่เขาเน้นมากก็คือ มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ (Potential) ที่จะพัฒนาไปได้เป็นอย่างดีถ้าได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ดังนั้น ในการพัฒนาบุคลิกภาพจึงต้องเป็นการพัฒนาบุคคลทั้งตัว (Whole person) คือจะต้องคำนึงถึงการรับรู้ เรียนรู้ทางด้านความรู้สึก อารมณ์ ทัศนคติ ค่านิยม ความเข้าใจตนเอง และเขาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนก็มีแรงผลักดันที่จะพัฒนาสิ่งเหล่านี้อยู่พร้อมมูลแล้ว ถ้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่อำนวย

ในการศึกษาถึง *ลักษณะความเป็นตัวตน (Selfhood)* ทั้ง มาสโลว์ และโรเจอร์ มีความเห็นสอดคล้องกันว่า "แต่ละบุคคลย่อมมีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไปจากคนอื่น ๆ" การพัฒนาตัวตนของมนุษย์ก็คือ การมีปฏิสัมพันธ์ของ Id, Ego, Super-ego ของฟรอยด์นั่นเอง การเข้าใจตัวตนหรือตนเอง (Self understood) และความรู้สึกเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept) ย่อมจะทำให้มนุษย์สามารถเผชิญกับสิ่งทั้งหลายได้โดยปราศจากความกลัว การเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะเกิดขึ้น เป็นผลให้เกิด

การพัฒนาตัวตนได้ตามสภาวะที่เป็นจริง และผู้เรียนก็จะสามารถบรรลุวุฒิภาวะไปได้ นักจิตวิทยาสามารถแยกตัวตน (Self) ไปได้ถึง 4 ลักษณะ คือ

1. ตัวตนในด้านที่บุคคลได้พูดและกระทำลงไปจริง ๆ (Actual self)

2. ตัวตนในแง่ที่บุคคลได้รับรู้ และเกิดความรู้สึกว่าต้องการมีพฤติกรรมเช่นนั้น

3. ตัวตนในลักษณะที่บุคคลได้รับรู้ว่า ควรจะกระทำอย่างไรในความคิดเห็นของผู้อื่น

4. ตัวตนในอุดมคติ (Ideal self) ซึ่งบุคคลต้องมีติดตัวอยู่เสมอ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดชีวิต (ฟรอยด์ เรียก Super-ego) (เธียรศรี วิวิธสิริ. 2534)

ออสุเบล พยายามวิเคราะห์ให้เห็นว่าบุคคลเมื่อเกิดมาต้องมีสถานภาพและมีบทบาทตามสถานภาพนั้น เขาจะต้องเรียนรู้บทบาทของตนตั้งแต่แรกเกิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น บทบาทในการเลียนแบบและการยอมรับผู้อื่น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของสัมพันธภาพระหว่างบุคคล ออสุเบลมีความเห็นว่าเด็กแตกต่างกันเนื่องจากสาเหตุดังต่อไปนี้

1. ลักษณะของบุคลิกภาพและแรงจูงใจ

2. ทัศนคติในการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่

3. ความแตกต่างระหว่างประสาทการรับรู้ (Perceptual Sensitivity)

4. ความแตกต่างระหว่างคุณลักษณะของตน (Ego Attributes) ของบุคคล

ลำดับขั้นพัฒนาการของตนที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นการศึกษาในวัฒนธรรมอเมริกัน แต่ออสุเบลเชื่อว่าสามารถใช้กับวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้ทุกวัฒนธรรม

ขั้นการจำแนกของอัตมโนทัศน์ (Differentiation of Self Concept) ขั้นนี้แบ่งออกเป็น 2 ขั้นย่อย ดังนี้

1.1 ***ก่อนการใช้ภาษา*** (Preverbal Stage)

ถึงแม้อัตมโนทัศน์จะมีลักษณะซับซ้อนและค่อย ๆ พัฒนาอย่างช้า ๆ

โดยอาศัยอิทธิพลของภาษา แต่อย่างไรก็ตาม เด็กจะเกิดการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง (Self) สามารถแยกความแตกต่างระหว่างตนเองกับสิ่งแวดล้อมก่อนที่จะใช้ภาษา กระบวนการแยกตนเองจากสิ่งแวดล้อมของเด็กเกิดจากการสัมผัสหลาย ๆ ทาง เมื่อเด็กได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ การได้สัมผัสสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การได้จับต้องสิ่งของทำให้เกิดการรับรู้ว่ามีสิ่งอื่นอยู่นอกตัวเขา การสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทำให้เด็กตระหนักถึงการเคลื่อนไหวของเขา ในตอนต้นของวัยเด็กเขาจะใช้ตนเองเป็นศูนย์กลางในการแยกตนเองจากสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้การรับรู้ตนเอง ได้รับการส่งเสริมโดยปฏิกิริยาของทารกที่มีต่อแม่ โดยถือว่าแม่เป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง เมื่ออายุราว 6 สัปดาห์ เด็กจะมีการยิ้มตอบต่อเสียงมนุษย์ในลักษณะที่เป็นปฏิกิริยาตอบสนองโดยไม่ตั้งใจ เมื่ออายุ 3 เดือน เด็กจะยิ้มและส่งเสียงเมื่อเห็นหน้าบุคคลอื่น ลักษณะของแม่จะเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้เด็กค่อย ๆ สร้างสมแบบแผนของตน และเป็นสิ่งที่ช่วยให้เด็กเกิดการรับรู้ว่าแม่เป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง เนื่องจากแม่เป็นผู้ตอบสนองความต้องการและจัดกระทำต่อสภาพแวดล้อมของเขา การตอบสนองความต้องการทางกายจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางอารมณ์ และจะช่วยในการพัฒนาความคิดเกี่ยวกับตนเองของเด็กด้วย

1.2 *ขั้นใช้ภาษาสื่อความหมาย* (Verbal Stage)

ภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างอัตมโนทัศน์ (Self Concept) อัตมโนทัศน์ของเด็กได้จากการรับรู้หลาย ๆ ทาง โดยอาศัยภาษาเข้ามาเกี่ยวข้อง ลักษณะที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงอัตมโนทัศน์ คือ เด็กอายุ 8 เดือน เริ่มแสดงความเป็นเจ้าของตุ๊กตาออกมาให้สังเกตเห็นได้ ในระหว่างอายุ 11-12 เดือน สามารถแสดงอารมณ์การเป็นเจ้าของสิ่งต่าง ๆ เมื่ออายุ 21 เดือน เริ่มรู้จักใช้คำว่า ของฉัน (mine) มีความคิดเกี่ยวกับคำว่า "ของฉัน" ในลักษณะที่รู้ว่าสิ่งใดเป็นของคนอื่น ลักษณะเกี่ยวกับความเป็นเจ้าของช่วยให้แยกความแตกต่างระหว่างตนเองกับคนอื่นได้เด่นชัดยิ่งขึ้น พออายุ 24 เดือน เด็กจะมีมโนทัศน์ทางภาษาอย่างสมบูรณ์ คือรู้ว่าตนเองเป็นบุคคลคนหนึ่งเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

เมื่ออายุ 27 เดือน เริ่มใช้สรรพนาม "ฉัน" ซึ่งเป็นการสร้างความคิดเกี่ยวกับ Self ในลักษณะอื่น ๆ จะตามมา เช่น การรู้จักอยู่ร่วมกับคนอื่น การสร้างจุดมุ่งหมาย ค่านิยม พฤติกรรมการแข่งขัน ความรู้สึกรับผิดชอบ เป็นต้น

ความเข้าใจตนเองกับการเรียนรู้ (Self- concept and Learning)

ความเข้าใจตนเอง คือ ความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง เป็นหัวใจของการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ความเข้าใจตนเองพัฒนาขึ้นมาจากการรับรู้ว่าคนอื่นมองเราอย่างไร และเราก็มักจะกระทำตนเช่นเดียวกับที่เรามีความคิดหรือเชื่อว่า เราเป็นเช่นนั้น ดังนั้นถ้าเรารู้ว่าคนอื่นมองเราเป็นบุคคลที่มีความสามารถ เป็นประโยชน์ เราก็จะมีความเข้าใจตนเองในทางบวก แล้วเราก็จะพยายามทำตนไปในทางที่ดี มีคุณค่าทั้งต่อตนเองและสังคม ความเข้าใจตนเองในทางที่ดีจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถที่จะเผชิญกับปัญหาชีวิต ปรับตัวเข้ากับบทบาทภารกิจเชิงพัฒนาการได้ ในด้านการเรียนรู้ ถ้าเราเชื่อว่ามีความสามารถที่จะเรียน เราก็จะเรียนได้ และทำให้เรามีความต้องการที่จะเรียน มีความรู้สึกในเรื่องการเรียนว่าเป็นสิ่งที่ดี น่าชื่นชม มีประโยชน์ ในทางตรงข้าม ความเข้าใจตนเองในทางลบ จะเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการเรียนรู้ บุคคลที่เคยมีประสบการณ์ที่ถูกข่มขู่หรือเก็บกดในตัวเอง รู้สึกมีปมด้อย ไม่มีความสามารถจะเชื่อมโยงความรู้สึกนั้นมาสัมพันธ์กับการเรียน คิดว่าตนเองไม่มีความสามารถที่จะเรียน ถึงเรียนไปก็ไม่ประสบความสำเร็จ จึงไม่เกิดความต้องการที่จะเรียน ไม่สนใจหรือหลีกเลี่ยงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเรียน (เธียรศรี วิวิธสิริ. 2534)

ความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองกับการปรับตัว

นักจิตวิทยาสมัยปัจจุบันเชื่อว่า พฤติกรรมทุกอย่างที่บุคคลแสดงออกเป็นผลมาจากการเรียนรู้ประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเอง เด็กจะรู้ว่าตนเป็นคนอย่างไร

และคนอื่นคิดว่าตนเป็นอย่างไร ในระยะนี้บุคคลที่ใกล้ชิดกับเด็กจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อขบวนการสร้างความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองของเด็กมากที่สุด เด็กเริ่มจะเรียนรู้จากบุคคลอื่นว่า ตนเป็นอย่างไร และนำสิ่งที่รับรู้มารวมไว้เป็นความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเอง นั่นคือเด็กเริ่มมีการคิดเห็นเกี่ยวกับตนทั้งทางด้านกายและจิตใจ ดังที่ เฮอร์ลอค (อรพินทร์ ชูชม และอัจฉรา สุขารมณ์. 2536 อ้างถึง Hurlock. 1978) ได้กล่าวว่า

ความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตน หมายถึง ความคิดเห็นเกี่ยวกับตนทางด้านกายและใจ ทางด้านกาย ได้แก่ ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปร่างหน้าตา และสุขภาพ ส่วนใจ ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด การรับรู้ การปรับตัว ความเชื่อมั่นในตนเองและอารมณ์ เป็นต้น

ความคิดเห็นเกี่ยวกับตนจะเป็นไปในด้านดีหรือไม่ดี ย่อมขึ้นกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อม คนที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่บิดามารดามีระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงย่อมจะมีความเป็นอยู่ดี ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและบุตรก็เป็นไปด้วยดี ส่วนเด็กที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่บิดามีระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำย่อมจะมีความเป็นอยู่ที่แร้นแค้น ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและบุตรก็ย่อมจะไม่ดีตามไปด้วย ซึ่งทำให้เด็กมีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองที่แตกต่างกัน ดังที่ ฟรานด์เซ็น (Frandsen) ได้กล่าวว่า พัฒนาการของความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองนั้น ตัวการที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเอง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับบิดามารดา พี่น้อง ครู เพื่อน และบุคคลอื่น สภาพทางร่างกาย ความถนัด และอารมณ์ ความสามารถขั้นพื้นฐานและการเสริมสร้างตน

จะเห็นได้ว่า ครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนาความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตน เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมระดับกลางย่อมจะมีการปรับตัวและได้รับการยอมรับจากผู้อื่นมากกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมระดับต่ำ

บาบารา ทอมป์สัน (1974) ได้วิจัยเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองของนักเรียนชั้นมัธยม โดยใช้นักเรียนจำนวนประมาณ 500 คน ซึ่งครูประเมินว่ามีการปรับตัวดี

และไม่ดี ใช้มาตราส่วนประเมินค่าแบบซีแมนติก ดีฟเฟอเรนเชียล ผลการวิจัยปรากฏว่า นักเรียนวัยรุ่นชายหญิงที่มีการปรับตัวดีมีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองในทางบวกมากกว่านักเรียนที่มีการปรับตัวไม่ดี

ค.ศ.1964 เทเลอร์ และโคมส์ (Taylor and Combs) ศึกษาเรื่องการยอมรับตนและการปรับตัว จากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 205 คน ซึ่งมีสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ระดับการศึกษา และอายุเท่า ๆ กัน ให้ทำแบบทดสอบบุคลิกภาพของแคลิฟอร์เนีย (The California Test of Personality) เพื่อแบ่งนักเรียนออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่มีการปรับตัวดีกับกลุ่มที่มีการปรับตัวไม่ดี และให้นักเรียนทั้ง 2 กลุ่ม เลือกตอบข้อความรวมทั้งสิ้น 20 ข้อความ ผลการวิจัยแสดงว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีการปรับตัวดีสามารถยอมรับข้อความดังกล่าวว่าเป็นความจริงสำหรับตนได้มากกว่ากลุ่มที่ปรับตัวไม่ดีอย่างมีนัยสำคัญ

ดีสร์ (ไฉน มีริยะเกิด. ม.ป.ป. : 8; อ้างอิงมาจาก Deitch, n.d.) ก็ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองระหว่างเด็กชายที่มีปัญหาในการปรับตัว และความประพฤติกับเด็กชายที่ไม่มีปัญหาการปรับตัวและความประพฤติ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นเด็กวัยรุ่นอายุ 15-16 ปี จำนวน 100 คน ใช้แบบทดสอบของ The Tennessee Department of Mental Health Self-Cencept Scale พบว่า เด็กชายที่ไม่มีปัญหาการปรับตัวจะมีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนไปในด้านดีกว่าเด็กชายที่มีปัญหาในการปรับตัว

การควบคุมตนเอง

ท่านผู้รู้ในการศึกษาเรื่องการควบคุม (จรรจา สุวรรณทัต, ลาดทองใบ ภูอภิรมย์ และ กมล สุดประเสริฐ, 2533 อ้างถึง Schiamberg, 1988) กล่าวว่า ความเข้าใจในเรื่องการควบคุม ประกอบด้วยด้านสำคัญสองด้านคือ การควบคุมพฤติกรรมตนเอง (self

control) กับแหล่งของการควบคุม (locus of control) ซึ่งหมายถึงการควบคุมโลกภายนอก บุคคลที่เชื่อว่าการกระทำของตนเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่มีแหล่งการควบคุมภายใน (internal locus of control) ขณะที่บุคคลที่รู้สึกว่าตนไร้อำนาจโดยสิ้นเชิงต่อการควบคุมสิ่งที่จะเกิดกับตนเอง ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่มีแหล่งการควบคุมภายนอก (external locus of control) อย่างไรก็ดี การควบคุมทั้งสองแบบมีความเกี่ยวข้องกัน และทั้งสองเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชนทางด้านสังคมและส่วนบุคคล

อีกประการหนึ่ง ในการพิจารณาว่า แบบฉบับพฤติกรรมใดจัดเป็นการควบคุมตนเองนั้น มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการทางสังคม จะไม่มีความแตกต่างกันเชิงคุณภาพระหว่างพฤติกรรมการควบคุมบังคับตนเองกับพฤติกรรมที่ไม่มีการควบคุมบังคับตนเอง หากความแตกต่างจะเกิดขึ้นในบริบทของสังคม ความชัดเจนและเป็นที่สังเกตได้ของอิทธิพลภายนอกและแนวคิดของผู้ตัดสินให้ชื่อพฤติกรรม ดังนั้นความปรารถนาทางสังคมจึงมักเข้าไปอยู่ในการให้ความหมายของคำ "การควบคุมตนเอง" ด้วย ขณะเดียวกัน แบบฉบับพฤติกรรมที่ไม่น่าปรารถนาจึงมักไม่รวมอยู่ในความหมายของการควบคุมตนเอง

สุดท้าย การนิยามการควบคุมบังคับตนเอง ได้ชี้ให้เห็นลักษณะสำคัญ 3 อย่างของปรากฏการณ์การควบคุมตนเอง คือ (1) จะเกี่ยวข้องเสมอกับพฤติกรรมทางเลือกตั้งแต่ 2 อย่างขึ้นไป (2) ผลของพฤติกรรมเหล่านี้จะมีความขัดแย้งกัน และ (3) แบบฉบับการดูแลจัดการตนเองจะได้รับการช่วยเหลือหรือคงไว้โดยปัจจัยภายนอกเช่นผลลัพธ์เนื่องในระยะยาว

ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการควบคุมตนเอง

สำหรับทฤษฎีที่เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมกับการควบคุมตนเอง จะเห็นได้ว่ามีกล่าวไว้ในหลายทฤษฎีด้วยกัน ดังพอประมวลได้ต่อไปนี้ (จรรจา สุวรรณทัต และคณะ, 2533)

1. *การควบคุมตนเองตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ ซิกมันด์ ฟรอยด์* (Sigmund Freud)

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ซึ่ง *ฟรอยด์ (Freud,* 1937) เป็นผู้สร้างขึ้นนี้มีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมตนเองของบุคคลก็คือ ฟรอยด์อธิบายว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับแรงกระตุ้นหรือแรงขับตามธรรมชาติ ซึ่งสามารถทำลายบุคคลและสังคมได้ หากไม่มีการควบคุมที่ดี ซึ่งก็จะนำไปสู่พฤติกรรมเบี่ยงเบนออกนอกกรอบบทัสถานของสังคม ฟรอยด์ ได้แบ่งบุคลิกภาพของบุคคลออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ จิตไร้สำนึก (Id หรือ Libido) ตัวเราที่อยู่ในจิตสำนึก (Ego) หรือ Self และมโนธรรม (Superego)

ในส่วนที่เป็น*จิตไร้สำนึก* ฟรอยด์อธิบายว่า คนเราเกิดมาพร้อมด้วยจิตไร้สำนึกที่เต็มไปด้วยกิเลสหรือความปรารถนา ซึ่งจัดว่าเป็นแรงผลักดันภายในตัวสำคัญที่ชี้นำให้บุคคลกระทำสิ่งที่ตนปรารถนา ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อตนเองและสังคมได้ ถ้าสิ่งที่ปรารถนานั้นไม่ได้อยู่ในทำนองคลองธรรม สำหรับส่วนที่เป็นตัวเราที่ได้รับการขัดเกลาให้พ้นจากสภาพที่อยู่ในจิตไร้สำนึกนั้นจัดเป็นส่วนที่ได้ผ่านการอบรมขัดเกลาให้เรียนรู้ที่จะคิดและประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบบทัสถานทางสังคม ตัวเราที่อยู่ในจิตสำนึกจะต้องผ่านกระบวนการอบรมขัดเกลาเพื่อให้เป็นเหมือนคนอื่น ๆ แม้ว่าบุคคลผู้ถูกขัดเกลาอาจต้องฝืนใจ ประพฤติให้อยู่ในกรอบของบุคคลนั้นไปได้ ส่วนที่เป็นมโนธรรมนั้น ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญยิ่ง คือเป็นตัวแทนของกฎข้อบังคับต่าง ๆ ทางศีลธรรมทั้งหมด การสร้างให้เกิดมโนธรรมในจิตใจจึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างมากในกระบวนการฝึกอบรม เพราะทำให้เกิดความสำนึกในภาวะความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์คือเรียนรู้ ศีลธรรม ค่านิยม ตลอดจนเรียนรู้ว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก อะไรควรทำไม่ควรทำ ผู้ที่ได้รับการอบรมขัดเกลามาอย่างดีจนเข้าใจเป้าหมายของบทัสถานทางสังคมย่อมจะไม่กระทำผิดหรือออกนอกลู่นอกทาง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

สรุปได้ว่า ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมตนเอง ได้ให้สาระสำคัญที่ว่า บุคคลทั่วไปจะมีแรงขับที่อยู่ภายในตัวเอง ซึ่งมีลักษณะเป็นจิตไร้สำนึก พร้อมจะแสดง

ออกตามความต้องการเสมอ ถ้าขาดการควบคุมยับยั้งเมื่อใด มนุษย์จึงจำเป็นต้องได้รับการอบรมบ่มนิสัย เพื่อจะทำให้เกิดการควบคุมตนเองได้ในระดับทั่วไป ซึ่งเป็นตัวเราที่ขัดเกลาพอที่จะอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข แต่การพัฒนาตัวเราให้เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตใจสูง เมื่อเข้าสู่สภาวะความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์นั้น จำเป็นที่จะต้องพัฒนาธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจเพื่อควบคุมจิตไร้สำนึก บุคคลนั้นจึงจะสามารถพัฒนาตัวเองให้เป็นผู้มีคุณภาพทางจิตใจสูงได้

2. *การควบคุมตนเองตามทฤษฎีของ วอลเตอร์ ซี เร็คเลสซ์* (Walter C. Reckless)

เร็คเลสซ์ (Reckless. 1943) เชื่อว่าคนเรามีพลังที่ผลักดันจากภายในให้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน ซึ่งอาจจะเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ภายนอก เช่น ความยากจน หรือถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพ ความขัดแย้ง การเข้ากันไม่ได้ การถูกควบคุม การอยู่ในสถานภาพของชนกลุ่มน้อย การถูกกีดกันจากโอกาสที่ตนพึงมี

นอกจากนี้คนเรายังถูกผลักดันให้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนจากจิตใจภายใน เช่น แรงขับ แรงจูงใจ ความคับข้องใจ ความกระวนกระวายใจ ความผิดหวัง ความรู้สึกท้าทาย ความรู้สึกเป็นปรปักษ์ต่อกัน และความรู้สึกมีปมด้อย เป็นต้น

เมื่อคนเราต้องเผชิญกับสถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ อันเป็นปัจจัยผลักดันทั้งภายในและภายนอกดังกล่าว คนเราก็จะมีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม อย่างไรก็ตามเมื่อเผชิญสถานการณ์อย่างเดียวกัน บางคนก็มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไป แต่บางคนสามารถควบคุมตนเองได้เป็นอย่างดี จุดนี้เองที่ทำให้เร็คเลสซ์ตั้งเป็นสมมติฐาน แล้วทำการวิจัยเด็กนักเรียนที่ครูแยกประเภทไว้ระหว่างกลุ่ม "เด็กดี" และ "เด็กเกเร" ในปี พ.ศ.2498 เร็คเลสซ์ ได้ทำการวิจัยในถิ่นที่มีปัญหาเด็กวัยรุ่นมากที่สุดที่เมืองโคลัมบัส มลรัฐโอไฮโอในสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นการวิจัยอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 4 ปี ผลปรากฏว่าเด็กดีกระทำผิดเพียงร้อยละ 4 ในกลุ่มของตน แต่กลุ่มเด็กเกเรทำผิดถึงร้อยละ 39 เร็คเลสซ์จึงเชื่อว่าเด็กมีความสามารถในการควบคุมจากภายในตนเองสูง เช่น ความ

เคารพตนเอง ความสำนึกในความรับผิดชอบของตน แต่เด็กเกเรส่วนมากจะมีความสามารถในการควบคุมจากภายในตนเองต่ำ เช่น ไม่มีความเคารพตนเองหรือมีน้อย และมีความรับผิดชอบในตนน้อย

สภาพแวดล้อมภายนอกก็มีส่วนในการควบคุมพฤติกรรมของเด็ก ดังได้แก่ การแนะนำสั่งสอนจากพ่อแม่ กิจกรรมที่มีประโยชน์และเพื่อนฝูงที่ดี เป็นต้น ซึ่งมีส่วนทำให้เด็กดีไม่กระทำพฤติกรรมเบี่ยงเบน ซึ่งตรงกันข้ามกับเด็กเกเร ผู้มักจะขาดสภาพแวดล้อมที่ดีดังกล่าว ดังนั้นในการควบคุมตนเอง เร็คเลสซ์ จึงได้วางหลักทฤษฎีดังนี้

การควบคุมจากภายใน เป็นพลังภายในจิตใจของแต่ละคน ซึ่งอาจจะมีมากน้อยต่างกัน ได้แก่

(1) ความสำนึกที่สามารถยับยั้งควบคุมตนเองได้

(2) ความสำนึกที่ดีงาม

(3) ความเคารพตนเอง

(4) มโนธรรมที่ได้รับการพัฒนาอย่างดี

(5) ความอดกลั้นต่อความคับข้องใจ

(6) ความสามารถในการต่อสู้กับอารมณ์ฝ่ายต่ำ

(7) ความสำนึกรับผิดชอบสูง

(8) ความมุ่งมั่นต่อเป้าหมาย

(9) การหาความพึงพอใจอย่างอื่นชดเชย

(10) การให้เหตุผลในการถ่ายโยงความเครียด เป็นต้น

การควบคุมจากภายนอก เป็นพลังผลักดันให้เกิดการควบคุมตนเองมาจากภายนอก ซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคมที่ควบคุมตัวบุคคลอย่างใกล้ชิด ได้แก่ ความยึดมั่นในจารีตประเพณี ความคาดหวังของสังคม ภาระผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามบทบาทสถานของสถาบันและตามเป้าหมาย

ความรับผิดชอบที่ได้รับมอบหมาย โอกาสที่จะได้รับการยอมรับ และความสำนึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่

สภาพแวดล้อมดังที่กล่าวมาจะเป็นพลัง และสร้างความผูกพันให้เกิดขึ้นกับสมาชิกในสังคม ซึ่งถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วเป็นพลังและภารกิจที่เกิดจากกระบวนการอบรมบ่มนิสัยทั้งสิ้น สรุปได้ว่าการควบคุมจากภายนอกเกิดขึ้นในลักษณะที่เกิดจากความยึดมั่นผูกพันที่จะปฏิบัติตามกรอบปทัสถานของสังคมและความคาดหวังของสังคม

3. *การควบคุมตนเองตามทฤษฎีของ เอฟ อีแวน ไนย์* (F. Ivan Nye)

ในการควบคุมตนเองของบุคคล ไนย์ (Nye, 1958) เห็นว่าสังคมเป็นองค์กรสำคัญในการควบคุมและสร้างความสำนึกความผูกพันให้เกิดแก่สมาชิกของสังคม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 4 อย่าง

3.1 การควบคุมภายในสังคมโดยผ่านสถาบันต่าง ๆ ได้อบรมบ่มนิสัยสมาชิกของสถาบัน โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว พ่อแม่อบรมบ่มนิสัยลูกให้เกิดความสำนึก ยึดมั่นอยู่ในค่านิยมและปทัสถานของสังคม จนทำให้ค่านิยมและปทัสถานของสังคมฝังลึกเข้าไปอยู่ในจิตสำนึกของลูก และจิตสำนึกนี้เองที่เป็นพลังภายในที่ควบคุมบุคคลไม่ให้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน

3.2 การควบคุมโดยตรง พ่อแม่เป็นตัวแทนสถาบันครอบครัว ตำรวจเป็นตัวแทนสถาบันปกครอง เพื่อนเป็นตัวแทนกลุ่มปฐมภูมิ เป็นผู้ห้ามปราม ไม่ให้บุคคลกระทำพฤติกรรมเบี่ยงเบนออกนอกกรอบ ถือว่าเป็นการควบคุมโดยตรงจากบุคคลภายนอก

3.3 การควบคุมโดยทางอ้อม การที่คนเราอยู่ในสถาบันครอบครัวมานานทำให้เกิดความผูกพันความรักตอบสนองพ่อแม่ซึ่งเป็นตัวแทนสถาบัน ช่วยให้บุคคลไม่ทำอะไรนอกลู่นอกทางด้วยกลัวพ่อแม่จะเสียใจ นอกจากนั้นก็ยังมีความรักความผูกพันต่อบุคคลภายนอกเป็นพลังยับยั้งพฤติกรรมนอกรูปแบบของคนเราได้อีกด้วย

3.4 ความต้องการที่จะได้รับความพึงพอใจที่ชอบธรรมในสังคม

คนเราต้องการดำเนินชีวิตที่ชอบธรรมเพื่อจะได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา

เช่น ความรัก ความยอมรับนับถือ และความมั่นคงในชีวิต ความต้องการดังกล่าวจะเป็นพลังควบคุมป้องกันไม่ให้คนเรามีพฤติกรรมเบี่ยงเบน

อนึ่ง ในการวิจัยของไนย์เขาพบว่า ครอบครัวที่ขาดการอบรมบ่มนิสัยหรือขาดการให้ความรักความอบอุ่น เด็กจะขาดการควบคุมตนเองและกลายเป็นเด็กเกเรมากกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่รับผิดชอบในหน้าที่อย่างสมบูรณ์

4. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ อัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura)

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมได้พัฒนามาจากแนวคิดของนักจิตวิทยาหลายคน โดยเฉพาะที่สำคัญคือ แบนดูรา (Bandura, 1969) ซึ่งพยายามอธิบายแนวคิดที่สำคัญในการเรียนรู้ทางสังคม ดังต่อไปนี้คือ

4.1 พฤติกรรมทั้งหลายทั้งสิ้นของมนุษย์นอกจากปฏิกิริยาสะท้อน ล้วนเป็นผลที่ได้รับจากการเรียนรู้

4.2 สิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ โดยเรียนรู้จากผลที่จะเกิดตามมา กล่าวคือ เรียนรู้ว่าเมื่อเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นจะมีเหตุการณ์ใดเกิดตามมา หรือเมื่อกระทำพฤติกรรมใดแล้ว ผลที่ได้รับตามมาจากการกระทำนั้นจะเป็นเช่นไร อย่างแรกจัดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์กับเหตุการณ์ อย่างที่สองเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมและผลที่เกิดจากพฤติกรรม ความรู้ที่มนุษย์เรียนรู้จากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะกลายมาเป็นความเชื่อที่มีผลต่อการควบคุมพฤติกรรมของบุคคล

4.3 การเรียนรู้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์และการเรียนรู้จากการสังเกต

4.4 การเรียนรู้จากการทำต้นแบบหรือแบบอย่าง โดยเฉพาะตัวแบบที่ใกล้ชิด คือ พ่อแม่และการเรียนรู้จากขบวนการสังเกต

4.5 ผลจากการเรียนรู้ของมนุษย์จะกลายมาเป็นความเชื่อ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมสำคัญ และควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ให้สอดคล้องกับความเชื่อด้วย

4.6 การควบคุมพฤติกรรมด้วยการรู้คิด การรู้คิดของบุคคลในเชิงประเมินค่าที่วางอยู่บนข้อสมมติฐานความเชื่ออันเกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นจะนำให้เขาตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งได้ และจะนำไปสู่การควบคุมตนเองให้ประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้ตั้งใจไว้

4.7 หลังจากการเรียนรู้แล้ว มนุษย์จักเลือกเลียนแบบเฉพาะพฤติกรรมที่ตนเห็นคุณค่ามากกว่าพฤติกรรมที่ถูกลงโทษหรือไม่ได้รับรางวัลหรือแรงเสริม การเห็นผลจากการกระทำในเชิงบวก ย่อมเป็นสิ่งจูงใจให้บุคคลกระทำพฤติกรรมนั้นอีก ตลอดจนเกิดความคาดหวังต่อแรงเสริมที่จะได้รับ การคาดหวังนี้จะทำให้บุคคลตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรม เพื่อให้ผลบังเกิดขึ้นตามความต้องการ คือ ต้องการมีการควบคุมตนเองและประเมินตนเอง

4.8 พฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลถูกควบคุมโดยผลที่ตามมาจากการประเมินตนเอง ซึ่งจะมีทั้งทางดีและไม่ดี ทำให้เกิดการรับรู้ตนเองในแต่ละด้านแตกต่างกันออกไป การประเมินตนเองนี้จะทำให้บุคคลสามารถควบคุมตนเองให้กระทำพฤติกรรมที่เหมาะสมได้

4.9 พฤติกรรมหรือการกระทำที่บุคคลทำต่อตนเองอันเนื่องมาจากการประเมินตนเองก็ดี และจากปฏิกริยาต่อตนเองทั้งทางบวกและลบ ล้วนเป็นผลมาจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง และการมีต้นแบบหรือแบบอย่าง การให้แรงเสริมต่อตนเองเป็นเรื่องสำคัญเพราะจะมีผลต่อการพยายามของบุคคลที่จะกระทำให้ถึงมาตรฐานที่ตนตั้งไว้ และทำให้สามารถพัฒนาทักษะในการควบคุมตนเอง สามารถปรับปรุงและคงรักษาพฤติกรรมนั้นต่อไปไว้ได้

สาระสำคัญทั้งหมดในทฤษฎีของการเรียนรู้ทางสังคมของแบนดูรานี้สามารถนำไปอธิบายการเรียนหรือที่มาของพฤติกรรมการควบคุมตนเองและการควบคุมพฤติกรรมดังกล่าวได้เป็นอย่างดีและชัดเจน

5. *การควบคุมตนเองตามแนวคิดของ เอ เอส นีลล์* (A.S. Neill)

ที่โรงเรียนชื่อ ซัมเมอร์ฮิลล์ (Summerhill) ในเมืองซัฟโฟล์ค (Suffolk) ประเทศอังกฤษ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองลอนดอนประมาณร้อยไมล์ มีนักการศึกษาคนสำคัญชื่อ นีลล์ (Neill, 1960) ผู้ได้พยายามสร้างและอธิบายพฤติกรรมการดูแลตนเองของบุคคล เขาย้ำว่าการดูแลตนเองนี้ไม่ได้หมายความว่า เด็กได้รับอนุญาตให้ทำอะไรก็ได้ที่เขาต้องการ หากมีความแตกต่างระหว่างอิสรภาพ (freedom) กับใบอนุญาต (license) นีลล์ กล่าวไว้ว่า "ในบ้านที่มีระเบียบวินัย เด็กไม่มีสิทธิมีเสียง ในบ้านที่ตามใจเด็กจนเสียคน เด็กมีสิทธิทุกอย่าง แต่บ้านที่เหมาะสมคือที่ซึ่งเด็ก ๆ และผู้ใหญ่มีสิทธิเท่าเทียมกัน ข้อนี้ใช้ได้กับโรงเรียนเช่นเดียวกัน" (Neill. 1960 : 107) ผู้ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนซัมเมอร์ฮิลล์ได้รายงานเชิงประเมินผลไว้ว่านโยบายการปฏิบัติเช่นนี้ได้ช่วยตนอย่างมาก ให้ได้รับประสบการณ์ตรงในการเคารพสิทธิของผู้อื่นและมีความเข้าใจในความจำเป็นที่ต้องมีกฎระเบียบและข้อปฏิบัติ นีลล์ ได้อธิบายเพิ่มเติมในแนวความคิดเรื่อง อิสรภาพว่าไม่ใช่ใบอนุญาตไว้ว่า "จะต้องมีการเน้นกันครั้งแล้วครั้งเล่าว่า อิสรภาพไม่ใช่การตามใจเด็ก ถ้าเด็กเล็กคนหนึ่งในสามคนต้องการเดินไปบนโต๊ะรับประทานอาหาร ท่านก็เพียงแต่บอกเด็กนั้นง่าย ๆ ว่าแกจะต้องไม่ทำเช่นนั้น เด็กจะต้องเชื่อฟัง ตรงข้ามถ้าเด็ก ๆ บอกข้าพเจ้าให้ออกไปจากห้องของแก ข้าพเจ้าก็จะต้องเชื่อฟังและออกไปจากห้องของเด็กแต่โดยดี... ในการปฏิบัติจริงจะมีผู้มีอำนาจ การใช้อำนาจอาจได้รับการเรียกชื่อต่าง ๆ ได้เช่น การคุ้มครองป้องกัน การดูแล และการรับผิดชอบของผู้ใหญ่ ผู้มีอำนาจเช่นนั้น บางครั้งต้องการความเชื่อฟังและบางครั้งก็ต้องให้ความเชื่อฟังด้วย"

จากแนวคิดของนีลล์นี้ได้มีผู้นำไปประยุกต์ใช้ในห้องเรียน และพบว่าถ้าได้ปฏิบัติอย่างถูกต้องตามหลักการที่นีลล์เน้นนี้แล้ว ก็จะยังให้เกิดผลต่อการสร้างความมีวินัยและการควบคุมบังคับตนเองให้เกิดขึ้นกับเด็กได้ โดยเฉพาะการสร้างให้เด็กเกิดความเคารพต่อตนเอง

6. หลักการและแนวคิดการควบคุมตนเองตามหลักพุทธศาสนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2520) ได้กล่าวไว้ว่า ธรรมสำคัญที่ควบคุมและคุ้มครองชาวโลกมีอยู่ 2 อย่างคือ

1. *หิริ* คือ ความละอายต่อการกระทำผิดที่เกิดขึ้นภายในใจของตน เมื่อคนเราได้รับการอบรมบ่มนิสัยให้เข้าใจและรู้ชั้งถึงสิ่งที่ควรทำไม่ควรทำ สิ่งใดที่ทางศาสนาถือว่าเป็นบาป อกุศลหรือนอกกรอบบทัสถานของสังคม เช่น การด่าว่าผู้อื่น ทำร้ายผู้อื่นหรือฆ่าผู้อื่น หากจะเกิดความรู้สึกหรืออยากจะทำในสิ่งดังกล่าว คนเราก็จะเกิดความรู้สึกละอายแก่ใจที่จะกระทำ ถึงจะไม่มีคนรู้เห็นก็ควบคุมตนเองและไม่ทำในสิ่งที่เป็นบาปอกุศล หรือส่วงละเมิดบทัสถานของสังคม

คนที่ขาดหิรินี้สามารถจะกระทำความผิดชั่วร้ายแรงได้ทุกอย่าง หิริจึงเป็นความรู้สึกที่แยกแยะความเหมาะสมออกจากความไม่เหมาะสม ความชั่วออกจากความดี และความถูกต้องตามระเบียบ กฎเกณฑ์ของสังคม จากความผิด (ละเมิดระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม) ดังนั้นในการฝึกฝนจิตใจให้ใฝ่คุณธรรม คนเราจะต้องสร้างพลังหิริให้เกิดมีขึ้นภายในจิตใจอย่างมาก มิฉะนั้นจะไม่สามารถต้านทานอารมณ์ฝ่ายต่ำที่ชักนำให้คนเรากระทำบาปและความผิดได้ ปกติจิตใจของมนุษย์มักจะถูกแรงกระตุ้นจากสิ่งไม่ดีไม่งามคอยจุดรั้งให้กระทำในสิ่งที่ผิดชั่วร้ายเสมอ การดำรงชีวิตของคนเราก็เปรียบเสมือนพายเรือทวนกระแสน้ำ ถ้าเราไม่ออกแรงพาย คือการสร้างพลังให้เกิดหิริภายในจิตใจแล้ว เราก็ไม่มีอะไรที่ควบคุมตนเองได้

ดังนั้นหิริไม่เพียงแต่เป็นพลังที่สามารถควบคุมยับยั้งไม่ให้คนเรากระทำการละเมิดศีลธรรมเท่านั้น แต่หิริยังสามารถแยกแยะจำแนกประเภทของพฤติกรรมออกจากกันว่าอะไรเป็นสิ่งดีหรือไม่ด้วย

2. *โอตตัปปะ* คือ ความเกรงกลัวต่อผลแห่งการกระทำผิดชั่วร้าย ต่อการรู้เห็นของคนอื่น ซึ่งเป็นปัจจัยผลักดันจากภายนอก เป็นการควบคุมตนเองที่มีลักษณะเป็นความ

สะดุ้งกลัวต่อสิ่งที่ตนเองจะกระทำลงไป เมื่อใส่ใคร่ครวญถึงผลแห่งการกระทำที่จะตามมา หรือเกรงคนอื่นจะเห็นว่าตนเป็นคนบาปหรือตัวมารร้ายของสังคม

หิริและโอตตัปปะมักจะถูกนำไปกล่าวควบคู่กัน คือ หิริเป็นภาวะการควบคุมตนเองจากความสำนึกจากส่วนลึกของจิตใจ ส่วนโอตตัปปะเป็นการควบคุมตนเองในช่วงต่อไป ถ้าคนเราขาดหิริแต่ไม่ขาดโอตตัปปะก็ยังสามารถยับยั้งการกระทำของตนเองได้ ถึงแม้จะได้พยายามกระทำไปบางส่วนแล้วทั้งในแง่ของความคิดวางแผนและการลงมือกระทำ แต่ถ้าคนมีหิริมั่นคงแล้วการกระทำความผิดละเมิดปทัสถานของสังคมก็จะไม่เกิดขึ้น

จึงเห็นได้ว่าในหลักการควบคุมพฤติกรรมของพระสงฆ์ในศาสนาพุทธนั้น การปลูกฝังพระภิกษุให้มีหิริโอตตัปปะจะคอยเป็นตัวควบคุมโดยมีสติเป็นเสมือนยามประจำตัวคอยตักเตือนจิต ให้ระวังสังวรในจริยาวัตรของพระภิกษุและสามเณรอยู่เสมอ (จรรจา สุวรรณทัต, ลาดทองใบ ภูอภิรมย์ และ กมล สุดประเสริฐ, 2533)

การพัฒนาการควบคุมตนเอง

การควบคุมตนเอง จัดเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งที่ต้องเรียนรู้เช่นเดียวกับพฤติกรรมอื่น ๆ ระหว่างกระบวนการได้มาซึ่งการควบคุมตนเองในระยะต้น ๆ นั้น จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของเด็กถูกควบคุมโดยสิ่งเร้าและองค์กรภายนอก โดยเฉพาะเด็กได้เรียนรู้ตัวอย่างทางพฤติกรรม และแบบของแรงเสริมจากพ่อแม่ และในกระบวนการพัฒนาความสามารถในการควบคุมตนเองให้แก่เด็ก พ่อแม่ได้พยายามปลูกฝังมาตรฐานอย่างหนึ่งให้แก่ลูก ที่เราเรียกว่า "อำนาจภายในตน" เพื่อช่วยให้เด็กได้สามารถตรวจสอบกับสิ่งเร้าภายนอกที่อาจแตกต่างไปจากที่ตนเคยเรียนรู้หรือมีประสบการณ์มาก่อน ขณะที่เด็กเติบโตขึ้นและมีการติดต่อกับสังคมขยายตัวมากขึ้น เด็กจะใช้เวลาน้อยลงกับพ่อแม่ ซึ่งทำให้โอกาสของพ่อแม่ในการมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเด็กลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม เด็กเกือบทุกคน แม้จะไม่มีแรงเสริมจากองค์กรภายนอก ก็ยังคงสามารถรักษารูปแบบของการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ตนเคยได้รับ

มาจากการสั่งสอนปลูกฝังอบรมของพ่อแม่ ในขั้นนี้สิ่งเร้าที่เกิดภายในตนเองของเด็กจะมีอิทธิพลมากกว่าสิ่งเร้าภายนอก ดังนั้นกระบวนการได้มาซึ่งการควบคุมตนเองจึงเป็นกระบวนการสำคัญที่ซึ่งมาตรฐานของผู้เป็นพ่อแม่ถูกรวมไว้ ถูกสะท้อน หรือถูกปลูกฝังลงภายในตัวเด็ก

จุดมุ่งหมายสำคัญของการฝึกอบรมในวัฒนธรรมหลายวัฒนธรรม คือ การช่วยให้บุคคลสามารถธำรงไว้ และประสานการกระทำโดยปราศจากการควบคุมบังคับจากสิ่งภายนอก เพื่อจะให้สามารถระบายความต้องการ อดทนต่อความเจ็บปวด และวางทิศทางการประพฤติปฏิบัติให้แก่ตนเองได้ เหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของคนมีสติปัญญาทั้งสิ้น การฝึกอบรมบุคคลให้ได้มาซึ่งความสามารถในการควบคุมตนเองเพื่อความร่วมมือทั้งทางบ้านและโรงเรียน จึงจัดว่าเป็นขั้นสูงสุดของการอบรมถ่ายทอดทางสังคม และการควบคุมตนเองของบุคคลนี้ได้มีข้อหลักฐานจากงานวิจัยที่จะได้กล่าวต่อไปว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแบบฉบับความผูกพันที่เด็กมีกับพ่อแม่ (Honig, 1985)

ก่อนที่เด็กจะพัฒนาความสามารถในการควบคุมตนเองได้ เด็กจะต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้หลายอย่างที่ สำคัญคือ *การเรียนรู้โดยผ่านการเสริมแรงโดยตรง* การศึกษาทบทวนงานด้านค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมสัมฤทธิผล แสดงให้เห็นว่าแบบฉบับการเสริมแรงของพ่อแม่มีบทบาทสำคัญมากในการกำหนดขอบข่ายว่าเด็กจะแสดงความพยายามเพื่อคงไว้ซึ่งมาตรฐานซึ่งเด็กได้เรียนรู้เพื่อการยอมรับสำหรับตนเอง ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของแครนดอลล์ เพรสตัน และ แรบซัน (Crandall, Preston, Rabson, 1960) ที่พบว่า มารดาที่ให้รางวัลและชมเชยความพยายามของเด็กในการทำงานให้สำเร็จอยู่เสมอนั้นจะมีเด็ก ซึ่งแสดงความพยายามอย่างเข้มแข็งที่จะสัมฤทธิ์ผลเมื่ออยู่ภายนอกบ้านด้วย หรือการศึกษาคลาสสิกของวินเตอร์บอตตอม (Winterbottom, 1953) นอกจากได้ให้หลักฐานที่ว่าผลของการฝึกอบรมจากพ่อแม่ในเรื่องพฤติกรรมสัมฤทธิ์ผลแล้วยังชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาการพึ่งตนเองกับการได้มาซึ่งการควบคุมตนเอง

จากการศึกษาหลายชิ้นในอดีต ความรุนแรงของความกดดันทางด้านการขัดเกลาทางสังคมที่พ่อใช้กับเด็กจะมีความสัมพันธ์กับขอบข่ายที่เด็กแสดงการควบคุมตนเองในสถานการณ์ที่ยั่วยุหรือสถานการณ์สัมฤทธิผล การค้นพบทั่วไป แม้จะไม่คงเส้นคงวาแต่ก็แสดงให้เห็นว่าเด็กที่มีประสบการณ์ต่อการได้รับความกดดันอย่างรุนแรงจากการขัดเกลาทางสังคมของพ่อแม่ มักจะแสดงการควบคุมบังคับตนเองมากกว่าที่ถูกฝึกอบรมแบบอะลุ้มอล่วยกว่า ถ้าสันนิษฐานว่าความรุนแรงของมาตรการขัดเกลาทางสังคมสะท้อนให้เห็นขอบข่ายที่พ่อแม่ใช้รางวัลเพื่อให้เด็กปฏิบัติตามมาตรฐานของพ่อแม่ และลงโทษพฤติกรรมที่ไม่ปฏิบัติตาม ผลเหล่านี้ได้ให้หลักฐานทางอ้อมว่าแบบฉบับการให้แรงเสริมของพ่อแม่ เป็นตัวกำหนดสำคัญของความเข้มในการสร้างนิสัยเพื่อการควบคุมตนเองในตัวเด็ก

อนึ่ง การเสริมแรงของพ่อแม่ที่ช่วยให้เด็กพัฒนาการควบคุมตนเองได้นี้ จะมีความสัมพันธ์กับคุณภาพของความใกล้ชิดระหว่างแม่และเด็ก ตัวอย่างเช่น การวิจัยของ สเตตัน, ฮอแกน และเอนสเวิท (Stayton, Hogan, & Ainsworth, 1971) พบว่าเด็กมักจะเชื่อฟังสัญญาณที่พ่อแม่ให้ ถ้าเด็กนั้นมีความสัมพันธ์อย่างราบรื่นและเต็มไปด้วยความรักกับผู้เป็นพ่อแม่ นอกจากนั้นทารกที่แสดงความก้าวหน้าในการควบคุมตนเอง เช่น คืบคลานไปยังสิ่งของที่ถูกห้ามและไม่จับสิ่งนั้น มักเป็นทารกที่มีมารดาที่ยอมรับ ร่วมมือและอนุญาตให้ทารกของตนมีอิสระในการคืนคลานตามพื้นบ้าน ยังมีงานวิจัยอีกมากที่กระทำในเรื่องวิธีการอบรมเลี้ยงดูกับการยอมทำตาม (compliance) ของทารก ดังที่พบในการศึกษาทบทวนของ ฮอนิก (Honig, 1985) คือ งานค้นคว้าของ คลาก-สจวต, แวนเดอ-สเติบ และคิลเลียน (Clarke - Stewart, Vanderstoep, & Killian, 1979 อ้างใน Honig) และงานวิจัยของ ออลสัน เบทส์ และ เบเลส (Olson, Bates, & Bayles, 1984 อ้างใน Honig) ซึ่งงานชิ้นหลังนี้พบว่า สิ่งเร้าทางวาจาและการตอบสนองของแม่ การควบคุมทางบวกและความรัก ล้วนแต่เป็นตัวทำนายที่ดีที่สุดในเรื่องการยอมกระทำตามของทารก ซึ่งจะนำมาสู่การควบคุมความสนใจของเด็กได้ ส่วนงานวิจัย

ของ ลอนเดอวิลล์ และ เมน (Londerwill & Main, 1981 อ้างใน Honig) ซึ่งศึกษาความมั่นคงปลอดภัยในความผูกพันของทารกต่อแม่ แสดงชัดเจนว่าเสียงที่ดุดันของแม่นั้นสัมพันธ์กับแนวโน้มของการไม่เชื่อฟังในตัวเด็ก

ต่อมาคือ*การเรียนรู้การควบคุมตนเองจากเทคนิควิธีวางระเบียบวินัย* มีความพยายามอย่างมากในการศึกษาผลที่มีต่อพฤติกรรมเด็ก เมื่อมีการใช้ระเบียบวินัยต่าง ๆ กัน เช่น การลงโทษทางกาย การตอบโต้ทางวาจาหรือการวิพากษ์วิจารณ์ การถอดถอนสิทธิที่เด็กเคยได้รับ การขู่ว่าจะไม่ให้ความรัก การแยกเด็กแต่โดยลำพัง หรือการให้เหตุผล การปฏิบัติเหล่านี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 หัวข้อใหญ่คือ ระเบียบวินัยทางจิตใจและทางวัตถุ โดยมีข้อสันนิษฐาน การควบคุมตนเองจะสัมฤทธิ์ได้ถ้ามีการใช้วิธีการระเบียบวินัยทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุ กล่าวโดยทั่วไป การลงโทษทางร่างกายถูกพิจารณาว่าเป็นแบบของการวางระเบียบวินัยเชิงวัตถุ และการใช้เหตุผลและการขู่ว่าจะไม่รักเป็นแบบของการวางระเบียบวินัยเชิงจิตใจ แต่ก็ยังมีข้อถกเถียงที่ไม่อาจแยกกันได้แน่นอนระหว่างบรรดานักจิตวิทยาเด็กทั้งหลายในเรื่องนี้ เหตุผลอย่างหนึ่งก็คือ ในแต่ละชนิดของระเบียบวินัยสามารถเกี่ยวข้องกับลักษณะหลายอย่างซึ่งทำให้เกิดปฏิกริยาสำคัญต่อการกำหนดชนิดของผลลัพท์ซึ่งจะได้จากการถูกวางระเบียบวินัยนั้น

ขณะที่มีหลักฐานบางประการซึ่งแสดงว่าอิทธิพลของเทคนิควิธีวางระเบียบวินัยบางอย่างที่มีต่อการพัฒนาการควบคุมตนเองนั้น จะขึ้นอยู่กับการทำงานของตัวแปรอื่น ๆ ด้วย ก็มีการศึกษาเด็กซึ่งแสดงความก้าวร้าวต้านการต่อต้านสังคม ว่าการที่พ่อแม่ชอบใช้การลงโทษทางกายเป็นวิธีวางระเบียบวินัยนั้นเป็นตัวนำให้เด็กเกิดพฤติกรรมก้าวร้าวผิดไปจากปกติ ขณะที่การใช้เหตุผลของพ่อแม่ช่วยทำให้เกิดพฤติกรรมไม่ก้าวร้าวและส่งเสริมสังคม (Bandura & Walters, 1959; Glueck & Glueck 1950; McCord, McCord, & Zola, 1959) ผลที่แตกต่างกันของวิธีการวางระเบียบวินัยต้านก้าวร้าว-ลงโทษและไม่ก้าวร้าว ยังสะท้อนให้เห็นในงานวิจัยของ แบนดูรา (Bandura, 1960) อีกว่า พ่อแม่ของเด็กชายที่ก้าวร้าวมักใช้

การลงโทษทางวาจาและร่างกาย ถอดถอนสิทธิที่เด็กเคยได้และแยกเด็กให้อยู่แต่โดยลำพัง มากกว่าพ่อแม่ของเด็กที่เก็บตัว ผลของการลงโทษทางกายนั้นมีความซับซ้อน และขึ้นอยู่อย่างมากกับความเข้มงวดของการลงโทษและวิธีการที่ใช้การลงโทษ ตัวอย่างงานวิจัยของ ฮอฟฟ์แมน (Hoffman, 1960) พบว่ามารดาผู้พยายามให้เด็กทำตามความต้องการของตน โดยใช้วิธีการรวบอำนาจ ซึ่งรวมทั้งความก้าวร้าวทางวาจาและร่างกาย จะมีบุตรซึ่งแสดงลักษณะเดียวกันนี้ในการควบคุมพฤติกรรมของเพื่อนร่วมวัย และต่อต้านความพยายามของครูและเพื่อนในการควบคุม

วิธีการดูแลเด็กเรื่องระเบียบวินัยที่แตกต่างออกไปก็คือ การใช้เหตุผล ซึ่งอาจรวมการอธิบายให้เด็กฟังถึงแรงจูงใจในการยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา บางครั้งก็รวมการทำเป็นแบบอย่างให้เด็กเกิดการยอมรับ ตลอดจนให้คำแนะนำสั่งสอนว่า เด็กควรทำอย่างไรเพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เสริมสังคม และเขาสามารถประเมินการกระทำของตนเองได้ ตัวอย่างงานวิจัยของอารอนฟรีดและคณะ (Aronfreed, 1963; Aronfreed, Cutlick, Fagan, 1963) ซึ่งในการวิจัย ผู้วิจัยได้ให้ข้อชี้แจงที่ชัดเจนต่อเด็กว่าเขาควรจะประพฤติอย่างไร จึงทำให้เกิดการตอบสนองในด้านวิจารณ์ตนเองได้มากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเขาถูกนำให้เชื่อได้ว่าสิ่งที่เขาทำนั้นไม่อยู่ในระดับมาตรฐานที่ผู้วิจัยแสดงให้เขาเห็น

ในด้านเทคนิควิธีใช้การขู่ว่าจะไม่ให้ความรักนั้น ในงานวิจัยของ เซียร์ แมคคอบี และเลวิน (Sears, Maccoby, & Levin, 1957) คณะวิจัยพบว่า มารดาที่ใช้การเพิกถอนความรักเป็นเทคนิควิธีวางระเบียบวินัยจะมีเด็กซึ่งพัฒนาควบคุมบังคับตนเองได้ดี โดยมีเงื่อนไขว่ามารดานั้นต้องเป็นผู้ที่มีความอบอุ่นและเต็มไปด้วยความรักเด็ก ในกรณีที่ใช้เทคนิควิธีการถอดถอนสิทธิเด็กนั้น ถ้าพ่อแม่เลิกการถอดถอนสิทธิทันทีที่เด็กกระทำตามสิ่งที่พ่อแม่ต้องการแล้ว วิธีนี้ก็อาจได้ผลเช่นเดียวกันกับการทำให้เกิดการควบคุมตนเอง (Hill, 1960)

สุดท้าย คือ *การเรียนรู้การควบคุมตนเองจากการทำต้นแบบ* (modeling)

อิทธิพลของการทำตามแบบจะปรากฏให้เห็นชัดในสังคมซึ่งผู้ใหญ่ส่วนใหญ่จะแสดงพฤติกรรมปฏิเสธการเอาใจหรือตามใจตนเอง ในสังคมที่มีการปฏิบัติทางวัฒนธรรมแบบปฏิเสธหรือแบบตามใจตนเอง เด็กจะมีโอกาสน้อยมากในการสังเกตแบบฉบับพฤติกรรมอื่น ๆ และผลที่ได้รับต่อมาก็คือ ถูกบังคับให้ทำตามแบบอย่างที่ตนถูกควบคุมนั้น อิทธิพลของต้นแบบต่อการได้มาแล้วรักษาการตอบสนองทางการควบคุมตนเองนั้น มีหลักฐานมาจากการศึกษาค้นคว้าทางการทดลอง ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ รอสส์ (Ross, 1962) แสดงว่า คนที่น่าสังเกตว่าตัวแบบละเมิดสิ่งที่ตนเองห้ามผู้อื่นกระทำ มักจะพร้อมที่จะทำสิ่งที่ห้ามนั้นมากกว่าบุคคลที่เห็นต้นแบบกระทำตนสอดคล้องกับสิ่งที่ห้าม การตอบสนองที่แสดงการยับยั้ง และไม่ยับยั้งจะถูกกระทบกระเทือนโดยการทำต้นแบบ ถ้าผลการให้รางวัลหรือลงโทษปรากฏต่อตัวแบบอย่างเห็นได้ชัดหรือถ้าตัวแบบมีความสามารถ ประสบผลสำเร็จหรือมีสิทธิพิเศษอย่างชัดเจน นอกจากนั้นยังพบว่าการให้แรงเสริมโดยผ่านการกำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง มีอิทธิพลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแบบฉบับของการให้แรงเสริมด้วยตนเอง ทั้งการสาธิตต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าการยับยั้งอาจทำให้เข้มหรืออ่อนลงได้ รวมทั้งการตอบสนองทางการประเมินค่าด้วยตนเองนั้นเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ โดยไม่ต้องมีตัวเชื่อมคือการให้แรงเสริมโดยตรง ข้อพบนี้ได้ให้หลักฐานสำคัญต่อไปในความสำคัญของการเรียนรู้ทางอ้อมในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (จรรจา สุวรรณทัต และคณะ, 2533)

สรุปได้ว่า การควบคุมตนเองจัดเป็นพฤติกรรมที่เรียนรู้ได้เช่นพฤติกรรมอื่น ๆ บุคคลเรียนรู้ที่จะควบคุมพฤติกรรมของตนเองได้จากหลักการเรียนรู้เช่นเดียวกับพฤติกรรมอื่น ๆ การควบคุมตนเองอาจเป็นสิ่งเฉพาะเจาะจงในสถานการณ์พิเศษบางอย่าง หรือการควบคุมตนเองอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปในหลายสถานการณ์ ตัวอย่างเช่น นักมวยอาจใช้โปรแกรมฝึกตนเองอย่างเข้มงวดเคร่งครัด ขณะที่บุคคลเดียวกันนั้นอาจไม่ได้ควบคุมตนเองเลยในด้านอื่น ๆ เช่น การทำงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งที่ได้รับมอบหมาย แต่ก็ยังอาจมีบางคนที่สามารถทำได้ดีทั้งสองด้าน

การพัฒนาความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น

ในประเทศตะวันตก นักจิตวิทยาพัฒนาการ นักจิตวิทยาสังคม และนักการศึกษาต่างให้ความสนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาการรู้คิดทางสังคม (social cognitive processes) มาเป็นเวลานาน และได้มีผู้พยายามสร้างรูปแบบพัฒนาการรู้คิดทางสังคม ซึ่งมีโครงสร้างที่พัฒนาไปตามระดับอายุของบุคคล *การสวมบทบาท (role taking)* เป็นกระบวนการรู้คิดทางสังคมที่เชื่อกันว่าเป็นวิธีการสำคัญที่ทำให้บุคคลรู้จักและเข้าใจบุคคลอื่น (Baldwin, 1906 ; Mead, 1934 ; Kohlberg. 1969 อ้างจาก Selman. 1980 : 23-24) การสวมบทบาทจัดว่าเป็นสังกัปหลักของทฤษฎีทางสังคมและจิตวิทยามาเป็นเวลานานแล้ว ยอร์จ เฮอร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead. 1934) เป็นนักวิชาการคนแรกที่ให้แนวความคิดและบัญญัติคำขึ้นใช้ และเพียเจท์ (Piaget. 1950, 1967 อ้างจาก Selman and Byrne. 1974 : 803) เป็นบุคคลรุ่นแรกที่บุกเบิกงานวิจัยในเรื่องนี้ สังกัปการสวมบทบาทจึงปรากฏเป็นรากฐานในทฤษฎีพัฒนาการทางการรู้คิดของเขา สังกัปในทฤษฎีพัฒนาการทางการรู้คิดที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสังกัปการสวมบทบาทคือ การคิดแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง (egocentric thinking) และการคิดแบบไม่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง (decentering thinking) เพียเจท์กล่าวไว้ว่า ความสามารถในการเข้าใจผู้อื่น (การสวมบทบาท) ช่วยหยุดยั้งความคิดแบบยึดตนเองเป็นศูนย์-กลาง ซึ่งจะเป็นผลดีต่อพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กด้วย (งามตา วนินทานนท์ และคณะ. 2529)

ดวงเดือน ศาสตรภัทร์ (มปป) ได้เขียนไว้ว่า ในพัฒนาการทุกขั้น เด็กจะต้องเผชิญกับความคิดแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ซึ่งความคิดในลักษณะนี้จะไปปิดบังสติปัญญาทำให้โครงสร้างทางสติปัญญาไม่พัฒนาเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตามในทุกขั้นของพัฒนาการของ

เด็ก การยึดตนเองเป็นศูนย์กลางของเด็กจะค่อย ๆ ลดลงเมื่ออายุเพิ่มขึ้น และในขณะเดียวกันก็จะเพิ่มความเข้าใจในคนอื่น หรือสามารถเอาใจเขามาใส่ใจเราได้มากขึ้น ความสามารถเข้าใจคนอื่นนั้น เพียเจท์และอินเฮลเดอร์ (Piaget and Inhelder. 1956) ทดสอบได้จาก "ภูเขา 3 ลูก" เพื่อดูว่าเด็กมีความเข้าใจในการเอาตนเองแสดงบทบาทแทนคนอื่น หรือเอาใจเขามาใส่ใจเรา (role - taking) ได้หรือไม่ วิธีการทดลองใช้แบบสร้างเป็นรูปภูเขา 3 ลูก ซึ่งวางซ้อนกันโดยภูเขา 2 ลูกวางเรียงกันข้างหน้า ส่วนข้างหลังมีภูเขาอีกลูกหนึ่งวางซ้อน ทั้ง 2 ลูกหน้าอยู่ เมื่อจะทดสอบเด็กก็ให้เด็กมานั่งตรงส่วนข้างหน้า แล้วถามเด็กว่า เห็นภูเขาลูกไหน โดยถ่ายภาพภูเขาทั้ง 4 ด้านมาให้เด็กเลือก แล้วใช้ตุ๊กตาซึ่งกำหนดให้เป็นตัวแทนของเด็กวางที่ตำแหน่งต่าง ๆ คือ ด้านซ้าย ด้านหลัง และด้านขวา และให้เด็กเลือกว่า ถ้าหนูเป็นตุ๊กตาแล้วไปนั่งในตำแหน่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น หนูคิดว่าจะเห็นภาพไหน (โดยให้เด็กเลือกภาพ ซึ่งถ่ายด้านต่าง ๆ ทั้ง 4 ด้านไว้)

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการสวมบทบาทซึ่งเป็นลักษณะของการรู้คิดทางสังคมกับความเฉลียวฉลาด และความสำเร็จในการเรียนของเด็กอยู่บ้าง เช่น งานวิจัยของเฟฟเฟอร์ และเกอเรวิท (Feffer and Gourevitch, 1960) เซลแมน (Selman, 1971) และเทอเนอร์ (Turnure, 1975) ซึ่งพบว่าความสามารถในการสวมบทบาทมีความสัมพันธ์ทางบวกกับระดับความเฉลียวฉลาดของบุคคล และจากการวิจัยของ เคลเลอร์ (Keller, 1976) ก็พบอีกว่าระดับความสามารถในการสวมบทบาทเป็นตัวพยากรณ์ที่ดีที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับระดับสติปัญญาและระดับชั้นทางสังคมในการทำนายความสำเร็จในการเรียนของเด็กซึ่งวัดจากการได้รับคัดเลือก (โดยครูเป็นผู้ประเมิน) ในสายวิชา (track) ที่ "สูง หรือ "ต่ำ" ในระบบการเรียนแบบประสม - ประสานของเยอรมัน (German comprehensive school system) จากผลที่พบนี้ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ว่า เด็กที่มีความสามารถในการสวมบทบาทสูงคงจะสามารถเข้าใจกฎเกณฑ์ของ

โรงเรียนได้ดี และช่วยในการปฏิสัมพันธ์กับครู ดังนั้นการสวมบทบาทจึงเป็นเสมือนสื่อกลางระหว่างพฤติกรรมการเรียนของเด็กกับการประเมินของครู (งามตา วนินทานนท์ และคณะ. 2529)

ฟลาเวล (Flavell. 1968) กับโคลเบอร์ก (Kohlberg. 1969) ได้ทำการวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่า ความสามารถในการเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือความสามารถในการแสดงบทบาทแทนคนอื่น มีความสัมพันธ์โดยตรงกับจำนวนประสบการณ์ที่เด็กมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม หมายความว่า ถ้าเด็กมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมมาก เขาจะเข้าใจแทนคนอื่นได้ดี นอกจากสิ่งแวดล้อมแล้วเรื่องของอายุก็เช่นกัน เพียเจท์และอินเฮลเดอร์พบว่า ความสามารถในการเอาใจเขามาใส่ใจเรานั้น จะเพิ่มขึ้นตามอายุ (Piaget & Inhelder, 1956)

เนื่องจากสังกับการสวมบทบาท (role taking concept) ได้รับการบัญญัติขึ้นเป็นครั้งแรกโดยมีด (Mead. 1934) โดยเขาตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่า ความสามารถในการประสานบทบาทหลายบทบาทเข้าด้วยกัน เป็นแหล่งของความรู้สึกเกี่ยวกับ "ตน" (self) และถือเป็นแก่นของความปรารถนาทางสังคมของมนุษย์ ความสามารถในการนำตนเข้าไปในตำแหน่งของบุคคลอื่น และคิดพิจารณาการกระทำของตนจากตำแหน่งที่เป็นทางเลือกนั่นคือปฏิบัติการ (operation) ที่เป็นเอกลักษณ์ของมนุษย์เรา และการกระทำเช่นนี้จะก่อให้เกิดการตระหนักถึงการมีตัวตน (existence of self) ถ้าปราศจากการกระทำระหว่างกันทางสังคมในลักษณะที่มีดกล่าวถึง ความเป็นตนในเชิงจิตใจ (psychological self) จะไม่เกิดในบุคคล มีดเชื่อว่าตนและความเข้าใจทางสังคมของบุคคลพัฒนาขึ้นเป็นขั้นตอนตามวัย มีดเรียกพัฒนาการในขั้นแรกว่า ***ขั้นการเล่นบทบาทสมมุติ (play stage)*** เด็กในช่วงอายุระหว่าง 2-6 ปี จะรู้จักแสดงบทบาทสมมุติ (role play) คือแสดงบทบาทการกระทำของบุคคลที่ตนคุ้นเคย เช่น บทบาทของบุคคลในครอบครัวในระยะแรก ๆ และเมื่อเด็กมีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกบ้างก็จะสามารถเล่นบทบาทของผู้อื่น เช่น เจ้าของร้าน ผู้ซื้อ ตำรวจ ผู้ร้าย เป็นต้น ขั้นที่ตามมาหลังขั้นการเล่นบทบาทสมมุติคือ

ขั้นการเล่นเกม (game stage) เด็กในช่วงอายุระหว่าง 6-12 ปี จะใช้เวลาอยู่กับเพื่อนนอกบ้านมากขึ้น เด็กเริ่มรู้จักที่จะสร้างความประทับใจให้แก่คนทั่วไปด้วยการพยายามทำตามความคาดหมายของผู้อื่น ในตอนปลายของพัฒนาการขั้นนี้ เด็ก จะรู้จักการเล่นเกมที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ในการเล่นที่ซับซ้อนมีลักษณะคล้ายการเล่นเกมของชีวิต (play the game of life) ตัวอย่างเช่น ในขณะที่มีบทบาทเป็นผู้ขว้างลูกเบสบอล นอกจากทราบความตั้งใจของตนเองแล้ว เด็กจะต้องคิดคาดการณ์ล่วงหน้าถึงความตั้งใจของผู้เล่นร่วมทีมคนอื่น ๆ เช่น ผู้วิ่งในตำแหน่งต่าง ๆ และผู้รับลูกบอล เป็นต้น และยังต้องคาดคะเนความตั้งใจของผู้เล่นฝ่ายตรงข้าม เช่น ผู้ทำหน้าที่ตีลูก และผู้วิ่งฝ่ายตรงข้าม พัฒนาการในขั้นการเล่นบทบาทสมมุติและขั้นการเล่นเกมเป็นทั้งผลผลิตและสภาวะการณ์ที่เอื้อต่อการพัฒนาความสามารถในการประสานทัศนะหลายทัศนะเข้าด้วยกัน (the ability to coordinate perspectives) บุคคลจะมีอายุย่างเข้าสู่วัยรุ่นเมื่อพัฒนาผ่านขั้นการเล่นบทบาทสมมุติและขั้นการเล่นเกมไปแล้ว มีดเรียกพัฒนาการในขั้นต่อไปว่าขั้นการเข้าใจทัศนะของคนทั่วไป (stage of "perspectives of generalized other") ในขั้นนี้เด็กจะเกิดมโนทัศน์ที่เป็นระบบในระดับชุมชน และจะเข้าใจทัศนะของคนทั่วไปในลักษณะที่เป็นนามธรรม บรรทัดฐานหรือทัศนะของสังคม ดังนั้นบุคคลที่มีการรู้คิดพัฒนาถึงขั้นนี้จะต้องมีมโนทัศน์เกี่ยวกับข้อตกลงที่สอดคล้องกันในสังคม หรือที่เรียกว่า "บรรทัดฐานของสังคม" นั่นเอง (งามตา วนินทานนท์ และคณะ. 2529)

ในขณะที่เฟฟเฟอร์ (Feffer. 1959) และเฟฟเฟอร์กับเกอเรวิท (Feffer and Gourevitch. 1960) วัดความสามารถในการสวมบทบาทของเด็กด้วยวิธีการฉายภาพจิต (projective technique) โดยให้เด็กเล่าเรื่องเกี่ยวกับภาพคนสามคนซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ต่าง ๆ กัน และฟลาเวลล์และคณะ (Flavell et al. 1968) วัดโดยใช้ให้เด็กทำกิจกรรมเกี่ยวกับการแก้ปัญหาเชิงสังคม และกิจกรรมเกี่ยวกับการติดต่อสื่อความหมาย เซลแมนและเบอร์น (Selman and Byrene. 1974) วัดโดยวิธีการเล่าสถานการณ์ขัดแย้งทางจริยธรรมเรื่องสั้น ๆ ทำนองหนึ่งเสือปะจระเข้ และให้เด็กสมมุติตนเองอยู่ใน

สถานการณ์นั้น ๆ เพื่อกระตุ้นให้เด็กตอบคำถามชนิดปลายเปิดในระหว่างการสัมภาษณ์ เชลแมนได้นำเรื่องสั้นที่มีเนื้อหาขัดแย้งทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก (Kohlberg. 1969) มาใช้ โดยดัดแปลงเนื้อหาให้เหมาะสมกับวัยของเด็ก (งามตา วนินทานนท์และคณะ. 2529)

การอบรมเลี้ยงดูบุตรกับความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น

แนวความคิดเกี่ยวกับผลของการปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่มีต่อทักษะในการสวมบทบาทของเด็กได้รับการยืนยันจากการศึกษาของเคร์คนอฟ และไวน์สไตน์ (Kerknoff. 1969 ; Weinstein. 1969 อ้างจาก Keller. 1976 : 122) ด้วยเหตุผลที่ว่าบิดามารดาคือบุคคลกลุ่มแรกที่มีความสำคัญที่สุดในชีวิตของเด็ก ครอบครัวเป็นแหล่งที่กำหนดขอบเขตของความหมายและการให้คำอธิบายเกี่ยวกับบทบาทที่เด็กครองอยู่ ดังนั้นจึงถือได้ว่าครอบครัวเป็นแหล่งที่กำหนดเงื่อนไขของการพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาท

ถึงแม้เพียเจท์ (Piaget. 1965 อ้างจาก Shantz. 1975 : 308) จะเน้นว่าเพื่อนวัยใกล้เคียงกันมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทักษะการสวมบทบาทของเด็กมากกว่าการปฏิสัมพันธ์กับบิดามารดา แต่เขาก็ได้กล่าวถึงอิทธิพลของรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็กไว้ว่ารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่เน้นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเป็นรูปแบบที่เอื้อต่อการพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาทมากกว่ารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่เน้นการวางอำนาจและออกคำสั่งกับบุตร

จากการศึกษาวิธีการอบรมเลี้ยงดูหลายรูปแบบที่มีผลต่อการพัฒนาจริยธรรมของเด็ก ฮอฟแมน (Hoffman. 1970) พบผลการวิจัยที่สอดคล้องกันว่า วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กแบบชี้แจงเหตุผลกับเด็ก (inductive child-rearing practices) โดยบิดามารดาพยายามเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กด้วยการชี้แจงเหตุผลเพื่อกระตุ้นให้เด็กคิดถึงผลการกระทำ

ของตนที่จะเกิดแก่บิดามารดาหรือผู้อื่น และความรับผิดชอบของเขาต่อสิ่งที่เขากระทำลงไป การอบรมเลี้ยงดูในรูปแบบดังกล่าวนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาท และการพัฒนาจริยธรรมของเด็กเมื่อเปรียบเทียบกับการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้อำนาจบังคับ (assertion of parental power) การอบรมเลี้ยงดูแบบถอดถอนความรัก (withdrawal of love) และการอบรมเลี้ยงดูแบบให้ความรักใคร่เอ็นดู (parental affection) ต่อมา สตับ (Staub. 1975) ได้ทำการศึกษาวิจัยผลของการอบรมเลี้ยงดูแบบชี้แจงเหตุผลที่มีต่อพฤติกรรมเอื้อสังคม ผลการวิจัยทำให้เขาสรุปว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบนี้ก่อให้เกิดเงื่อนไขที่จำเป็นในการส่งเสริมพฤติกรรมเอื้อสังคม นั่นคือการอบรมเลี้ยงดูแบบชี้แจงเหตุผลอาจเพิ่มความสามารถในการมองเหตุการณ์จากแง่มุมของผู้อื่น (ความสามารถในการสวมบทบาท) และยังอาจเพิ่มความสามารถในการเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น (การร่วมรู้สึก) อีกด้วย

- เคลเลอร์ (Keller. 1976) ได้ทำการศึกษาปัจจัยทางสังคมอันจะนำไปสู่การพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาทของเด็กอายุระหว่าง 11 ถึง 15 ปี พบว่าการรับรู้ว่าตนได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบให้การสนับสนุนจากบิดามารดา (supportiveness) ซึ่งหมายถึงการที่บุตรรายงานว่ามารดาของตนให้ความรักใคร่สนิทสนม และเปิดโอกาส หรือส่งเสริมให้เด็กได้แสดงออกทางสังคม มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความสามารถในการสวมบทบาทของเด็ก และการรับรู้ว่าบิดามารดาให้การอบรมเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกวดขัน (severity) ซึ่งเป็นการอบรมเลี้ยงดูด้วยวิธีการลงโทษทางกายและทางจิตใจ เช่น การถอดถอนความมั่นคงทางใจและการยับยั้งหรือลดแรงจูงใจในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในสังคม มีความสัมพันธ์ในทางลบกับความสามารถในการสวมบทบาทของเด็ก

อนึ่ง ในการศึกษาอิทธิพลของรูปแบบพฤติกรรมของแม่ที่มีต่อการพัฒนาทางสังคมของเด็กที่มีปัญหาการเรียนล่าช้า เอลลาโด และฟรอยด์ (Elardo and Freud. 1978 อ้างจาก Walsh. 1980 : 3) พบความสัมพันธ์ในระดับสูงระหว่างพฤติกรรมของมารดา

เช่น การแสดงความห่วงใยต่อผู้อื่นกับความสามารถในการนำตัวของเขาเข้าไปอยู่ในบทบาทของผู้อื่น เพื่อเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและมองเหตุการณ์ว่าหากเราเป็นผู้นั้นจะคิดอย่างไร (put himself in another "shoes" or role-taking skills) ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่าบิดามารดาของเด็กพิการในกลุ่มตัวอย่างที่สอนบุตรให้เห็นคุณค่าของการเป็นคนที่มีคุณภาพทางสังคม เช่น มีความสามารถในการสวมบทบาท จะผลิตเด็กที่มีคุณภาพดังกล่าว ถึงแม้ว่าเด็กเหล่านี้จะมีความไม่สมประกอบทางด้านการเรียนรู้ก็ตาม

สำหรับงานวิจัยในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้มีน้อยมาก งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงมีเพียงเรื่องเดียวคืองานวิจัยของ โกศล มีคุณ (โกศล มีคุณ. 2524) ได้ทำการวิจัยเชิงทดลองฝึกการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม และทักษะในการสวมบทบาทให้แก่เด็กนักเรียนชั้นประถมปีที่ 5 และ 6 จำนวน 191 คน ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในจังหวัดราชบุรี การทดลองพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาททางสังคมที่จัดทำขึ้นในการวิจัยนั้นนับเป็นการทดลองครั้งแรกในสังคมไทยในส่วนที่เกี่ยวกับลักษณะของบุคคลที่ส่งเสริมการพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาททางสังคม โกศล พบว่า ผู้รับการฝึกที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก (หมายถึงการที่ผู้ตอบประเมินว่าตนได้รับการปฏิบัติจากบิดามารดาในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ ในปริมาณมากคือแสดงความสนิทสนมรักใคร่ ให้ความเสมอภาค ให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สนใจทุกข์สุขช่วยแก้ไขปัญหาให้ลูก) มีพัฒนาการความสามารถในการสวมบทบาทมากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อย ทั้งที่ก่อนเข้ารับการฝึก เด็กที่รายงานว่าได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากน้อยต่างกัน มิได้มีคะแนนการสวมบทบาทต่างกันแต่อย่างใด จึงกล่าวได้ว่าความแตกต่างซึ่งได้พบหลังจากการฝึกเป็นผลที่เกิดขึ้นในช่วงการฝึก และการที่เป็นดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า เมื่อเด็กได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักจากทางบ้านนั้น ครอบครัวได้ให้สภาพ จิตใจที่พร้อม แต่ขณะนั้นสภาพแวดล้อมในครอบครัวและสภาพแวดล้อมทางสังคมของเด็กอาจยังไม่เหมาะสมและไม่ส่งเสริมให้เด็กมีพัฒนาการในการสวมบทบาทอย่างเต็มที่ ครั้นเมื่อเขาได้รับการฝึกซึ่งจัดสภาพและประสบการณ์ที่ส่งเสริมลักษณะดังกล่าวโดยตรง

เด็กซึ่งมีสภาพทางจิตใจที่พร้อมอยู่แล้วจึงสามารถจะพัฒนาไปได้มากกว่าเด็กที่สภาพทางจิตใจพร้อมน้อยกว่า

จากเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น อาจสรุปได้ว่าวิธีการอบรมเลี้ยงดูที่เด็กได้รับจากบิดามารดา มีอิทธิพลอย่างเด่นชัดต่อพัฒนาการความสามารถในการสวมบทบาททางสังคม การอบรมเลี้ยงดูที่เน้นการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากกว่าการออกคำสั่ง การอบรมเลี้ยงดูแบบชี้แจงเหตุผล การอบรมเลี้ยงดูแบบรักใคร่สนับสนุน ตลอดจนการเปิดโอกาสให้เด็กได้สวมบทบาทด้วยการอนุญาตให้เข้าร่วมในการถกเถียงปัญหา และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับสมาชิกในครอบครัว รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเหล่านี้นับว่าเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญต่อการพัฒนาความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น

การส่งเสริมประสบการณ์ทางสังคมที่ครอบครัวให้แก่เด็กกับความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น

เพียเจท์ (Piaget. 1932 อ้างจากโกศล มีคุณ. 2524 : 75) ได้เน้นความสำคัญของการเสริมสร้างประสบการณ์ทางสังคม ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นสิ่งที่นำไปสู่การพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาท โดยกล่าวว่า ผู้ที่อบรมเลี้ยงดูเด็ก จะต้องให้ความเสมอภาคแก่เด็ก ให้เด็กได้เรียนรู้ถึงความต้องการ ความยากลำบาก และการกระทำผิดของตน ชี้ให้เห็นผลของการกระทำของตนที่อาจบังเกิดแก่ผู้อื่น พยายามสร้างบรรยากาศของความเข้าใจและการรู้จักให้ความช่วยเหลือแก่กันและกัน

โฮลสไตน์ (Holstein. 1968 อ้างจาก Kohlberg. 1976 : 50) ได้เสนอแนะว่าบิดามารดาอาจจะสร้างเสริมโอกาสในการสวมบทบาท ให้แก่เด็กได้ด้วยการอนุญาตและกระตุ้นให้เด็กได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ถกเถียงปัญหาในประเด็น

ต่าง ๆ เช่น ประเด็นเกี่ยวกับ ค่านิยม จริยธรรม และเปิดโอกาสให้เด็กได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแสดงทัศนคติกับบิดามารดา

จากแนวความคิดข้างต้นนี้ ทำให้คาดหมายได้ว่าเด็กที่ได้รับการส่งเสริมให้มีประสบการณ์ทางสังคมที่เพียเจท์และโฮลสไตน์เสนอแนะไว้จะเป็นเด็กที่มีความสามารถในการสวมบทบาทสูงกว่าเด็กที่ได้รับการส่งเสริมประสบการณ์ทางสังคมน้อยหรือไม่ได้รับการส่งเสริมเลย นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยหลายฉบับที่แสดงให้เห็นว่า สภาพแวดล้อมของชุมชนที่ครอบครัวอาศัยอยู่ก็มีอิทธิพลต่อการพัฒนาความสามารถในการสวมบทบาทของบุคคลเช่นกัน ดังผลการวิจัยที่รวบรวมมาได้ดังนี้

ฮอลลอส และโคแวน (Hollos and Cowan. 1973) ได้ศึกษาเปรียบเทียบความสามารถในการสวมบทบาทของเด็กสามกลุ่มซึ่งมีประสบการณ์ทางสังคมต่างกันในประเทศนอร์เวย์ คือ เด็กที่มาจากนิคมเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์มีลักษณะเป็นชนบท เด็กในหมู่บ้าน และเด็กในเมือง เด็กเหล่านี้มีอายุระหว่าง 7-9 ปี ในการศึกษาครั้งนี้เขาพบว่าแหล่งที่อยู่มีอิทธิพลต่อความสามารถในการสวมบทบาท คือเด็กจากนิคมดังกล่าวมีความสามารถในการสวมบทบาทต่ำกว่าเด็กที่มาจากเมืองหรือหมู่บ้าน แต่เด็กสองกลุ่มหลังมีความสามารถในการสวมบทบาทไม่ต่างกัน

เวสท์ (West. 1974) ได้ทำการวิจัยในปีต่อมาโดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นเด็กชายชาวอิสราเอล 108 คน จากแหล่งที่อยู่ต่าง ๆ กันคือ นิคม (kibbutzim) ชนบท (moshavim) และเมืองใหญ่ (city) โดยเปรียบเทียบทักษะในการสวมบทบาท แม้ผลการวิจัยจะไม่พบว่าเด็กจากแหล่งที่อยู่ทั้งสามจะมีทักษะดังกล่าวแตกต่างกันอย่างชัดเจน เวสท์กล่าวว่าผลวิจัยของเขาสนับสนุนข้อสรุปของฮอลลอสและโคแวนที่ว่าประสบการณ์ทางสังคมในระดับพื้นฐานเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาทักษะการสวมบทบาท แต่นอกเหนือปริมาณอันเป็นพื้นฐานนี้แล้วประสบการณ์ทางสังคมจะไม่มีผลทำให้บุคคลมีทักษะในการสวมบทบาทต่างกัน

ในประเทศไทย มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้คืองานวิจัยของ ดวงเดือน ศาสตรภัทร์ (มปป) ซึ่งได้ศึกษาอิทธิพลของชุมชนที่มีต่อพัฒนาการทางสติปัญญาด้านเหตุผลและความสามารถในการเข้าใจคนอื่น กลุ่มตัวอย่างของการวิจัยเป็นเด็กอายุ 6-10 ปี จากสภาพชุมชนที่ต่างกัน 4 แบบ คือชุมชนในเมืองหลวง ชุมชนสลัมในเมืองหลวง ชุมชนชนบทที่มีลักษณะเป็นหมู่บ้าน และชุมชนที่มีลักษณะเป็นป่าและมีบ้านอยู่ห่าง ๆ กัน ผู้วิจัยพบผลที่สอดคล้องกับสมมุติฐานของไรเจอร์อยู่บ้างในกลุ่มเด็กอายุ 10 ปี กล่าวคือพบว่าเด็กอายุ 10 ปี ที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงมีความสามารถในการเข้าใจบุคคลอื่นสูงที่สุดรองลงมาคือ เด็กที่อยู่ในชุมชนที่มีลักษณะเป็นหมู่บ้าน และเด็กที่อยู่ชุมชนชนบทที่มีลักษณะเป็นป่าและมีบ้านอยู่ห่าง ๆ กัน ส่วนเด็กที่อยู่ชุมชนสลัมในเมืองหลวงมีความสามารถในการเข้าใจบุคคลอื่นต่ำสุด ผลการวิจัยนี้แสดงว่าเด็กในชุมชนสลัมเมืองหลวงมีความสามารถในการเข้าใจบุคคลอื่นต่ำใกล้เคียงกับเด็กในชุมชนที่มีลักษณะเป็นป่าและมีบ้านอยู่ห่าง ๆ กันทำให้เข้าใจว่ามิใช่ความโดดเดี่ยวอย่างเดียวที่ทำให้ความสามารถในการเข้าใจบุคคลอื่นของเด็กแตกต่างกัน น่าจะมีลักษณะอื่น ๆ เช่น วุฒิภาวะ การได้รับโอกาส และมีประสบการณ์ทางสังคมที่เอื้ออำนวยอาจเป็นสาเหตุประกอบกันได้

ความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่นกับการได้รับความนิยมในหมู่เพื่อน

การคาดหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรด้านการสวมบทบาท กับความนิยมในหมู่เพื่อนมีแหล่งกำเนิดจากแนวคิดทฤษฎีของเพียเจท์ (Piaget. 1965, 1967 อ้างจาก Shantz. 1975 : 304) ได้เสนอแนะว่าตัวแปรทั้งสองดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นสาเหตุและผลต่อกันแบบสองทิศทาง (Bidirectional causal relationship) กล่าวคือการได้พบปะสังสรรค์กันในหมู่เพื่อนเป็นทั้งเหตุปัจจัยที่จำเป็นต่อการพัฒนาทักษะในการสวมบทบาทและในขณะเดียวกันก็เป็นผลของการมีทักษะด้านนี้ด้วย เพียเจท์

กล่าวว่าเด็กจะลดการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางลงเมื่อได้มีโอกาสคบหาสมาคมกับเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันที่มีแนวความคิดหรือทัศนะที่หลากหลายต่างกันไป และมีความปรารถนาและความต้องการต่างไปจากตน การมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันโดยทั่วไป การขัดแย้งกันและโต้เถียงกันในเรื่องเฉพาะด้าน เป็นเงื่อนไขจำเป็นที่ทำให้บุคคลเกิดความสามารถในการสวมบทบาทและดำรงรักษาไว้ให้คงอยู่ ในการคบหาสมาคมกับเพื่อนฝูงนั้นเด็กจะถูกสถานการณ์บังคับให้ต้องหันมาตรวจสอบสิ่งที่ตนมีอยู่ ประสบการณ์กับเพื่อนช่วยให้เด็กสามารถแยกตัวหลุดพ้นจากการยึดความคิดของตนเป็นหลัก และเปิดโอกาสให้เขาได้พิจารณาทัศนะหรือแง่คิดของผู้อื่นบ้าง เมื่อความสามารถในการสวมบทบาทเกิดขึ้นเด็กจะสามารถเข้าร่วมในพฤติกรรมที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น การให้ความร่วมมือการอภิปรายและการวางแผนกับเพื่อน ๆ

โคลเบอร์ก (Kohlberg. 1976) ได้ให้แนวความคิดที่สอดคล้องกับแนวความคิดของเพียเจท์โดยเสนอแนะว่า เด็กมีโอกาสที่จะสวมบทบาทจากการที่ตนมีการพบปะสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนฝูง ยิ่งเด็กเข้าสังคมกับกลุ่มเพื่อนมากเท่าไร โอกาสในการรับรู้เกี่ยวกับแง่คิดหรือทัศนะทางสังคมของผู้อื่นที่หลากหลายก็จะยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น

นอกจากนี้เพียเจท์ยังได้เสนอเป็นสมมุติฐานว่าการได้รับความนิยมในหมู่เพื่อนมีความสัมพันธ์กับความสามารถในการยอมรับความคิดจากแง่มุมของผู้อื่น กล่าวคือ เด็กที่ได้รับความนิยมจากเพื่อนมากมักเป็นผู้ที่สามารถรับฟังแง่คิดของคู่สนทนาได้ดีกว่าเด็กที่ยังยึดความคิดของตนเองเป็นศูนย์กลาง ได้มีนักวิจัยหลายท่านพยายามศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างการได้รับความนิยมจากเพื่อนกับความสามารถในการสวมบทบาทตามข้อเสนอของเพียเจท์ เท่าที่ผ่านมายังไม่พบว่าตัวแปรทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กันโดยตรงในระดับที่เชื่อถือได้ แต่มีงานวิจัยบางฉบับรายงานความสัมพันธ์เฉพาะกรณีไว้ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของรูบิน (Rubin. 1972) ซึ่งพบว่าการได้รับความนิยมในหมู่เพื่อนมีความสัมพันธ์กับทักษะในการสวมบทบาทเฉพาะในเด็กระดับอนุบาลและเด็กที่ศึกษาอยู่ในเกรด 2 แต่ไม่พบความสัมพันธ์

ของตัวแปรสองตัวนี้ในเด็กเกรด 4 และเกรด 6 ส่วนงานวิจัยของ รอทเทนเบอร์ก (Rothenberg, 1974) ได้แสดงให้เห็นว่าการสวมบทบาทไม่มีความสัมพันธ์กับการได้รับความนิยมจากเพื่อน แต่มีความสัมพันธ์กับการที่เด็กบรรยายว่าเพื่อนมีลักษณะของความเป็นผู้นำ เข้ากับหมู่คณะได้ และมีความเป็นมิตร ต่อมาดอยท์ช (Deutsch. 1974)ได้ศึกษาพบว่าความสามารถในการสวมบทบาทเชิงการติดต่อสื่อสาร (communicative role-taking ability) ของเด็กหญิงวัยก่อนเข้าเรียนมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับการได้รับความนิยมจากเพื่อนวัดโดยบริมาณการปฏิสัมพันธ์ในทางบวกระหว่างกัน และไม่มีความสัมพันธ์กับการได้รับความนิยมที่วัดโดยวิธีการเลือกแบบสังคมมิติ ดังนั้นเขาจึงให้ข้อเสนอแนะว่าความสามารถในการสวมบทบาทอาจเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติระหว่างกันในทางที่ดีกับบุคคลอื่น (general positive interaction) มากกว่าการได้รับความนิยมในหมู่เพื่อน (popularity)

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้คือ งานวิจัยของเจนนิ่งส์ (Jennings. 1975) ซึ่งได้สังเกตพฤติกรรมของเด็ก 38 คน ในสถานเลี้ยงดูเด็กเล็กในช่วงเวลากลางวัน เธอพบว่าระดับของความรู้ทางสังคม (เช่น ความสามารถในการสวมบทบาท การตัดสินเชิงจริยธรรม) มีความสัมพันธ์กับการได้รับความนิยมจากเพื่อน และสัมพันธ์กับความสามารถเฉพาะบุคคล เช่น ความเป็นผู้นำกลุ่ม สามารถติดตามนำสิ่งที่ต้องการมาให้ได้บ่อยครั้ง ริเริ่มด้วยตนเอง ผลักดันตนเองและสามารถเข้ากับผู้อื่นได้ดี

การแสดงบทบาทสมมุติเป็นวิธีการที่นิยมนำมาใช้ในการเรียนการสอนกันมากเพราะบทบาทสมมุติช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้หลายอย่าง ดังที่ ทิศนา แขมมณี (ทิศนา แขมมณี. 2519 อ้างจาก จิราภรณ์ หุ่นตระกูล. 2528 : 18) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการแสดงบทบาทสมมุติไว้หลายประการ เช่น บทบาทสมมุติช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น ความเข้าใจนี้จะช่วยให้ผู้เรียนรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และช่วยส่งเสริมให้

ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้สึกเกี่ยวกับตนเองในทางที่ดี และได้มีโอกาสสำรวจตนเองและเรียนรู้เกี่ยวกับผู้อื่นโดยใช้บทบาทสมมุติเป็นเครื่องช่วยจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจตนเองและผู้อื่นมากขึ้น

อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน

เด็กและเยาวชนคือทรัพยากรอันมีค่ายิ่งของชาติ สังคมจะเจริญก้าวหน้าและมีสันติสุขหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสามารถของสมาชิกของสังคมในการปลูกฝังและพัฒนาสิ่งที่ถูกต้องดีงามให้แก่เด็กและเยาวชน ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของสังคมนั้น สังคมมนุษย์ส่วนใหญ่จึงให้ความสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นอันมาก

สังคมไทยก็เช่นเดียวกันกับสังคมอื่น กล่าวคือ คนไทยก็ได้ทุ่มเทความเพียรพยายามและทรัพยากรในการพัฒนาเด็กไทยอยู่ไม่น้อย และในปัจจุบันถึงแม้จะมีกระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงานมากมายที่มีส่วนอย่างมากในการพัฒนาเยาวชน แต่เพื่อให้งานเยาวชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีเอกภาพ ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน รัฐบาลจึงได้จัดตั้งให้มีสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ พร้อมกับในขณะนี้ได้มีแผนพัฒนาเยาวชนระยะยาวไว้เป็นกรอบในการพัฒนาเยาวชนอีกด้วย

สภาพปัจจุบันและปัญหา

การพัฒนาเด็กและเยาวชนในอดีตที่ผ่านมา อาศัยสถาบันครอบครัว วัด และโรงเรียนเป็นหลัก ถึงแม้จะมีหน่วยอื่น ๆ ดำเนินการเฉพาะกิจอยู่บ้าง แต่บทบาทหลักในเรื่องนี้ก็เป็นหน้าที่ของสถาบันดังกล่าวเป็นส่วนมาก

1. ***สถาบันครอบครัวในอดีต*** ในขณะที่ประเทศไทยมีประชากรน้อย และมีทรัพยากรธรรมชาติมากมายนั้น การทำมาหากินไม่ฝืดเคือง ประชาชนโดยทั่วไปจึงใช้เวลาเพื่อการทำมาหากินน้อยตามไปด้วย จึงมีเวลาที่จะได้มีส่วนในการปลูกฝังและพัฒนาเยาวชน

ให้เป็นคนดีได้มาก และถึงแม้ครอบครัวส่วนใหญ่ จะมีบุคคลที่ได้รับการศึกษาน้อย แต่ความรัก ความเมตตา และเวลาที่พ่อแม่และลูก ๆ ได้อยู่ร่วมกันมาก ก็สามารถช่วยให้เด็กและเยาวชนอยู่ในกรอบและขนบธรรมเนียมประเพณีมากกว่าในยุคนี้ ดังนั้นปัญหาของสถาบันครอบครัวในปัจจุบัน คือ สถาบันครอบครัวมีเวลาเพื่อเด็กและเยาวชนน้อยลง

2. ***สำหรับสถาบันวัด หรือสถาบันศาสนานั้น*** ในสมัยที่ยังไม่มีโรงเรียนแผนใหม่ซึ่งขยับขยายออกมาจากบริเวณวัดและห่างวัดออกมาเกือบหมดแล้วนั้น เคยเป็นหน้าที่ของวัดโดยทั่วไปในการให้การศึกษาอบรมแก่ กุลบุตรตามความสมัครใจ ดังนั้นจะพบว่าในอดีตนั้นพ่อแม่ทั้งหลายนิยมส่งบุตรชายของตนไปเป็นเด็กวัด เพื่อจะได้มีโอกาสบวชเรียนในอนาคต ประกอบกับอีกประการหนึ่งคือ วัดในสมัยก่อนนั้นมีบทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมของกิจกรรมทางวัฒนธรรมของสังคม ประชาชนจึงเข้าวัดกันมาก พร้อมทั้งนำบุตรธิดา หรือหลาน ๆ ไปวัดด้วย เด็กและเยาวชนจึงมีโอกาสพบปะและมีประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งถูกต้องดีงามอันเป็นวัฒนธรรมไทยมากกว่าในสมัยนี้ ขณะนี้ประเทศไทยมีวัดในพระพุทธศาสนาประมาณ 30,000 วัด แต่บทบาทเหล่านี้ไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ เพราะขาดการสนับสนุนอย่างแท้จริงจากภาครัฐ แม้แต่พระสงฆ์เองซึ่งมีจำนวนทั่วประเทศประมาณ 200,000 รูปเศษ ก็ยังไม่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาเท่าที่ควร ประชาชนก็ไม่สามารถไปวัดได้มากเช่นแต่ก่อน เพราะเงื่อนไขทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปมาก ดังนั้น บทบาทของวัดในการพัฒนาเยาวชนจึงย่อหย่อนลงไปมากในยุคสมัยปัจจุบัน (วีระ บำรุงรักษ์. มปป)

3. ***ในส่วนที่เกี่ยวกับโรงเรียนนั้น*** การให้การศึกษาเป็นการพัฒนาเยาวชนที่มีความสำคัญยิ่ง ขณะนี้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวน 6 ปี และการศึกษาในระดับอื่น ๆ และประเภทอื่น ๆ อยู่ทั่วไป แต่จากปัญหาที่เรียนจบแล้วไม่มีงานทำ หรือความยากจนที่เป็นอุปสรรคในการเรียนต่อ ในการศึกษาเกินกว่าภาคบังคับ เป็นเรื่องที่แก้ไขได้ยาก นอกจากนี้โรงเรียนทั้งหลายยังมีปัญหาในตัวเองอยู่หลายเรื่อง คือ เรื่องหลักสูตร และการดำเนินงานตามหลักสูตร กล่าวคือ ในส่วนของหลักสูตรนั้น ทั้ง ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียน คิดเป็น

ทำเป็น และแก้ปัญหาได้ แต่ในความเป็นจริง ก็เป็นได้แค่ปรัชญา นักเรียนไม่สามารถเป็นไปตามที่มุ่งหมาย ซึ่งแสดงว่ายังมีช้อบกพร่องอยู่ภายในนั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับการดำเนินการตามหลักสูตรนั้น ก็มีปัญหาอยู่มาก กล่าวคือ ครูผู้สอนไม่เข้าใจหลักสูตรอย่างแท้จริง ไม่สามารถแปลงหลักสูตรให้เป็นภาคปฏิบัติที่เหมาะสม และมีความขาดแคลนในเรื่อง เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการเรียนการสอนอยู่มาก เนื้อหาวิชาที่กำหนดขึ้นส่วนใหญ่ไม่ค่อยสอดคล้องกับวัฒนธรรม เพราะครูบาอาจารย์และผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาขาดแคลนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติ และของท้องถิ่น ดังนั้นการศึกษาในปัจจุบันก็นับว่ามีปัญหาในการอบรมและพัฒนาเยาวชนในด้านวัฒนธรรม

แนวทางการพัฒนาปลูกฝังวัฒนธรรมในอดีต

การปลูกฝังเยาวชนในสังคมไทยด้านวัฒนธรรมนั้น อาจจะแยกอธิบายได้ 2 ตอน คือ การปลูกฝังและพัฒนาเยาวชนสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ก่อน พ.ศ. 2475) และการปลูกฝังและพัฒนาเยาวชนด้านวัฒนธรรมในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

1. การพัฒนาเยาวชนก่อน พ.ศ. 2475

ก่อน พ.ศ. 2475 สังคมไทยส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับอิทธิพลจากความเจริญสมัยใหม่มากนัก การดำเนินชีวิตเกือบทุกรูปแบบยังดำเนินไปตามแนวเดิม ซึ่งรวมไปถึงวิถีชีวิตเกี่ยวกับการพัฒนาปลูกฝังวัฒนธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนดังกล่าวด้วย

การอบรมเด็กและเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีในสังคมไทยนั้น โดยทั่วไปแล้ว หากเป็นสิ่งที่พ่อแม่ ครูบาอาจารย์และญาติพี่น้องไม่ต้องการให้เด็กและเยาวชนประพฤติปฏิบัติแล้วมักจะใช้วิธี **"ห้าม"** และ **"ลงโทษ"** แต่ไม่ชี้แนะให้ชัดเจนว่าจะให้ทำอะไรและอย่างไร ดังนั้นเด็กจึงต้องใช้เชาว์ไว ไหวพริบเอาเองว่า จะต้องทำอะไร และอย่างไรด้วยตัวเอง เป็นส่วนใหญ่ โดยผู้ใหญ่จะประพฤติปฏิบัติในสิ่งเหล่านั้นในลักษณะที่เป็นแบบอย่าง และเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วม หากเห็นว่าการเข้าร่วมของเด็กและเยาวชนในกิจกรรม

นั้น ไม่เหมาะสมด้วยวัย และกาละ เทศะแล้ว ก็จะมีการห้ามและปรามแทรกอยู่เสมอ เด็กและเยาวชนจึงต้องคอยสังเกตและสำรวมระวัง

กิจกรรมที่เด็กและเยาวชนได้มีส่วนร่วมและหากเป็นไปได้ถึงกับมีส่วนรับผิดชอบนั้น ได้แก่ การทำงานบ้าน การช่วยเหลือพ่อแม่พี่น้องในส่วนที่พอจะทำได้ ในสังคมชนบทเด็กและเยาวชนได้ฝึกกิจกรรมต่าง ๆ นับตั้งแต่การหุงหาอาหาร การช่วยเลี้ยงดูเด็กที่เล็กกว่า หรือน้อง ๆ ในครอบครัว และบ่อยครั้งที่เด็กได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่น ๆ ของพ่อแม่ เช่น ช่วยตักน้ำ เก็บฟืนเละหลายสิ่งหลายอย่างในลักษณะช่วยเหลือพ่อแม่ โดยเฉพาะเด็กที่โตแล้วอาจจะมีส่วนช่วยพ่อแม่ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ด้วย ซึ่งเป็นการฝึกฝนวิชาชีพไปในตัว กิจกรรมในลักษณะดังกล่าว มีหลากหลายมากมาย ขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตโดยทั่วไปของครอบครัวที่เด็กและเยาวชนสังกัดอยู่ ในส่วนที่เกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมทางด้านจิตใจนั้น สังคมไทยในอดีตให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ถึงกับมีการสร้างสรรค์เป็นแบบแผนประเพณีในชีวิตประจำวันทีเดียว กล่าวคือ ในการพัฒนาจิตใจนั้นอาจจะมีในหลายรูปแบบ เช่นการจัดให้เด็กและเยาวชนมีกิจกรรมการละเล่น ซึ่งเด็กและเยาวชนจะบังเกิดสภาพจิตใจที่สังคมต้องการ หรือมีประโยชน์ต่อตัวเด็กเอง การละเล่นที่แพร่หลายได้แก่ การเล่นปริศนาคำทาย การเล่นมอญซ่อนผ้า การเล่นตี่ การเล่นหมากเก็บ การเล่นหมากรุก การเล่นว่าว ฯลฯ การเล่นเหล่านี้มีคุณธรรมสำคัญแอบแฝงอยู่แล้ว เช่น การเล่นปริศนาคำทายบ่อย ๆ จะช่วยให้มีสติปัญญา รู้จักตั้งใจและขบคิดปัญหา การเล่นมอญซ่อนผ้าจะช่วยให้เด็กและเยาวชนมีความรอบคอบระมัดระวัง และไม่ประมาท คือการฝึกสติสัมปชัญญะนั่นเอง การเล่นตี่ก็เป็นการฝึกให้มีความรักสามัคคีกัน เป็นต้น กล่าวโดยทั่วไปแล้ว การละเล่นส่วนใหญ่ซึ่งมีอีกมากมายหลายรูปแบบนั้นเป็นการเสริมสร้างและพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมที่มีประโยชน์ต่อเด็กและเยาวชนตามที่สังคมไทยพึงประสงค์นั่นเอง

นอกจากการอบรมจิตใจให้มีคุณธรรมจริยธรรมด้วยการละเล่นในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว เด็กและเยาวชนยังได้รับการฝึกฝนทางดนตรีและนาฏศิลป์ และการทำเพลง

ตั้งแต่เยาว์วัย เช่นการกล่อมให้เด็กหลับนอนด้วยเพลงกล่องเด็ก ซึ่งมีอยู่แพร่หลายทั่วประเทศ การหัดให้เด็กปรบมือ การฝึกให้เด็กรำ "แต่ช้าแต่" ตั้งแต่ไม่ค่อยรู้ความเป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการฝึกจิตใจให้เด็กและเยาวชนมีความรักต่อศิลปด้านเพลงและดนตรี อย่างไรก็ตาม การอบรมจิตใจในด้านนี้เป็นการฝึกฝนเพื่อความเจริญงอกงาม ทางด้านสุนทรียภาพ ซึ่งในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ มีกิจกรรมเชิงฝึกอบรมอีกมาก ซึ่งควรจะมีการศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมไว้เพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชนในโอกาสต่อไป

การฝึกอบรมจิตใจอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งค่อนข้างมีความสำคัญมากคือ ***ประเพณีการเป็นเด็กวัด และการบวชเรียน*** กล่าวคือ ในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น รัฐไม่ได้จัดให้มีสถานศึกษา เพื่อกุลบุตรกุลธิดา เช่น ในสมัยนี้โอกาสทางการศึกษาที่มีอยู่บ้าง มักจะเป็นของเด็กผู้ชาย คือการไปอยู่วัด ทำหน้าที่รับใช้และช่วยเหลือพระสงฆ์ และในขณะเดียวกันจะได้รับอิทธิพลของคุณงามความดี จากการประพฤติปฏิบัติของนักบวช เมื่อเจริญวัยยิ่งขึ้นหากมีสติปัญญาความสามารถดีก็จะได้บวชเรียน ทั้งในลักษณะที่บวชเป็นสามเณร และบวชเป็นพระภิกษุ เมื่ออายุย่างเข้าวัยยี่สิบปี ซึ่งถือว่าบรรลุนิติภาวะ การบวชเรียนเป็นสิ่งที่สำคัญมาก และเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ผู้ที่ได้บวชเรียนแล้วหลายประการ เช่น การได้รับเกียรติทางสังคม และความเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงาน หากประกอบอาชีพเป็นข้าราชการ เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง เพื่อแสดงว่าการฝึกอบรมในเชิงวัฒนธรรมนั้นเป็นไปอย่างมีเอกภาพ ทั้ง ๆ ที่มีความหลากหลายในกิจการ ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม และความจำเป็นต่าง ๆ กันนั้น คือ การมุ่งพัฒนาจิตใจเป็นหลัก การมุ่งให้พลเมืองเป็นคนดีตามคติธรรมของศาสนา จึงสังเกตได้ว่าสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่สำคัญเกือบทั้งหมดเป็นไปเพื่อการนี้ คือ ในสังคมไทยมีวัดอยู่เกือบทุกหมู่บ้าน วัดเป็นศูนย์วัฒนธรรมของท้องถิ่น ศิลปการแสดงไม่ว่า สิเก หมอลำ ซอ หนังตะลุง และมโนราห์ล้วนแสดงออกซึ่งความเคารพนบนอบทั้งสิ้น ดังนั้นการที่

เยาวชนมีโอกาสเจริญเติบโตในสิ่งแวดล้อมที่มุ่งมั่นต่อการเสริมสร้างคุณงามความดี จึงทำให้เด็กและเยาวชนเจริญเติบโต และมีวัฒนะธรรมตามที่สังคมประสงค์ได้

2. การพัฒนาเยาวชนหลัง พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน

นับจากสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศเป็นต้นมา รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการศึกษาเป็นอันมาก รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยให้ความสนับสนุนต่อการจัดให้มีโรงเรียนและสถานศึกษาอย่างเพียงพอต่อจำนวนเด็กและเยาวชน แต่ปัจจัยการพัฒนาการศึกษาและการจัดให้มีโรงเรียนนั้น ทั้ง ๆ ที่ตอนแรกได้เริ่มต้นจากวัด ก็ยิ่งห่างวัดมากขึ้น ดังนั้นโอกาสที่เด็กและเยาวชนจะได้สัมผัสกับอิทธิพลทางด้านจิตใจ เช่นสมัยก่อนนั้นจึงมีน้อยลงมาก

*หลักสูตรการเรียนการสอน*ก็เริ่มคลี่คลาย และเป็นไปตามแนวทางของตะวันตก ซึ่งเป็นแม่แบบของการศึกษาสมัยใหม่มากขึ้น กล่าวคือ เป็นการสอนเพื่อให้เด็กอ่านออกเขียนได้ และการฝึกฝนอาชีพเป็นหลัก ดังนั้นถึงแม้วัตถุประสงค์ของการศึกษาในระบบโรงเรียน จะเป็นไปเพื่อพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา และพลศึกษาก็ตาม แต่ในช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นการมุ่งพุทธิศึกษามากกว่าอื่นใด

ในเรื่อง *เนื้อหาของหลักสูตรการเรียนการสอน* ซึ่งเป็นมาแต่ต้นนั้น ก็เป็นไปตามปรัชญาของตะวันตก รวมทั้งการจัดเนื้อหา ได้รับเอาความรู้ของตะวันตกเข้ามาอบรมปลูกฝังจนกระทั่งค่านิยมและความคิดอ่านเป็นไปตามแนวทางของตะวันตกมากกว่าแนวทางของสังคมไทย การศึกษาอบรมมากขึ้น มักจะทำให้เด็กและเยาวชนไทยไม่รู้จักตัวเอง และสังคมไทยมากยิ่งขึ้น และจำนวนไม่น้อยไม่สามารถช่วยตนเองในสังคมไทยได้ กล่าวโดยสรุปก็คือการศึกษาของไทยในสมัยหลังการปกครอง ซึ่งเป็นแม่บทของการปลูกฝังวัฒนธรรมให้กับเด็กและเยาวชนไทยนั้นมุ่งตะวันตกเสียส่วนมาก จึงมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างหรือเพิ่มช่องว่างระหว่างวัยของคนในชาติคือ

1. คนที่ได้รับการศึกษา มีค่านิยมและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากคนที่ไม่ได้รับการศึกษาหรือมีการศึกษาน้อย

2. คนรุ่นเก่ามีความรู้สึกนึกคิดแตกต่างไปจากคนรุ่นใหม่และ

3. วัฒนธรรมของคนเมือง แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของคนชนบทมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามในที่สุดความแตกต่างเหล่านี้จะค่อยลดลง และอาจจะหมดไปในที่สุด เมื่อคนไทยทั้งเด็กและเยาวชนรวมทั้งผู้ใหญ่มีค่านิยมและวัฒนธรรมตามแนวตะวันตกกันอย่างทั่วถึง

การอบรมนอกโรงเรียนถึงแม้จะยังมีอยู่ไม่น้อย แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนไป การย้ายถิ่นมีมากขึ้น เวลาในการอบรมปลูกฝังเยาวชนโดยสถาบันครอบครัว และวัดมีน้อยลง การพัฒนาด้านวัฒนธรรมตามแนวดั้งเดิมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็มีน้อยตามไปด้วย ดังนั้น สภาพการพัฒนาและปลูกฝังวัฒนธรรมในปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่โรงเรียนจะต้องให้ความสำคัญและดำเนินการให้มากยิ่งขึ้น

ขณะนี้มี *สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ* เพื่อทำหน้าที่ประสานงานให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดทั้งประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเยาวชนให้มากยิ่งขึ้น การส่งเสริมการปลูกฝังด้านวัฒนธรรมก็เป็นเรื่องหนึ่งที่สำนักงานแห่งนี้ให้ความสำคัญ จึงมีกิจกรรมวัฒนธรรมเกี่ยวกับเยาวชนอยู่ไม่น้อย ถึงกระนั้นก็ตามการดำเนินการที่เป็นอยู่ยังเป็นไปอย่างจำกัด และตัวจักรสำคัญของเรื่องนี้ก็คงจะต้องเป็นรัฐบาลอีกเช่นเคยกัน

สำหรับหน่วยงานระดับกรมอีกหลายหน่วยงานที่ดำเนินการทางด้านวัฒนธรรม คือ กรมการศาสนา กรมศิลปากร และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ต่างก็มิได้ทอดทิ้งงานที่เกี่ยวกับเยาวชน แต่ข้อจำกัดหลายประการทุกหน่วยงานมิสามารถปฏิบัติงานด้านนี้ให้บังเกิดผลตามที่ปรารถนาได้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมของชาติโดยส่วนรวมได้มองเห็นว่า ในสภาพ

สังคมที่เปลี่ยนไป ความตื่นตัวและการมีค่านิยมทางวัตถุมากขึ้น จะส่งผลร้ายหลายประการให้แก่ประเทศชาติในกาลอนาคต จึงได้วางแผนดำเนินการไว้หลายเรื่อง ได้แก่

1. การรณรงค์เรื่องการเชิญชวนให้ชนในชาติประพฤติปฏิบัติตามค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ

2. การพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ให้สอดคล้องและเป็นไปตามแนวพุทธศาสตร์

3. การส่งเสริมองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนให้ร่วมดำเนินการทางวัฒนธรรม

4. การสำรวจและรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมทั้งวัฒนธรรมพื้นบ้าน และวัฒนธรรมโดยส่วนรวมของชาติ เพื่อการอนุรักษ์และนำมาปรับปรุงพัฒนาเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ถึงแม้ว่ามิได้ระบุอย่างชัดเจนว่า เพื่อการพัฒนาปลูกฝังวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนของชาติ แต่ภายในจิตใจและความเป็นจริงของผู้ดำเนินงาน และการดำเนินงานก็เพื่อการสืบทอดวัฒนธรรม และนั่นย่อมหมายถึงเยาวชนอีกนั่นเอง

3. แนวทางพัฒนาและปลูกฝังวัฒนธรรมในอนาคต

จากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งทำให้สถาบันหลัก คือบ้านและวัดไม่สามารถดำเนินการในการพัฒนาและปลูกฝังวัฒนธรรมของชาติให้แก่เด็กและเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวทางการพัฒนาที่จะช่วยให้สังคมไทยดีขึ้น และสามารถปรับตัวกับโลกอย่างเหมาะสมก็คือ

3.1 การพัฒนาปลูกฝังค่านิยมที่พึงประสงค์ 5 ประการ คือ

1. การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ
2. การประหยัดและออม
3. การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย
4. การปฏิบัติตามคุณธรรมทางศาสนา และ
5. ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์

ค่านิยมเหล่านี้ได้มา จากการศึกษาปัญหาในสังคมไทย และการวิจัยค้นคว้าของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งการจะปลูกฝังพัฒนาค่านิยมเหล่านี้ให้บังเกิดผลอย่างไรนั้น นอกจากการสังเกตและเรียนรู้วิธีการจากต่างชาติแล้ว วิธีการปลูกฝังอันมีแต่เดิมนั้น ก็ควรจะมีการศึกษา และนำมาพัฒนาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

3.2 **การทบทวนเหตุผลและความเป็นมาของการพัฒนาทุกด้าน** โดยเฉพาะการพัฒนาในยุคใหม่ มักจะเป็นการพัฒนาตามความคิดและสติปัญญาของชาติที่พัฒนามาแล้ว ซึ่งเป็นแนวคิดวัตถุนิยมของตะวันตก การพัฒนาควรจะเป็นการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก การเพิ่มคุณภาพด้านจิตใจและร่างกายเพื่อการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าและมีสันติสุข การทบทวนดังกล่าวนี้ จะบังเกิดผลสำคัญคือ การแก้ไขปรับปรุงทิศทางให้เหมาะสมกับความรู้สึกนึกคิดอันเป็นมาแต่เดิมส่วนหนึ่ง และเป็นการแก้ไขความรู้สึกนึกคิดที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

3.3 **การฟื้นฟูทางวัฒนธรรม** ควรจะสนับสนุนให้หน่วยงานและองค์การที่ดำเนินงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย และให้มีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการปลูกฝังวัฒนธรรมให้มากยิ่งขึ้น

3.4 **การยกย่องเชิดชูเกียรติเยาวชน** ควรจะมีการยกย่อง เชิดชูเกียรติเยาวชนที่มีความรู้ความสามารถและมีผลงานทางวัฒนธรรม ตลอดทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนเด็กและเยาวชนเหล่านี้ให้มีเกียรติและเป็นที่ยอมรับ

3.5 **การยกย่องและสนับสนุนหน่วยงานและองค์กร** ควรมีการยกย่องและสนับสนุนหน่วยงานและองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนที่ดำเนินการปลูกฝังวัฒนธรรมอย่างได้ผลดีให้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย

3.6 **การปรับปรุงการศึกษา** ควรมีการปรับปรุงระบบการเรียนการสอนทุกระดับให้สามารถถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรมไทยให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะความรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ซึ่งสามารถใช้เป็นปรัชญาในการประยุกต์ใช้ศาสตร์ทุกสาขาในสังคมไทย ตลอดทั้ง

สามารถช่วยพัฒนาศาสตร์เหล่านั้นให้มีประสิทธิภาพในการรับใช้สังคมไทยให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งการศึกษาเหล่านี้ จะเป็นการศึกษาที่สามารถช่วยพัฒนาและปลูกฝังวัฒนธรรมของชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (วีระ บำรุงรักษ์. มปป)

บทที่ 6

บทบาทของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันทางสังคม ในการถ่ายทอดทางสังคม

การถ่ายทอดทางสังคม เป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์จะต้องประสบ ตั้งแต่วัยทารกจนโตเป็นผู้ใหญ่ (Broom and Selznick. 1968) เป็นหลักในการปฏิบัติที่ทุกคนต้องเรียนรู้ คุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนที่กลุ่มหนึ่ง ๆ กำหนดขึ้น เพื่อให้สามารถมีความสัมพันธ์กันได้ ฉะนั้นการถ่ายทอดทางสังคม จึงเป็นวิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ทำให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตที่มีระเบียบ และเป็นกระบวนการที่มีอยู่ตลอดชีวิต ซึ่งจะขาดเสียมิได้

ในทางปฏิบัติ มนุษย์รู้จักโลกก็โดยผ่านกระบวนการทางสังคมที่สลับซับซ้อน เป็นการเรียนรู้ถึงค่านิยม ความรู้ ความเชื่อที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติ สิ่งที่เรียนรู้เหล่านี้ อาจจะแสดงออกได้ในรูปของสัญลักษณ์ โดยที่บุคคลจะต้องปฏิบัติตามหน้าที่และบทบาทในเรื่องต่าง ๆ เช่น การงาน การปกครอง การศึกษา เป็นต้น

กระบวนการทางสังคม อาจแสดงออกมาตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้ (Dushkin. 1974)

ขั้นตอนที่หนึ่ง ทารกแรกเกิด เป็นพวกที่เข้าข้างตัวเอง (egocentric) ซึ่งยังไม่รู้ความเป็นไปของโลก และยังไม่รู้ว่าตัวเองกับสิ่งแวดล้อมนั้นต่างกันอย่างไร

ขั้นตอนที่สอง ทารกเริ่มมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น โดยเฉพาะกับสมาชิกภายในครอบครัว

ขั้นตอนที่สาม เด็กค่อย ๆ เรียนรู้ความคิดของผู้อื่น เรียนรู้ที่จะปรับพฤติกรรมของตนตามที่สังคมคาดหวังไว้ และเรียนรู้บทบาทของผู้อื่น

ขั้นตอนที่สี่ เด็กเรียนรู้บรรทัดฐานของสังคมอย่างไม่เป็นทางการจากกลุ่มเพื่อนฝูง และได้รับอิทธิพลจากองค์กรทางสังคมที่ให้ความรู้อย่างเป็นทางการ เช่น โรงเรียน

ขั้นตอนที่ห้า บุคคลจะต้องเติบโตโดยผ่านการถ่ายทอดทางสังคมทางอ้อม ที่สำคัญก็คือ ได้รับรู้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม โดยผ่านทางสื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ เป็นต้น ทำให้บุคคลได้รับการเรียนรู้มากขึ้น ตามแนวทางที่สังคมกำหนดและทำให้สาระสำคัญของวัฒนธรรมฝังลึกอยู่ในบุคคลนั้น

ขั้นตอนสุดท้าย เมื่อบุคคลได้รับการถ่ายทอดทางสังคม เขาจะถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่อนุชนรุ่นหลัง การถ่ายทอดทางสังคมในทุกสังคมจึงมีอยู่ไม่ขาดสาย จากชั่วอายุหนึ่งไปยังอีกชั่วอายุหนึ่ง

บทบาท : ลักษณะและโครงสร้าง

มีด (G.H. Mead) ผู้ซึ่งให้ความหมายเกี่ยวกับบทบาทเพื่อใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่าตนเอง (Self) จะมีส่วนเกี่ยวข้องเป็นอันมากกับการแสดงบทบาท ในการให้ความหมายเกี่ยวกับ Psychodrama และ Sociodrama ของโมเรโน (Moreno) นั้นได้ช่วยให้เราเข้าใจบทบาทและการเข้ามามีส่วนในการแสดงพฤติกรรมของแต่ละบุคคลและของกลุ่ม ในการที่จะเข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์เป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มนั้น จำเป็นที่จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับลักษณะและโครงสร้างของบทบาท และการแสดงบทบาทเสียก่อน

ความหมายของบทบาท

คำว่า บทบาท นี้ มีความหมายจากคำว่า "ตำแหน่ง" หรือ "ฐานะ" ของคน ซึ่งสร้างบทบาทอยู่ในตัว คำว่า "ตำแหน่ง" หรือ "ฐานะ" และ "บทบาท" นี้ แยกจากกันไม่ได้ เช่น กลุ่มของสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งสิทธิและหน้าที่เหล่านี้จะวินิจฉัย "ตำแหน่ง" ของแต่ละบุคคล ตำแหน่งในกลุ่มหรือในชุมชน และเนื่องจากตำแหน่งและฐานะนี้เองทำให้

แต่ละคนสามารถที่จะคาดหวังการตอบโต้หรือการแสดงพฤติกรรมของคนอื่นได้ การตอบโต้และการแสดงพฤติกรรมเหล่านี้ เกิดขึ้นเนื่องจากสิทธิและหน้าที่ที่ระบุไว้เนื่องจากวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

บทบาทในที่นี้หมายถึงการกระทำซึ่งแสดงออกโดยอาศัยตำแหน่งที่แน่นอนที่บุคคลนั้นเป็นอยู่ เมื่อไรก็ตามที่เขาแสดงปฏิกิริยาตอบสนองตามสิทธิและหน้าที่ในวัฒนธรรมที่เขาอยู่ เรากล่าวได้ว่าเขาแสดงบทบาทซึ่งเขาจำต้องแสดง ซึ่งการแสดงบทบาทตามฐานะของคนนั้น แต่ละคนจะต้องพัฒนาเกี่ยวกับการแสดงบทบาท โดยอาศัยการเรียนรู้ในแต่ละวัฒนธรรมที่ตนอาศัยอยู่ ในที่นี้จะยกเว้นกรณีของเด็กทารก ซึ่งยังไม่เคยได้รับความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมในกลุ่มที่ตนอยู่เลย เด็กไม่สามารถจะร่วมแสดงบทบาทในกลุ่มได้เนื่องจากยังไม่เคยได้รับรู้เกี่ยวกับการแสดงบทบาทของตน การแสดงบทบาทของเด็กไม่ได้แสดงด้วยตนเอง แต่เนื่องจากคนอื่นคาดให้แสดง เป็นต้นว่า เด็กชาย ข ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่ ซึ่งเด็กเล็ก ๆ เวลากินและเล่นมักจะทำเลอะเทอะ แต่บิดามารดาของเด็กชาย ข ไม่ต้องการให้เด็กชาย ข กินและเล่นเลอะเทอะคือให้สะอาด เด็กชาย ข ก็ยังทำเลอะเทอะอยู่ บิดามารดาของเด็กชาย ข ก็พยายามที่จะไม่ให้เด็กชาย ข กินและเล่นเลอะเทอะ ทำให้เด็กชาย ข เกิดความลับข้องใจเพราะต้องพยายามกินและเล่นไม่ให้เลอะเทอะ ให้สะอาด ซึ่งขัดกับธรรมชาติของเด็กในวัยนี้ และเมื่อเด็กโตขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่เริ่มจะคุ้นเคยกับการใช้ภาษา ฐานะที่เด็กจะต้องปฏิบัติในกลุ่มเริ่มกระจ่างขึ้น บทบาทที่จะต้องแสดงเริ่มมีจำนวนเพิ่มขึ้นและซับซ้อนขึ้น เด็กจะเริ่มเป็นสมาชิกอย่างสมบูรณ์ของกลุ่ม เมื่อเด็กสามารถที่จะแสดงบทบาทของคนอื่นได้ การแสดงบทบาทนี้จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตของตัวเอง เช่นเดียวกันกับพัฒนาการทางพฤติกรรมของกลุ่ม เมื่อแต่ละคนแสดงบทบาท เขาจะแสดงตามบทบาทซึ่งเขาควรจะเป็นภายในกลุ่มที่เขาอยู่ โดยการรับรู้เกี่ยวกับความรู้สึกฐานะและบทบาทของแต่ละบุคคล เราสามารถที่จะทราบได้ว่าบุคคลนั้น ๆ จะแสดงพฤติกรรมเช่นไร

บทบาททางพฤติกรรม

นิวคอมบ์ (T.M. Newcomb) ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างบทบาทและบทบาททางพฤติกรรม เขากล่าวว่า *บทบาท* เป็นความหมายทางสังคมวิทยา ซึ่งหมายถึงแบบอย่างการกระทำที่คาดให้สมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่การทำงานโดยเฉพาะยอมรับเกี่ยวกับการที่ตนเป็นอยู่ ส่วน*บทบาททางพฤติกรรม*นั้นเป็นแบบอย่างของแรงจูงใจที่มีต่อบุคคลแต่ละคน โดยเฉพาะขณะที่เขากำลังแสดงบทบาท เป็นต้นว่า นาย ก แปรงฟัน ไปดูภาพยนตร์หรือไปซื้อขนม การกระทำของนาย ก เป็นการกระทำอย่างง่าย ๆ และถูกจูงใจให้กระทำ นิวคอมบ์เรียกการกระทำเช่นนี้ว่าเป็นการแสดงบทบาททางพฤติกรรม ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ความแตกต่างระหว่างบทบาทและบทบาททางพฤติกรรมนั้น อยู่ที่ส่วนประกอบและการกระทำที่แต่ละบุคคลแสดงออก การแสดงบทบาทจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเป็นการแสดงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม และถ้าเป็นการกระทำโดยเฉพาะตัวคนเดียว เช่น การแปรงฟัน ไปดูภาพยนตร์ เป็นต้น ก็จะกลายเป็นบทบาททางพฤติกรรม

บทบาททางพฤติกรรมนี้ต่างจากทัศนคติในแง่ที่ว่า การแสดงบทบาททางพฤติกรรมส่วนมากจะเป็นการแสดงพฤติกรรมหรือการแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ของแต่ละคน ซึ่งมีตำแหน่งฐานะเป็นที่รู้จักกัน ส่วนทัศนคตินั้นไม่ได้มีพื้นฐานการแสดงออกในรูปของการแสดงการกระทำ ทัศนคติเป็นแนวโน้มหรือการเตรียมการที่จะกระทำ เราสามารถที่จะปกปิดไม่ให้คนอื่นทราบ เกี่ยวกับทัศนคติที่เรามีอยู่ได้

บทบาทและบทบาททางพฤติกรรมนี้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในลักษณะที่ว่า ทั้ง 2 มีเป้าหมายและเป็นการกระทำที่สังเกตได้ ซึ่งต่างกับแรงจูงใจและทัศนคติ เพราะแรงจูงใจและทัศนคตินี้สามารถจะซ่อนเร้นหรือปิดบังไว้ได้ ส่วนบทบาทและบทบาททางพฤติกรรมนั้นเป็นการแสดงที่เปิดเผยต่อคนทั่ว ๆ ไป บทบาทที่แต่ละคนแสดงต่อคนอื่นนั้นสามารถที่จะสังเกตได้ และบุคคลที่เราแสดงบทบาทด้วยจะแสดงการกระทำตอบได้มา จะมีการแสดงพฤติกรรมตอบได้กันออกมาในรูปของกลุ่ม กลุ่มในที่นี้จะเป็นการแสดงบทบาทและบทบาท

ทางพฤติกรรมในลักษณะเดียวกันและในลักษณะที่หมุนเวียนได้ เลวินได้กล่าวไว้ว่า บรรยากาศของกลุ่มสามารถที่จะยอมรับได้ประหนึ่งว่าเป็นการแสดงแบบของบทบาท

จากการที่ได้ศึกษาเรื่องบทบาทและบทบาททางพฤติกรรมแล้ว พอจะสรุปได้ว่า บทบาท คือ ลักษณะความคาดหวังที่บุคคลอื่นคาดให้คนคนหนึ่งกระทำ เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องวินิจฉัยตำแหน่งฐานะของคนคนนั้น ส่วนบทบาททางพฤติกรรม คือ ระบบการกระทำที่แต่ละบุคคลแสดงตอบความคาดหวังซึ่งสมาชิกในกลุ่มได้สร้างหรือกำหนดขึ้น

บทบาททางพฤติกรรมของแต่ละบุคคล

โดยปกติแล้ว แต่ละคนจะมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ ในบางอย่างอาจจะมีการกระทำที่คล้ายคนอื่นในกลุ่ม แต่ในบางอย่างอาจจะต่างกับผู้อื่นในกลุ่ม ความแตกต่างและความเหมือนนี้ก็คือ ลักษณะการแสดงบทบาททางพฤติกรรมของเขา แต่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่ต่าง ๆ กัน การรับรู้เกี่ยวกับตัวเองเป็นลักษณะหรือแบบอย่างของการรับรู้เกี่ยวกับบทบาท ซึ่งจะคลุมถึงความสามารถในการมีส่วนร่วมกับการแสดงพฤติกรรมของผู้อื่น จะมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากเกี่ยวกับเรื่องความสามารถของแต่ละบุคคล บุคคลใดที่สามารถพัฒนาการรับรู้บทบาทได้เป็นอย่างดีก็สามารถที่จะรับรู้ความคิดเห็นของคนอื่นได้ดีด้วย ในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลใดไม่สามารถพัฒนาการรับรู้บทบาทได้ จะทำให้เกิดความยากลำบากในการที่จะเปลี่ยนแปลงบทบาทต่าง ๆ ในการแสดงบทบาทของผู้อื่น บุคคลนั้นจะต้องพยายามแสดงบทบาทของคนอื่น และนำมาประสานกับลักษณะการแสดงพฤติกรรมของตนเอง และแสดงการกระทำในทางที่คล้ายกับที่คนอื่นกระทำ อย่างไรก็ตาม เมื่อคำนึงถึงกระบวนการทั้งหมดแล้วจะเห็นว่า บุคคลนั้นก็ยังแสดงบทบาทของตัวเอง ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าบทบาททางพฤติกรรมของเขาถูกรวมเข้าด้วยกันกับการรับรู้ตัวเขาเองต่อบุคคลอื่น (โสภา ชูพิกุลชัย. 2522)

สังคมสร้างมนุษย์ให้เป็นสัตว์สังคมโดยผ่านทางครอบครัว สังคมสร้างมนุษย์ ไม่ใช่มนุษย์สร้างสังคม ทั้ง ๆ ที่สังคมประกอบด้วยปัจเจกชน บุคคล หรือมนุษย์โดยทั่วไป แต่ปัจเจกชนมีอำนาจหรืออิทธิพลน้อยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในขณะที่สังคมมีอำนาจมากกว่ามนุษย์หรือเหนือมนุษย์ เพราะสังคมจะกำหนดรูปแบบและหล่อหลอมบุคลิกภาพของคนให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ สังคมหล่อหลอมมนุษย์โดยผ่านทางสถาบันครอบครัว ให้การขัดเกลาเสริมต่อ เพื่อจะได้เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ โดยสังคมจะมีส่วนสร้างความสำนึก ความประทับใจ คุณค่าทางวัฒนธรรม และแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บุคคลเป็นสมาชิกของสังคมอย่างแท้จริงได้ นั่นก็คือ สังคมจะเปลี่ยนสภาพของบุคคลจากทางชีววิทยา (biological person) มาเป็นบุคคลของสังคม (social person) การจะเป็นบุคคลของสังคมได้ จะต้องมีบุคลิกภาพหรือความเชื่อ คุณค่า และลักษณะต่าง ๆ ที่บุคคลมีอยู่ อันเป็นผลิตผลที่ได้จากการอยู่ร่วมกันในสังคม (สุพัตรา สุภาพ. 2523)

บทบาทของพ่อแม่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร

บิดาและมารดานั้น ในการมองทางพุทธศาสนาถือว่าทั้งสองเป็นบุคคลพิเศษสำหรับบุตร ด้วยท่านมีน้ำใจอันเปี่ยมไปด้วยความรักและความปรารถนาดีต่อลูก ท่านทั้งสองมีความรู้สึกในความรับผิดชอบอย่างใหญ่หลวงต่อชีวิตของลูก ต่ออนาคตของลูก สุขภาพอนามัย และความอยู่ดีกินดีของลูก ท่านทั้งสองเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้คุ้มครองเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร (พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. 2524 : 53-54 อ้างจาก จรรจา สุวรรณทัต. 2533) ด้วยเหตุนี้สมัยที่พราหมณ์ทั้งหลายถือว่าพระพรหมเป็นสิ่งสูงสุด พระพุทธองค์ได้ทรงชี้ให้คนทั้งหลายตระหนักว่า บิดามารดานั่นเองเป็นพรหมของลูก และต่อมาเมื่อคนทั้งหลายถือว่าพระอรหันต์คือผู้สิ้นกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เป็นผู้ที่ประชาชนยกย่องว่า เป็นผู้ควรได้รับการบูชาอย่างสูง เป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นทักขิเนยยบุคคล พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า พ่อแม่นั่นเองเป็นพระอรหันต์ของลูก เป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นทักขิเนยยบุคคล

ในสังคมไทยแต่อดีต ได้ถือคติธรรมทางพุทธศาสนานี้เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้เป็นบิดาและมารดา และต่อการกระทำตนในฐานะเป็นบิดามารดา การตระหนักและการรู้ควรไม่ควรในบทบาทที่สำคัญยิ่งนี้ ทำให้เกิดความเจริญผาสุกในครอบครัวได้ (จรรจา สุวรรณทัต. 2533) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม ที่หลั่งไหลเข้ามาในรอบกึ่งศตวรรษที่ผ่านมา มีผลกระทบให้เกิดการมองความสำคัญของคุณธรรมและค่านิยมเปลี่ยนไปจากเดิม ทำให้คติธรรมในการมองผู้เป็นพ่อแม่ถูกลบเลือนไป รูปแบบการปฏิบัติตนในฐานะเป็นพ่อแม่ก็ดีหรือเป็นลูกก็ดี พลอยเปลี่ยนแปลงไปด้วย

บทบาทใหม่ของพ่อแม่

ข้อคิดเห็นเรื่องบทบาทของพ่อแม่กำลังอยู่ในระยะเปลี่ยนแปลง กล่าวคือข้อคิดเห็นที่พ่อแม่ใช้เป็นหลักตั้งกฎข้อบังคับให้ลูกเชื่อฟัง และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดนั้น บัดนี้กำลังยอมอ่อนต่อข้อคิดเห็นที่ว่า เด็กแต่ละคนควรมีบุคลิกภาพเฉพาะและมีโอกาสพัฒนาได้อย่างเสรีบ้าง ปัจจุบันนี้ก็ยอมรับกันแล้วว่า ในสภาพสังคมปัจจุบันอันซับซ้อนเช่นนี้ คนไม่สามารถกำหนดข้อปฏิบัติให้ตายตัวหรือที่เหมาะสมกับสภาพการดังกล่าวได้ ฉะนั้น เด็กจึงควรได้รับการช่วยเหลือให้มีวุฒิภาวะและปรับตัวได้ดี รู้จักพิจารณาว่าตนตกอยู่ในสภาพการณ์เช่นไร และสามารถใช้เหตุผลในการตัดสินตกลงใจอยู่เสมอ ตามข้อคิดแนวนี้ พ่อแม่ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยากลำบากยิ่งกว่าเมื่อทั้งสองมีอำนาจเด็ดขาด และวางกฎเกณฑ์ตายตัวสำหรับให้เด็กปฏิบัติตามเสียอีก ฉะนั้นพ่อแม่เองต้องเข้าใจภาวะการดำรงชีวิต ต้องมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจิตวิทยาเด็กและเป็นคนที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ใหญ่ที่แท้จริงด้วย

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้พ่อแม่ส่วนมากยังคงยึดบทบาทเดิมอยู่ก็ตาม แต่หลายคู่ดำเนินตามบทบาทใหม่หรือใช้ควบคู่กันไปกับบทบาทเดิม ***ตามข้อคิดเห็นเก่านั้น*** การเลี้ยงดูเด็กเป็นหน้าที่ของแม่แต่ฝ่ายเดียว ครั้นเมื่อสตรีมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น แม่บ้านมีหน้าที่เพิ่มจากหน้าที่ในบ้านทั้งพ่อและแม่มีเวลาอยู่บ้านน้อยลง เพราะต่างก็ต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านเสวงหา

ทรัพยากรให้ครอบครัว ผู้ที่ออกไปนอกบ้านนานที่สุดมักจะเป็นพ่อ การที่พ่อและลูกห่างไกลกันเสมอ ๆ ขัดกับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมเด็กอยู่มาก เพราะบุคลิกภาพของผู้ใหญ่ที่บรรลุวุฒิภาวะนั้นจะไม่สามารถพัฒนาได้ถ้าปราศจากพ่อ นักจิตวิทยาเด็กได้เห็นความจำเป็นที่เด็กหญิงและชายจะต้องเห็นแบบอย่างของผู้ใหญ่ชาย ถ้าปราศจากแบบอย่างนี้ เด็กหญิงหรือเด็กชายก็ดีจะไม่สามารถสร้างความนึกคิดในบทบาทของสามีหรือพ่อได้อย่างถูกต้อง เด็กชายจะไม่ทราบว่าเขาควรจะปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงเมื่อเติบโตขึ้นจะไม่รู้จักบทบาทของชายอาจเกิดข้องใจว่าจะปรับตนให้เข้ากับบทบาทของชายได้อย่างไร การที่มีผู้กล่าวหาว่าผู้ชายสมัยนี้มีวุฒิภาวะต่ำและมีความรับผิดชอบในฐานะเป็นชายน้อยลง อาจเป็นเพราะใกล้ชิดแม่ฝ่ายเดียวหรือมากเกินไป และมีพ่อซึ่งเหินห่าง ไม่เอาใจใส่ที่จะช่วยลูกชายของตนให้เติบโตมีวุฒิภาวะได้เร็วก็เป็นได้

นอกจากนี้ การที่พ่อมีส่วนช่วยอบรมเลี้ยงดูลูกจะช่วยพัฒนาจิตใจของลูกได้มากกว่าถ้ามีแม่เป็นผู้อบรมแต่ผู้เดียว เด็กหญิงหรือเด็กชายที่มีแต่เพียงความอ่อนโยนอ่อนหวานและลักษณะอื่น ๆ อันเป็นลักษณะของหญิงมักเป็นผู้ที่ห่างไกลพ่อ ถ้าหากว่าพ่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทั้งเด็กหญิงและเด็กชายอาจจะมีความอดทน กล้าหาญ และมีลักษณะอื่นอันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของชาย สังคมเราไม่ต้องการให้เด็กมีแต่ความอ่อนโยนอ่อนหวาน โดยปราศจากความกล้าหาญ และอดทน ต้องให้มีคุณลักษณะของพ่อและแม่บ้างอย่างสมดุลกัน

บทบาทดั้งเดิมของแม่นั้นไม่ต้องการความพยายามมากนัก เพราะความรับผิดชอบส่วนใหญ่อยู่ที่การเลี้ยงดูทางด้านกายภาพ คอยดูลูกให้ปฏิบัติตนตามระเบียบแบบแผนที่วางไว้ เช่น ให้กินให้อิ่ม นอนเป็นเวลา ดูแลลูกให้ได้พักผ่อน และให้อาหาร คอยตรวจให้ลูกสะอาดประณีตอยู่เสมอ สอนเรื่องกิริยามารยาทและศีลธรรม คอยตรวจสอบให้ลูกทำตามคำสั่งตลอดจนการลงโทษและให้รางวัล จากผลของการอบรมเลี้ยงดูแบบนี้ลูกจะเป็นคนสะอาด

ประณีตและมีระเบียบ เชื่อฟัง และเคารพนับถือผู้ใหญ่ตลอดเวลา รู้จักดูแลสิ่งของของตน ทำงานได้อย่างขยันขันแข็ง สนใจและปรารถนาที่จะช่วยเหลืองานบ้านทุกชนิด

แต่*บทบาทสมัยใหม่ของมารดา*ในการอบรมเลี้ยงดูลูกให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ดังกล่าวคือ ให้ลูกเป็นคนที่สามารถแก้ปัญหาของตนเองได้นั้น จะต้องมีความสัมพันธ์กับลูกมากกว่าที่กล่าวแล้วและตัวแม่เองก็ต้องมีคุณวุฒิสูงกว่านี้ด้วย เป็นต้นว่า รู้จักฝึกหัดให้ลูกเป็นคนที่มีความมั่นใจในตนเอง เพื่อเขาจะได้ช่วยตนเองได้ แม่ต้องสร้างบรรยากาศในบ้านให้เต็มไปด้วยความสุขสดชื่น และความรัก เพื่อช่วยให้ลูกรู้สึกอบอุ่นมั่นคง ปราศจากความหวาดกลัวและกังวลใจ และสร้างสิ่งแวดล้อมในบ้านให้เป็นสิ่งเร้า เพื่อช่วยในการเจริญเติบโตทางจิต ทั้งนี้อาจทำได้โดยพยายามหาเวลาว่างสนุกเพลิดเพลินกับลูก เป็นเพื่อนเล่น เพื่อนคุยและตอบคำถามของเขาได้ทุกโอกาส การที่แม่จะแนะแนวลูกด้วยความเข้าใจและมองเห็นทัศนะของลูกได้อย่างแจ่มกระจ่างนั้น แม่จะต้องเป็นคนใจเย็น แก้ปัญหาได้อย่างสงบมีอารมณ์ขัน อ่อนโยน และยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ

ลูกที่มีแม่เช่นนี้จะเป็นผู้ที่มีสมรรถภาพสูง เจริญเติบโตอย่างเต็มที่ รู้จักปรับอารมณ์ของตนได้อย่างผู้ใหญ่ รักและไว้วางใจในพ่อแม่ ความรู้สึกอบอุ่นนี้เป็นกำลังใจที่จะช่วยให้เขาประสบความสำเร็จ รู้จักแสดงความรู้สึกหรือข้อคิดเห็นของเขาอย่างเสรี คิดริเริ่มสามารถที่จะจัดการกับตนเองและกับสถานะการณ์ต่าง ๆ ได้ กล่าวได้ว่าเด็กเช่นนี้จะเจริญเติบโตขึ้นเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

ความจำเป็นในการรักษาความสมดุลระหว่างพ่อและแม่

ลูกทุกคนรู้สึกว่าพ่อมีความสำคัญต่อเขาเท่ากับแม่ ที่จำเป็นจะต้องเน้นเรื่องนี้ก็เพราะว่าคนมักจะเข้าใจผิดมานานแล้วว่า ถ้ามีแม่อยู่ใกล้ก็ให้ความสุขแก่ลูกได้อย่างเพียงพอโดยไม่จำเป็นต้องมีพ่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ความจริงพ่อและแม่มีความสำคัญเท่าเทียมกัน

ครอบครัวที่บราศจากพ่อ หรือมีพ่อที่ไม่เอาธุระทำให้ขาดความอบอุ่นมั่นคง ฉะนั้น พ่อจึงควรรับภาระบ้าง จะเป็นภาระด้านการเรียนหรือการอบรมเลี้ยงดูเด็กก็ตาม

เมื่อลูกเห็นพ่อของเขาทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ เขามักจะชอบเข้ามาขัดจังหวะด้วยความอยากรู้อยากเห็นว่าพ่อกำลังทำอะไร พ่อบางคนเกิดความรำคาญที่ลูกเข้ามาวุ่นจึงมักจะไล่ไปหรือเอ็ดตะโรทำให้ลูกเสียใจ ลูกที่มีพ่อเช่นนั้นย่อมลังเลใจที่จะเข้าไปคุยด้วย เขาจะรู้สึกว่าแม่เท่านั้นที่จะเล่านิทานให้เขาฟังได้หรือรับฟังเรื่องต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นที่โรงเรียนหรือตอบคำถามต่าง ๆ ที่เขาสงสัยได้ เมื่อลูกเติบโตขึ้น พ่อก็จะเกิดความน้อยใจที่ลูกไม่เข้ามาขอคำแนะนำ ปรับทุกข์ หรือไว้วางใจในตนเท่ากับแม่ โดยไม่ได้สำนึกว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะตนไม่เคยทำให้ลูกไว้วางใจหรือเกิดศรัทธาในตนเลย

พ่อแม่ควรเริ่มปลูกมิตร หรือพยายามทำตัวให้เป็นเพื่อนที่ดีของลูกเสียตั้งแต่เมื่อลูกยังเล็ก คือ อยู่ในวัยที่ชอบถามคำถามนับไม่ถ้วน แสดงความอยากรู้อยากเห็นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และทดลองทุกสิ่งทุกอย่างรอบ ๆ ตัวจนถึงขีดน่าราคาญ ระยะนี้เป็นระยะที่พ่อกับลูกควรกระชับความสัมพันธ์ทางจิตใจให้แน่นแฟ้น พ่อน่าจะตอบคำถามและให้ความกระจ่างแก่ลูกได้เท่ากับแม่ เขาควรอธิบายให้ลูกฟังได้ว่าขณะนั้นกำลังทำอะไรอยู่ แทนที่จะตะเพิดลูกน้อยไปทุกครั้ง เขาควรจะสละเวลาเล่านิทานให้ลูกน้อยฟังและดูรูปกับลูก เช่นนี้จึงจะเรียกว่าได้ทำตัวเป็นเพื่อนกับลูก ไม่ทำให้ลูกผิดหวังที่จะออกมาต้อนรับเมื่อพ่อแม่กลับถึงบ้าน โดยแสดงความยินดีหรือดีใจตอบไม่เมินเฉยต่อการตัดสินใจของลูก ๆ และหลบไปหาความสงบแต่ผู้เดียว ไม่แสดงว่าไม่ต้องการให้ผู้ใดมารบกวน พ่อที่ลูก ๆ ไม่เรียกร้องหรือเข้าหานั้นไม่ใช่พ่อที่โชคดีนัก

การที่พ่อจะเอาชนะความรักและความศรัทธาจากลูกไม่ได้หมายความว่า จะต้องตามใจลูกเกินไปถึงกับทำให้อำนาจของแม่ขาดความศักดิ์สิทธิ์ เพราะการทำเช่นนั้นเท่ากับช่วยให้เด็ก ๆ รู้สึกสับสน เป็นการส่งเสริมให้เด็กไม่เชื่อฟังทั้งพ่อและแม่ ฉะนั้นเขาทั้งสองจึงควรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อฝึกลูกให้มีวินัย ปรึกษาและตกลงกันล่วงหน้าเสียก่อนว่า

หวังจะให้ลูกของตนมีพฤติกรรมเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าพ่อแม่อบรมลูกอย่างขัดแย้งกัน เด็กจะท้อใจและพยายามสนองความต้องการต่าง ๆ ด้วยตนเอง หากมีข้อโต้แย้งกันเกี่ยวกับการลงโทษเมื่อลูกกระทำผิด ก็ควรจะตกลงกันเมื่อลูกไม่อยู่ในที่นั้น แม้แต่อาการโกรธเคืองระหว่างพ่อแม่ก็ไม่ควรแสดงให้ลูกเห็น เพราะจะทำให้เด็กขาดความอบอุ่น พ่อแม่ที่ดูไม่ค่อยจะรักกัน อาจทำให้ลูกกลัวว่าพ่อหรือแม่ไม่รักตนด้วยก็ได้ เด็กจะรู้สึกอบอุ่นมั่นคงกว่าถ้าหากว่าพ่อแม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นเวลาที่ใช้ความเฉียบขาดหรือเวลาลงโทษ

เด็กต้องการพ่อแม่ที่มีความสัมพันธ์อันมั่นคง ซึ่งจะไม่ทำให้ความสุขของครอบครัวหวั่นไหว หญิงที่รู้สึกว่าสามีของเธอเป็นพ่อที่เลว มักจะเป็นภรรยาที่ขี้โมโหและขี้บ่น ชายที่สนใจลูกของตนเพียงเล็กน้อยจะลงความเห็นว่าภรรยาให้ความเอาใจใส่ลูกมากจนกระทั่งไม่เอาใจใส่ในตน อาจกลายเป็นสามีที่ไม่มีความสุข ถ้าหากว่าสามีและภรรยาสามารถผันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้ลูกที่กำลังเจริญเติบโต ได้รับความรักและความเอาใจใส่อย่างเท่าเทียมกันแล้ว การเป็นพ่อแม่จึงจะกลายเป็นประสบการณ์ร่วมกันอันหนึ่ง ซึ่งช่วยกระชับความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2530)

บทบาทของแม่

เอาแผ่นฟ้ามาวางต่างกระดาษ
เมรุมาศเป็นปากกามาถือเขียน
มหาสมุทรดุจหมึกแล้วฝึกเพียร
ไม่อาจเปรียบพระคุณพระมารดา

วศิน อินทสระ

สำหรับบทบาทของแม่ ได้มีการกล่าวรวมไว้กับบทบาทของพ่อมามากแล้ว จึงขอเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยเท่าที่เกี่ยวกับบทบาทของแม่โดยเฉพาะดังนี้

การศึกษาวิธีอบรมเลี้ยงดูกับพัฒนาการเด็ก จากการประมวลผลการวิจัยระยะยาวตั้งแต่ พ.ศ. 2525 จนปัจจุบัน (จรรจา สุวรรณทัต และลัดดาวัลย์ เกษมเนตร. 2533) พบว่า

วิธีการอบรมเลี้ยงดูของแม่มีความสัมพันธ์กับความคิดสร้างสรรค์ของเด็กในระดับประถมศึกษา กล่าวคือ การฝึกให้เด็กช่วยตนเองให้มากที่สุดตามวัยและการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย ทำให้เด็กพัฒนาความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งเป็นลักษณะที่เอื้อต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วย ส่วนวิธีการอบรมเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกวดขัน พบว่า มีความสัมพันธ์ทางลบกับความสามารถในเชิงสร้างสรรค์ของเด็ก

ในสังคมญี่ปุ่น มารดาญี่ปุ่นไม่นิยมการเฆี่ยนตีบุตร มักใช้วิธีดุว่า มารดาจะสอนบุตรของตนว่า ถ้าแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมจะถูกคนอื่นหัวเราะเยาะเย้ย จะได้รับความอับอายหรือกลายเป็นผู้ที่โง่เขลาในสายตาของผู้อื่น มารดาญี่ปุ่นจะตามใจบุตรวัยก่อนเข้าเรียน ในขณะเดียวกันก็เน้นย้ำความสำคัญของการรักษาหน้าไว้ (Stewart. 1981 : 100)

ฟรอมม์ (Lugo and Hurshey. 1976 : 150-194 : Citing Fromm. 1974) นักจิตวิทยามีชื่อเสียงได้กล่าวไว้ว่า :

"ความรักของพ่อและความรักของแม่นั้นแตกต่างกัน แม่เป็นผู้ให้ความรักอย่างไม่มีเงื่อนไข ไม่ว่าลูกจะดีจะชั่วอย่างไร ก็พร้อมที่จะให้อภัยอยู่เสมอ ส่วนความรักของพ่อเป็นความรักแบบมีเงื่อนไข เด็กจะเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตาม จึงจะได้ความรักจากพ่อ นั่นคือ เด็กจะถูกฝึกหัดในด้านการเรียนรู้ระเบียบวินัยซึ่งเป็นส่วนสำคัญสำหรับสังคม"

บทบาทของพ่อในสังคมทั่วไป

เด็กส่วนใหญ่จะเจริญเติบโตในบริบทของครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อ แม่ พี่น้อง และอาจจะมีวงศาคณาญาติร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม การอภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพ่อแม่มักเน้นแต่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับแม่เป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น การศึกษา

การถ่ายทอดทางสังคมซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายส่วนมากจะชี้ชัดลงไปที่แง่มุมต่าง ๆ ในการอบรมเลี้ยงดูของแม่ และผลของพัฒนาการที่เกิดขึ้นทางด้านความคิดและสังคมของเด็ก มีการศึกษาเกี่ยวกับชนิดของความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกและผลที่เกิดตามมาบ้าง แต่ก็ยังมีไม่มากนัก

เมื่อพิจารณาบทบาทของบิดาในครอบครัวตามทฤษฎีทางตะวันตกและผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า ก็สามารถกล่าวถึงบทบาทนี้ออกได้เป็นสามแนวด้วยกัน (จรรจา สุวรรณทัต อ้างจาก Phisalaphong and Vanindanonda. 1985) คือ

1. แนวการมองแบบสมัยก่อน (The Traditional Perspective)

จากการมองในแนวนี้ ภาพสำคัญของบิดาในครอบครัวคือ บุคคลที่โดดเดี่ยวและห่างจากตัวเด็ก ตามการปฏิบัติในอดีต ผู้เป็นบิดาจะให้ความเอาใจใส่ต่อบุตร โดยเฉพาะในเรื่องที่จะให้สืบต่ออาชีพของครอบครัว ภายในบ้านหน้าที่ของบิดาก็คือ เป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว เพื่อว่าผู้เป็นมารดาจะได้มีเวลาดูแลเด็ก บิดาจะมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับผู้เป็นบุตรในระดับน้อย แนวการมองนี้สอดคล้องกับแนวคิดทางทฤษฎีเชิงสังคมวิทยา ซึ่งพิจารณาบิดาในฐานะเป็นผู้แสดงบทบาทแบบใช้เป็นเครื่องมือ (instrumental role) และมารดาในฐานะผู้มีบทบาทแบบการแสดงออก (expressive role) บิดาเป็นทั้งตัวแทนของสังคมภายในครอบครัวและเป็นตัวแทนของครอบครัวในสังคม ด้วยบทบาทแบบใช้เป็นเครื่องมือนี้เอง ผู้เป็นบิดาจะสามารถนำครอบครัวไปสู่ทิศทางที่กำหนดเอาไว้ บิดาเป็นผู้ที่นำเด็กให้เป็นอิสระจากการต้องพึ่งพามารดา เพื่อว่าเด็กจะได้เติบโตและยอมรับความรับผิดชอบของตนในฐานะเป็นผู้ใหญ่ในสังคม บิดาถูกคาดหวังจากสังคมให้เป็นผู้ใช้อำนาจวางระเบียบวินัยและใช้การตัดสินที่ถูกที่ควร เขาจะต้องมีความสามารถที่จะยอมรับความรู้สึกเป็นศัตรู ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตนตามบทบาทดังกล่าว

ท่านผู้รู้ทางสังคมวิทยา คือ พาร์ซัน และเบลล์ (Parsons and Bales. 1955 อ้างใน Handbook of Asian Child Development and Child Rearing Practices. 1985) เห็นว่า บทบาทของมารดาในฐานะผู้ดูแลนั้น คือ การปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออก ผู้เป็นมารดาจะดูแลกิจการภายในครอบครัวเผชิญกับความเครียดต่าง ๆ และทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมในความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกและดูแลจัดการเรื่องการอิจฉาริษยาระหว่างพี่น้อง

การศึกษาค้นคว้าที่ผ่านมาในอดีตร่วมสี่สิบปี (Zelditch อ้างใน Parsons and Bales. 1985) ซึ่งผู้วิจัยศึกษาสังคมต่าง ๆ กัน จำนวนถึง 56 แห่ง พบว่า ในสังคมที่ทำการศึกษานี้ มีถึง 46 แห่ง ที่ครอบครัวทำหน้าที่แบ่งแยกอย่างชัดเจน ระหว่างบทบาทหรือหน้าที่แบบใช้เป็นเครื่องมือ กับบทบาทหรือหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออก และมีเพียงสังคมส่วนน้อย คือ 10 แห่งเท่านั้น ที่ได้แบ่งหน้าที่สองอย่างนี้ มีสังคมถึง 48 แห่ง ที่ผู้เป็นบิดาทำหน้าที่แบบใช้เป็นเครื่องมือ ขณะที่มีสังคมเพียง 8 แห่ง ที่บิดาแสดงบทบาทด้วยการแสดงออก ผู้วิจัยยังพบอีกว่า มีเพียงสังคม 6 แห่งเท่านั้น ที่มารดาแสดงบทบาทแบบใช้เป็นเครื่องมือ แต่มีสังคมถึง 50 แห่ง ที่มารดากระทำบทบาทหน้าที่แบบแสดงออก ผู้วิจัยพบว่าครอบครัวอเมริกันมีแบบฉบับที่ยืดหยุ่นมากกว่าครอบครัวในสังคมอื่นเกือบทั้งหมดในการแจกแจงหน้าที่แบบใช้เป็นเครื่องมือ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในสังคมอเมริกันนั้น มักจะมีความยืดหยุ่นกว่าสังคมอื่น ๆ ในการที่พ่อหรือแม่จะทำหน้าที่แบบใช้เป็นเครื่องมือภายในครอบครัว

จรรจา สุวรรณทัต (2512) ได้ศึกษาค้นคว้าในสังคมไทย พบว่า บิดา รวมทั้งญาติผู้ใหญ่ และเด็กผู้เป็นพี่ จะทำหน้าที่เป็นผู้เลี้ยงดูเด็กแทนแม่ ทั้งในบทบาทการใช้เป็นเครื่องมือและบทบาทการแสดงออก ขณะที่ผู้เป็นแม่ไม่อาจทำหน้าที่นั้นได้ เพราะต้องออกไปทำงานหรือทำธุระอย่างอื่น และความสัมพันธ์ระหว่างพ่อและลูกจะเริ่มมีความสำคัญยิ่งขึ้นทางจิตใจเมื่อเด็กเติบโตขึ้น

2. แนวการมองแบบสมัยใหม่ (The Modern Perspective)

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2503 เป็นต้นมา นักสังคมศาสตร์ในต่างประเทศเริ่มให้ความสนใจมากขึ้นต่อเรื่องบทบาทของบิดา กล่าวคือ ขณะที่แนวการมองแบบอดีต พิจารณาว่า ผู้เป็นบิดากระทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวและเลี้ยงดูครอบครัว และผู้เป็นมารดารับผิดชอบในการดูแลอบรมลูกให้เป็นคนดีของสังคม แต่แนวการมองปัจจุบันเห็นว่า ***การเป็นบิดานั้นสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จในการพัฒนาเด็ก*** โดยเน้นที่ (1) ความสำเร็จในการพัฒนาเด็กให้มีเอกลักษณ์ทางเพศที่เหมาะสม (2) ความสำเร็จในการเรียน และ (3) การพัฒนาทางจริยธรรม

มีนักวิจัยหลายคน ได้พยายามศึกษาผลต่าง ๆ สามประการดังกล่าวไว้ข้างบนนี้ โดยใช้ครอบครัวที่ขาดบิดาเป็นกลุ่มตัวอย่าง ผลการศึกษาในเรื่องนี้ โดยเฉพาะครอบครัวที่มีบุตรชาย (Biller. 1974. อ้างใน Handbook of Asian Child Development and Child Rearing Practices. 1985 : 291) ได้ชี้ว่า เด็กที่ขาดบิดา อาจมีความลำบากมากกว่าเด็กในครอบครัวที่มีบิดาในการพัฒนาเอกลักษณ์ด้านบทบาททางเพศ ในการประสบความสำเร็จทางการเรียน และในการพัฒนาพฤติกรรมทางจริยธรรม และเนื่องจากผลสำเร็จในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ ถูกพิจารณาว่ามีความสำคัญมากต่อการปรับตัวในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และความสำเร็จในชีวิต เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่ขาดบิดา จึงจัดเป็นผู้ที่มีความเสี่ยงสูงต่อการขาดลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม นักจิตวิทยาคนสำคัญบางท่านก็ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในหลายกรณี บิดาสมัยใหม่ก็ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ใกล้ชิดกับลูกของตนมากเท่ากับมารดา ผลก็คือ เด็กชายต้องหันไปหาเพื่อนร่วมวัย และผู้ใหญ่อื่นที่มีความสำคัญต่อชีวิตเพื่อให้ช่วยเหลือตนในการนิยามบทบาทของเพศชายโดยการให้รางวัลพฤติกรรมการแสดงความเป็นเพศชายและลงโทษพฤติกรรมที่แสดงความเป็นเพศหญิง (Lynn. 1974)

ข้อสังเกตของนักจิตวิทยาดังกล่าวข้างต้นนี้ ดูจะสอดคล้องกับข้อสังเกตที่ได้จากสังคมครอบครัวไทยเช่นเดียวกัน นั่นก็คือ บิดาในสมัยปัจจุบันยังมีบทบาทไม่เท่าเทียมกับมารดาในด้านการดูแลอบรมบุตร ทั้งในด้านการศึกษาเล่าเรียน การพัฒนาเด็กให้เรียนรู้บทบาทตามเพศ และให้มีลักษณะจิตใจและพฤติกรรมที่ประกอบด้วยจริยธรรม แม้ว่าสถานการณ์ของครอบครัวในปัจจุบันจะเปิดโอกาสให้ผู้เป็นบิดาได้ใกล้ชิดกับลูกเท่า ๆ กับผู้เป็นมารดามากกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต

3. แนวการมองที่เพิ่งเริ่มต้น (The Emergent Perspective)

แนวการมองความเป็นบิดาแนวนี้ เกิดจากข้อสังเกตว่า มนุษย์ในทางจิตวิทยามีความสามารถที่จะมีส่วนร่วมในพฤติกรรมการเป็นพ่อแม่ได้อย่างเต็มที่ และเป็นสิ่งดีสำหรับพ่อแม่และเด็ก ถ้าผู้ชายได้มีบทบาทจริงจังในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก แนวการมองเช่นนี้ให้ความสำคัญยิ่งต่อบทบาทร่วมของบิดามารดา และความสำคัญของการมีบทบาทร่วมระหว่างพ่อและแม่นี้ ได้รับการสนับสนุนจากการศึกษาค้นคว้า ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย

จากงานวิจัยค้นคว้าหลายชิ้นที่กระทำในประเทศทางตะวันตก ในช่วงปี พ.ศ. 2513-2523 ได้ใช้แบบที่เรียกว่า *การเป็นพ่อ* (male parenting) ซึ่งสันนิษฐานว่าผู้ชายมีความสามารถในการช่วยเหลือภรรยาได้อย่างจริงจังระหว่างตั้งครรภ์และตอนคลอด ตัวอย่างการศึกษาของเมเนียน (Manion. 1977 อ้างโดย Fein. 1978 ในหนังสือ Handbook of Asian Child Development and Child Rearing Practices, 1985 : 291) ซึ่งศึกษาผู้เป็นบิดาครั้งแรก 45 คน ผู้วิจัยพบว่า แม้บิดาจะถูกแนะนำจากโรงพยาบาลในขั้นน้อยมากให้เป็นผู้ดูแลทารกหลังคลอด แต่เขาก็ได้มีส่วนร่วมในการดูแลลูกของตนผู้ชายที่จดจำได้ว่าบิดามารดาของตนเป็นผู้อุ้มชูดูแล และผู้ชายที่มีส่วนร่วมมากในตอนคลอดจะเป็นผู้ที่ให้การดูแลลูกของตนอย่างจริงจังมากกว่าผู้ชายในลักษณะอื่น

ต่อมานักวิจัยได้ศึกษาอย่างระมัดระวังในเรื่องความสัมพันธ์ที่บิดาสร้างขึ้นกับเด็ก ตัวอย่างการศึกษาของโคเฮ็น และแคมโปส (Cohen and Compos. 1974) ที่

ศึกษาบทบาทของบิดาในการแสดงพฤติกรรมผูกพัน และตัวชี้นำในการรับทราบความทุกข์ของเด็กเล็ก ผู้วิจัยสรุปว่า บิดามีอำนาจมากกว่าคนแปลกหน้าในการแสดงพฤติกรรมผูกพัน ถึงแม้ว่ามารดายังคงเหนือกว่าบิดาในเรื่องนี้ และไม่มีความแตกต่างระหว่างบิดาและมารดาในเรื่องตัวชี้นำในการรับทราบความทุกข์ของเด็ก นักจิตวิทยาอีกท่านหนึ่ง (Lamb. 1976) ได้ทบทวนการศึกษาค้นคว้าในเรื่องพัฒนาการของความผูกพันระหว่างพ่อกับลูกได้สรุปไว้ว่า พ่อเป็นบุคคลที่แผงอยู่ในชีวิตของเด็กตั้งแต่วัยทารกเป็นต้นไป

ส่วนการค้นคว้าในประเทศไทยก็เช่นกัน พบว่า ในการอบรมเลี้ยงดูเด็กนั้น ผู้เป็นมารดาก็ได้ตระหนักในความสำคัญของบิดามากขึ้น และแสดงความปรารถนาที่จะให้บิดาได้มีส่วนร่วมในการดูแลรับผิดชอบอบรมเลี้ยงดูบุตร และพบว่า ยังไม่มีการสอดคล้องกันมากนักระหว่างสิ่งที่บิดาตระหนักในบทบาทสำคัญของตนกับการปฏิบัติจริง นอกจากนั้นในการศึกษายังพบอีกว่า ความถี่บ่อยของเวลาที่แม่ทำงานนอกบ้านจะปรึกษาหารือกับพ่อในปัญหาเรื่องการอบรมเลี้ยงดูนั้น มีความสัมพันธ์กับการแสดงออกของพ่อ ว่าตนสนใจต่อเรื่องนี้ ข้อพบนี้มีความสำคัญต่อการชี้ให้เห็นว่า ถ้าผู้เป็นพ่อได้แสดงความเอาใจใส่สนใจให้ผู้เป็นแม่ได้ทราบว่าตนมีความสนใจเอาใจใส่ต่อการอบรมเลี้ยงดูลูกร่วมกันแล้ว ก็จะยังให้แม่เกิดความพร้อมด้านจิตใจที่จะปรึกษาหารือกับสามีในปัญหาการพัฒนาเด็กมากขึ้น ซึ่งจะเป็นสื่อนำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว และเกิดความร่วมมือกันในบทบาทร่วมของการเป็นผู้ให้การอบรมเลี้ยงดูเด็ก สอดคล้องกับที่อยู่ในสังคมประชาธิปไตย (จรรจา สุวรรณทัต, 2524 : 135-136)

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทของบิดาต่อการพัฒนาเด็กในบริบทของสังคม-วัฒนธรรมเอเชีย พบว่า ยังมีไม่มากนัก และมีแนวคิดในเรื่องนี้ต่างกันออกไปดังที่ได้รับการกล่าวไว้ในคู่มือการพัฒนาเด็กและการอบรมเลี้ยงดู (จรรจา สุวรรณทัต อ้างจาก Wanpen Phisalaphong and Ngamta Vanindanonda. 1985 : 292) นั่นก็คือ ในประเทศทางเอเชีย โดยเฉพาะครอบครัวที่ยังมีลักษณะแบบโบราณอยู่ เช่น ประเทศจีน ความสัมพันธ์ที่

บิดามีต่อบุตร ยังคงถือว่าสำคัญยิ่งในด้านการสืบวงศ์ตระกูล บิดามักจะเห็นว่าผู้เป็นลูกชายนั้นเป็นตัวแทนของครอบครัวมากกว่าจะถือว่าลูกชายนั้นเป็นเอกัตตบุคคล ส่วนในประเทศญี่ปุ่น บทบาทของบิดาญี่ปุ่นตามประวัติศาสตร์ก็คือ การรับใช้ในฐานะเป็นตัวเชื่อมระหว่างชีวิตส่วนตัวของครอบครัวกับชีวิตทางสังคม และการดูแลเด็กถือเป็นบทบาทหน้าที่ของมารดา ไม่ใช่ของบิดา ส่วนในประเทศอินเดีย บิดายังคงรักษาบทบาทของผู้มีอำนาจแบบอัตตาธิปไตย และใช้บทบาทบิดาแบบใช้เป็นเครื่องมือ ขณะที่การดูแลเด็กเป็นความรับผิดชอบของผู้หญิงในครอบครัวขยาย บิดามีความเข้มงวดในการลงโทษบุตรชายมากกว่ามารดา

อย่างไรก็ตาม แม้จะยังมีการวิจัยน้อยในเรื่องบทบาทของบิดาในประเทศทางเอเชียโดยส่วนรวม แต่ก็มีแนวโน้มไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งประเทศไทยด้วยที่ว่าบทบาทของบิดานั้น ได้รับการตระหนักว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเด็กในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะรูปแบบของการมองบทบาทบิดาในแง่ของการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังกับบทบาทของมารดา ไม่ว่าบิดามารดานั้นจะอยู่ในครอบครัวฐานะสังคมเศรษฐกิจเช่นไร

บทบาทของพ่อที่มีต่อการพัฒนาเด็กในครอบครัวไทย

บทบาทของพ่อได้มีมาตั้งแต่มีมนุษย์ก็ว่าได้ ในพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบทบาทของพ่อ (และแม่) ที่จะต้องปฏิบัติต่อลูกไว้ 5 ประการ คือ กันลูกจากความชั่ว ปลูกฝังลูกไว้ในทางที่ดี ให้ลูกได้รับการศึกษา จัดแจงให้ได้แต่งงานกับคนดี และมอบทรัพย์มรดกให้เมื่อถึงกาลควรมอบ

ในครอบครัวไทย เป็นที่ยอมรับกันมาแต่โบราณกาลว่า พ่อคือผู้รับผิดชอบครอบครัว พ่อเป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นผู้ประกอบอาชีพหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว แม่อยู่บ้านดูแลลูกและจัดกิจการงานภายในบ้านให้เรียบร้อย ดังคำกล่าวที่ว่า "พ่อเปรียบประดุจช้างเท้าหน้าที่ต้องก้าวเดินก่อน ส่วนแม่เปรียบเหมือนช้างเท้าหลังคอยก้าวเดินตาม"

ในปัจจุบันชีวิตในครอบครัวไทยเปลี่ยนไปบ้างตามภาวะเศรษฐกิจ ทำให้แม่ต้องออกทำงานนอกบ้าน เพื่อช่วยหารายได้มาจุนเจือครอบครัวอีกแรงหนึ่ง ถึงกระนั้น ความสำคัญของพ่อก็ยังเป็นที่ยอมรับและมีคุณค่ายิ่งต่อครอบครัวไทย โดยเฉพาะต่อลูก ๆ ทุกคน ไม่จำกัดเพศและวัย ดังจะเห็นได้ว่ามีการกำหนด "วันพ่อแห่งชาติ" ขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2523 เป็นต้นมา โดยถือเอาวันที่ 5 ธันวาคม อันเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เป็น "วันพ่อ" ทั้งนี้ เพื่อถวายความซื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบิดาแห่งปวงชนชาวไทย และเพื่อคัดเลือกพ่อที่สูงด้วยคุณธรรมอันเป็นพ่อตัวอย่าง นำมายกย่องสรรเสริญให้ปรากฏเป็นแบบฉบับแก่บรรดาประชาชนทั้งหลายให้ประพฤติปฏิบัติตาม

ถ้าจะจำแนก*บทบาทของพ่อ* อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ บทบาทที่มีต่อลูกโดยตรง กับบทบาทที่มีต่อลูกทางอ้อม

บทบาทโดยตรง หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างพ่อกับลูก ซึ่งจะนำไปสู่การกระทำที่อาจมีผลดีหรือผลเสียต่อลูกได้

เนื่องจากได้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า รูปแบบของเด็กที่พึงปรารถนาในสังคมปัจจุบัน คือ เด็กที่ถึงพร้อมด้วยการพัฒนาครบทุกด้าน ทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม และจริยธรรม เท่าที่อัตภาพของเขาจะสามารถรับการพัฒนาได้ ผู้เขียนจึงขอกล่าวถึงบทบาทของพ่อที่ควรกระทำ เพื่อจะนำไปสู่การพัฒนาลูกในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

ด้านร่างกาย พ่อต้องช่วยเลี้ยงดู อุ้มชูให้ลูกมีสุขภาพพลานามัยที่ดี มีอาหารที่เหมาะสม มีการพักผ่อนเพียงพอ มีรูปทรงสมส่วน รู้จักป้องกันตนจากอันตรายและการติดโรค และได้รับการรักษาอย่างฉับพลันและเหมาะสม การเอาใจใส่ของพ่อจะเป็นแรงกระตุ้นให้แม่เอาใจใส่ต่อลูกได้มากขึ้นอีกด้วย

ด้านสติปัญญา การช่วยพัฒนาระดับสติปัญญาของลูกจะทำได้ด้วยการเล่นกับลูก การเลี้ยงดู อุ้มชูลูกเมื่อยังอยู่ในวัยก่อนเข้าเรียนจะช่วยได้มาก ตรงกันข้ามกับการเข้มงวด

กวดขัน คอยบังคับจิตใจลูก ซึ่งจะส่งผลเสียต่อพัฒนาการทางสติปัญญา ในการวิจัยซึ่งผู้เขียนและคณะ*(2526) ได้ทำการศึกษาวิจัยเด็กอายุประมาณ 4 ขวบครึ่ง ถึง 6 ขวบ จำนวน 310 คน และพ่อแม่ของเด็กกลุ่มดังกล่าว ซึ่งมีฐานะเศรษฐกิจสังคมสูง พบว่า บทบาทหลักของพ่อแม่กลุ่มนี้ก็คือการช่วยสอนการบ้านให้ลูก รับส่งลูกไปโรงเรียน พาไปเที่ยวนอกบ้านเป็นครั้งคราว เช่น ไปดูภาพยนตร์ ไปสวนสัตว์ ไปชายทะเล ไปสนามเด็กเล่นตามศูนย์-การค้า เป็นต้น สรุปได้ว่า พ่อกลุ่มนี้มีบทบาทเน้นหนักไปทางการส่งเสริมพัฒนาการด้านสติ-ปัญญาและด้านอารมณ์สังคมของลูกมากกว่าด้านอื่น ๆ ส่วนในครอบครัวที่พ่อแม่มีการศึกษาต่ำ แพทย์หญิงวาสนา ศรมณี (2517) ศึกษาพบว่าพ่อมักไม่เอาใจใส่ต่อครอบครัว ยิ่งถ้าครอบครัวที่แม่เป็นโรคจิตด้วยแล้ว การดูแลเลี้ยงดูลูกของครอบครัวนั้นก็จะยิ่งขาดแคลนความเอาใจใส่และความรักความอบอุ่นเป็นอย่างมาก

ใน*ด้านการเรียน*นั้น ได้มีการวิจัยพบว่า พ่อมีอิทธิพลต่อการประสบผลสำเร็จทางการเรียนของลูกสาวมากกว่าลูกชาย และการที่จะช่วยให้ลูกประสบผลสำเร็จในการเรียนได้ก็ด้วยการตั้งระดับความคาดหวังในตัวลูกอย่างเหมาะสม สนับสนุนให้ได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้า ช่วยคิดหาเหตุผลและอุปกรณ์การเรียนให้ แต่ไม่ใช่เข้าไปทำให้เสียเอง หรือบังคับให้ทำ เพราะพ่อจะลงโทษ หรือแสดงความห่วงใยเขามากเกินไป

ในกรณีที่เด็กถูกแยกอยู่กับพ่อ ผลเสียต่อการเรียนของลูกจะเกิดกับลูกชายมากกว่าลูกสาว แต่ถ้าพ่อเป็นคนชอบวางอำนาจ เอาใจตัวเองเป็นใหญ่ การไม่อยู่บ้านของพ่อตอนที่ลูกยังเยาว์วัย กลับจะทำให้ลูกมีแรงจูงใจที่จะประสบผลสำเร็จในการเรียนมากกว่าเมื่อมีพ่ออยู่ด้วยตลอดเวลาด้วยซ้ำไป

---

* วันเพ็ญ พิศาลพงศ์ และคณะ <u>การศึกษาวิธีการอบรมเลี้ยงดู พัฒนาการทางร่างกายและความพร้อมทางการเรียนของเด็กก่อนวัยเรียนในกรุงเทพฯ</u> รายงานการวิจัยฉบับที่ 29 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มศว ประสานมิตร 2526

สรุปว่า การมีพ่ออยู่ใกล้อย่างเดียวไม่เป็นการเพียงพอที่จะช่วยจูงใจให้ลูกเรียนดีได้ แต่วิธีการปฏิบัติของพ่อต่อลูกนั่นแหละเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะช่วยให้ลูกเรียนดีขึ้น หรือเรียนเลวลงได้

ด้านอารมณ์และสุขภาพจิต มีการวิจัยโดยดวงเดือน พันธุมนาวิน และเพ็ญแข ประจนปัจจนึก (2524) พบว่า พ่อมีอิทธิพลต่อสุขภาพจิตของบุตรชายวัยรุ่นมากกว่าแม่ แต่แม่มีอิทธิพลต่อสุขภาพจิตของบุตรสาววัยรุ่นมากกว่า ในครอบครัวที่แม่ประกอบอาชีพนอกบ้าน พ่อจะมีอิทธิพลต่อสภาพจิตใจของลูกทั้ง 2 เพศ มากกว่าในครอบครัวที่แม่อยู่บ้าน โดยไม่ต้องออกไปประกอบอาชีพ และยังพบว่าในครอบครัวที่เคร่งครัดตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทย การแสดงบทบาทของพ่อจะมีอิทธิพลต่อภาวะทางจิตใจของวัยรุ่นมากกว่าในครอบครัวแบบทันสมัย

การที่จะให้***ลูกมีความเชื่อมั่นในตนเองสูง*** พ่อจะต้องให้ความรักความอบอุ่นและการยอมรับลูกอย่างเหมาะสม ยิ่งกว่านั้น จากการศึกษาวิจัยยังพบว่าการที่พ่อให้การยอมรับลูกอย่างดี ยังมีผลถึงการที่เด็กจะได้รับการยอมรับอย่างดีจากเพื่อน ๆ ด้วย ***การสูญเสียพ่อไปไม่ว่าจะโดยสาเหตุใดก็ตาม*** จะส่งผลถึงการปรับตัวได้ไม่ดีของลูก เช่น เกิดการกระทบกระเทือนทางอารมณ์ขึ้น ถ้าการสูญเสียพ่อเกิดจากการหย่าร้าง การแยกกันอยู่กับครอบครัวหรือการทอดทิ้งครอบครัวไป ผลที่กระทบกระเทือนจิตใจจะยิ่งรุนแรงหนักขึ้น โดยทั่วไปจะกระทบกระเทือนจิตใจของลูกชายมากกว่าลูกสาว แต่จะส่งผลกระทบถึงการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างลูกสาวกับเพศตรงข้ามได้ ถ้าการจากนั้นเริ่มตั้งแต่เด็กยังเล็กเพียงไร และระยะเวลาจากยิ่งนานเพียงไร ผลเสียก็จะกระทบกระเทือนจิตใจมากขึ้นเพียงนั้น

สรุปได้ว่า การมีบุคลิกภาพที่สมบูรณ์เป็นปกติของพ่อ (แม่) จำเป็นอย่างยิ่งต่อการที่ลูกจะมีสุขภาพจิตที่ดี กล่าวได้ว่า ในครอบครัวที่เป็นปกติสุข ความจำเป็นพื้นฐานที่จะสร้างความราบรื่นเป็นสุขทางด้านจิตใจของทั้งพ่อแม่และลูก ๆ ก็คือ การที่พ่อ (และแม่) มีความรัก ความอบอุ่น ความเข้าใจ และมีการยอมรับอย่างแท้จริงต่อลูก ๆ ของตน

ด้านจริยธรรม ในการปลูกฝังคุณธรรมในจิตใจของลูกนั้น พ่อจะต้องไม่ปิบบังคับให้ลูกต้องประสบความสำเร็จเกินความสามารถที่เขามีอยู่ หรือตั้งเป้าหมายให้ลูกสูงส่งจนเอื้อมไม่ถึง พ่อจะต้องพยายามประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดีและถ่ายทอดแบบฉบับที่ดีนี้ให้ลูกด้วยการมีความสัมพันธ์ที่อบอุ่น ใกล้ชิดตั้งแต่ลูกยังเป็นทารก ควรเปิดโอกาสให้ลูกได้มีส่วนในการตัดสินใจของครอบครัวบ้าง พ่อควรจะรับฟังเหตุผลของลูกในกรณีที่เกิดการขัดแย้งในเรื่องที่เกี่ยวกับคุณธรรม และพยายามช่วยให้ลูกได้มีการตัดสินใจที่ถูกต้องดีขึ้น

สรุปได้ว่า พ่อ (และแม่) จะต้องสร้างบรรยากาศในครอบครัวที่อบอุ่น รักใคร่ใยดีซึ่งกันและกัน และใช้การตัดสินใจในชีวิตประจำวันด้วยเหตุผลถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เพื่อลูกจะได้ซึมซับความรู้สึกนึกคิดในแนวนี้ และเกิดการชื่นชมต่อการรู้สึกนึกคิดอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จนกลายเป็นนิสัยประจำตัว เมื่อลูกทำผิดก็ต้องอบรมสั่งสอนด้วยเหตุผลไม่ใช่ด้วยอารมณ์ ดังคำโคลงวชิรญาณภาษิต กล่าวว่า

รักบุตรสุดเสน่ห์เอื้อ เอาใจ
บางผิด บ่ แสดงภัย เพื่อห้าม
เยี่ยงนี้ก็นับใน ฐานเกลียด บุตรแฮ
ผิว่รักควรให้คร้าม ผิดต้องสั่งสอน

บทบาทของพี่น้อง

การศึกษาบุคลิกภาพในลักษณะที่เป็นผลของลำดับการเกิดได้มีการศึกษากันอย่างแพร่หลาย เช่น โรเซนบลัท และสคูกเบิร์ก (Rosenblath and Skoogberg, 1974) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับบุคลิกภาพของลำดับการเกิดของบุคคลต่างวัฒนธรรม โดยศึกษาจากกลุ่มประชากร 39 แห่งทั่วโลก มีกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 189 คน ผลการวิจัยพบว่า บุตรคนแรกทั้งชายและหญิงมีส่วนเพิ่มสถานภาพของบิดามารดาในด้านความมั่นคงของชีวิตแต่งงาน บุตรคนแรกในวัยเด็กจะมีอำนาจเหนือพี่น้อง มีการควบคุมตนเองได้มากกว่าบุตรคนอื่น ๆ และมีอำนาจเหนือบุคคลอื่น เป็นผู้นำของญาติพี่น้องด้วยถ้าเป็นบุตรชาย

แก้วตา คณะวรรณ (2510) ศึกษาถึงความสัมพันธ์ของลำดับการเกิดกับบุคลิกภาพของเด็ก โดยศึกษาเด็ก 80 คน อายุเฉลี่ย 10.89 ปี ชั้นประถมปีที่ 5 และ 6 ของโรงเรียนสาธิตทั้งหญิงและชาย โดยสุ่มกลุ่มเด็กแต่ละลำดับการเกิด เครื่องมือที่ใช้ใช้แบบสอบถามสังคมมิติ คะแนนสอบกลางเทอม และ Semantic Differential Scale โดยศึกษาทั้งจากความเห็นของเด็ก ครูประจำชั้น และผู้ปกครอง ผลการวิจัยพบว่า

1. ลูกคนเดียวและคนสุดท้องมีความต้องการที่จะพึ่งผู้อื่นมากกว่าลูกคนแรกและคนรอง
2. ลูกคนแรกคนเดียวแสดงความต้องการที่ก้าวร้าวสูงกว่าลูกคนสุดท้องและคนรอง
3. ลูกคนรองและคนสุดท้ายมีทัศนคติต่อผู้อื่นดีกว่าลูกคนอื่น ๆ
4. ลูกคนรองและคนสุดท้ายตั้งระดับความปรารถนาได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากกว่าลูกคนอื่น ๆ
5. ลูกผู้หญิงต้องการพึ่งผู้อื่นมากกว่าลูกผู้ชายและก้าวร้าวน้อยกว่า

สำหรับเรื่องลำดับการเกิดของบุตร แอดเลอร์ (Adler. 1928) พบว่า ลูกคนแรกจะได้รับความรัก ความเอาใจใส่จากพ่อแม่อย่างมาก จนกว่าลูกคนที่ 2 จะตามมา ทันทีที่มีน้อง ลูกคนแรกจะถูกปล่อยปละละเลย ทำให้เกิดความรู้สึกว่า น้องเป็นคนแย่งความรักของพ่อแม่อันเป็นเหตุให้ความสำคัญของตนลดไป แต่ถ้าพ่อแม่เตรียมตัวเตรียมใจลูกคนแรกสำหรับการมาของน้องและยังคงแบ่งความรัก ความเอาใจใส่ให้เช่นเดิมแล้ว ลูกคนแรกก็จะเติบโตขึ้นเป็นคนที่มีลักษณะรับผิดชอบ ใฝ่ฝันทะเยอทะยานและปรับตัวได้ดีกว่าลูกคนอื่น ๆ แต่มักจะเป็นคนกระด้างและขี้อิจฉา ส่วนลูกคนสุดท้องมักจะได้รับการตามใจ และโดยมากก็เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีปัญหาจำนวนมากพอ ๆ กับลูกคนแรก ดังนั้น*การเกิดมาเป็นลูกในลำดับที่ต่าง ๆ ของครอบครัวน่าจะมีผลต่อการปรับตัวของเขาเมื่อโตขึ้น*

พ่อแม่จะมีความตื่นเต้นยินดีในการได้ลูกคนแรก แต่ก็มีความเครียดและความวิตกกังวล พร้อมทั้งความตกใจและหวาดกลัวในการเตรียมตัวและการเลี้ยงดูลูกคนแรกนี้ มีความกดดันที่ว่าลูกคนแรกจะต้องเป็นผู้ถูกทดลองเพราะเป็นคนที่ 1 นับเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องคิดว่าลูกคนแรกนั้น ในช่วงระยะเวลาหนึ่งเขาเป็นลูกคนเดียว ซึ่งหมายความว่าเขาเป็นผู้เดียวที่ได้รับความรักและความเอาใจทั้งหมดจากพ่อแม่ เมื่อมีลูกคนต่อมาแม้อาจจะไม่ดีใจเท่าลูกคนแรก แต่พ่อแม่จะได้รับประสบการณ์จากการเลี้ยงดูลูกคนแรก เขาจะไม่หวาดกลัวและวิตกกังวลเหมือนก่อน แต่จะมีความเชื่อมั่นมากขึ้น เข้าใจเด็กดีขึ้น รู้ขีดจำกัด และรู้ว่าจะคาดหวังพฤติกรรมของเด็กได้เพียงใด และเมื่อโตขึ้นพ่อแม่มีแนวโน้มที่จะปฏิบัติต่อลูกคนโตในด้านการปกป้องน้อยกว่าลูกคนอื่น ๆ เขามีแนวโน้มที่จะวิตกกังวลต่อสวัสดิการความเป็นอยู่ของลูกคนอื่น ๆ มากกว่าลูกคนแรกในวัยเด็ก ลูกคนรองมักได้รับประสบการณ์โดยผ่านมาจากพี่คนที่โตกว่าในสภาพการณ์ที่ใหม่และตึงเครียด เริ่มตั้งแต่มีความสัมพันธ์กับเด็กอื่นนอกครอบครัว การไปโรงเรียน การเรียนว่ายน้ำ และการมีนัดครั้งแรก ฉะนั้นลูกคนรองจะเผชิญสถานการณ์ด้วยความมั่นใจในตนเองมากกว่าลูกคนแรก

สำหรับการวิจัยในประเทศไทยนั้น แก้วตา คณะวรรณ (2509) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของลำดับการเกิดกับบุคลิกภาพบางด้านซึ่งมีผลต่อการปรับตัว พบว่า ***ลูกคนเดียวและลูกคนสุดท้อง*** มีแนวโน้มว่ามีความต้องการพึ่งพาผู้อื่นมากกว่าลูกคนแรกและลูกคนรอง ลูกคนโตและลูกคนเดียวมีแนวโน้มว่ามีความต้องการที่จะก้าวร้าวสูงกว่าลูกคนรองและคนสุดท้อง ลูกคนรองและคนสุดท้องมีแนวโน้มว่ามีทัศนคติต่อผู้อื่นดีกว่าลูกคนแรกและลูกคนเดียว และสามารถตั้งระดับความปรารถนาได้ใกล้เคียงกับความจริงมากกว่าลูกคนอื่น ๆ

สุรีย์ หัชรีพหา (2516) พบว่า บุตรคนที่ 1 ป่วยเป็นโรคจิต โรคประสาทมากที่สุด การเลี้ยงดูที่ปกป้องเกินควรในวาระแรก และพบกับความสูญเสียความรัก การต้องเสียสละเพื่อน้อง ๆ ทำให้ไม่สามารถปรับตัวหรือเผชิญกับปัญหาเฉพาะหน้าได้ ส่วน วาสนา ศรมณี (2517) พบว่า โรคประสาทและความแปรปรวนทางจิตเกิดในบุตรหญิงมากกว่าชาย

และมักเกิดกับบุตรคนสุดท้อง ซึ่งเขาสรุปว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคจิต โรคประสาทในเด็ก คือประสบการณ์ที่สะเทือนใจในชีวิตเด็ก ทำให้เด็กไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดี

การแข่งขันชิงดีชิงเด่นระหว่างพี่น้อง (sibling rivalry) ในรูปของการเรียกร้องความสนใจและความรักจากพ่อแม่ จะก่อให้เกิดความคับข้องใจแก่เด็ก ลูกคนโตเคยชินต่อการได้รับความเอาใจใส่มาก่อนลูกคนที่ 2 เมื่อลูกคนที่สองเกิด ลูกคนโตในบางครั้งจะถูกพ่อแม่ปล่อยปละละเลย เพิกเฉย มองข้าม ประสบการณ์เช่นนี้จะทำให้เด็กเกิดความวิตกกังวลอย่างรุนแรง ในการเลี้ยงดูให้อาหารและฝึกหัดการขับถ่าย จะก่อให้เกิดความคับข้องใจแก่เด็กอย่างหนีไม่พ้น ความรุนแรงของความคับข้องใจขึ้นอยู่กับวิธีการของการให้ประสบการณ์ (มนูญ ตนะวัฒนา. 2526)

ได้มีผู้ทำการศึกษาทัศนคติของพี่น้องที่มีต่อกัน ปรากฏว่าพี่น้องที่อิจฉากันมากก็คือเด็กหญิงกับเด็กหญิงด้วยกัน บกติพี่คนโตมักแสดงอาการอิจฉาริษยาบ่อยกว่า และรุนแรงกว่าน้อง ๆ พี่น้องที่อายุแตกต่างกันมากไม่ใคร่อิจฉากัน แต่กลับเป็นมิตรกันมากขึ้น (จันทมาศ ชื่นบุญและคณะ. 2515)

ความรู้สึกอิจฉาพี่อิจฉาน้อง จะมีมากในวัยก่อนเรียน (2-5 ขวบ) โดยเฉพาะเด็กที่เป็นลูกคนโตและเพิ่งจะมีน้องใหม่ เพราะตนเคยได้รับความรัก ความทนุถนอม เอาใจมากมายจากพ่อและแม่ เคยถูกตามใจมามาก แต่เมื่อมีน้องใหม่พ่อแม่ก็ต้องหันความสนใจและเอาใจใส่เลี้ยงดูน้อง เด็กจะมีความรู้สึกว่าตนถูกแย่งความรักและความสนใจไป เด็กในวัยนี้ยังไม่สามารถมีความเข้าใจว่า เพราะเหตุใดพ่อแม่จะต้องประคบประหงมดูแลน้องมากกว่าตน

อารมณ์อิจฉานี้เกิดขึ้นเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ใช่เป็นความผิดปกติแต่อย่างใด พ่อแม่จะเป็นผู้ช่วยให้อารมณ์อิจฉาเบาบางลงได้ โดยการแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่เหมือนเดิมหรือมากกว่าเดิม พยายามอธิบายให้เด็กเข้าใจว่า พ่อแม่ยังรักเขาอยู่ แต่การที่ลดความเอาใจใส่ลงไปบ้างก็เพราะเห็นว่าเขาโตแล้ว เป็นพี่ที่เก่งที่สามารถช่วยตัวเองและช่วยพ่อแม่ดูแลน้องได้ ควรมีการให้ของขวัญหรือของเล่นที่ถูกใจแก่พี่ด้วย เพราะน้อง

ใหม่ได้รับของเยี่ยม ของขวัญมากมาย ลูกคนโตก็มักจะเข้าใจว่าไม่มีคนรักและสนใจตนแล้ว แต่ถ้าหากพ่อแม่ทำเฉยเมยหรือมีภาระยุ่งกับการดูแลน้องใหม่ เด็กก็จะมีพฤติกรรมก้าวร้าวกับน้อง เช่น แอบหยิกแก้มน้อง ดึงแขนขาแรง ๆ ทำตัวเป็นเด็กเล็ก ๆ เช่น พูดไม่ชัด บัสสาวะรดที่นอน ฯลฯ ทั้งนี้ เพื่อดึงดูดความสนใจของพ่อแม่ให้กลับคืนมานั่นเอง (จิตรา วสุวานิช. 2521)

พ่อแม่ที่แสดงความรักลูกไม่เท่ากัน จะทำให้เด็กเกิดความอิจฉาและแก่งแย่งชิงดีระหว่างพี่น้อง (sibling rivalry) ซึ่งอาจเกิดผลร้ายคือ อาจทำให้เด็กดื้อ เจ้าอารมณ์ หรืออาจกลายเป็นเด็กเกเรประพฤติชั่วได้

เด็กที่รู้สึกว่าพ่อแม่ไม่รัก จะเป็นคนขี้กังวล อารมณ์หวั่นไหวง่าย สมาธิเสื่อม และเต็มไปด้วยความรู้สึกชิงชัง การตำหนิน้องและยกย่องพี่เพื่อหวังให้น้องเกิดความมานะเอาชนะพี่โดยตั้งใจประพฤติให้ดีขึ้น อย่างที่หลาย ๆ คนชอบทำ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติอย่างยิ่ง (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

บทบาทของเพื่อน

คำว่าเพื่อน (Friend) เราคงจะได้ยินได้ฟังทุก ๆ คนพูดถึงกันอยู่เสมอ ๆ แต่มักจะพูดในลักษณะของการแสดงความเป็นเจ้าของ นั่นคือเพื่อนนั้นเป็นของ ๆ เราเอง เช่น มักจะพูดกันว่า "เขาเป็นเพื่อนของฉัน" มากกว่าที่จะพูดว่า "ฉันเป็นเพื่อนเขา" นอกจากนั้นแล้ว คำว่า "เพื่อน" ยังเป็นการแสดงความหมายในลักษณะของความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน โดยเฉพาะก็คือ แสดงถึงความคุ้นเคยและสนิทสนมกัน (acquaintances)

ส่วนคำว่า "มิตรภาพ" (Frienship) เป็นคำที่ค่อนข้างจะเป็นปรากฏการณ์ที่บ่งบอกถึงลักษณะเฉพาะบุคคลมากยิ่งขึ้นกว่าคำว่าเพื่อน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์ที่เฉพาะเจาะจงมากกว่า และจะหมายความถึงเฉพาะเพื่อนคนที่เรากล่าวถึงเท่านั้น ซึ่งก็ค่อนข้างจะเป็นปัญหาของการกำหนดคำนิยามให้ชัดเจน และมีผลต่อการวิจัยยิ่งขึ้น เพราะ

ไม่สามารถกำหนดความหมายในการปฏิบัติได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพยายามให้เหมือนสภาพการณ์ที่เป็นจริง หรือวิธีการจำลองภาพก็อาจจะอาศัยดูได้จากบันทึกชีวประวัติ หรือวิธีการทางสังคมมิติ (Sociometry) ที่พยายามจะใช้ในการวัดถึงมิตรภาพและความเป็นเพื่อน

วิธีการที่ใช้ในการแก้ปัญหาด้านคำนิยามที่เหมาะสมในการวิจัยเกี่ยวกับเพื่อน ก็ด้วยการใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน และใช้แทนที่กันได้ โดยจะขอนำเสนอคำในภาษาอังกฤษที่มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่าเพื่อน ดังนี้

an intimate	หมายถึง	เพื่อนสนิท คนใกล้ชิด คุ้นเคย
a confidant	"	คนที่ได้รับความไว้วางใจ
a supporter	"	คนที่คอยสนับสนุน ค้ำจุน
a sympathizer	"	ผู้ที่ให้ความเห็นอกเห็นใจ
a backer	"	ผู้ให้การสนับสนุน คอยหนุนหลังอยู่
a comrade	"	เพื่อนสนิท หรือ สหาย
a chum	"	เพื่อนสนิท คนใกล้ชิด
a companion	"	เพื่อนที่ร่วมกิจกรรม หรือธุรกิจบางอย่าง
a partner	"	เพื่อนที่ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น กีฬา
a buddy	"	เพื่อนที่สนิทสนมกันมาก

นอกจากนี้ ยังมีคำที่แสดงความเป็นเพื่อนระหว่างเพศอีกด้วย เช่น a girlfriend หรือ a boyfriend ซึ่งมีความหมายถึงเพื่อนที่เป็นคู่รักกัน สำหรับคำว่าเพื่อนนี้ในภาษาไทยเราก็จะมีคำที่ใช้อยู่มากมายพอสมควร ที่ช่วยบอกให้ทราบถึงความใกล้ชิดของความเป็นเพื่อนถ้าหากกล่าวถึงคำ ๆ นั้นออกมา รวมทั้งยังมีคำภาษาถิ่นในแต่ละภาคภูมิศาสตร์ที่ใช้แตกต่างกันออกไปอีกด้วย

พฤติกรรมระหว่างเพื่อนด้วยกัน ความคงทนในการเป็นเพื่อน หรือมิตรภาพนั้นจะมีความเกี่ยวข้องในการปฏิบัติต่อกัน โดยทั่วไปแล้ว บุคคลต้องการมีเพื่อนก็เพื่อที่จะได้รับ

ความเห็นอกเห็นใจเมื่อมีความทุกข์หรือประสบปัญหา ต้องการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กันและกัน มีความเป็นมิตรและให้ความอบอุ่นใจ มีความเข้าใจที่ดีต่อกัน มีความสนิทสนมและเห็นด้วยในทางความคิด และมีการตอบแทนแก่กันและกัน ที่กล่าวมานี้มักจะเป็นสิ่งที่เพื่อนต่อเพื่อนมักจะปฏิบัติต่อกัน

สำหรับการคบหาเพื่อนเพื่อก่อให้เกิดมิตรภาพในวัยผู้ใหญ่นั้น ได้มีนักจิตวิทยาสองท่าน คือ เบนเอม และ เอเล็น (Benaim and Allen. 1967) สรุปเกี่ยวกับการคบเพื่อนไว้ดังนี้ คือ ก่อให้เกิดความสนิทสนม ความชื่นชม ความยินดี เป็นการสร้างความพึงพอใจให้กับตนเองด้วย (Ego-building) ช่วยให้มีการยอมรับในตัวเองมากยิ่งขึ้น รู้จักและเข้าใจตัวเองดี ต้องการให้มีผู้เห็นด้วยกับตนเองเพื่อช่วยในการตัดสินใจ ช่วยในการให้กำลังใจ เป็นผู้คอยปลอบหรือให้กำลังใจเมื่อยามที่ต้องผิดหวังและพลาดหวัง รวมทั้งในยามทุกข์ โศกเศร้า และเหงาใจ (Bischof. 1976 : 198)

วิธีการที่จะศึกษามิตรภาพของผู้ใหญ่

สำหรับวิธีการที่จะช่วยทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนในวัยผู้ใหญ่นั้น นักจิตวิทยาผู้ใหญ่ท่านหนึ่งคือ บิสชอฟ (Bischof. 1976 : 198-199) ได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางไว้ 4 ประการดังนี้

1. วิธีการที่จะช่วยวัดถึงระยะเวลาที่ยืนยาว ในมิตรภาพของบุคคลจะพิจารณาได้จากการส่ง-การรับ บัตรอวยพรในเทศกาลคริสต์มาส หรือปีใหม่ ซึ่งนับเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญมากสำหรับคนใกล้ชิดที่เป็นเพื่อนสนิทกันในสังคมตะวันตกที่จะต้องส่งบัตรอวยพรให้แก่กันและกันเป็นประจำ

2. วิธีการดูเพื่อนสนิทในสถานที่ทำงานเดียวกัน โดยเฉพาะกับผู้ทำงานที่เป็นชาย ซึ่งจากการศึกษาได้พบว่า เพื่อนที่เขาไว้วางใจและสนิทสนมมากนั้น จะมีความหมายต่อเขามากพอ ๆ กับภรรยาของตนเอง ทั้งนี้เพราะว่าช่วงระยะเวลาที่อยู่กับเพื่อนร่วมงาน

มีมาก ตลอดเวลาทำงานคือจากเวลา 8.00-17.00 นาฬิกา หลังจากนั้นยังอาจจะไปร่วมกิจกรรมอื่น ๆ ด้วยกันอีก จึงทำให้มีความเข้าใจกันอย่างลึกซึ้ง รวมทั้งอาจจะทำงานร่วมกันเป็นเวลายาวนานถึงประมาณ 25-30 ปี ซึ่งทำให้เขามีความเข้าใจกันอย่างดี ดังนั้น จึงอาจจะขอคำปรึกษาหารือในเรื่องสำคัญ ๆ เช่น การซื้อรถยนต์คันใหม่ การไปพบหาแพทย์ หรือกิจกรรมทางด้านการเมือง เป็นต้น

3. วิธีการที่พิจารณาจากความเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน (Nearness) คุณสมบัติข้อนี้จะช่วยให้มีพลังดึงกันและเกาะแน่น (Holding Power) ในมิตรภาพระหว่างเพื่อนได้อย่างมาก โดยที่องค์ประกอบในด้านพลังของความคล้ายคลึงกันจะช่วยก่อให้มีความสนิทสนมและใกล้ชิดกันอยู่ตลอดไป ถึงแม้ว่าจะต้องแยกจากกันไปเป็นเวลานับปีแล้วก็ตาม

4. สังเกตดูได้จากพิธีกรรมในสังคมและวัฒนธรรมนั้น โดยเฉพาะในสังคมตะวันตก คือ ประเทศในยุโรป หรือสหรัฐอเมริกา สังเกตได้จากรายชื่อแขกที่ได้รับเชิญไปในงานมงคลสมรสว่าเขาจะตัดสินใจเลือกเชิญใครไปร่วมในงานสมรสของเขา โดยเขาจะพิจารณาเลือกเชิญเฉพาะเพื่อนที่มีความสนิทมากเท่านั้น ซึ่งก็จะสามารถบอกให้รู้ได้ว่าใครเป็นเพื่อนสนิทของคู่บ่าวสาว ลักษณะดังกล่าวนี้จะตรงข้ามกับในสังคมไทย ที่อาจจะเชิญแขกมาในงานด้วยวัตถุประสงค์อื่น ๆ โดยเฉพาะมักจะเป็นไปในทางเชิดหน้าชูตา และความกว้างขวางในสังคมของเจ้าภาพ โดยมิได้ใช้เกณฑ์ในการเลือกเชิญเฉพาะเพื่อนที่สนิทอย่างแท้จริงเท่านั้น จึงปรากฏว่าในงานมงคลสมรสของไทย มีแขกได้รับเชิญมาร่วมในงานนับเป็นจำนวนพัน ๆ คน ขณะที่ในสังคมตะวันตกจะมีแขกมาร่วมงานเพียงไม่กี่สิบคนเท่านั้นเอง

วิธีการเลือกคบเพื่อนนั้น ไรลี่ย์และคณะ (Riley et.al. 1968) ได้ทำการศึกษาค้นคว้ากับกลุ่มคนที่มีอายุและคุณลักษณะอื่น ๆ ใกล้เคียงกัน จำนวน 1000 คน ซึ่งมีทั้งเพศหญิงและเพศชาย อายุระหว่าง 18-65 ปี ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ปรากฏผลการวิจัยว่าประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ตอบ จะเลือกคบเพื่อนโดยใช้เกณฑ์ที่ว่ามีอายุใกล้เคียงกัน (Same age group) เป็นเกณฑ์ที่สำคัญในการเลือกคบหาสมาคมกับเพื่อน อย่างไรก็ตาม เป็นที่

ยอมรับกันว่าเมื่อผู้ใหญ่มีอายุมากขึ้นนั้น เกณฑ์ของการคบเพื่อนในลักษณะนี้ก็จะมีความเป็นจริงลดน้อยลงด้วย เนื่องจากการสูญเสียชีวิตของเพื่อน ๆ ที่อยู่ในวัยเดียวกันไปบ้าง

เท่าที่กล่าวมาแล้วอาจสรุปได้ว่า แม้จะมีปัญหาบางประการเกี่ยวกับค่านิยามของเพื่อนและมิตรภาพ แต่ว่าคนในวัยผู้ใหญ่ส่วนมากก็ยังคงต้องมีเพื่อน และคงจะถือได้ว่าเพื่อนเป็นองค์ประกอบทางด้านสังคมที่สำคัญอย่างมากต่อชีวิตมนุษย์เราทุก ๆ คน

บทบาทของเพื่อนร่วมวัย

การถ่ายทอดทางสังคมในระหว่างเพื่อนร่วมวัย มีอิทธิพลสำคัญต่อเรื่องใหญ่ ๆ ของพัฒนาการเด็ก 3 ประการด้วยกัน (Gecas. 1981) *ประการแรก* ก็คือ การถ่ายทอดทางสังคมก่อให้เกิดผลที่สำคัญต่อพัฒนาการและการสร้างอัตมโนภาพแห่งตน ไม่เหมือนกับครอบครัวหรือครู เพื่อนร่วมวัยจะเป็นกระจกส่องที่ไม่ถูกบดบังด้วยความรักหรือภาระหน้าที่ *ประการที่สอง* กลุ่มเพื่อนจะก่อให้เกิดโอกาสสำคัญในการฝึกหัดทักษะในการสวมบทบาทของเด็ก และ *ประการสุดท้าย* กลุ่มเพื่อนสนิทวัยเดียวกันนี้จะเป็นกลวิธานในการเรียนรู้บทบาทและค่านิยมทางสังคม ซึ่งผู้ใหญ่ไม่ต้องการสอน ตัวอย่างเช่น ความรู้ส่วนใหญ่เกี่ยวกับเพศและการเบี่ยงเบนทางสังคมจะเรียนรู้ได้ในกลุ่มเพื่อนสนิท

สำหรับกลุ่มเพื่อนยังมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจอย่างมาก เพราะสามารถช่วยลดความเครียดต่าง ๆ ในการเรียน หรือช่วยทำให้เกิดความคล้อยตามกัน จากการศึกษาผลงานวิจัยของฟรีดแมน (Freedman. 1974) เกี่ยวกับบรรยากาศที่ช่วยกระตุ้นเร่งเร้าต่อการเรียนรู้ ผลปรากฏว่า นักศึกษาส่วนมากระบุว่า ได้รับอิทธิพลมาจากบรรดาเพื่อน ๆ นักศึกษาที่เรียนร่วมกันมากกว่าจากองค์ประกอบด้านอื่น ๆ ในสถาบันการศึกษา (Lovell. 1980 : 124)

สังคมวัยรุ่นเป็นกลุ่มของเพื่อนร่วมวัย ประกอบด้วยเพื่อนทั้งสองเพศ เด็กรู้สึกเป็นสุข ปลอดโปร่ง และสบายใจในการเล่น เที่ยว เรียน กิน นอน ทำงานกับเพื่อนร่วมวัย

มากกว่าปฏิบัติกิจดังกล่าวร่วมกับบุคคลต่างวัย ระยะวัยนี้พวกเขาสนใจบุคคลที่มีชีวิตจิตใจจริง ๆ มากกว่าเพื่อนในฝันหรือเพื่อนในหนังสือ สัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมวัยถึงความเข้มสูงสุดประมาณระยะตอนกลางของวัยรุ่น

การคบเพื่อนร่วมวัย เป็นพฤติกรรมสังคมที่สำคัญยิ่งต่อจิตใจของเด็กวัยรุ่น แต่การคบเพื่อนก็ย่อมมีทั้งคุณและโทษ เพื่อนอาจเป็นผู้ประคับประคองจิตใจของวัยรุ่นในยามทุกข์ร้อน ชี้แนะสิ่งมีประโยชน์ เพื่อนทำให้วัยรุ่นรู้สึกว่าต่างคนต่างเป็นเจ้าของชีวิตของกันและกัน โลกนี้มีที่รักและมีผู้รัก ฯลฯ แต่ในมุมกลับกัน เพื่อนก็อาจชักนำวัยรุ่นไปในทางเสื่อมถอย ผู้เป็นอาชญากรวัยรุ่นมากมายในแทบทุกประเทศนั้น เมื่อค้นหาสาเหตุก็มักจะพบว่าถูกเพื่อนชักจูง ประวัติเด็กวัยรุ่นตามสถานศึกษาที่เสียคน เสียเด็กไปโดยประการต่าง ๆ เช่น เกเร ศิดยาเสพติดนั้น ส่วนมีสาเหตุสำคัญจากการถูกเพื่อนชักจูง เพราะจิตใจวัยรุ่นนั้นละเอียดอ่อน เปราะบางนักกับ "สภาวะของความเป็นเพื่อน" ฉะนั้นการรู้จักคบเพื่อนที่ดีที่จะชักจูงเขาไปในทางที่ดี จึงเป็นพฤติกรรมที่สำคัญของวัยรุ่น วัยรุ่นทุกคนควรสำนึกถึงสุภาษิตไทยอันไม่มีวันตายที่ว่า "คบเพื่อนดีเป็นศรีแก่ตัว คบเพื่อนชั่วพาตัวอับบาง"

เด็กที่เข้ากลุ่มมีความจงรักภักดีต่อกลุ่ม ยอมรับเอาค่านิยม ความเชื่อ ความสนใจของคณะด้วยความเต็มใจ และสนิทสนมกับเพื่อนร่วมกลุ่มแน่นแฟ้น การรวมกลุ่มทำให้เด็กมีความรู้สึกอบอุ่นใจ และกล้าแสดงความขัดขืนผู้ใหญ่ ผู้ทรงอำนาจ ต่อต้านกรณีที่เขาเห็นว่าไม่ยุติธรรม การชักนำให้เด็กวัยรุ่นร่วมมือกันเพื่อปฏิบัติกิจกรรมที่ถูกอัธยาศัยนั้นทำได้ง่ายมากกว่าวัยอื่น ๆ ทั้งหมด การเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญในประเทศไทยเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นตัวอย่างสนับสนุนข้อเท็จจริงเหล่านี้

ระยะนี้เด็กไม่ต้องการแต่เพียงรวมกลุ่มกันเท่านั้น แต่ต้องการสร้างความผูกพันระหว่างสมาชิกในกลุ่มแบบผู้ใหญ่อีกด้วย เพราะเด็กสำนึกว่าตนเริ่มเป็นผู้ใหญ่แล้ว ถ้าเด็กสามารถเข้ากับเพื่อนร่วมกลุ่มได้ดี เขาย่อมมีความรู้สึกว่า ผู้ปกครองและผู้ใหญ่อื่น ๆ ที่

เกี่ยวข้องกับเขา มีความสำคัญต่อตัวเขาน้อยกว่าเพื่อน ถ้าเปรียบเทียบกับวัยต่าง ๆ แล้ว ระยะวัยรุ่นเป็นระยะที่คนมีความรู้สึกต้องการผูกพันกับเพื่อนและกลุ่มมากกว่าวัยอื่น

การเข้ากลุ่มนอกจากเป็นช่องทางให้เด็กได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทางสังคมในแง่ต่าง ๆ เช่น ฐานะ ตำแหน่ง คายกย่อง มีเพื่อนผู้เข้าใจและร่วมความทุกข์ความสุข ยังเปิดโอกาสให้เด็กชายและหญิงได้รู้จักมักคุ้น เข้าใจความแตกต่างระหว่างเพศ รู้จักประพฤติตนตามบทบาททางเพศ รู้จักปฏิบัติตนต่อเพื่อนร่วมเพศและต่างเพศ สัมพันธภาพของชายและหญิงบางคู่ อาจพัฒนาของความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน ไปสู่ความสัมพันธ์ฉันท์คู่รักและอาจลงเอยด้วยการแต่งงานในวัยผู้ใหญ่ แต่มากรายไม่ได้แต่งงานกัน เพราะความรักใคร่ผูกพันของชายหญิงในช่วงนี้ เป็นแบบยังไม่จริงจังมากนัก (Puppy Love) ตามปกติเด็กหญิงมักนิยมเพื่อนชายที่มีอายุมากกว่าตน เพราะหญิงมีกระบวนการพัฒนาการเร็วกว่าชายวัยเดียวกันประมาณ 2 ปี ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ตั้งแต่ระยะวัยเด็กเป็นต้นมา จนถึงสิ้นสุดวัยรุ่น

การจัดกิจกรรม หรือชมรมต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมเพื่อสนองความต้องการของเด็กในด้านการเข้ากลุ่มและเรียนรู้พฤติกรรมสังคม เด็กที่ไม่เข้ากลุ่มย่อมเสียโอกาสการเรียนรู้พฤติกรรมสังคมหลายอย่าง จะมีพัฒนาการไม่สมตามวัย และถ้าบกพร่องข้อนี้รุนแรงมาก ๆ อาจแสดงผลออกมาในรูปการประชดประชันชีวิตและสังคม หรือแสดงออกในรูปช่างคิดฝัน ไม่กล้าเผชิญกับความเป็นจริงของสังคมและชีวิตได้

เมื่อพิจารณาจำนวนกลุ่มเพื่อนของเด็กเห็นว่าเด็กบางคนอาจมีกลุ่มเพื่อนสนิทเพียงกลุ่มเดียว เด็กบางคนอาจมีกลุ่มเพื่อนมากกว่าหนึ่งกลุ่ม ขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรมของเขา เช่น กลุ่มเพื่อนเรียน กลุ่มเพื่อนงานสังคม กลุ่มเพื่อนงานอดิเรก กลุ่มของเด็กยั่งยืนกว่าในวัยที่ผ่านมา เปลี่ยนกลุ่มไม่บ่อยมากเหมือนวัยเด็ก เพราะเด็กวัยรุ่นใช้เหตุผลและความคิดนึกในการเข้ากลุ่มมากกว่า ความสัมพันธ์ในกลุ่มค่อนข้างยั่งยืน และในบางชนิดของสัมพันธภาพ

อาจยั่งยืนไปจนเป็นผู้ใหญ่ การรวมกลุ่มทำให้เด็กวัยรุ่นมีความผูกพันกับบุคคลต่างวัยทั้งเด็กเล็กและผู้ใหญ่น้อยลง (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2530)

บทบาทของสถาบันการศึกษาทั้งในและนอกระบบ

ปรัชญาและการศึกษาของไทยในอดีต

การศึกษาของไทยในอดีตนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาที่เด่นชัด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนสมัยก่อนรู้ว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษาคืออะไร เพราะมันคือสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต การศึกษากับชีวิตไม่ได้แยกออกจากกันเช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ปรัชญาการศึกษาของไทยในอดีตนั้นอิงอยู่กับปรัชญาของพุทธศาสนา เพราะสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ สำหรับคนธรรมดาทั่วไปแล้ว การศึกษาคือการได้เรียนกับพระที่วัด พระคืออาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอน การบวชคือการเรียนในขั้นสูงจากธรรมดา จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็คือ การเป็นคนดีและพยายามเข้าให้ถึงบรมธรรม การศึกษาในอดีตนั้นไม่ได้เน้นที่ตัวหนังสือแต่เน้นที่ชีวิตและสังคม ดังจะเห็นได้จากประวัติการศึกษาของเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ในสมัยนั้นซึ่ง "พอสรุปความได้ว่า หนังสือไม่สู้เป็นส่วนสำคัญในทางสร้างคนท่านเท่าใดนัก ส่วนสำคัญอยู่ที่ความตั้งใจจริง ละเอียด ถี่ถ้วน ไหวพริบ คบคนดี และการถือสัตย์มั่นกตัญญู" นอกจากนี้ การที่จะต้องรู้หนังสืออย่างลึกซึ้ง ก็ไม่ได้เป็นส่วนสำคัญในการประกอบสัมมาชีพและดำรงตนในสังคมของชาวไทย ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในชนบทแต่อย่างใดเลย "ยิ่งก่อนรัชกาลที่ 4 ขึ้นไปด้วยแล้ว วิชาหนังสือดูจะไม่ถือกันว่าเป็นสิ่งซึ่งสำคัญอะไรนัก แม้พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 ที่ทรงพระอักษรไม่ออกก็มี"

การศึกษาในอดีต ***มุ่งพัฒนาความเป็นมนุษย์เป็นหลักใหญ่*** ต้องการพัฒนา "คนดิบ" ให้เป็น "คนสุก" การศึกษาต้องการช่วยให้คนเป็นคนดี คนดีคือผลิตผลของการศึกษาที่สังคม

ต้องการ ไม่ใช่คนเก่งหนังสือ เพราะคนดีจะเป็นอะไรไปไม่ได้นอกจากเป็นคนดี แต่คนเก่งอาจจะเป็นคนดีหรือไม่ดีก็ได้ แต่ถ้าเป็นคนดีแล้วเก่งด้วยก็ยิ่งวิเศษ สำหรับการฝึกฝนอาชีพนั้นเป็นหน้าที่ของครอบครัวที่จะดูแลบุตรหลานของตนให้มีวิชาชีพเลี้ยงตนเองได้

สรุปก็คือ การศึกษาของไทยในสมัยก่อนหน้าที่จะมีการจัดการศึกษาตามอย่างตะวันตก มีปรัชญาของตนเองที่เด่นชัด และสอดคล้องกับลักษณะสังคมไทย แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ปรัชญาดังกล่าวนี้ถูกละเลย ไม่มีการนำมาปรับปรุงเพื่อใช้ในการจัดการศึกษา (พุทธทาสภิกขุ. 2519)

สภาพปัจจุบัน

ถ้าเราพิจารณาดูให้ดี จะเห็นว่าปัจจุบันนี้เราจัดการศึกษาโดยไม่มีปรัชญาเป็นหลักแต่อย่างใดเลย แม้แต่ปรัชญาของไทยเองก็ไม่ได้ถูกนำมาใช้ เมื่อถูกถามว่าเราจัดการศึกษาโดยยึดปรัชญาใด นักการศึกษาหลายท่านก็มักจะตอบว่า เราจัดการศึกษาตามปรัชญาแบบผสมผสาน (Eclecticism) คือ เอาความคิดที่เชื่อว่าดีจากหลาย ๆ ปรัชญามาผสมผสานกันซึ่งถ้ามองโดยผิวเผินแล้วก็น่าจะเป็นสิ่งที่ดี แต่ที่จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะสิ่งที่นักการศึกษาเหล่านั้นเรียกว่าปรัชญาแบบผสมผสานนั้น ***มันไม่ใช่ปรัชญาแบบผสมผสาน (Eclecticism) แต่เป็นการผสมผสานแบบไม่มีปรัชญา*** ต่างหาก เพราะถ้าจะเป็นปรัชญาแบบผสมผสานได้ ก็ต้องมีความเป็น "ปรัชญา" คือ มีเหตุ มีผล และมีความสอดคล้องของลำดับความคิด ไม่ใช่เอาความคิดอะไรต่อมิอะไรจากที่ต่าง ๆ มาผสมกันเละอะเทอะไปหมด

การนำเอาความคิดทางการศึกษาที่ก่อกำเนิดมาจากวัฒนธรรมอื่นที่ผิดแผกไปจากเรามากมา "ยำใหญ่" เป็นพื้นฐานหรือปรัชญาในการจัดการศึกษาเช่นนี้ ย่อมก่อให้เกิดปัญหามากมาย เช่น การนำ***หลักการศึกษาของปรัชญาประสบการณ์นิยม (Experimentalism หรือ Progressivism)*** มาใช้ในเมืองไทย โอกาสที่จะประสบความล้มเหลวก็มีมาก ทั้งนี้เพราะปรัชญาประสบการณ์นิยมเกิดมาจากความคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อแบบเสรีนิยม (Liberalism) ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์เป็นคนดีโดยธรรมชาติ และสนับสนุนลัทธิปัจเจกชนนิยม

(Individualism) แต่เมืองไทยนั้นมีลักษณะสังคมแบบอนุรักษ์นิยม (Conservatism) และไม่เชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดี ดังนั้น พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมไทยย่อมแตกต่างจากพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมที่เชื่อในเสรีนิยมเป็นอย่างมาก การนำหลักการศึกษาของปรัชญาประสบการณ์นิยม ที่เป็นผลิตผลของสังคมแบบเสรีนิยมมาใช้ในสังคมไทยย่อมประสบความสำเร็จได้ยาก ยกตัวอย่างเช่น การที่กระทรวงศึกษาธิการนำระบบวัดผลชนิดที่ (แทบจะ) ไม่มีนักเรียนสอบตกเลยมาใช้ในโรงเรียน เพราะอย่างน้อย ๆ นักเรียนก็ต้องสอบได้ 1.0 หรือ D ซึ่งถือว่าผ่าน (เดี๋ยวนี้ถือว่า ถ้านักเรียนเรียนแล้วย่อมต้องรู้อะไรบ้าง เมื่อมาสอบก็ไม่น่าจะได้ศูนย์ ดังนั้น อย่างน้อย ๆ ก็ต้องได้ 1.0 หรือ D) นี่แสดงว่า เชื่อว่านักเรียนจะมีความรับผิดชอบเองที่จะเรียนอย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องกังวลเรื่องสอบได้ สอบตก แต่ที่จริง หาเป็นเช่นนั้นไม่นักเรียนจำนวนไม่น้อยคิดว่าอย่างไรเสียก็สอบผ่านแน่ ๆ อยู่แล้วไม่จำเป็นต้องใช้ความพยายามอะไร จึงปรากฏว่านักเรียนที่อยู่ถึงชั้น ม.4 หรือ ม.5 แล้วที่คูณเลขไม่เป็นก็มีอยู่มาก

ไม่เพียงแต่ปัญหาในเรื่องนี้เท่านั้น เพราะปรัชญาการศึกษาไม่จำเป็นที่จะต้องสอดคล้องกับสภาพของสังคม (น่าจะสอดคล้อง แต่ไม่จำเป็นเสมอไป) ปรัชญาการศึกษาอาจจะเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ แต่สภาพที่เกิดขึ้นในวงการศึกษาของไทยนั้นเกิดจากการนำเอาปรัชญาการศึกษาจากที่ต่าง ๆ มาผสมกัน จนมองไม่ออกว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาไทยนั้นอยู่ที่ไหนกันแน่ (ท่านผู้อ่านลองเอาแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่นี้มาอ่านดูก็ได้ หรือถ้าจะให้ดีอ่านทั้งแผนการศึกษา ทั้งจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และแนวทางปฏิบัติก็จะเห็นความสับสนของจุดมุ่งหมายของการศึกษาของเรายิ่งขึ้น)

การศึกษาที่เกิดขึ้นจากสภาพการณ์เช่นนี้จึงเป็นการศึกษาที่ผิดและเป็นอันตรายต่อสังคม เพราะนอกจากจะขาดปรัชญาที่เป็นหลักยึดอันมั่นคงแล้ว ยังส่งเสริมค่านิยมที่เป็นปรปักษ์ต่อศีลธรรมอันดีงามของสังคมอีกด้วย ผลก็คือ ผู้ที่ผ่านระบบการศึกษาเช่นนี้ไม่ได้รับอะไรเลย นอกจากค่านิยมที่ผิด ๆ ดังที่นักวิชาการท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า "พุ่มเฟือย พุ่งเฟ้อ

และฟอนเพะ กินเสี้ยงกินเหล้า กินเหล่า กินเหลือ" ยิ่งเรียนสูงยิ่งเอาเปรียบสังคมมุ่งหวังเพียงเอาตัวรอดเท่านั้น ไม่คำนึงถึงคุณธรรมหรือความถูกต้องใด ๆ ทั้งสิ้น ยิ่งโรงเรียนปัจจุบันนี้ สอนนักเรียนโกงได้ให้โกงไม่ว่าจะเป็นการกีฬา เช่น โกงอายุนักกีฬา หรือโกงขณะแข่งขัน หรือการสอบต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อคนเหล่านี้เรียนสำเร็จแล้วก็ไม่ได้ก่อประโยชน์อะไรให้กับสังคมเลย กลับจะเป็นผู้สร้างปัญหาต่าง ๆ ให้สังคมเสียอีก

การศึกษาที่จัดอยู่นี้ไม่ได้มุ่งที่แก่นของการศึกษา คือ การพัฒนาความเป็นมนุษย์ กลับไปมุ่งที่เปลือก ที่กระพี้ ไปมุ่งที่เนื้อหาวิชาเทคนิค หรือ การฝึกฝนอาชีพ นี่ไม่ได้เป็นการปฏิเสธความสำคัญของเนื้อหาวิชา และการฝึกฝนอาชีพ แต่ว่ามันไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของการศึกษา "อาชีพเป็นเพียงอุปกรณ์เล็กน้อยให้เรามีชีวิตรอดอยู่ได้ เพื่อเราจะได้ทำไป - เพื่อสิ่งดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าอาชีพนั้นไม่ใช่สิ่งทั้งหมดทุกเรื่องของคนเรา เดี๋ยวนี้กำลังเข้าใจผิดกัน กำลังบูชาอาชีพว่าเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องเดียวทั้งหมดของเรา เราต้องทำอาชีพของเรา เพื่อเราจะได้เงิน แล้วเราจะมีกินมีใช้ มีกาม มีเกียรติ อาชีพมีผลเป็น กิน กาม เกียรติ เลยบูชากันใหญ่" การศึกษาในปัจจุบันจึงนำคนให้เหินห่างจากแก่นสารที่แท้จริงของชีวิต เหินห่างจากสิ่งที่ดีที่สุดที่ชีวิตควรจะได้ พันมาบูชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จนเป็นที่น่าสงสัยว่า เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นผู้ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีหรือว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นผู้ใช้มนุษย์

เนื่องจากการศึกษาไม่ได้มุ่งที่การพัฒนาความเป็นมนุษย์ ยิ่งเรียนมากกิเลสตัณหาก็ยิ่งมาก ไม่รู้จักชีวิต ไม่รู้จักตัวเอง ไม่รู้จักชั่ว ไม่รู้จักดี มีแต่ความมืดบอด การศึกษาเช่นนี้ยิ่งมีมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นอันตรายต่อสังคมมากเท่านั้น เพราะมันผลิตคนที่ไม่มีความละอายเกรงกลัวต่อบาป มุ่งแต่ผลทางวัตถุอย่างเดียว

และนี่ก็คือสภาพปัจจุบันของการศึกษาไทย จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าทำไมปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมของเราจึงแก้ไม่ได้เสียที และถ้าเราปล่อยให้การศึกษาของเราตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ต่อไป อีกไม่ช้าสังคมของเราก็จะอยู่ไม่ได้

การศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์

ในเมื่อปัจจุบันนี้ เราจัดการศึกษาโดยไม่มีปรัชญาเป็นหลัก ไม่มีจุดมุ่งหมายที่เด่นชัดและอยู่ในลักษณะที่ล่อแหลม ส่วนในอดีตนั้น เราจัดการศึกษาโดยมีปรัชญาที่เด่นชัดและสอดคล้องกับลักษณะของสังคม ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอว่า เราควรนำปรัชญาการศึกษาของไทยในอดีตมาเป็นหลักในการจัดการศึกษาในปัจจุบันแทนลักษณะการ "ยำใหญ่" ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่ท่านมีความเชื่อเช่นนี้ก็เพราะสภาพของสังคมไทยในปัจจุบันซึ่งผู้คนละทิ้งศีลธรรมและความถูกต้องหันไปยึดหลักเห็นแก่ตัวและเอาตัวรอดเช่นนี้ ต้องแก้ด้วยการให้การศึกษาพัฒนาความเป็นมนุษย์ของเขา ไม่ใช่พัฒนาทักษะในการหามาหากินของเขา เรียนแล้วต้องรู้จักแยกแยะว่าอะไรคืออะไรชั่ว รู้ว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร รู้จักคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

พูดอีกอย่างก็คือ ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอให้การศึกษาของไทยซึ่งเดิมมีจุดมุ่งหมายที่ "กว้าง" และประเสริฐ แต่ปัจจุบัน ไปตามอย่างใครต่อใครจนจุดมุ่งหมาย "แคบ" ลง ไม่ได้ครอบคลุมถึงความเป็นมนุษย์ทั้งหมด ให้หันกลับไปยึดจุดมุ่งหมายที่ "กว้าง" ดังเดิม และสร้างความเป็นมนุษย์ให้กับผู้เรียน

ที่ว่าปรัชญาการศึกษาของไทยในอดีต "กว้าง" กว่า และประเสริฐกว่าเพราะมุ่งสร้างความเป็นมนุษย์นั้น ก็เพราะว่า "ศึกษา" ในความหมายเดิมของเรานั้นมาจาก "สิกขา" ในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายว่า "วิชโช ปาทาเน" หรือ การถือได้เอาซึ่งวิชชา และวิชชาในปรัชญาของไทยในอดีตนั้นก็ไม่ได้หมายถึงเพียงการเรียนรู้หนังสือหนังหาเท่านั้น แต่หมายถึงสิ่งที่สูงกว่านั้น เป็นทั้ง "ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวขยญาณ" คือ ดับทุกข์ได้ รู้จักทำความทุกข์ให้หมดไป การศึกษาของเรานั้นไม่ได้เป็นเพียงปริยัติศึกษาหรือเรียนหลักวิชาความรู้เท่านั้น แต่เป็นปฏิบัติศึกษาและปฏิเวชศึกษาด้วย คือ ทั้งเรียนทฤษฎีและปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งแทงตลอดถึงความจริงของชีวิต คนที่ได้รับการศึกษาดังนี้ก็จะมีความเป็น

มนุษย์มากยิ่งขึ้น จะรู้จักประเมินค่าของสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ไม่ต้องทำอะไรตามคนอื่นทุกวี่ทุกวัน มีความเป็นอิสระในชีวิต เพราะมี "วิชชา" จริง ๆ

ถ้าเราหันมาจัดการศึกษาตามแนวทางนี้ คนก็จะได้เรียนสิ่งที่ดีที่เขาควรจะได้เรียนในฐานะที่เป็นมนุษย์ สังคมก็จะได้สมาชิกที่มี "วิชชา" จริง ๆ ไม่ใช่ "อวิชชา" คนที่มี "วิชชา" ก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคม (พุทธทาสภิกขุ. 2519)

การศึกษาในรูปแบบของการถ่ายทอดทางสังคมนี้ เกิดขึ้นในหลาย ๆ หน่วยหรือหลายสถาบันของสังคม สถาบันหลักที่ทำหน้าที่ก็คือครอบครัว รองลงมาก็คือ สถาบันของศาสนาและสื่อสารมวลชนอื่น ๆ ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในตอนต่อ ๆ ไป การศึกษาในแนวนี้ชี้ให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นกระบวนการ (Process) ที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆ กัน และมีกิจกรรมหลาย ๆ อย่างผสมกัน เป็นกระบวนการที่มนุษย์จัดขึ้นเพื่อสร้างสม และถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์และวัฒนธรรมของตนให้คงอยู่ไว้ อย่างที่กล่าวไว้แล้ว จุดประสงค์หลักของการถ่ายทอดทางสังคม คือ การคงอยู่ของวัฒนธรรม แนวความคิด และบรรทัดฐานต่าง ๆ ของมนุษย์เอาไว้

เมื่อวัฒนธรรมและสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างสมไว้มากขึ้น และมีลักษณะเฉพาะมากขึ้นประกอบกับความสามารถและจินตนาการของมนุษย์ได้ถูกนำมาใช้มากขึ้น การคิดค้นประดิษฐ์ตัวอักษร ความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ ถูกค้นพบมากขึ้น ศิลป วัฒนธรรมต่าง ๆ มีมากและเฉพาะด้านมากขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องมีสถาบันเฉพาะสำหรับรับผิดชอบการรวบรวมความรู้เฉพาะเพื่อสะสมและถ่ายทอดความรู้เฉพาะนี้ไปยังชนรุ่นต่อ ๆ ไปมีมากขึ้น และพร้อมกันนั้นก็จำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมความรู้เฉพาะด้านนี้ให้ลึกซึ้งมากขึ้นไป การศึกษาจึงมีลักษณะแคบเข้าเป็นสถาบัน ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโรงเรียน (Schools) หรือสถาบันการศึกษาต่าง ๆ อย่างที่ทราบในปัจจุบันนี้ และมีรูปแบบการจัดการที่เป็นลักษณะเฉพาะเจาะจงเป็นแบบแผนและเป็นพิธีการมากยิ่งขึ้น จึงมักเรียกกันในภาษาทางวิชาชีพการศึกษาว่า เป็น*การศึกษาแบบเป็นทางการ (Formal Education)*

โดยเหตุนี้เราจึงอาจจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของการศึกษาออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ ในลักษณะแรกเป็นการมองการศึกษาในวงกว้าง มุ่งครอบคลุมถึงกระบวนการต่าง ๆ ในสังคมที่จะถ่ายทอดแนวความคิด ความเชื่อ ระบบพฤติกรรม ตลอดจนศิลปกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์จากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง การศึกษาในแนวนี้เราเรียกว่า *การศึกษาในฐานะเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม (Education as a Socialization Process)* แต่ในอีกลักษณะหนึ่งเป็นการพิจารณาการศึกษาในวงแคบ มุ่งที่สถาบันเพียงสถาบันเดียว คือ สถาบันโรงเรียน เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เฉพาะเรื่อง พร้อมทั้งปรับปรุงความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นพร้อมกันไปด้วย การพิจารณาในแนวหลังนี้เป็นการมอง *การศึกษาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคม (Education as an Institution)*

ความหมายของการศึกษา

ดังที่ได้กล่าวไว้แต่ต้นแล้วว่ามนุษย์ได้คิดค้นและสร้างวัฒนธรรม[1] ของตนไว้เพื่อเป็นสมบัติและเป็นสื่อกลางของมนุษย์ด้วยกัน แต่มนุษย์ทุกคนไม่ได้มีวัฒนธรรมมาแต่กำเนิด ทุกชีวิตจึงต้องมาเรียนรู้วัฒนธรรมเอาภายหลัง การเรียนรู้วัฒนธรรมของสมาชิกในสังคมนี้เองที่เราถือว่าเป็นกระบวนการการศึกษาของมนุษย์ แต่ธรรมชาติของมนุษย์นั้นไม่ได้มีเพียงการรับรู้เท่านั้น ยังมีจินตนาการและความคิดอยู่ด้วย เมื่อมนุษย์เรียนรู้วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแล้ว มนุษย์ก็พยายามที่จะคิดค้น เพิ่มเติมแก้ไขให้ดีขึ้นอยู่เสมอ การศึกษาจึงประกอบ

---

1 คำว่า "วัฒนธรรม ในที่นี้ใช้ตามความหมายของอาจารย์อมรา พงศาพิชญ์ ที่กล่าวไว้ในบทที่ 1 ซึ่งครอบคลุมถึงแนวความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม ระบบต่าง ๆ ในสังคม วัสดุ สิ่งของ ตลอดจนศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น

ไปด้วย การรับรู้วัฒนธรรมเก่า และการสร้างสมวัฒนธรรมใหม่พร้อมกันไป สังคมใดที่เปิดโอกาสให้จินตนาการและความคิดของคนได้เกิดขึ้นและพัฒนาขึ้นอย่างกว้างขวาง สังคมนั้นก็จะมีวัฒนธรรมอย่างใหม่ ๆ เกิดขึ้น เพื่อประโยชน์และความสุขของคนในสังคมนั้น แต่ถ้าสังคมใดปล่อยให้การถ่ายทอดวัฒนธรรมเก่าดำเนินไปได้เพียงอย่างเดียว และปิดกั้นวัฒนธรรมอย่างใหม่ ๆ เสียแล้ว โอกาสที่จะพัฒนา ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ก็จะเป็นไปได้โดยยาก

กระบวนการของการศึกษาที่เกิดขึ้นมานานนับแต่เริ่มมีสังคมมนุษย์ และมีการถือปฏิบัติกันตลอดมาคือการศึกษาในแบบที่จัดให้กับคนที่จะมาเป็นสมาชิกใหม่ของสังคม อันได้แก่ เด็ก ๆ เพื่อช่วยตระเตรียมให้สมาชิกใหม่นั้น สามารถมีชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ คือสมาชิกเก่าได้อย่างดี ซึ่งบางทีเราเรียกกันว่า *การอบรมบ่มนิสัย* นั่นคือให้เรียนรู้แบบแผนความประพฤติ ความเชื่อ และบรรทัดฐานของสังคมที่เด็ก ๆ นั้นจะเข้ามามีส่วนร่วมเป็นสมาชิก เช่น บิดา_มารดา สอนให้บุตรของตนได้เรียนรู้การกิน การอยู่ การพูด การคุย การรู้จักเหตุผล มารยาทและขนบธรรมเนียบในสังคม เป็นต้น การเรียนรู้ในแบบนี้นอกจากจะทำให้สมาชิกใหม่คือเด็กได้เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมแล้ว ยังเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งให้สืบต่อไว้กับคนอีกรุ่นหนึ่งอีกด้วย กระบวนการศึกษาในแนวนี้ บางทีเราก็เรียกตามศัพท์ของนักสังคมวิทยาว่าเป็นกระบวนการสังคมประกิต[2] (Socialization) หรือ *การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Education)* และเนื่องจากกระบวนการสังคมประกิตนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันตลอดเวลาและตลอดชีวิตของบุคคล ในทางการ

---

2 คำว่า Socialization นักวิชาการบางท่านใช้คำภาษาไทยว่า สังคมกรณ์ ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกันคือ หมายถึงการอบรมบ่มนิสัย ในความหมายเดิมของคนไทยเรานั่นเอง

ศึกษาเราจึงมักจะเรียกกันในภาษาใหม่ ๆ ว่าเป็น*การศึกษาตลอดชีพ (Life-long Education)*[3]

การศึกษาในฐานะเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม

กระบวนการถ่ายทอดทางสังคม เป็นกระบวนการที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การมีอิทธิพลต่อกันระหว่างบุคคลกับเพื่อนสมาชิกอื่นในสังคม ซึ่งมีผลให้สมาชิกหรือบุคคลในสังคมยอมรับและปรับตนเองให้เข้ากับรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับของสังคมนั้น (Fitcher, 1959) การยอมรับและปรับพฤติกรรมให้เข้ากับแบบแผนของสังคมนั้นเป็นเรื่องปกติ ในบางครั้งพฤติกรรมและแนวคิดของบางคนและบางกลุ่มอาจจะมีอิทธิพลให้แบบแผนของสังคมเปลี่ยนไปได้ ซึ่งเป็นลักษณะของผู้นำประการหนึ่ง และมีผลให้คนอื่นปรับพฤติกรรมตาม แต่มีหลายครั้งที่สมาชิกของสังคมบางคนไม่สามารถยอมรับและปรับตัวเองให้เข้ากับแบบแผนที่มีอยู่แล้วได้ ก็จะเกิดปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนขึ้นได้ แต่พฤติกรรมเบี่ยงเบนนั้นเป็นไปเฉพาะในแต่ละสังคมเท่านั้น เพราะพฤติกรรมบางอย่างอาจจะเป็นการเบี่ยงเบน แต่ในบางสังคมก็อาจจะไม่เป็นการเบี่ยงเบนก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น การใช้เท้าในสังคมไทยนั้นการใช้เท้าทำอะไรเช่น การชี้สิ่งของเราถือว่าไม่สุภาพและออกจะเบี่ยงเบน แต่ในสังคมบางสังคมนั้นการใช้เท้าถือเป็นเรื่องปรกติธรรมดา

---

3 Seth Spoulding, "Life - long Education: A Modest Model for Planning and Research Comparative Education. 10 (June, 1974) หน้า 101-103

จุดมุ่งหมายของกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมนั้น อยู่ที่การก่อตัวของบุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมตามครรลองของวัฒนธรรมที่สมาชิกนั้นสังกัดอยู่ นักสังคมวิทยาบางคนจึงได้ให้คำจำกัดความของการถ่ายทอดทางสังคมว่า เป็นกระบวนการที่เด็กจะได้รับวัฒนธรรมและสร้างสมบุคลิกภาพกับความเป็นตัวของตัวเอง (Green, 1964) คำว่าวัฒนธรรมในที่นี้ก็คือตัวคนและพฤติกรรมของคนนั่นเองเป็นหลักสำคัญ แต่พฤติกรรมอะไรบ้างที่เป็นหลักในการนำมาถ่ายทอดและสร้างเสริมกันในแต่ละสังคมนั้น เป็นเรื่องที่ยากจะกำหนดลงไปได้ เพราะขึ้นกับลักษณะของแต่ละสังคมไป บรูม กับ เซลนิค (Bloom and Selznick. 1973) ได้เสนอว่าโดยทั่วไปแล้ว การถ่ายทอดวัฒนธรรมของชนในแต่ละสังคมนั้นมักจะประกอบไปด้วย การมีวินัยในการดำเนินกิจกรรมในสังคม การปลูกฝังความคาดหวัง (Aspirations) ในตัวของสมาชิกใหม่ การปลูกฝังลักษณะเฉพาะตัว (Identities) ให้เกิดกับสมาชิก การกำหนดบทบาทในสังคม และการให้ความชำนาญเฉพาะอย่างหรือทักษะ (Skills) แก่สมาชิกของสังคม ในสังคมไทยนั้น ยังไม่มีใครได้ศึกษาและรวบรวมไว้อย่างเป็นหมวดหมู่ แต่เคยมีอยู่สมัยหนึ่งที่ในมหาวิทยาลัยบางแห่งสอนให้คำนึงถึงระบบ SOTUS คือ Seniority, Order,Tradition, Unity และ Spirit เป็นต้น

การเรียนรู้พฤติกรรมในสังคม

การถ่ายทอดวัฒนธรรม ค่านิยม และบรรทัดฐานของสังคม รวมทั้งการยอมรับวัฒนธรรมเหล่านั้นของคนในสังคมถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่ง (Social Learning) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ เป็นวิธีที่มนุษย์ได้ทดลองและสะสมปรับปรุงกันต่อมาเรื่อย ๆ เพื่อให้การถ่ายทอดวัฒนธรรม ค่านิยม หรือบรรทัดฐานอย่างอื่น ๆ ของสังคมเป็นไปอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ การเรียนรู้ในสังคมนี้ ไม่เป็นแบบที่เคร่งครัดตายตัวและคงที่เหมือนกับการเรียนในห้องเรียน ขั้นตอนต่าง ๆ ก็ไม่เป็นระบบระเบียบและขั้นตอนที่ชัดแจ้ง เพราะมีการปรับปรุงแก้ไขกันเองในระหว่างสมาชิกของสังคม อย่างไรก็ตามก็ได้มีผู้พยายามรวบรวมและจัดหมวดหมู่ของกิจกรรมการเรียนรู้ในสังคม

ดังกล่าวนี้เป็นหลัก 3 ประการด้วยกันคือ การชี้ให้เห็นความแตกต่าง การให้คุณให้โทษและการควบคุมพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา

1. *การชี้ให้เห็นความแตกต่าง* สภาพการเรียนรู้ข้อนี้นับว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับผู้ที่จะเป็นสมาชิกใหม่ของสังคม การชี้ให้เห็นความแตกต่างในที่นี้หมายรวมถึงการอธิบายให้เห็นชัดถึงบทบาทและการกระทำที่เด็กหรือสมาชิกใหม่ของสังคมจะต้องปฏิบัติหรือกระทำตามในสิ่งใหม่ที่เด็กยังไม่เคยทำมาก่อน และในขณะเดียวกันพฤติกรรมหรือวัฒนธรรมบางอย่างก็จะต้องได้รับการอธิบายให้เห็นชัดเจนถึงความแตกต่างกับบทบาทและการกระทำเดิมที่เด็กเคยปฏิบัติอยู่ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการให้การเรียนรู้ (เช่น พ่อ แม่ ครู หรือ หัวหน้าหน่วยงาน เป็นต้น) จะต้องบอกให้ชัดเจนถึงสิ่งใหม่ และบอกถึงข้อแตกต่างที่มีอยู่กับเด็กหรือสมาชิกใหม่ของสังคม การชี้ให้เห็นข้อแตกต่างนั้นควรชี้ให้เห็นถึงเหตุผลของการกระทำนั้น ๆ พร้อมกันไปด้วย ความคับข้องใจที่เกิดขึ้นกับเด็กหรือสมาชิกใหม่ในสังคมก็คือ การที่ไม่สามารถจะรู้ได้อย่างแน่ชัดถึงบทบาทของตัวเองหรือการกระทำอันเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชนนั้น เด็กที่ได้รับการบอกเล่าและคำอธิบายอันชัดเจนถึงบทบาทและการกระทำของตน จะมีความเคารพและมีความเชื่อมั่นศรัทธาในตัวผู้อธิบายเป็นอย่างมาก (Johnson, 1960) การบอกเล่าหรือชี้ให้เห็นชัดนี้บางทีก็มักจะให้ด้วยการเห็นแบบอย่างนั้นบ่อย ๆ หรือให้ฝึกทำบ่อย ๆ จนเห็นได้ชัดถึงบทบาทและการกระทำของตนเอง (Bloom and Selznick, 1973) ด้วยเหตุนี้ การที่ผู้ใหญ่พาเด็กไปงานต่าง ๆ บ่อย ๆ หรือการที่หน่วยงานต่าง ๆ รับคนใหม่เข้าทำงานด้วยการให้ฝึกฝนและเรียนงานเสียก่อน จึงเป็นการเรียนรู้ในกระบวนการของสังคมประกิตที่สำคัญ

2. *การให้คุณและให้โทษ* กระบวนการเรียนรู้ในสังคมนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับการเรียนรู้ในห้องเรียนเช่นกัน เพราะเราสามารถจะอธิบายได้ตามหลักของจิตวิทยาเงื่อนไข (Conditioning) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การให้รางวัลและการลงโทษ (Reward and Punishment) นั่นเอง โดยสังคมจะให้คุณหรือรางวัลแก่ผู้ที่ทำถูก และไม่มีรางวัลให้หรือ

ให้โทษแก่ผู้ที่ทำผิดไปจากแบบแผนของสังคม คนที่ให้คุณและให้โทษนี้จะเป็นผู้ที่อาวุโสกว่า เป็นผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เป็นผู้ที่ควบคุมค่านิยมและแบบแผนของสังคม ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลก็ได้ เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง คนรัก เจ้านาย หรือคณะรัฐบาล เป็นต้น การให้คุณนี้ไม่จำเป็นจะต้องตีค่าเป็นเงินหรือวัตถุเสมอไปแต่อาจเป็นการแสดงออกการแสดงความพอใจ หรือแสดงการยอมรับด้วยการยิ้มแย้มก็มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการแสดงออกของบุคคลในสังคมอย่างมาก พ่อแม่ที่หาทางให้ลูกของตนรู้จักเคารพด้วยการไหว้ผู้ใหญ่มักจะกล่าวเป็นเชิงให้คุณว่า ลูกเป็นคนดีไหว้ป้าหรือน้าเขาเอ็นดูจะ พอเด็กไหว้แล้วทั้งพ่อแม่หรือน้า ป้า ก็แสดงความพอใจยินดีเท่ากับเป็นการให้คุณให้รางวัล เด็กก็จะถือเอาพฤติกรรมการไหว้ว่าเป็นการกระทำที่ดีเพราะถ้าเด็กไม่ไหว้ พ่อแม่ก็จะแสดงอาการเฉยเมยหรืออาจจะลงโทษด้วยวิธีการต่าง ๆ

แต่การให้รางวัลและการลงโทษนั้น ถ้ากระทำซ้ำซากและจำเจบ่อยครั้งเกินไป เงื่อนไขดังกล่าวก็อาจจะลดความสำคัญลงไปจนเกือบจะไม่มีความหมายได้เหมือนกัน เด็กที่ถูกลงโทษบ่อยครั้งจนเกินไป ก็จะไม่เห็นความสำคัญของการลงโทษแต่ประการใด นักเรียนที่ถูกตีบ่อยครั้งจะเป็นคนด้านไม้เรียว การใช้มาตรการลงโทษขั้นรุนแรงบ่อยครั้งเกินไป มาตรการนั้นก็จะไม่รุนแรงอีกต่อไป โดยเหตุนี้การสร้างเงื่อนไขให้คนในสังคมยอมรับค่านิยม และวัฒนธรรมบางอย่าง หรือบังคับไม่ให้ทำอะไรที่ขัดแย้งกับแนวนโยบายบางอย่างโดยอาศัยวิธีการของการควบคุมและลงโทษนั้นจึงไม่ควรจะทำในลักษณะที่บ่อยครั้งเกินไป

3. การควบคุมพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา คำว่าพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาในที่นี้หมายถึงพฤติกรรมที่เกิดจากความคับข้องใจของเด็กหรือสมาชิกใหม่ในสังคม เมื่อได้รับการฝึกฝนและเรียนรู้แบบแผนของพฤติกรรมที่ควรจะเป็นไปตามทัศนะของพ่อแม่ ผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจในการกำหนดพฤติกรรมและความเชื่อของคนในสังคม ในกระบวนการของการถ่ายทอดทางสังคมนั้น จะมีบ่อยครั้งที่ผู้รับการสั่งสอนหรือถ่ายทอดแนวความคิด ค่านิยม

และความเชื่อต่าง ๆ เกิดความไม่เข้าใจ หรือไม่สามารถจะทำได้ จึงแสดงออกซึ่งความคับข้องใจเป็นปฏิกริยาต่อสังคม (Effects of Frustration) จอห์นสัน (1960) กล่าวว่าการเรียนรู้ในสังคมเรื่องนั้นไม่ได้ผล ถ้าปล่อยให้ปฏิกริยาหรือพฤติกรรมอันเกิดจากความคับข้องใจนี้ ได้เกิดขึ้นอยู่เรื่อย ๆ แล้วก็จะเป็นผลเสียต่อการเรียนรู้ในเรื่องอื่น ๆ และต่อคนอื่น ๆ ด้วย สังคมจึงต้องมีมาตรการในการควบคุมปฏิกริยาหรือพฤติกรรมดังกล่าวนั้น

การควบคุมพฤติกรรมดังกล่าวนี้ แตกต่างจากการให้โทษในประเด็นก่อน เพราะการให้โทษนั้นคือ การให้โทษต่อพฤติกรรมแบบหนึ่งที่ไม่ถูกต้องในทัศนะของสังคม แต่ไม่มีผลโดยตรงกับพฤติกรรมอื่น แต่การควบคุมพฤติกรรมในที่นี้เป็นการควบคุมพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว แต่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพฤติกรรมที่ผิดหรือไม่ถูกต้องเสมอไป เช่น สอนให้เด็กรู้จักรับประทานอาหารด้วยตนเอง แต่เด็กยังไม่สามารถทำด้วยตัวเองได้ จึงบังเกิดความคับข้องใจ ก็อาจจะแสดงอาการปฏิเสธ หรือไม่ยอมทำตามในเรื่องอื่น ๆ ด้วย พ่อแม่ก็ต้องมีมาตรการในการที่จะควบคุมการปฏิเสธหรือไม่ยอมทำตามในเรื่องอื่น ๆ นั้น และในขณะเดียวกันก็ต้องหาทางให้เด็กหัดรับประทานข้าวเองใหม่ด้วย และให้กำลังใจใหม่ด้วย ไม่ใช่ลงโทษหรือละเลยตัดรอนไปเลย และควรจะหาเหตุผลจากการแสดงปฏิกริยาของเด็กอย่างนั้นด้วย ลักษณะเช่นนี้เราจะพบในห้องเรียนบ่อยครั้งที่สุด บทบาทของพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ หรือครูต่อเหตุการณ์ลักษณะนี้ก็คือ ให้กำลังใจ (Emotional Support) ต่อเด็กหรือผู้เรียน รูปแบบของกฎเกณฑ์เพื่อการเรียนรู้ในสังคม ลักษณะนี้รวมไปถึงกลไกทางการเมือง ในการที่จะควบคุมกักขัง กลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดและทัศนะของผู้นำด้วยเช่นกัน และมักจะมีการแก้ไขด้วยการจัดสัมมนา จัดประชุมอบรมเพื่อแก้ไขทัศนะที่ไม่เห็นด้วยนั้น ซึ่งมีการปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางทั้งในโลกของเผด็จการและประชาธิปไตย

การศึกษาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคม

ดังที่ได้กล่าวไว้แต่ต้นแล้วว่า การศึกษาในรูปแบบที่แคบเข้าเป็นสถาบันเฉพาะในสังคมนั้นเกิดขึ้นเพราะศิลปวัฒนธรรม ความรู้ และวิทยาการต่าง ๆ ได้รับการเผยแพร่มากขึ้น มีการสะสมไว้เป็นกลุ่มก้อนเป็นหมวดหมู่ยิ่งขึ้น การที่จะเก็บรวบรวม คิดค้นขึ้นใหม่และเผยแพร่ต่อไปนั้นไม่สามารถจะทำได้ในรูปแบบของสถาบันที่มีอยู่เดิม เช่น สถาบันครอบครัวและสถาบันศาสนา เป็นต้น สังคมจึงได้คิดและตั้งสถาบันใหม่ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในทางการศึกษาโดยเฉพาะ (Formal Education) ซึ่งเรียกกันว่า *โรงเรียน* (หน่วยหรือสถาบันการศึกษารูปอื่น เช่น กรม กระทรวงนั้น ต่างก็เกิดขึ้นเพื่อที่จะทำงานส่งเสริมและสนับสนุนให้โรงเรียนแบบต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศดำเนินการไปได้) คำว่าโรงเรียนที่จะเอ่ยถึงในหัวข้อนี้ใช้เป็นคำแทนที่สถาบันอื่น ๆ ด้วย เช่น แทนคำว่า วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยในความหมายที่กล่าวถึงสถาบันการศึกษา ส่วนในกรณีเฉพาะนั้นก็จะได้บ่งชัดไปเป็นตอน ๆ ว่ามีความหมายแค่ไหนเพียงไร

ลักษณะเฉพาะของโรงเรียนและสถาบันการศึกษาอื่น ๆ นั้น ก็คือ การเป็นสถาบันทางสังคมที่เป็นที่ยอมรับกันทั้งในแง่ของความเชื่อและในแง่ของตัวบทกฎหมาย ให้ทำหน้าที่เฉพาะในการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคม เป็นหน่วยของสังคมที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการเรียนรู้ของเด็กหรือสมาชิกอื่น ๆ โดยเฉพาะ (Educative Agency) พีนิกซ์ (Phenix. 1958) กล่าวว่าจริงอยู่ในสถาบันอื่น ๆ ก็ดำเนินการให้การศึกษาเช่นกัน เช่น ครอบครัว วัด หรือสมาคมต่าง ๆ แต่สถาบันเหล่านั้นมีหน้าที่หลักอย่างอื่น และให้การศึกษาเป็นเรื่องรองและเป็นเรื่องของกระบวนการสังคมประกิตเท่านั้น ครอบครัวนั้นมีหน้าที่หลักในการสืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ ในขณะที่สถาบันทางศาสนามีหน้าที่จะถ่ายทอด รักษา และสืบต่อความเชื่อของคนในสังคมนั้นไว้ งานการศึกษาของสถาบันเหล่านี้เป็นแต่เพียงงานรองหรืองานประกอบเท่านั้น

หน้าที่ของโรงเรียน

เมื่อโรงเรียนรับการจัดตั้งขึ้นแล้ว สังคมย่อมจัดหน้าที่หรือบทบาทเฉพาะ ให้ บทบาทเฉพาะนี้มีแตกต่างกันไปแล้วแต่ว่าสังคมใดจะเน้นอย่างไหนหรือนักการเมืองจะใช้เพื่อ ประโยชน์อะไร แต่โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว หน้าที่ของโรงเรียนหรือสถาบันการสอนนั้นประกอบ ไปด้วย

1. *รักษาและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม* สังคมมนุษย์นั้นดำรงอยู่ได้เพราะ มนุษย์มีการผสมพันธุ์ สืบพันธุ์ และเลี้ยงดูสมาชิกใหม่ให้อยู่รอด ในขณะเดียวกันก็สร้างสมเก็บ รักษา และส่งทอดวัฒนธรรม ค่านิยมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งตลอดเวลา การสร้างสม และส่งทอดในประการหลังนี้ สังคมได้อาศัยโรงเรียนเป็นเครื่องมือที่สำคัญ โรงเรียนจะทำ หน้าที่ให้การศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม ค่านิยม และศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ อันเป็นมรดก ของสังคมแก่นักเรียน ดังที่โรงเรียนจะมีหลักสูตรสอนวิชาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศีลธรรม ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นหลักใหญ่ การสืบทอดในลักษณะนี้ ครอบคลุมถึงการสืบทอดอาชีพ จากบรรพบุรุษ สืบทอดการดำรงชีวิตจากตัวอย่างที่คนรุ่นก่อนประพฤติปฏิบัติกัน (ไพฑูรย์ สินลารัตน์. 2514) ดังตัวอย่างการศึกษาไทยที่กล่าวไว้ในประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ตอนหนึ่งว่า

> *"การศึกษาแผนโบราณหนักทางวิชาอักษรศาสตร์ เป็นการศึกษาที่อนุโลมตาม แบบแผนและประเพณี ไม่มีการค้นคว้าทางธรรมชาติหรือวิทยาศาสตร์ ส่วน วิชาชีพ เช่น วิชาช่างฝีมือต่าง ๆ มีช่างถม ช่างทอง ช่างแกะ ช่างปั้น วิชาแพทย์แผนโบราณและวิชาชีพอื่น ๆ นั้น เรียนกันในสกุลวงศ์และตาม ท้องถิ่น เป็นการศึกษาแบบสืบตระกูลเป็นมรดกตกทอดกันมา" (กระทรวง ศึกษาธิการ, 2507)*

ในอดีตนั้นการศึกษาในแบบที่เป็นไปเพื่อรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรม มักจะ นิยมสอนกันในหมู่คนชั้นสูงหรือในหมู่คนที่จะเป็นผู้นำของประเทศเป็นหลักใหญ่ คนทั่ว ๆ ไป

ไม่ค่อยจะมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบนั้นมากนัก ดังเช่น การศึกษาในกรีกโบราณ ในอินเดีย ในจีน หรือแม้ในยุโรปเมื่อไม่นานมานี้ การศึกษาทางศิลปวรรณคดีจะอยู่แต่ในหมู่คนชั้นสูง ซึ่งจะเป็นผู้นำประเทศเท่านั้น และการศึกษาในลักษณะนี้ก็จะเน้นวิชาทางด้านอักษร-ศาสตร์ หรือในสมัยโบราณเรียกว่าศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) เป็นต้น ในปัจจุบันแนวคิดแบบนี้เริ่มได้รับการท้าทายมากยิ่งขึ้น (Paitoon Sinlarat. 1976)

2. *ส่งเสริมการเรียนรู้ในการเข้าสังคม* หน้าที่นี้เป็นหน้าที่ทางสังคมประกิตของโรงเรียน มีความแตกต่างกับหน้าที่แรกตรงที่หน้าที่แรกเป็นตัวเนื้อหาของวัฒนธรรม แต่หน้าที่นี้เน้นกระบวนการ เน้นวัฒนธรรมในแง่ของการประพฤติปฏิบัติเป็นหลักใหญ่ โดยโรงเรียนจะจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เป็นไปเพื่อพัฒนาลักษณะนิสัย ความสามารถและความเหมาะสมของนักเรียนให้เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของสังคมวงกว้าง หรือให้เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการทางด้านการเมือง โดยหลักการแล้วรูปแบบและพฤติกรรมทางสังคมวงกว้างเป็นอย่างไร ควรจะได้มีการจำลองในสถาบันการศึกษาเพื่อฝึกฝนความคุ้นเคยต่าง ๆ เอาไว้ ในขณะเดียวกันโรงเรียนก็จะฝึกฝนการใช้ชีวิตร่วมกันของกลุ่มบุคคลที่ต่างวัยต่างความสนใจ และต่างสิ่งแวดล้อม ให้รู้จักอดกลั้นและทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน โรงเรียนจึงเป็นเสมือนสังคมย่อย ๆ ที่จำลองสังคมใหญ่ลงมา ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และทดลองกับชีวิตจริงไว้ก่อน (Phenix, 1958) โรงเรียนจึงเป็นเสมือนสถานที่เตรียมคนไว้เพื่อการอยู่ในสังคมใหญ่ไปด้วยในตัว

3. *ผสมผสานความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม* หน้าที่นี้นับได้ว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของโรงเรียนหรือสถาบันการสอนอื่น ๆ เป็นหน้าที่ในทางการเมืองในอันที่จะช่วยให้สังคมที่โรงเรียนนั้นตั้งอยู่ มีความเข้าใจตรงกัน และสื่อสารสัมพันธ์กันได้ เพราะโรงเรียนจะช่วยสร้างความมีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนขึ้นได้ ด้วยการสอนให้เรียนรู้ในเรื่องเดียวกัน สร้างบุคลิกภาพเฉพาะขึ้นในสังคม สอนและใช้ภาษาเดียวกัน อันจะนำไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติได้อย่างดี และมีประสิทธิภาพยิ่ง โดยเหตุนี้ทุกสังคม

ในระยะหลัง ๆ นี้จึงกำหนดให้มี*การศึกษาภาคบังคับขึ้น* ตัวอย่างของการใช้การศึกษาเพื่อประโยชน์ของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาตินี้เราจะเห็นได้จากพระบรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกรณีของประเทศไทย และยังมีตัวอย่างอีกมากในกรณีของการสร้างชาติในยุโรป การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในอเมริกา (Bloom and Selznick. 1968) เป็นต้น ปัจจุบันในหลายประเทศก็ยังใช้โรงเรียนเพื่อประโยชน์ของการนี้อยู่และในบางประเทศนั้น ถึงกับใช้โรงเรียนเพื่อประโยชน์ของการโฆษณาชวนเชื่อไปด้วยในตัว ซึ่งนับว่าผิดแนวนโยบายของการศึกษาที่สอนให้คิดและใช้เหตุใช้ผลมากกว่าการเชื่อแบบงมงาย

4. *ส่งเสริมการพัฒนาของปัจเจกชน* หน้าที่นี้เน้นที่การพัฒนาบุคลิกภาพและความเป็นอยู่ของแต่ละคนในสังคม โรงเรียนนอกจากจะทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของสังคมดังกล่าวมาใน 3 ข้อต้นแล้ว ยังต้องทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของแต่ละบุคคลด้วย โรงเรียนจะต้องช่วยให้บุคคลได้มีพัฒนาการที่ดีขึ้น (Personal Deveolpment) ให้ความรู้ขั้นพื้นฐานเพื่อการดำรงอยู่และเพื่ออาชีพ กับทั้งจะต้องส่งเสริมสมรรถภาพของมนุษย์ ให้มนุษย์ได้ใช้ศักยภาพในตัวของมนุษย์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ควรส่งเสริมจินตนาการและรสนิยมของผู้เรียนให้ได้มีโอกาสพัฒนาและงอกเงยขึ้นให้มากที่สุด มนุษย์นั้นมีธรรมชาติของความพิศวงอยากรู้อยากเห็น และมีจินตนาการต่อสิ่งต่าง ๆ อยู่แล้วเป็นนิจ ดังจะเห็นได้จากเด็กในวัยต้น ๆ นั้น จะชอบซักถามและสร้างเรื่องฟังนิทานอยู่เสมอ ความสงสัยอยากจะรู้อยากจะเห็นและมีความคิดจินตนาการของมนุษย์นี้เองที่ช่วยให้มนุษย์รู้จักแก้ปัญหาได้ และเมื่อเผชิญปัญหาใหม่มนุษย์ก็จะใช้ความคิดและจินตนาการแก้ไขไปได้อีก ชีวิตและการศึกษาจึงเป็นเรื่องของการแก้ปัญหาที่ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีวันจบสิ้น (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2514)

5. *กำหนดความสามารถเฉพาะทาง* หน้าที่นี้อาจจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าเป็นหน้าที่ที่เกิดจากความจำเป็นของสังคมในการที่จะต้องมีสถาบันเฉพาะทางขึ้น เพื่อให้การศึกษาหรือให้การอบรมเฉพาะด้านแก่สมาชิกของสังคม เริ่มแต่สถาบันการศึกษานั้น ก็เป็น

สถาบันที่ทำหน้าที่เฉพาะด้านอยู่แล้ว ที่แยกตัวออกมาจากสถาบันครอบครัว หรือสถาบันศาสนา และในสถาบันการศึกษานี้เองที่จะช่วยให้สมาชิกของสังคมได้มีโอกาสเรียนรู้ว่าตนเองมีความถนัดและมีความสามารถทางใด ตามอุดมคติแล้ว สถาบันการศึกษาควรจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนและพัฒนาตนเองไปตามแนวทางที่เขาถนัดและสนใจมากที่สุด แต่โดยทั่วไปแล้วบทบาทนี้มักจะมีข้อจำกัด ในสังคมอุตสาหกรรมนั้น อาชีพจะถูกจำกัดโดยความต้องการของระบบอุตสาหกรรมหรือธุรกิจเป็นหลัก ในขณะที่ประเทศกสิกรรมหรือประเทศกำลังพัฒนานั้นไม่มีอาชีพให้เลือกมากนัก จะมีการแข่งขันกันสูง และอาชีพที่เรียนสูงขึ้นไปก็มักจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเจริญเป็นของสังคมเท่าที่ควร

บทบาทของโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ในด้านนี้ ครอบคลุมถึงการเป็นสะพานหรือแนวทางให้สมาชิกของสังคมได้มีโอกาสเปลี่ยนฐานะทางสังคม (Social Mobility) ของตนเองด้วย โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาจึงเป็นเสมือนโอกาสของคนจนหรือคนที่มีฐานะด้อยในทางสังคมจะได้เต้าขึ้นมาอยู่ในระดับสูงแล้วแต่สภาพการณ์ของแต่ละคน

6. *บทบาทในการนำการเปลี่ยนแปลง* หน้าที่ของสถาบันการศึกษาประการสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คือ หน้าที่ในการที่จะนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมหรือปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น หน้าที่นี้เป็นหน้าที่ที่สำคัญโดยเฉพาะในสังคมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงหรือในสังคมที่ต้องการจะปลูกฝังค่านิยมแบบใหม่ เพราะการศึกษาจะทำหน้าที่โดยตรงในการถ่ายทอดค่านิยมใหม่นั้น ๆ ต่อสังคม และสามารถจะถ่ายทอดได้กับคนจำนวนมากในเวลาเดียวกัน หน้าที่นี้โรงเรียนจะต้องมีบทบาทในการพัฒนาค่านิยมเดิม และเสริมค่านิยมใหม่ให้แก่สังคม โรงเรียนจะต้องมีส่วนช่วยในการประยุกต์ และปรับปรุงค่านิยมเก่าให้เข้าและสอดคล้องกับค่านิยมแบบใหม่ที่ต้องการสร้างขึ้น ปัญหาสำคัญของหน้าที่นี้ก็คือ การกำหนดค่านิยมใหม่นั้นจะกำหนดอย่างไร ใครควรจะเป็นคนกำหนด และวิธีการของการศึกษาเพื่อความเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะอย่างไร เพื่อให้คนในสังคมมีความขัดแย้งและคับข้องใจน้อยที่สุด

หน้าที่ของโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ดังกล่าวมาทั้ง 6 ประการนี้ เป็นหน้าที่หลักและชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีโรงเรียนเกิดขึ้นในสังคม บางโรงเรียนอาจจะทำหน้าที่ทั้ง 6 ประการนั้นได้ครบถ้วน แต่บางโรงเรียนก็ทำได้เพียงบางประการเท่านั้น โดยเฉพาะหน้าที่ ที่ 1, 2 และ 3 ส่วนหน้าที่สุดท้ายก็คือการนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมนั้น มักจะถือปฏิบัติกันได้น้อยในสังคมของประเทศอุตสาหกรรม หรือประเทศประชาธิปไตยอื่น ๆ แต่ในสังคมที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วฉับพลัน เช่น สังคมคนจีนแผ่นดินใหญ่ สังคมคนผิวบา ฯลฯ เหล่านี้มักจะกำหนดบทบาทที่ 6 เป็นบทบาทที่สำคัญที่สุด ในสังคมไทยนั้นหน้าที่ที่ 2 ถึงหน้าที่ที่ 5 นับได้ว่าเป็นหน้าที่หลักของโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ส่วนหน้าที่ที่ 6 นั้น โรงเรียนของไทยได้ทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปสอดคล้องกับธรรมชาติและนิสัยของคนไทย (ไพฑูรย์ สินลารัตน์. 2515)

บทบาทของครูในทัศนะของท่านพุทธทาส ภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2521) ได้วิจารณ์ไว้ว่า ครูทุกวันนี้ขบถต่อความหมายของคำว่า "ครู" ซึ่งในอุดมคติแล้ว "ครูที่แท้ต้องเป็นผู้นำทางวิญญาณ" ไม่ใช่ "เรือจ้าง" ในความหมายของ "ลูกจ้าง" ที่ทำไปเพียงเพื่อประกอบอาชีพมีรายได้ หรือที่เรียกกันว่า "รับจ้างสอนหนังสือ" ครูในอุดมคตินอกจากเป็นผู้นำทางวิญญาณแล้ว ยังเป็นผู้ "เปิดประตูเรื่องทางจิตทางวิญญาณ" ทำให้นักเรียนได้เห็นแสงสว่างออกมาสู่ชีวิตที่แท้จริง ครูเป็นเสมือนมัคคุเทศก์ทางวิญญาณ และเพราะการนำแสงสว่างมาสู่ศิษย์ ครูจึงเปรียบดังพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็น "บรมครู" ที่แท้จริง ท่านพุทธทาสเห็นความสำคัญของครูเป็นที่สุด ดังที่ท่านได้ยกย่องเอาไว้อย่างสูงว่า

"เมื่อเราแบ่งแยกคนในโลกออกเป็นประเภท ๆ เราก็พอจะเห็นได้ว่าบุคคลที่เรียกว่าครูนั้น ควรตั้งอยู่ในฐานะประเภทสูงสุด เป็นบูชนียบุคคล เพราะว่า คนทุกพวกจะ

ต้องรับ ต้องได้รับการนำของบุคคลประเภทที่เรียกตัวเองว่าครู มันจึงจะไปรอด ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วก็จะงมโง่เหมือนตั้งแต่เกิดมา ไม่มีทางที่จะเจริญก้าวหน้าได้ จึงกล่าวได้ว่า **ครูเป็นผู้นำโลก** หรือเป็นผู้ถือคบเพลิง ถือตะเกียงที่มีแสงสว่าง ชูส่องให้คนทั้งโลกเดินตามไป นี่เป็นความจริงที่ไม่ต้องกล่าวให้เกินความจริง ...เราจะเห็นได้ว่า ครูเป็นผู้ปั้นดวงวิญญาณ และเป็นผู้นำ ผู้จูงดวงวิญญาณของบุคคลประเภทอื่น"

ครูเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดใน 3 องค์ประกอบ ที่ท่านพุทธทาสถือว่าจำเป็นเพื่อให้เกิด***การศึกษาที่ดีในอุดมคติ*** คือ มีครูดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีวิธีการสอนดี ท่านอธิบายว่า

> "**ต้องมีครูดี** ครูดีหมายถึงครูที่ประพฤติดี ถ้าครูประพฤติไม่ดี จะเอามาสอนนักเรียน มาชู้เชิญนักเรียนเท่าไร นักเรียนก็ไม่ทำตาม เพราะครูไม่ประพฤติดีเอง ไม่ทำตนเป็นตัวอย่าง ครูที่มีความรู้มาก แต่ประพฤติไม่ดีนั้น ไม่สำเร็จประโยชน์ในการสอน เพราะนักเรียนจะไม่เคารพและเชื่อฟัง ดังนั้นจะต้องมีครูที่มีความรู้ดีและประพฤติดี นี่องค์ที่หนึ่ง
>
> **มีสิ่งแวดล้อมดี** ก็หมายความว่า มีบิดามารดาของเด็กเป็นคนดี มีโรงเรียนดี มีเครื่องใช้สอยเครื่องมือดี ฯลฯ เรียกว่า สิ่งแวดล้อมดี
>
> **มีวิธีการสอนดี** คือ ฉลาดในการสอน นำจิตใจเด็กไปได้จริง .....
>
> พระพุทธเจ้าดูเหมือนท่านจะเล็งถึงครูดีมากกว่าอย่างอื่นหมด เพราะว่ามีครูดีอย่างเดียวแล้ว ย่อมบันดาลสิ่งอื่น ๆ ได้หมด คือ อาจบันดาลสิ่งแวดล้อมให้ดี บันดาลวิธีการสอนให้ดีได้โดยไม่ยากเลย ขอให้ครูดีอย่างเดียวเท่านั้น"

ครูในอุดมคตินอกจากจะเรียกว่าเป็นปูชนียบุคคล เป็นผู้นำทางวิญญาณและชื่ออื่น ๆ อีกแล้ว ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ในที่สุดโดยนำกลับไปถึงสมัยพุทธกาลว่า ***ครูที่แท้คือกัลยาณมิตร*** ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งนัก

> "ครั้งหนึ่งพระอานนท์มาทูลแสดงความเห็นของท่านกับพระพุทธเจ้าว่า ท่านเห็นว่าการมีมิตรดีหรือกัลยาณมิตรเป็นความสำเร็จของมนุษย์เราตั้ง 50 เปอร์เซ็นต์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ใช่เช่นนั้น แต่จะเป็นร้อยเปอร์เซ็นต์ทีเดียว กลยาณมิตรนั้นเป็นต้นเหตุให้เกิดความสำเร็จของคนเราในสิ่งที่ประสงค์ร้อยเปอร์เซ็นต์ ข้อนี้ถือว่า กลยาณมิตรจริง ๆ แล้ว ย่อมบันดาลความสำเร็จให้ได้แล้ว ทั้งในฐานะเป็นมูลเหตุและเครื่องมือ โปรดเข้าใจว่าในทางธรรมะนั้น เขาเรียกว่า "กลยาณมิตร"

เมื่อหันมามองทัศนะของนักวิชาการสมัยใหม่ จะเห็นมุมมองที่แตกต่างกันออกไป อย่างเช่น แนวคิดของ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต ต่อภาพพจน์ของบัณฑิตและบทบาทของสถาบันอุดมศึกษาที่ควรจะเป็นในอนาคต

อย่างน้อยที่สุด ***บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาในอนาคต*** ควรจะมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ (สิปปนนท์ เกตุทัต : 2534)

1. มีความรู้ภาษาไทยอย่างดี และสามารถฟัง เขียน อ่าน พูด ได้ดี กระชับชัดเจน
2. มีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างดี พอที่จะเข้าใจ สื่อสาร และรับความคิดใหม่ ๆ จากภายนอกมาใช้การได้
3. มีความรอบรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกภายนอกอย่างรู้เท่าทัน
4. มีความรู้ความสามารถทางวิชาการในแขนงของตนเป็นอย่างดี
5. มีความสามารถในการจัดการ
6. มีจริยธรรมสูงตามหลักของพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น ๆ ที่มีในประเทศไทย
7. ตระหนักถึงความสำคัญด้านสิ่งแวดล้อม และมีความรับผิดชอบต่อมนุษยชาติทั้งในด้านจิตใจและด้านความเป็นมนุษย์

สถาบันอุดมศึกษาในอนาคต ควรมีบทบาทสามประการดังนี้

1. สนองตอบความต้องการของสังคม ซึ่งเท่าที่เป็นอยู่ มหาวิทยาลัยก็ทำได้

อย่างดีมาโดยตลอด เมื่อผู้นำประเทศชี้ไปที่ปัญหาใด มหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาก็ได้สนองตอบปัญหานั้นอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ช่วยชี้นำสังคมในอนาคต ในแง่นี้มหาวิทยาลัยยังทำได้ไม่ดีเท่าที่ควร มหาวิทยาลัยยังไม่มองไปที่อนาคต และยังไม่มีศักยภาพที่จะชี้นำอนาคตอย่างที่ควรจะทำ

3. เตือนสติ กระตุ้นให้เกิดความสำนึกทางสังคมและสร้างผู้นำที่ดีมีศีลธรรม ในแง่นี้มหาวิทยาลัยยังบกพร่องอยู่มากเฉพาะในช่วง "ยุคประชาธิปไตย" ปี พ.ศ. 2516-2519 เท่านั้น ที่มหาวิทยาลัยเอาจริงเอาจังในเรื่องนี้ แต่ก็สั้นเหลวเป็นส่วนใหญ่ เพราะยังมีวุฒิภาวะน้อย แต่มีความมั่นใจสูงเกินไป

บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาเด็ก

สื่อมวลชน หมายถึง การสื่อสารผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ ที่สามารถส่งไปถึงผู้รับจำนวนมากในเวลาเดียวกันได้ เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ วิดิทัศน์ สไลด์ และสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ นิตยสาร วารสาร การ์ตูน หนังสือพิมพ์กำแพง โปสเตอร์ แผ่นพับ เป็นต้น

สื่อมวลชน เป็นสถาบันที่มีบทบาทและมีอิทธิพลอย่างยิ่งในสังคมไทย เนื่องจากเครือข่ายการสื่อสารที่ทันสมัยในปัจจุบัน ทำให้สื่อประเภทต่าง ๆ สามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์ หรือสื่อประเภทอื่น ๆ เมื่อมองในแง่ตัวเด็กก็จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันเด็กได้รับอิทธิพลจากสื่อต่าง ๆ ค่อนข้างมาก เพราะในแต่ละวันเด็กได้ใช้เวลาไปไม่น้อยกับสื่อต่าง ๆ เช่น ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ อ่านหนังสือพิมพ์ นิทาน และการ์ตูน เป็นต้น ยิ่งในสภาพสังคมปัจจุบันที่พ่อแม่มีเวลาให้กับลูกน้อยลง ก็ยิ่งทำให้สื่อต่าง ๆ มีโอกาสเข้าถึงเด็กได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ได้มีงานวิจัยมากมาย รวมทั้งข้อสังเกตจากประสบการณ์ของผู้ทำงานใกล้ชิดกับเด็ก สะท้อนว่าสื่อมวลชนมีอิทธิพลทั้งที่เป็นคุณและโทษต่อเด็ก เพราะ

อิทธิพลของสื่อมวลชนมีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ ความคิดเห็น ค่านิยม ทัศนคติ ตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ ของเด็ก และนับวันสื่อมวลชนก็ยิ่งทวีความสำคัญในการเป็นสถาบันสังคมที่มีบทบาทถ่ายทอดค่านิยม ทัศนคติต่าง ๆ ให้แก่เด็กและคนในสังคมมากขึ้น การศึกษาถึงสภาพปัจจุบันและข้อจำกัดของสื่อมวลชนในด้านการพัฒนาเด็ก จะช่วยให้เห็นช่องทางที่จะส่งเสริมให้สื่อมวลชนมีบทบาทด้านการพัฒนาเด็กในเชิงสร้างสรรค์ได้มากขึ้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง

แนวคิดเกี่ยวกับอิทธิพลและความคาดหวังในบทบาทของสื่อมวลชนกับการพัฒนาเด็ก

ผลกระทบจากอิทธิพลของสื่อมวลชนต่อเด็กนั้น มีความสลับซับซ้อน แต่เด็กจะได้รับผลกระทบมากน้อยแตกต่างกันเพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมของเด็กแต่ละคน ซึ่งแตกต่างกัน โดยเฉพาะปัจจัยด้านการอบรมเลี้ยงดูที่เด็กได้รับเป็นพื้นฐานจากครอบครัว รวมทั้งผู้ใหญ่ซึ่งเป็นสื่อบุคคลที่มีประสิทธิภาพที่สุดที่จะช่วยประสานและกลั่นกรองความเป็นเหตุเป็นผลในเนื้อหาสาระของสื่อต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผลที่เป็นคุณต่อการเรียนรู้ของเด็ก

สื่อแต่ละประเภทต่างก็มีคุณลักษณะเฉพาะที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่เด็ก เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ช่วยนำความรู้และประสบการณ์ที่แปลกใหม่มาสู่ผู้รับสารอย่างรวดเร็วกว้างขวาง ในขณะที่วิทยุกระจายเสียงช่วยในด้านทักษะการฟัง และสิ่งพิมพ์จะช่วยเสริมทักษะในการอ่าน ซึ่งทักษะในการฟัง และการอ่านนี้เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเรียนรู้สรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกกว้างต่อการฝึกสมาธิ การสร้างจินตนาการ และความคิดสร้างสรรค์ การรู้จักจับใจความสำคัญของสาร ฯลฯ ฉะนั้น **ควรส่งเสริมให้เด็กได้มีโอกาสรับสื่ออย่างหลากหลายและสมดุล** เพื่อพัฒนาคุณลักษณะดังกล่าว โดยจะต้องสร้างเสริมให้เด็กมีทักษะในการ**เป็นผู้บริโภคสื่อที่มีคุณภาพ** คือ **สามารถรู้เท่าทัน รู้จักเลือกรับ และรู้จักวิจารณ์สื่อได้อย่างมีเหตุผล** ทักษะนี้เป็นทางเลือกใหม่ ที่ทำให้เด็กสามารถใช้ประโยชน์จากสื่อมวลชนเพื่อการศึกษาได้มากขึ้น อันจะมีผลกระทบให้สื่อมวลชนต้องพัฒนาตนเองในที่สุด

โดยที่อิทธิพลของสื่อมวลชนมีผลต่อเด็กได้ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น จึงมีเสียง

เรียกร้องและความคาดหวังจากสังคมให้สื่อมวลชนพึงมีจิตสำนึก และตระหนักในความรับผิดชอบต่อการมีส่วนร่วมพัฒนาเด็ก โดยมีบทบาทดังต่อไปนี้

1. สื่อมวลชนควรทำหน้าที่เป็นเครื่องมือให้การศึกษาแก่เด็กในการเรียนรู้ตามอัธยาศัย และให้บริการสาธารณประโยชน์เพื่อการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต

2. สื่อมวลชนควรเสนอแนวทางใหม่ ๆ เพื่อให้เด็กเกิดความใฝ่รู้ เกิดความคิดสร้างสรรค์ ค่านิยม คุณธรรม และจริยธรรมอันพึงประสงค์ ตลอดจนการถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามให้แก่เด็ก

3. สื่อมวลชนควรเสนอเนื้อหาสาระในรูปแบบที่จะช่วยส่งเสริมให้เด็กได้รับการพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม ควบคู่ไปกับความบันเทิง เพลินเพลิน รวมทั้งช่วยเสริมสร้างให้เด็กมีสุนทรียภาพ มีความตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

ผลกระทบของสื่อมวลชนที่มีต่อเด็ก

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยด้านสื่อมวลชน รวมทั้งข้อคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้อง พบว่า สื่อมวลชนประเภทรายการเด็กและสื่อทั่วไปที่เข้าถึงเด็กได้นั้น แม้ว่าจะช่วยให้เด็กได้รับความเพลิดเพลิน มีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น ได้รับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ทันเหตุการณ์ ได้เรียนรู้เทคโนโลยีต่าง ๆ ที่อาจนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตได้ แต่ผลกระทบจากอิทธิพลของสื่อมวลชน อาจก่อให้เกิดโทษซึ่งเป็นปัญหาต่อพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของเด็กได้หลายประการดังนี้

1. ผลกระทบต่อสุขภาพของเด็ก

1.1 สมรรถภาพทางกาย เด็กที่ชอบดูโทรทัศน์หรือวิดีทัศน์มากเกินไปคงจะไม่ได้เล่นหรือออกกำลังกาย ไม่ได้รับอากาศบริสุทธิ์และแสงแดดเท่าที่ควร อีกทั้งไม่ได้รับการพักผ่อนอย่างเพียงพอหากใช้เวลากับสื่อดังกล่าวจนดึก และถ้าดูใกล้จนเกินควรสายตาอาจผิดปกติเนื่องจากได้รับรังสีจากจอ

1.2 โภชนาการ การโฆษณาผลิตภัณฑ์ประเภทขนมเด็กมีความถี่สูง และมีวิธีการนำเสนอที่ดึงดูดใจเด็ก แต่ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวส่วนใหญ่มีคุณค่าทางโภชนาการต่ำ หรือมีรสหวาน เมื่อเด็กรับประทานมากจะทำให้รับประทานอาหารหลักได้น้อยลง ร่างกายจะไม่ได้รับสารอาหารอย่างเพียงพอ บางคนเป็นโรคฟันผุ และเด็กบางคนจะติดนิสัยกินจุบจิบ ซึ่งอาจทำให้เป็นโรคอ้วน

2. ผลกระทบต่อพฤติกรรมของเด็ก

2.1 นิสัยเสี่ยงโชค รายการประเภทเกมโชว์หรือการชิงโชคที่มีรางวัลมากมาย และการโฆษณาผลิตภัณฑ์ที่มีของแถมต่าง ๆ อาจโน้มน้าวใจเด็กให้ชอบการเสี่ยงโชคเพื่อให้ได้เงินและสิ่งของมาโดยง่าย

2.2 พฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรง รายการทางสถานีวิทยุโทรทัศน์หรือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาแสดงให้เห็นความรุนแรง ความอาฆาตพยาบาท การแก้ไขปัญหาโดยไม่ใช้สันติวิธี ฯลฯ อาจมีผลต่อพฤติกรรมของเด็ก และในบางกรณีอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อตัวเด็กเองได้

2.3 ปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เด็กที่ใช้เวลากับวิทยุโทรทัศน์หรือสื่อประเภทอื่น ๆ มาก จนไม่ได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับผู้อื่นตามสมควร อาจมีปัญหาด้านพัฒนาการทางสังคม กล่าวคือ ไม่สามารถปรับตัวในสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่สามารถเล่น โต้ตอบ หรือทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม

3. ผลกระทบต่อการพัฒนาสติปัญญา

3.1 ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เด็กที่ใช้เวลากับสื่อประเภทใดประเภทหนึ่งมากเกินควร โดยเฉพาะวิทยุโทรทัศน์ จะขาดโอกาสที่จะได้รับประสบการณ์หรือสิ่งเร้าอื่น ๆ ซึ่งจะช่วยกระตุ้นให้เด็กเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเข้าใจตนเอง และสิ่งแวดล้อมรอบตัว

3.2 นิสัยการอ่าน วิทยุโทรทัศน์และวิดิทัศน์เป็นสื่อที่ดึงดูดความสนใจของเด็กได้มากและนาน เพราะเด็กได้ยินทั้งเสียงและได้เห็นภาพที่เคลื่อนไหว จึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการที่เด็กจะได้สัมผัสกับสื่อประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ เพราะสื่อสิ่งพิมพ์ที่ดีจะช่วยส่งเสริมทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้มาก

3.3 การคิดและการแก้ไขปัญหาอย่างมีเหตุผล สาระของรายการวิทยุโทรทัศน์และสื่อสิ่งพิมพ์ส่วนใหญ่เน้นความบันเทิง และบางเรื่องมีเนื้อหาไม่เหมาะสมกับวัยของเด็ก เช่น มีสาระเกี่ยวกับโชคลาง ไสยศาสตร์ การแก้ปัญหาด้วยอารมณ์ หรือความรุนแรง ฯลฯ ซึ่งหากเด็กได้ดูโดยไม่มีใครชี้แจงให้เข้าใจเหตุผล คุณ หรือโทษของสารจากรายการนั้น ๆ เด็กจะได้รับรู้เรื่องที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม อันจะมีผลทำให้เด็กไม่สามารถคิดหรือใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ตามวัย

4. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม ทัศนคติ และค่านิยม

4.1 การใช้ภาษา การใช้ภาษาไทยที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมของสื่อมวลชนอาจจะทำให้เด็กเลียนแบบหรือจำไปใช้โดยไม่ทราบว่าผิด

4.2 การถ่ายทอดวัฒนธรรม รายการทางวิทยุโทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียงและสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีสาระส่งเสริมความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมไทยมีน้อยและเด็กไม่ค่อยสนใจ ส่วนรายการที่นำเข้าจากต่างประเทศ หรือมีรูปแบบเนื้อหาเลียนแบบรายการต่างประเทศ ซึ่งมีระดับความนิยมเชิงตลาดสูงกลับเข้าถึงเด็กได้ ทำให้เด็กไทยมีโอกาสซึมซับและเลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติได้มาก ซึ่งบางอย่างไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตแบบไทย

4.3 ทัศนคติและค่านิยม รายการทางวิทยุโทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียงและสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีระดับความนิยมในเชิงตลาดสูง มักมีเนื้อหาที่ตอกย้ำให้เด็กมีทัศนคติและค่านิยมบางประการที่ไม่เหมาะสม เช่น มีลักษณะอำนาจนิยม ฟุ้งเฟ้อ นิยมบริโภคสิ่งเสพติดประเภทเหล้า บุหรี่ ให้คุณค่าของเงินมากกว่าคุณธรรมความดี ไม่ยอมรับความเท่าเทียมกัน

ระหว่างเพศ มองภาพพจน์ของสตรีไปในทางลบ เช่น เห็นเป็นวัตถุทางเพศ เป็นต้น (คณะอนุกรรมการการศึกษาบทบาทสื่อมวลชนในการพัฒนาเด็ก. 2535)

บทบาทของเทคโนโลยีในการพัฒนาเด็ก

เราทราบกันดีว่า พัฒนาการของเด็กเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจนเด็กเติบโตถึงวุฒิภาวะ สภาพแวดล้อมรอบตัวเด็ก และพันธุกรรมที่เด็กได้รับถ่ายทอดจากพ่อแม่ มีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาของเด็กทุกคน

เพ็ญศรี พิชัยสนิท (2535) ได้กล่าวไว้ในบทความชื่อ "พัฒนาการของเด็กในยุคไฮ-เทคและการดูแลว่า

ยุคไฮ-เทค หรือยุคเทคโนโลยีสูง คือ ยุคสมัยที่เรามีเทคโนโลยีก้าวหน้าสลับซับซ้อนมากกว่าแต่ก่อน มนุษย์ประดิษฐ์อุปกรณ์ เครื่องกลต่าง ๆ มากมายด้วยวิชาการที่ก้าวไกลและเทคนิคที่ล้ำลึกมากกว่าที่แล้ว ๆ มา วิชาการและเทคโนโลยีสูงเหล่านี้ส่งผลกระทบอะไรต่อเด็กของเรา อาจกล่าวได้ว่า ส่งผลกระทบต่อเด็กทั้งด้านการส่งเสริมและทำลายวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เราได้เรียนรู้และพัฒนาขึ้น ช่วยให้เราสามารถป้องกันหรือแก้ไขปัญหาหลายอย่างที่เราไม่สามารถทำได้มาก่อน ไฮเทคช่วยให้เด็กของเราอยู่รอดและปราศจากโรคหลายอย่างเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังช่วยให้เราได้เข้าใจศักยภาพและการพัฒนาของเด็กในครรภ์เพิ่มมากขึ้นด้วย แต่ในเวลาเดียวกันวิทยาการทันสมัยที่ก้าวล้ำนำการพัฒนาของมนุษย์เองเหล่านี้ ก็ส่งผลเสียให้เกิดแก่มนุษย์ได้ด้วย โดยเนื้อแท้เราศึกษาและพัฒนาวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ขึ้น ก็เพื่อต้องการให้ชีวิตมนุษย์เรามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สะดวกสบายขึ้น มีผลผลิตเพิ่มขึ้น เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นทุกวัน ๆๆ แต่ในความเป็นจริง เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้าไป สังคมก็เปลี่ยนไปด้วย ดังเช่น สังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมของเราเปลี่ยนไปเป็นสังคมเกษตรกรรมสมัยใหม่ ใช้รถ

แทรกเตอร์แทนวัว ควาย ที่เป็นสัตว์เลี้ยงเดิม ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์แทนปุ๋ยหมักตามธรรมชาติ ฯลฯ เป็นต้น สังคมเกษตรกรรมสมัยใหม่นี้ต่อไปก็ต้องก้าวไปเป็นสังคมเกษตรอุตสาหกรรม หรือสังคมอุตสาหกรรมในที่สุด

อะไรเกิดขึ้นเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ สิ่งที่เห็นชัดเป็นอันดับแรกทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทก็คือ วิธีการดำรงชีวิตของเราเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อเด็กโดยตรง คือ ปัญหาแม่ออกทำงาน ข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2523 แสดงว่า จำนวนสตรีในแรงงานของประเทศเป็นร้อยละ 45 และผลจากการสำรวจสำมะโนประชากรทั่วประเทศระหว่าง พ.ศ. 2513-2523 พบว่า สตรีในเมืองออกทำงานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8.5 เป็น 18.7 ซึ่งเป็นอัตราเพิ่มที่สูงกว่าอัตราเพิ่มของชาย (ชายเพิ่มร้อยละ 11.6 เป็น 18.0) เมื่อแม่ออกทำงาน เด็กก็ขาดผู้ดูแล ทารกมีโอกาสกินนมแม่น้อยลง ทารกและเด็กวัยก่อนเรียนถูกทิ้งไว้กับผู้ดูแลที่ไม่เหมาะสมมากขึ้น เด็กวัยเรียนจากครอบครัวยากจนต้องออกมาทำงานเพื่อช่วยพยุงฐานะเศรษฐกิจของครอบครัว วัยรุ่นถูกปล่อยปละละเลย ขาดผู้สนใจและเป็นที่ปรึกษา ช่วยเหลือแนะนำ ฯลฯ วัยรุ่นมีความวิตกกังวลและว้าเหว่มากกว่าคนแก่ เมื่อเด็กและวัยรุ่นถูกปล่อยให้เผชิญภาวะเครียดต่าง ๆ เหล่านี้ในสังคมตามลำพัง พฤติกรรมและพัฒนาการของเด็กมีโอกาสเปลี่ยงเบนและเกิดปัญหาตามมาได้มากขึ้น

การย้ายถิ่นที่ทำมาหากินของประชาชนเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อครอบครัวอย่างมาก สามีย้ายเข้าเมืองมาหางานทำ ทิ้งภรรยาและลูกไว้ ครอบครัวแยกกันอยู่ ขาดการสนับสนุนทางใจทั้งสองฝ่าย ทำให้เกิดความว้าเหว่ ขาดความอบอุ่น การแยกกันอยู่นานเข้าอาจเกิดปัญหาการหย่าร้าง มีเด็กเกิดนอกสมรส และเด็กถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้น หรือหากผู้ย้ายถิ่นเป็นหนุ่มสาวเข้ามาหางานทำในเมืองใหม่แล้วก่อตั้งครอบครัวใหม่ขึ้น เป็นครอบครัวเดี่ยวในเมืองใหญ่ที่มิใช่ถิ่นเดิมของตน ขาดพ่อแม่ พี่ ป้า น้า อา ครอบครัวลักษณะนี้หากมีลูกแม่ก็ขาดความเชื่อมั่นในการเลี้ยงลูก เพราะขาดที่ปรึกษาแนะนำ คำแนะนำหรือความรู้ที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ ในเมือง แม่ก็อาจยังรับไม่ได้เพราะขัดกับความเชื่อ ค่า-

นิยมและขนบประเพณีที่ตนเคยคุ้นเคย สิ่งเหล่านี้จะยิ่งทำให้แม่สับสนในวิธีการเลี้ยงดูลูก แม่จำนวนไม่น้อยในปัจจุบันที่ไม่กล้าเลี้ยงลูกของตนเอง เพราะรู้สึกว่าตนโง่ ไม่มีความรู้อย่างสมัยใหม่ แม่เหล่านี้ถ้าฐานะเอื้ออำนวยก็จะเอาลูกไปไว้สถานรับเลี้ยงเด็กอ่อนที่ทันสมัย ซึ่งมีแพทย์และพยาบาลเป็นผู้ดูแล การปล่อยลูกไว้สถานรับเลี้ยงเด็กติดต่อกันเป็นเวลานานหลายเดือน อาจมีผลกระทบต่อการสัมพันธ์ของแม่และลูกได้ ความสัมพันธ์ที่ดีของแม่และลูกเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็กและการเจริญเติบโตเป็นผู้มีบุคลิภาพสมบูรณ์เป็นปกติเมื่อเป็นผู้ใหญ่

วิทยาการก้าวหน้าและเทคโนโลยีใหม่ต่าง ๆ หลายอย่างเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับเด็กสมัยใหม่นี้เป็นอันมาก สิ่งที่มีอิทธิพลมากเพราะเข้าถึงเด็กในบ้านเลย ได้แก่ โทรทัศน์และวีดีโอเกมส์ โรงเรียนอนุบาลในเมืองใหญ่แข่งขันกันโฆษณาว่า มีอุปกรณ์ทันสมัยมากมาย รวมทั้งเครื่องคอมพิวเตอร์ที่จะให้เด็กได้เล่น ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำให้วัฒนธรรมแห่งความรักความผูกพันในครอบครัวและความสัมพันธ์ของพ่อแม่กับลูกเปลี่ยนแปลงไป เด็กสนใจสื่อและอุปกรณ์ทันสมัยเหล่านี้ประกอบกับเวลาที่พ่อแม่มีให้ลูกน้อยลง ดังนั้นหลายบ้านโทรทัศน์และวิดีโอเกมส์จึงทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงเด็กแทนพ่อแม่ และอะไรเกิดขึ้นเมื่อโทรทัศน์และวิดีโอเกมส์เป็นพี่เลี้ยงหรือเพื่อนเล่นของเด็กแทนพ่อแม่หรือญาติพี่น้อง การศึกษาวิจัยในต่างประเทศพบว่า การดูโทรทัศน์ติดต่อกันหลายชั่วโมง ทำให้เด็กเกิดภาวะเครียดและหงุดหงิดง่าย ขี้ระแวง ก้าวร้าว ซึ่งเกิดเนื่องจากเด็กถูกบังคับให้รับรู้แต่เพียงอย่างเดียว ไม่มีโอกาสคิดหรือทำ หรือได้ตอบ นอกจากนี้ยังทำให้เด็กขาดโอกาสได้เล่นอย่างอิสระ ไม่ได้ฝึกทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาตนเอง ขาดโอกาสได้พูดคุยสนทนากับคนอื่น ภาษาของเด็กจะไม่พัฒนา เด็กจะไม่มีเวลาทำกิจกรรมอื่น ๆ ที่เสริมสร้างสติปัญญาของเด็ก เช่น การอ่านหนังสือ การฝึกคิด ฝึกทำ หรือสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ตามจินตนาการของตน ในหลายบ้านที่ขาดการควบคุมดูแล เด็กจะไม่มีเวลาแม้แต่จะทำการบ้าน

จากการวิจัยของไทย พบว่า

1. รายการโทรทัศน์ส่วนใหญ่ทำให้เด็กเกิดแนวคิดที่ผิดเกี่ยวกับชีวิต เพราะทำให้เด็กชื่นชม นิยมชมชอบในวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์หรือประดิษฐ์ขึ้นเพื่อความสะดวกสบายของชีวิต เด็กจะเกิดค่านิยมในวัตถุเพิ่มขึ้น และเมื่อนานเข้าก็จะเห็นชีวิตเสมือนวัตถุไปด้วย ขาดความสนใจในเรื่องของความรู้สึกและอารมณ์ของผู้อื่น

2. สร้างความขัดแย้งระหว่างเด็กกับพ่อแม่ (ถ้าพ่อแม่ตามใจไม่ได้)

3. ทำลายโอกาสการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะต่างคนต่างสนใจโทรทัศน์ ไม่มีใครคุยกัน เล่นกัน

4. ในเด็กเล็ก ๆ อายุน้อย สมองยังไม่เจริญพอที่จะคิดเหตุผลและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง การถ่ายทำหรือการแสดงต่าง ๆ ที่เสนอทางจอโทรทัศน์ จะทำให้เด็กสับสนในเรื่องเหตุผล เรื่องเวลา และขาดความรู้ความเข้าใจสภาพที่เป็นจริงหรือของโลกจริง ๆ ตามลักษณะภูมิศาสตร์ เพราะมีเหตุการณ์ สถานที่ผ่านไปมากมายในระยะเวลาอันสั้น เช่น การโดดลงจากที่สูง หรือการโดดลอยตัวข้ามสิ่งกีดขวางต่าง ๆ เด็กจะเห็นเป็นสิ่งง่ายและเข้าใจว่าทุกคนทำได้ในชีวิตจริงด้วย

ฉะนั้น เพื่อป้องกันผลกระทบอันเกิดจากความเข้าใจผิดต่าง ๆ เหล่านี้ ครอบครัวต้องมีบทบาทดูแลควบคุมอิทธิพลของสื่ออิเลคโทรนิคส์เหล่านี้ต่อเด็ก โดย

1. ไม่ควรปล่อยให้เด็กเล็กอายุต่ำกว่า 6 ขวบ ดูโทรทัศน์ตามลำพังโดยไม่มีผู้ใหญ่ดูอยู่ด้วย ผู้ใหญ่ควรเป็นผู้เลือกรายการให้เด็กดู และทำตัวเป็น "สื่อ" ชักนำให้เด็กรู้จักหรือเรียนรู้สิ่งที่พบเห็นจากภาพในโทรทัศน์ได้ถูกต้อง โดยการอธิบายให้เด็กฟัง

2. อย่าใช้โทรทัศน์เป็นรางวัลหรือการลงโทษ เพราะเป็นเรื่องต้องพิจารณาตามเหตุผล

3. ทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดี ถ้าพ่อแม่ไม่ติดโทรทัศน์ ลูกก็จะไม่ติด

4. เด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี ห้ามมีโทรทัศน์ส่วนตัว

5. ให้เด็กดูโทรทัศน์อย่างมากเพียงวันละ 1 ชั่วโมง เสาร์-อาทิตย์ ไม่เกิน 5 ชั่วโมง เพราะถ้าเกิน 10 ชั่วโมง/อาทิตย์ ควรเลือกรายการให้ และอธิบายเหตุผล

วิดีโอเกมส์เป็นกลไกทางเทคโนโลยีทันสมัยอีกอย่างหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาและดึงดูดความสนใจของเด็ก เป็นสื่อบันเทิงที่เด็กติดและรู้สึกว่าท้าทายความสามารถ แต่เนื้อหาของสื่อบันเทิงชนิดนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของความรุนแรง เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับการต่อสู้ด้วยอาวุธรุนแรง ได้แก่ อาวุธปืนหรืออาวุธทางวิทยาศาสตร์ผสมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ปืนใหญ่ บาซูการ์ จรวดปืนอาวุธ เครื่องปืนต่อสู้รถถัง ปืนกลยิงเฮลิคอปเตอร์ และระเบิด ฯลฯ เป็นต้น หรือเป็นเรื่องสงครามที่เป็นสงครามจินตนาการ เลียนแบบภาพยนตร์สตาร์วอร์ สงครามต่อต้านพวกซาตานหรืออำนาจชั่วร้าย ขณะฆ่าก็มีแสง สี เสียง เร้าใจ ทำให้เกิดความสมจริงจนเหมือนผู้เล่นได้ลงมือฆ่าศัตรูด้วยมือตนเองจริง ๆ ในการต่อสู้ต่าง ๆ เหล่านี้ ความแพ้ หมายถึง ความตายสถานเดียว หากต้องการมีชีวิตรอด ต้องฆ่าคนด้วย - ลูกระเบิด ปืนกล เด็กจะเคยชินกับชัยชนะที่ได้มาด้วยความรุนแรงหรือทำลายล้างเท่านั้น เมื่อเด็กได้สัมผัสกับเกมส์การเล่นลักษณะนี้บ่อย ๆ ก็จะเกิดการเรียนรู้และซึมซับความรุนแรงเป็นระยะเวลานาน เด็กจะเกิดความประทับใจในอาวุธและความรุนแรง เด็กจึงเกิดภาพพจน์ผิดว่า สงครามหรือการต่อสู้ที่ต้องฆ่าฟันเป็นเกมส์ที่สนุนสนานและเป็นความเก่ง ยึดเอาความรุนแรงเป็นวิธีแก้ปัญหา อันเป็นการสวนทางกับการมีเป้าใจเป็นนักกีฬา ลักษณะ "รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย" นานเข้าจะมีแนวโน้มกระทบต่อพฤติกรรมของเด็ก ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์และพฤติกรรมของเด็ก มีงานวิจัยจำนวนไม่น้อยที่ยืนยันว่า เกมส์เหล่านี้ทำให้ผู้เล่นทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีอุปนิสัยก้าวร้าว รุนแรง โกรธและโมโหง่าย นิตยสารเด็กในประเทศสหรัฐอเมริกาได้สัมภาษณ์ข้อคิดเห็นของเด็กและพบว่า เด็กนิยมเล่นเกมส์ที่รุนแรงสมจริงสมจัง โดยมองไม่เห็นความผิดแปลกอันใดที่จะสนุนสนานกับการเล่นเกมส์ฆ่าคน ผลกระทบปรากฏว่าเด็กในโรงเรียนชกต่อยกันเพิ่มขึ้นถึง 80% เด็กจะแสดงความก้าวร้าว

ออกมาแบบรูปธรรม คือ คิดอะไรตรงไปตรงมา ใช้วิธีหยาบคายแก้ปัญหา หากจะเอาชนะก็ต้องทุบตีให้อีกฝ่ายยอมแพ้ หรือต้องใช้กำลังเตะ ถีบ ต่อย กัด เพื่อยื้อแย่งของจากเพื่อนหรือจากพี่น้องของตน ฯลฯ ในวัยเด็ก เด็กอาจทำได้เท่านี้ แต่หากเด็กถูกกระตุ้น เร้าให้นิยมชื่นชอบต่อความรุนแรงและสงคราม เมื่อโตขึ้นการใช้เครื่องทุ่นแรงหรืออาวุธต่าง ๆ ก็จะพัฒนารุนแรงมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย นอกจากเป็นการแพร่จิตสำนึกของความรุนแรงให้แก่เด็กแล้ว วิดีโอเกมส์ยังทำให้เด็กสูญเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์ แทนที่เด็กจะได้ใช้เวลาเหล่านั้นมาทำสิ่งที่เสริมสร้างพัฒนาสติปัญญาของตน

นอกจากนี้ชีวิตในโลกสมัยใหม่ของเด็กยังทำให้เด็กมีโอกาสได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติน้อยลง ขาดโอกาสได้วิ่งเล่นในสนามใหญ่หรือทุ่งกว้างที่มีหญ้าเขียวชอุ่มและเงาไม้ร่มรื่น เด็กจะขาดความรู้สึกถึงคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งดีงาม สิ่งสวยงาม หรือสุนทรียภาพต่าง ๆ เทคโนโลยีทำให้เด็กแวดล้อมอยู่ด้วยวัตถุ จึงมีแนวโน้มจะเห็นชีวิตเป็นเสมือนวัตถุไปด้วย ความหมายอันแท้จริงของชีวิตทางศิลป วัฒนธรรม ดนตรี เสียงเพลงต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความสงบสุข ขาดหายไปหรือแปรสภาพไปเป็นความเสื่นเส้น เร่าร้อน วุ่นวาย น่ากลัว น่าสยองขวัญ และมีความก้าวร้าว โหดเหี้ยม หารุน สภาพแวดล้อมเหล่านี้จะเปลี่ยนโลกทัศน์และชีวทัศน์ของเด็กไป เด็กจะมองโลกในสภาพของวัตถุที่ตนจะครอบครองจึงเกิดการเอาเปรียบและเบียดเบียนกันจนเป็นความเคยชิน และเมื่อเติบโตขึ้นก็จะลืมสัจธรรมของชีวิต คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การไม่เข้าใจสัจธรรมของชีวิต ทำให้มนุษย์ไม่สามารถช่วยตัวเองได้เมื่อมีความเครียด หรือความกดดันรุนแรงจากการดำรงชีวิต อาจทำให้มนุษย์หาทางออกอย่างไม่เหมาะสมได้ เช่น การเบียดเบียนผู้อื่น การหันหาสิ่งเสพติดต่าง ๆ หรือแม้แต่การทำลายชีวิตตนเอง เพราะถ้าต้องการคุณภาพชีวิตต้องพัฒนาตน สอนเด็กให้ฟังดนตรีเป็น เล่นเป็น เห็นคุณค่าและชอบ

สรุปปัญหาของเด็กและครอบครัวในยุคไฮ-เทค

สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจนวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์แปรเปลี่ยนไปจากสภาพเดิมมาเป็นสภาพที่แวดล้อมอยู่ด้วยวัตถุที่เป็นผลจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีอย่างมากมายเช่นนี้ กอปรทั้งการต้องมาขาดแม่ที่เคยให้การเลี้ยงดู อบอุ่นใกล้ชิดไป ครอบครัวมีเวลาพบปะใกล้ชิดผูกพันกันน้อยลง พัฒนาการของเด็กจะไม่เหมาะสมกลมกลืนกันทุกด้าน เด็กจะขาดการสนับสนุนทางอารมณ์ แนวคิด และทัศนคติของเด็กจะเปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านค่านิยม ทางคุณธรรมและจริยธรรมและศิลปวัฒนธรรม เด็กจะไม่เข้าใจสัจธรรมของชีวิต จะมองชีวิตเสมือนวัตถุ คำนึงถึงความรู้สึกหรือเรื่องของจิตใจน้อยลง นิยมความก้าวร้าว แข่งขันและการกระทำรุนแรง ฉะนั้น การเลี้ยงดูเด็กให้เติบโตขึ้นเป็นคนเฉลียวฉลาดและเป็นคนดีด้วย ในปัจจุบันจึงเป็นสิ่งที่ยากมากกว่าแต่ก่อน เพราะมีปัญหาหลายอย่าง ทั้งปัญหาความยากจน การขาดความรู้ความเข้าใจของพ่อแม่ส่วนใหญ่ ซึ่งยังไม่ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของชีววิทยา-พฤติกรรม-สิ่งแวดล้อม ทำให้บ้านไม่เป็นสถาบันที่มั่นคงเหมาะสมให้เด็กได้เติบโตขึ้นมาท่ามกลางความอบอุ่นมั่นใจ จึงนับเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายจะต้องช่วยกัน เพื่อส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวของเรามั่นคงขึ้น ครูและโรงเรียนเป็นสถาบันอีกแห่งหนึ่งที่เป็นความหวังใหญ่ของสังคมในเรื่องการช่วยสร้างสรรค์และพัฒนาเด็กให้เป็นทรัพยากรที่มีค่า และเป็นกำลังของสังคม

ข้อเสนอแนะวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสังคมยุคไฮ-เทค

1. การทวนกระแสค่านิยมทางวัตถุและเพิ่มค่านิยมเรื่องของจิตใจ

1.1 สร้างค่านิยมให้แก่เด็กว่า จิตใจสำคัญกว่าวัตถุ โดยให้ความรักความเข้าใจ ดูแลเหมาะสมตามวัย ให้ได้สัมผัสความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน ละมุนละไม ชี้ให้เห็น

หรือสังเกตความรู้สึกของคนอื่น ๆ ให้มีโอกาสชื่นชมยินดีกับผลของการมีน้ำใจ เป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องความเอื้อเฟื้อ ความกตัญญู ฯลฯ คงความผูกพันในครอบครัวไว้ทั้งระหว่างพ่อ-แม่ พ่อ-แม่-ลูก และ พี่-น้อง ไม่ใช่วัตถุเป็นสื่อรักจากพ่อแม่โดยไม่จำเป็น คือ ไม่ใช้วัตถุแก่ลูกแทนตัว

1.2 สร้างสุนทรียภาพทางศิลปและรักธรรมชาติ ให้เด็กรู้จักชื่นชมกับสิ่งสวยงามและศิลปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น อบรมเรื่องความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ให้ฝึกหัดเล่นและเรียนดนตรี ฝึกสร้างสรรค์ ศิลป และสิ่งประดิษฐ์ เช่น การวาดภาพ ปั้น แกะสลัก ฯลฯ พาไปสัมผัสงานศิลป เช่น ชมนิทรรศการศิลป ไปเยี่ยมชมหอศิลป หอสมุด ศูนย์วัฒนธรรม วัดวาอาราม ฯลฯ ให้โอกาสได้ใกล้ชิดธรรมชาติ

2. การแก้ค่านิยมการบริโภคเกินจำเป็น โดย

2.1 ตอบสนองความต้องการของเด็กแต่พอดี

2.2 ทำตัวเป็นตัวอย่างการบริโภคแต่พอดี ใช้ชีวิตเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือ ขยันทำการงาน ฯลฯ

2.3 สร้างจิตสำนึกเรื่องคุณค่าของเวลา คุณค่าของการทำงาน และการทำประโยชน์ ไม่บริโภคเวลาไปในเรื่องการเที่ยวเตร่

2.4 สร้างค่านิยมการประหยัด พิจารณารายจ่ายไปพร้อม ๆ กับการหารายได้

2.5 บริโภคเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม เลือกเฉพาะสิ่งจำเป็นและได้ประโยชน์คุ้มค่า

3. การสอนเด็กให้รู้และเข้าใจสัจธรรมของชีวิต "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" โดย

3.1 ให้โอกาสได้อยู่ใกล้ธรรมชาติ ได้สังเกตการแปรเปลี่ยนที่เป็นจริงของชีวิตตามธรรมชาติ ให้เข้าใจชีวิต เข้าใจโลกได้ตรงกับความเป็นจริง เพื่อให้เกิดผล

ในด้านการลดค่านิยมเรื่องเงินและอำนาจ การป้องกันความโลภและการคดโกง และการเพิ่มความกตัญญู อยากตอบแทนผู้ผลิต ผู้ให้สิ่งจำเป็นของชีวิต

3.2 อบรมคุณธรรมต่าง ๆ ที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน เช่น ความรับผิดชอบสังคม รักสมบัติส่วนรวม เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือ ซื่อสัตว์ ยุติธรรม ฯลฯ

4. *การพัฒนาจิตใจและการถ่ายทอดวัฒนธรรมในครอบครัว* โดย

4.1 สอนวิธีการอยู่ร่วมกัน โดยเน้นเรื่องการเอื้อเฟื้อ แบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน รับผิดชอบ ทำตามหน้าที่และบทบาทตน นับถือผู้อื่น รับฟังความคิดเห็น มีเหตุผล ฯลฯ

4.2 สอนให้รู้จักการงาน อาชีพ และกิจกรรมของครอบครัว เพื่อให้เด็กเข้าใจงานนั้น ทำได้/ทำเป็น รู้คุณค่า อยากปรับปรุงให้ดีขึ้นและต้องการรักษาการงานอาชีพนั้นไว้

5. *การตระหนักและรู้คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ* เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในรากเง่าของตน ไม่ลืมของเก่า ไม่เมาของใหม่ และอยากอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมและสิ่งดีงามในวิถีชีวิตไทยไว้ เช่น การช่วยเหลือเกื้อหนุน การนับถือซึ่งกันและกัน (นับญาติ) ความมีน้ำใจ ความยิ้มแย้ม แจ่มใส ฯลฯ

สรุปหน้าที่ของสังคมในการดูแลเด็กยุคนิวเคลียส

1. สามสถาบัน คือ ครอบครัว โรงเรียน วัด ต้องเสริมแรงซึ่งกันและกัน
2. ลดแหล่งอบายมุข
3. เพิ่มสถานที่พักผ่อนและออกกำลังกาย เช่น สนามกีฬา สนามเด็กเล่น ฯลฯ
4. จัดให้มีแหล่งบริการทางวิชาการและเทคโนโลยี

ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรม หอสมุด

ศูนย์ส่งเสริมการดนตรี ศิลป (ปั้น วาด)

วรรณกรรม (กลอน สักวา การประพันธ์)

สิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ต่าง ๆ

5. สื่อมวลชนต้องเป็นแหล่งความรู้ เผยแพร่ตัวอย่างที่ดี เสริมสร้างค่านิยมที่ถูกต้อง เช่น เพิ่มการประหยัด ฉลาดใช้ ลดอำนาจและเงิน ฯลฯ ลดโฆษณา ยั่วยุให้บริโภคสินค้านานาภัณฑ์ ปกป้องสังคมและประโยชน์ส่วนรวม ไม่เผยแพร่วัฒนธรรมที่บิดเบือนความจริง

6. ส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน และวัฒนธรรมของชาติ

7. กระจายรายได้อย่างยุติธรรม ไม่ดึงทรัพยากรทุกอย่างเข้าเมืองหลวง

8. พัฒนาวัฒนธรรมทั้ง 3 มิติ ควบคู่กันไป

- วัฒนธรรมทางวัตถุ (เศรษฐกิจ) เพื่อให้เกิดความ "มั่งมี ศรีสุข"
- วัฒนธรรมทางความคิด จิตใจ เพื่อให้เกิดความ "อยู่เย็น เป็นสุข"
- วัฒนธรรมทางสังคม (วิถีชีวิตร่วมกัน) เพื่อให้เกิดความ "ร่มเย็นเป็นสุข"

9. รักษาสมดุลระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม

10. แก้ระบบเศรษฐกิจ ลดหนี้สินของชาวบ้าน เพื่อลดการไปขายแรงงานต่างประเทศ กำจัดเรื่องการขายลูกสาว (เพ็ญศรี พิชัยสนิท. 2535)

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

กันยา สุวรรณแสง. การพัฒนาบุคลิกภาพและการปรับตัว. กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น, 2533.

แก้วตา คณะวรรณ. ความสัมพันธ์ของลำดับการเกิดกับบุคลิกภาพบางด้าน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509.

โกศล มีคุณ. การวิจัยเชิงทดลองฝึกอบรมการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมและทักษะในการสวมบทบาทของเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษา. ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

คณะอนุกรรมการการศึกษาบทบาทสื่อมวลชนในการพัฒนาเด็ก. บทบาทสื่อมวลชนในการพัฒนาเด็ก. กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก, 2535

คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำคู่มือการพัฒนาเด็กฯ. เลี้ยงลูกถูกวิธี วัยแรกเริ่มวัยหลักของชีวิต : คู่มือการพัฒนาเด็กฯ เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ : แปลนพับลิชชิ่ง, 2535.

คณะอนุกรรมการการศึกษาแนวทางการพัฒนาเด็กอายุ 6-12 ปี โครงการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก. แนวทางการพัฒนาเด็กอายุ 6-12 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2535.

งามตา วนินทานนท์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการด้านการหยั่งลึกทางสังคมของนักเรียนระดับประถมศึกษาในกรุงเทพ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529.

ชนิดา อุรีรักษ์. การศึกษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวกับพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กที่นอนพักรักษาตัว ณ ตึกผู้ป่วยนอก โรงพยาบาลเด็ก. ปริญญานิพนธ์บัณฑิตสาขาจิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527.

จรรจา สุวรรณทัต. ประมวลบทความวิชาการฉบับพิเศษ พ.ศ.2525-2535. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2535.

_____. "บทบาทของบิดาในสังคมไทย" แม่และเด็ก. 13(23) : กันยายน 2533.

จรรจา สุวรรณทัต, ลาดทองใบ ภูอภิรมย์ และ กมล สุดประเสริฐ. รายงานการวิจัยเรื่อง ความสามารถในการควบคุมตนเองของเด็กไทยในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางการศึกษา การฝึกทักษะ และการพัฒนาจิตลักษณะเพื่อการสร้างพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533.

จรรจา สุวรรณทัต และ สัดดาวัลย์ เกษมเนตร. ประมวลสังเคราะห์ผลงานวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทย เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533.

จันทมาศ ชื่นบุญ และคณะ. จิตวิทยาเด็ก. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515.

จิตรา วสุวานิช. คำบรรยายจิตวิทยาพัฒนาการและความเจริญงอกงามของบุคคล. (เอกสารอัดสำเนา), 2521.

จิราภรณ์ หุ่นตระกูล. การทดลองใช้บทบาทสมมุติที่มีต่อการพัฒนาการปรับตัวด้านสัมพันธภาพกับเพื่อนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนวัดเสมียนนารี. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจนปัจจนึก. รายงานการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวกับสุขภาพจิตและจริยธรรมของนักเรียนวัยรุ่น. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

ดวงเดือน ศาสตรภัทร์. รายงานการวิจัยเรื่อง อิทธิพลของชุมชนที่มีต่อพัฒนาการทางสติปัญญาด้านเหตุผลและความสามารถในการเข้าใจบุคคลอื่น. กรุงเทพฯ : ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ม.ป.ป.

เธียรศรี วิวิธสิริ. จิตวิทยาการเรียนรู้ของผู้ใหญ่. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2534.

_____. จิตวิทยาการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527. (อัดสำเนา)

ปรีชา คร้ามพักตร์. จิตวิทยาพัฒนาการ. ม.ป.ท., 2527.

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์-มหาวิทยาลัย, 2530.

พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาคืออะไร? ม.ป.ท., 2519.

_____. การศึกษาที่มีอันตราย. กรุงเทพฯ : คณะเผยแพร่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.), 2521.

เพ็ญศรี พิชัยสนิท. เอกสารในการประชุมวิชาการ ภาควิชาคหกรรมศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 3 สิงหาคม 2535.

ไพฑูรย์ สินลารัตน์. "อนาคตของการศึกษาในประเทศไทย". วารสารครุศาสตร์. 2(1) : ธันวาคม 2514 - มกราคม 2515.

มนูญ ตนะวัฒนา. จิตวิทยาพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2526.

ลาดทองใบ ภูอภิรมย์. การถ่ายทอดทางสังคมกับงานของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์. (เอกสารฉบับพิเศษในวันครบรอบปีที่ 33 ของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์) กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531.

เลิศพร ภาระสกุล. "การอบรมระเบียบสังคมของเยาวชนในประเทศไทย". ใน เยาวชนไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็กพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. คู่มืออนุพุทธและพุทธานุประวัติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสี่ยงเชียงจงเจริญ, 2500.

วศิน อินทสระ. อันชนกชนนีนี้รักเจ้า. ธนบุรี : สมเจตน์การพิมพ์, 2513.

วันเพ็ญ พิศาลพงศ์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิธีการอบรมเสี้ยงดู พัฒนาการทางร่างกาย และความพร้อมทางการเรียนของเด็กก่อนวัยเรียนในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526.

วาสนา ศรมณี และคณะ. "ข้อสังเกตด้านสังคมและจิตวิทยาเกี่ยวกับเด็กที่เป็นโรคจิตกับพ่อแม่ที่เป็นโรคจิต" จิตวิทยาคลินิค. 5 : 9-19; มกราคม 2517.

วีระ บำรุงรักษ์. เยาวชนกับสังคมไทย : การปลูกฝังวัฒนธรรมให้กับเด็กและเยาวชน, เอกสารประกอบการสัมมนา จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป.

ศักดา ปรางค์ประทานพร. "ปรัชญากับการศึกษาในประเทศไทย". วารสารครุศาสตร์. ตุลาคม-ธันวาคม 2525.

ศรีเรือน แก้วกังวาล. จิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : ประกายพรึก, 2530.

ส.ศิวรักษ์. "อุดมคติทางการศึกษาของไทย" ใน วรรณไวทยากร. หน้า 44. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. จิตวิทยาเพื่อการศึกษาผู้ใหญ่. เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, 2526.

สิปปนนท์ เกตุทัต. ทางสายกลางของสังคมไทยในอนาคต : เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2534.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. วัฒนธรรมวิทยา. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2500.

สุพัตรา สุภาพ. วารสารสังคมศาสตร์. 17(3) : กรกฎาคม - กันยายน 2523.

สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. จิตวิทยาการเรียนรู้วัยผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2533.

_____. หลักการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2524.

โสภา ชูพิกุลชัย. จิตวิทยาสังคมประยุกต์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

หฤทัย อติชาตินพงศ์. จิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พลศึกษา, 2525.

อรพินทร์ ชูชม และ อัจฉรา สุขารมณ์. รายงานการวิจัยเรื่อง องค์ประกอบที่สัมพันธ์กับการปรับตัวของนักเรียนวัยรุ่น. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2536.

อารี เพชรผุด. จิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2528.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. "เพื่อความเข้าใจในสาระและธรรมชาติของการศึกษา". ใน วรรณไวทยากร เล่ม 1 หมวดการศึกษา. หน้า 1 พระนคร : โครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

Adler, A. Chuaracteristics of the first, second, third child. Children 1928, 3, 14 and 52. Quoted in H.E. Jones, Order of birth in relation to the development of the child, in C. Murchison (Ed.), A Handbook of child psychology. Worcester, Massachusetts : Chark University Press, 1931.

Aronfreed, J., R.A. Cutlick and S.A. Fagan. "Cognitive structure, punishment, and nurturance in the experimental induction of self-criticism" Child Development. 1963 in press.

Aronfreed, J. "The effects of experimental socialization paradigms upon two moral responses to transgression" Journal of Abnormal and Social Psychology. 66 : 437-448; 1963.

Baldwin Afred L. Theories of Child Development. New York : Wiley & Sons, 1967.

Bandura, A. Principles of behavior modification. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1969.

_____. Relationship of family patterns of child behavior disorders. Progress Report, U.S.P.H. Research Grant M -1734. California : Standford University, 1960.

Bandura, A. and R.H. Walters. Adolescent aggression. New York : Ronald Press, 1959.

Biller, H.B. Parental deprivation. Lexington, Mass : D.C. Heath and Company, 1974.

Bischof, L.J. Adult Psychology. 2nd ed. New York : Harpar & Row, 1976.

Bloom, L. and P. Selznick. Sociology. New York : Harper & Row, 1968.

Brembeck, Cole S. Social foundations of education : A cross - cultural approach. New York : John Wiley & Sons, 1968.

Brubacher, John S. Modern Philosophies of Education. New York : Mc Graw-Hill, 1969.

Cohen, L.J. and J.J. Campos. "Father, mother, and stranger as elicitors of attachment behaviors in infancy" Developmental Psychology. 10 : 146-154; 1974.

Denisoff, R. Serge and Ralph Wahrman. An introduction to sociology. New York : Macmillan, 1983.

Deutsch, F. "Observational and sociometric measures of peer popularity and their relationship to egocentric communication in female preschoolers" Developmental Psychology. 10(5) : 745-747; 1974.

Doob, Christopher Bates. Sociology : An introduction. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1985.

Feffer, M.H. "The cognitive implications of role-taking behavior" Journal of Personality. 27 : 152-168; 1959.

Feffer, M.H. and V. Gourevich. "Cognitive aspects of role taking in children" Journal of Personality. 28 : 383-396; 1960.

Fein, R.A. "Research on fathering : Social policy and an emergent perspective" Journal of Social Issues. 34(1) : 122-135; 1978.

Fitcher, J.H., Sociology. Chicago : The University of Chicago Press, 1959.

Flavell, J.H. and others. The development of role taking and communication skills in children. New York : John Wiley, 1968.

Freedman. D.G. Human Infancy : An Evolutionary Perpective. New York : Halsted Press, 1974.

Freedman, J.L., D.O. Sears and J.M. Carlsmith. Social Psychology. 4th ed. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1981.

Freud, S. An Outline of Psychoanalysis. n.p., 1937.

Gecas, Victor. "Contents of socialization." in Morris Rosenberg & Ralph H. Turner (Eds.), Social Psychology : Sociological Perspectives. P.165-199. New York : Basic Books, 1981.

Goslin, David A., ed. Handbook of Socialization : Theory and research. 3rd ed. Chicago : Rand Mc Nally, 1973.

Green, Arnold W. Sociology : An Analysis of Life in Modern Society. New York : Mc Graw-Hill, 1964.

Havighurst, R.J. Human Development. New York : Longmans, 1972.

Hilgard, Ernest R. and Richard G. Atkinson. Introduction to Psychology. New York : Harcourt, Brace and World, 1967.

Hill, W.F. "Learning theory and the acquisition of values" Psychological Bulletin. 67 : 317-331; 1960.

Hoffman, M.L. "Moral development." in P.H. Mussen (ed.), Carmichael's manual of child development Vol.2. p.261-360. 3rd ed. New York : John Wiley & Sons, 1960.

Hollos, M. and P. Cowan. "Social isolation and cognitive development : Logical operations and role-taking abilities in three Norwegian secial settings." Child Development. 44 : 630-641; 1973.

Honig, Alice S. "Research in review : complaince, control and discipline" Young Children. 40(2) : 50-58; January 1985.

Jarvis, P. Adult and Continuing Education : Theory and Practice. Kent : Croom Helm Ltd., 1983.

Jennings, K.D. "People versus objective orientation, social behavior, and intellectual abilities in preschool children" Developmental Phychology. 11 : 511-519; 1975.

Johnson, Harry M. Sociology : A Systematic Introduction. New York : Harcourt, Brace & World, 1960.

Keller, M. "Development of role - taking ability : Social antecedents and consequences for school success" Human Development. 19 : 120-132; 1976.

Koffha, K. Principles of Gestalt Psychology. New York : Harcourt, Brace and Company, 1935.

Kohlberg, L. "Moral stages and moralization : The cognitive developmental approach" In T. Lickona (Ed.), Moral Development and Behavior : Theory, Research and Social Issues. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1976.

_____. "Stage and sequence : The cognitive - development approach to socialization, In D. Goslin (Ed.), Handbook of Socialization Theory and Research. Chicago : Rand McNally, 1969.

Kretch, D., R.S. Crutchfield and E.L. Ballachey. Individual in Society. New York : Mc Graw-Hill Book, 1962.

Lamb, M.E. The role of the father in child development. New York : John Wiley & Sons., 1976.

Lugo, J.O. and J.O. Hershey. Human development : Multidisciplinary Approach to the Psychology of Individual Growth. New York : Macmillan Publishing, 1974.

Lovell, R.B. Adult Learning. New York : John Wiley & Sons, 1980.

Maccoby, E.E. and C.N. Jaclelin. The Psychology of Sex Differences. Standford, Calif : Standford University Press, 1974.

Manion, J. "A study of father and infant caretaking" Birth and the Family Journal. 4 : 174-179; 1977.

McIntyre, A. "Sex differences in children's aggression" Proceedings of the 80th annual convention of the APA. 7 : 93-94; 1972.

Mead, G.H. Mind, Self and Society. Chicago : University of Chicago Press, 1934.

Mead, Margaret. Anthropology : Human Science. New Jersey & D. Van Nostrand, 1964.

Munn, N.L., L.D. Fernald and P.S. Fernald. Introduction to Psychology. 2nd ed. Boston : Houghton Mifflin, 1969.

Munn, N.L. Introduction to Psychology. Boston : Houghton Mifflin, 1969.

Neil, A.S. Summerhill. New York : Hart, 1960.

Nye, F.I. Family relationships and delinquent behavior. New York : Wiley, 1958.

Psitoon Sinlarat. General Education : Developing a Program for Thai Universities. Ph.D. Dissertation, University of Pittsburgh, 1976.

Papalis, Diane E. and Sally W. Olds. Human Development. New York : Mc Graw-Hill, 1978.

Parsons, T. and R.F. Bales. Family, socialization and interaction Process. Glencoe, Illinois : The Free Press, 1955.

Pedersen, F.A. and R.Q. Bell. "Sen differences in preschool children without histories of complications of pregnancy and delivery" Developmental Psychology. 3 : 10-15; 1970.

Phenix, Philip H. Philosophy of Education. New York : Henry Holt and Company, 1958;

"Phisalaphong and Vanindanonda". Handbook of Asian Child Development & Child Rearing Practices. 1985 : 290.

Piaget, J. and B. Inhelder. The Child's Conception of Space. London : Routledge and Kegan Paul, 1956.

Reckless, Walter C. The Etiology of Delinguent and Criminal Behavior, Bulletin No.50. New York : Social Science Research Council, 1943.

Rosenblath, P.C. and E.L. Skoogberg. "Birth Order in Crosscultural Perspective" Developmental Psychology. 10 : 48-54; January 1974.

Ross, Shiela A. The Effect of Deviant and Nondiviant Models of the Behavior of Prechool Children in a Temptation Situation. Unpublished Doctoral Dissertation. Standford University, 1962.

Rothenberg, B. "Children's social sensitivity and the relationship to interpersonal competence, interpersonal comfort and intellectual level" Developmental Psychology. 2 : 335-350; 1970.

Rubin, K.H. "Relationship between egocentric communication and popularity among peers" Developmental Psychology. 7(3) : 364; 1972.

Sears, Robert R., Elenor E. Maccoby and Harry Levin. Patterns of Child Rearing. Evanston, Illinois : Row, Peterson and Company, 1957.

Selman, R.L. and D.F. Byrne. "A structural - developmental analysis of levels of role taking in middle childhood" Child Development. 45(2) : 803-806; 1974.

Selman, R.L. "Taking another's perspective : Role taking development of moral judgement in children" Child Development, 42(1) : 79-91(a) : 1971.

Selman, R.L. The growth of interpersonal understanding : Development and clinical analysis. New York : Academic Press, 1980.

Shaffer, John B.P. Humanistic Psychology. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice - Hall, 1978.

Shantz, C.U. "The development of social cognition" In E.M. Hetherington (Ed.), Review of child development research, Vol. 5. Chicago : University of Chicago Press, 1975.

Smith, M. and R. Connor. "Dependency and Helpfulness in Young Children" Human Development. edited by Ira J. Gordon, 1965. p.202-205.

Smith, R.J. "Explorations in nonconformity" Journal of Social Psychology, 1967.

Staub, E. "The use of role playing and induction in children's learning of helping and sharing behavior" Child Development 42 : 805-816; 1971.

Stayton, D.,R. Hogan and M.D.S.Ains worth. "Infant obedience and maternal behavior : the origins of socialization reconsidered" Child Development. 42 : 1057-1068; 1971.

Stewart, E.W. Sociology : The Human Science. 2 nd ed. New York : McGraw-Hill, 1981.

The Dushkin. The Study of Society. New York : The Dushkin Publishing Group, 1974.

Thomas, R. Nurray. Comparing Theories of Child Delopment. Belmont, California : Wadsworth Publishing Company, 1979.

Turnure, C. "Cognitive development and role taking ability in boys and girls rom 7 to 12" Developmental Psychology. 11(2) : 202-209; 1975.

Walsh, H.M. Introducing the young child to the social world. New York : Macmillan Publishing, 1980.

Watson, R.I. and C.W. Lindgren. Psychology of the Child and the Adolescent. 4th ed. New York : Macmillan Publishing, 1979.

West, H. "Early peer - group interation and role - taking skills : An investigation of Israel children". Child Development. 45(4) : 1118-1121; 1974.

Winterbottom, Marian R. The relation of childhood trainging in independence to achievement motivation. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Michigan, 1953.

Zanden, James W. Vander. Human Development. 3rd ed. New York : Alfred A. Knopf, 1985.

Zelditch, M., Jr. "Role differentiation in the nuclear family : A comparative study" In T. Parsons, and R.F. Bales (Eds.), Family, socialization and interaction processes. Glencoe, Illinois : The free Press, 1955.

ภาคผนวก

วป 581 การถ่ายทอดทางสังคมกับพัฒนาการของมนุษย์

(RB 581 Socialization and Human Development)

ความมุ่งหมายรายวิชา

1. ให้ผู้เรียนเข้าใจหลักการเรื่องพัฒนาการของมนุษย์ รูปแบบพัฒนาการ ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้อง และความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของมนุษย์กับการถ่ายทอดทางสังคม

2. รู้จักวิเคราะห์ผลงานในรูปบทความและรายงานการวิจัยที่มีผู้เขียน หรือรายงานไว้แล้ว ในด้านการถ่ายทอดทางสังคมเพื่อการพัฒนาบุคคล

3. สร้างทักษะในการเรียนแบบเป็นอิสระ เรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการเรียนในระดับบัณฑิตศึกษา ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นออกมาได้อย่างชัดเจนและมีคุณภาพ

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ของการถ่ายทอดทางสังคม เน้นอิทธิพลระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม เช่น ครอบครัว ชุมชน โรงเรียน สื่อมวลชน ศึกษากระบวนการในการถ่ายทอดทางสังคม เช่น การเลี้ยงดูเด็ก การให้การศึกษา ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของมนุษย์ในหลายด้าน

สังเขปหัวข้อเนื้อหาวิชา

พัฒนาการของมนุษย์และสังคม

- ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพัฒนาการทางจิต-สังคม
- แนวการพิจารณาเรื่องพัฒนาการมนุษย์และการนำไปใช้

จิตวิทยามนุษยนิยม (Humanistic view)

พฤติกรรมนิยม (Behavioristic view)

จิตวิทยาการรู้คิด-การพัฒนา (Cognitive - Developmental view)

จิตวิทยาพลวัต (Psychodynamic view)

- รูปแบบพัฒนาการและปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้อง
- ความหมายของการถ่ายทอดทางสังคม

ด้านความสำคัญต่าง ๆ ของการขัดแย้งทางจิต-สังคม และการถ่ายทอดทางสังคม

- การเป็นอิสระ-การพึ่งพา
- ความวิตกกังวล
- ความก้าวร้าวและการควบคุมบังคับ
- พฤติกรรมการร่วมมือและพฤติกรรมการแข่งขัน
- ความสามารถและความสัมฤทธิผล
- ความสำนึกในบทบาทหน้าที่ของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย

สังคมกับการพัฒนาบุคคล

- อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล
- สถานภาพและบทบาทของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ
- พัฒนาการของความเป็น "ตน"
- การพัฒนาความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น

บทบาทของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันทางสังคมในการถ่ายทอดทางสังคม

- บทบาทของพ่อแม่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร
- บทบาทของพี่น้องและสมาชิกอื่นในครอบครัว
- บทบาทของเพื่อนร่วมวัย
- บทบาทของสถาบันการศึกษาทั้งในและนอกระบบ
- บทบาทของสื่อมวลชนและเทคโนโลยี

แนวการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย
3. ค้นคว้า รายงาน
4. วิเคราะห์วิจารณ์บทความทางวิชาการ

แนวการประเมินผล

1. มีส่วนร่วมในการอภิปราย ให้ข้อเสนอแนะ และมีเวลาเรียนครบถ้วน
2. มีความสามารถในการวิเคราะห์งาน ประเมินจากรายงานที่ทำโดยอิสระ
3. พิจารณาจากการวัดผลปลายภาคเรียน

หนังสือประกอบการสอน

ส่วนใหญ่ได้ใช้เอกสารคำสอน ซึ่งผู้สอนเป็นผู้รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเอง คือ เอกสารคำสอนซึ่งได้นำเสนอในครั้งนี้ ในรูปแบบตำรา

เอกสารอ่านประกอบการเรียน

ดังที่ปรากฏในบรรณานุกรมของตำราเล่มนี้ รวมกับเอกสารอื่น ๆ ดังต่อไปนี้ :

เอกสารอ่านประกอบการเรียน
รายวิชา วป 581

คณะกรรมการเฉพาะกิจเรื่องการเลี้ยงดูและอบรม. การอบรมเลี้ยงดูเด็กไทย. ประมวลผลงานวิจัยในประเทศไทย โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2526.

จรรจา สุวรรณทัต. ประมวลบทความวิชาการระหว่างปี พ.ศ.2526-2531. ฉบับอภินันทนาการครบรอบ 33 ปี สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531.

จรรจา สุวรรณทัต และ ดวงเดือน พันธุมนาวิน. พฤติกรรมศาสตร์ เล่ม 1 พื้นฐานความเข้าใจทางจิตวิทยา. ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

ประมวญ ดิคคินสัน. จิตวัฒนา. พระนคร ¦ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2519.

_____. วัยแรกวัยหลัก. พระนคร ¦ สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2520.

_____. วัยรุ่นวัยเร่ง. พระนคร ¦ สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2520.

_____. วัยหนุ่มสาว วัยสร้างสรรค์. พระนคร ¦ สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2520.

วันเพ็ญ พิศาลพงศ์. การถ่ายทอดทางสังคมกับพัฒนาการของมนุษย์. (ม.ป.ท.) (ม.ป.ป.)

_____. ทางเลือกของปฐมวัย. เอกสารลำดับที่ 1 โครงการรณรงค์เพื่อเด็กไทยก่อนวัยเรียน,2533.

ศรีเรือน แก้วกังวาล. จิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพฯ ¦ สำนักพิมพ์ประกายพรึก, 2530.

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์. ช่วยกันมองเด็ก. จุลสารฉบับพิเศษ ปีเด็กสากล. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522.

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์. ประมวลบทความวิชาการด้านพฤติกรรมศาสตร์. เอกสารฉบับพิเศษในวันครบรอบปีที่ 33. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ (สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531.

Suvannathat, C. et al. (Eds.) Handbook of Asian Child Development and Child Rearing Practices. Bangkok : Behavioral Science Research Institute Srinakharinwirot University, 1985.

Bassa, D.M. From the traditional to the modern : Some observations on changes in India childrearing and parental attitudes, with reference to identity formation. In E. James Anthony and Coletle Chiland (Eds.). The child in his family. Vol. 5, New York : John Wiley & Sons, 1978.

Brown, Roger. Social Psychology. New York : The Free Press, 1965.

Danziger, Kurt. Socialization. Penguin Books, 1971.

Fowler, William. Infant and child care. Boston : Allyn and Bacon, 1980.

Gore, M.S. Change in the family and the process of socialization in India. In E. James Anthony and Coletle Chiland (Eds.) The child in his family. Vol. 5. New York : John Wily & Sons, 1978.

Lambert. Wallace, Josiance F. Hamers & Nancy Frasure Smith. Child - rearing values : A cross - national study. New York : Praeger Publishers, 1979.

Mc Candless, Boyd R. Children Behavior and development. second edition. Hinsdale, Illinois : The Drycen Press, 1967.

Manning, Peter K., & Marcello Truzzi. Youth and sociology. Englewood Cliffs, N.J., Prentice - Hall, Inc., 1972.

Mednick, Sarnoff A., Jerry Higgins, & Jack Kirschenbaum (Eds.). Psychology : Explorations in behavior and experience. New York : John Wiley & Sons, 1975.

Mussen, Paul H. (Ed.). Carmichael's manual of Child psychology Vol. II, 3rd. edition, New York : John Wiley & Sons, Inc., 1970.

Mussen, P.H. Handbook of Child Psychology, Volume TV. Fourth Edition, New York : John Wiley and Sons, 1983.

Parsons, Talcott, & Robert F. Bales. Family, socialization and interaction process. Glencoe : The Free Press of Glencoe, 1955.

Schiller, Judith D. Child - care : Alternatives and emotional well - being. New York : Praeger Publishers, 1980.

Secord, Paul F., & Carl W. Backman. Social Psychology. New York : Mc Graw - Hill Book Company, 1964.

Simbardo, Phillip G. Essentials of psychology and life. tenth edition. Glenview, Illinois : Scott, Foresman and Company, 1980.

Wanni Wibulswasdi Anderson. Children's play and games in rural Thailand : A Study in enculturation and socialization. Bangkok : Chulalongkorn University, 1980.

Watson, Robert I., & Henry Clay Lindgren. Psychology of the child and the adolescent. New York : Macmillan Publishing Co., 1979.

บทความ

Argar, A., U. Bronfenbrenner, & C.R. Henderson. "Socialization practices of parents, teachers, and peers in Israel : Kibbutz, Moshav, and City". Child Development. 48 : 1219-27, 1977.

Bell, Richard Q. "A reinterpretation of the direction of effects in studies of socialization", Psychological Review. 75 : 81 - 95, 1968.

Harper, Lawrence V. "The scope of offspring effects, from caregiver to culture", Psychological Bulletin. 82 : 784 - 801, 1975.

Hess, Robert D. and Virginia W. Shipman. "Early experiences and the socialization of cognitive modes in children". Child Development. 36 : 869 - 999, 1965.

Yarrow, M.R., P. Scott, der Leeuw, and C. Heinig. "Child rearing in famillies of working and nonworking mothers", Sociometry. 25 : 122 - 40, 1962.